

JESENIŠKI
ZBORNIK
2009

JESENIŠKI ZBORNIK 2009

Deseta knjiga

Jesenice, 2009

Jesenice dz
908(497.4)
JESENIŠKI...
2009

320091814,10

COBISS ◉

OBČINSKA KNJIŽNICA JESENICE

KAZALO

- 11 Tomaž Tom Mencinger: UVODNA BESEDA

ŽIVLJENJE NEKDAJ

- 15 Tjaša Rotar: DRUŽABNO ŽIVLJENJE NA JESENICAH
OD KONCA 19. STOLETJA DO DRUGE SVETOVNE VOJNE
- 27 Marko Mugerli: PRIMORCI NA JESENICAH
- 39 Gorazd Stariha: DVE JESENIŠKI ZGODBI
O PREKLICU Z ZAČETKA PREJŠNJEGA STOLETJA
- 49 Špela Smolej Milat: KARTA ZA ŽIVLJENJE:
OTROŠTVO NA SNOŽETIH V TRIDESETIH
IN ŠTIRIDESETIH LETIH 20. STOLETJA
- 59 Jože Vindišar: "ZAŠTREKA" IN "ZAŠTREKARJI"
- 83 Vitomir Pretnar: DELAVSKA ULICA
- 93 Franc Črv: BARAKA IN BARAKARJI

SPOMINI – JESENIŠKI ŽUPANI

- 97 Slavko Osredkar: JESENIŠKI ŽUPAN OD 1974 DO 1982
- 103 Franc Brelih: JESENIŠKI ŽUPAN OD 1982 DO 1986
- 111 Jakob Medja: JESENIŠKI ŽUPAN OD 1986 DO 1990
- 117 Božidar Brudar: JESENIŠKI ŽUPAN 1990 DO 1998
IN ČASTNI OBCAN LETA 2003
- 127 Boris Janez Bregant: JESENIŠKI ŽUPAN OD 1998 DO 2006

ČASTNI OBČANI JESENIC

- 133 Jože Mencinger: KAKO SEM POSTAL ČASTNI OBČAN JESENIC
- 139 Bratko Škrlič: MOJE VIDENJE IN DOŽIVLJANJE JESENIC
OD TRIDESETIH LET 20. STOLETJA DO DANES S POSEBNIM
POUDARKOM NA SREDNJE ŠOLSTVU
- 149 Boris Janez Bregant: ČASTNI OBČAN LETA 2007
- 153 Tomaž Ertl: ČASTNI OBČAN LETA 2008

SPOMINI NA DRUGO SVETOVNO VOJNO

- 159 Vida Deželak Barič: VENCELJ PERKO V PRESEČIŠČU USMERITEV
KOMUNISTIČNE PARTIJE SLOVENIJE IN NOTRANJIH ODNOSOV
V KOMUNISTIČNI STRANKI
- 177 Jure Miljevič: BOMBARDIRANJA, NAPADI IN
PRELETI JESENIC MED DRUGO SVETOVNO VOJNO
- 183 Minka Simonetič: KAKO SMO PRIŠLI IZ TABORIŠČA DOMOV
- 189 Slava Biček: UTRINKI IZ SPOMINOV ŠTIRILETNE IZGNANKE

SPOMINI ŽELEZARJEV

- 195 Zdenka Torkar Tahir: OD RUDARJEV DO TOVARNIŠKIH DELAVCEV
- 213 Pavel Jamnik: SLEDI RUDARJENJA NA HRIBIH
KAVČE IN VRŠE MED BLEJSKO DOBRAVO IN KOČNO
- 219 Nadja Terčon, Bogdana Marinac, Snježana Karinja:
REX – RUDNIK ŽELEZA V MORJU
GRAJEN V GENOVI, TALJEN NA JESENICAH
- 229 Peter Kunc: TRIJE MANDATI DIREKTORJA
ŽELEZARNE JESENICE
- 239 Boris Janez Bregant: ZNAČILNOSTI RAZVOJA ŽELEZARNE
JESENICE V ČASU MED 1982 IN 1994
- 243 Vitomir Gričar: VOJAŠKA PROIZVODNJA
V VALJARNI DEBELE PLOČEVINE

- 251 Irena Lačen Benedičič: ALOJZOVI SPOMINI
NA DELO V JESENIŠKI MARTINARNI

SPOMINI NA PISATELJA

- 259 Majda Malenšek: PISATELJ PAVLE ZIDAR O JESENICAH,
PRAVZAPRAV O JAVORNIKU IN JAVORNIČANIH

SPOMINI DOMAČINOV

- 279 Bojan, Aleks, Boris in Mitja Čebulj: SPOMINI ŠTIRIH BRATOV ČEBULJ
- 297 Elizabeta Gradnik: LOJZKA PRAČEK
- 307 Rozina Švent: DINKO BERTONCELJ – 80-LETNIK
- 315 Tone Konobelj: IVO KOŽELJ (1908–1954), FOTOGRAF IN SLIKAR
- 321 Klara Strajnar: STARA SAVA
- 325 Rado Torkar: ZANIMIVA ZGRADBA – KOSARNA NA JESENICAH
- 331 Stanka Geršak Torkar: FESTIVAL GORENJSKA OHCET
NA JESENICAH LETA 1940
- 337 Peter Klemenc: VELIKA SKALA Z MIRCE V REKELJNOVI HIŠI
- 345 Julij Ulčar: KOVAČNICA PRI ULČARJU
- 349 Ada Mareš Preželj: SPOMINI NA "VILO"

IN MEMORIAM

- 355 FRANC KONOBEJ - SLOVENKO (1916–2008)

ZBORNIKU NA POT

- 361 Irena Lačen Benedičič: OB JUBILEJNI ŠTEVILKI
JESENIŠKEGA ZBORNIKA

- 365 IMENSKO KAZALO

UVODNA BESEDA

Občina Jesenice je v svoji bogati zgodovini doživljala vzpone in padce, celoten razvoj Gornjesavske doline pa je bil vedno tako ali drugače povezan z železarstvom. Jeseniški zbornik že več kot 45 let zapisuje in ohranja spomin na njeno preteklost in življenje jeseniškega železarja. Letošnja deseta številka je namenjena spominom nekaterih starejših Jeseničanov, ki so v najtežjih letih slovenske zgodovine pomagali pri obnovi in izgradnji naše domovine. Zabeleženi so spomini tistih, ki so preživeli čase pred drugo svetovno vojno, med obema vojnama, po drugi svetovni vojni in tudi po osamosvojitvi.

Kakšna pa je bila podoba Jesenic v zadnjih letih? To obdobje se bo v zgodovino Jesenic zapisalo predvsem po tem, da so doživele veliko novega. Vrata je odprla nova Visoka šola za zdravstveno nego in Jesenice so postale visokošolsko središče. Splošna bolnišnica Jesenice je ob svojem šestdesetem jubileju prejela tudi najboljšo oceno med splošnimi bolnišnicami. Upravno središče občine se seli na območje, kjer že posluje Občina Jesenice.

Na področju gospodarstva je podjetje Acroni s svojim programom kljub prvim znakom recesije v svetu uspelo zadržati visoko konkurenčnost na evropskih trgih. Pomemben uspeh je dosegla Občina Jesenice na razpisu za pridobitev denarja za oživljanje območja nekdanjega Fiproma. Tu bodo v nekaj letih dobile prostor mestotvorne dejavnosti, kot so knjižnica, izobraževalno središče, razvojni center, muzejski kompleks in tržnica.

Del območja bo še vedno namenjen gospodarskim družbam. S tem projektom bodo Jesenice dokončno postale evropsko mesto. Občina Jesenice pripravlja tudi projekte za investicije na območju mejnega platoja Karavanke ter za ureditev deponije Mala Mežakla.

V letu 2008 je bila zaključena obnova prve polovice Ceste Cirila Tavčarja, odprt je bil nov center za ločeno zbiranje odpadkov na Prešernovi cesti, Hrušica je dobila nov vrtec, pravi razmah pa je doživela stanovanjska gradnja na Hrušici, v Hrenovici in Podmežaklo. Zaživel je tudi gostinski objekt Turist na Slovenskem Javorniku, krajani pa so dobili tudi novo pošto.

V Javorniškem Rovtu je bil po požaru obnovljen planinski dom na Pristavi. Tu načrtujejo gradnjo športnega centra z žičnico.

Na športnem področju je bilo burno dogajanje v Hokejskem klubu Acroni. Hokejisti tekmujejo v močni avstrijski EBEL ligi, kjer dosegajo lepe uspehe. Svoj šest-

deseti jubilej so proslavili z razstavo v Kosovi graščini in osvojitvijo naslova državnih prvakov. Pripravljajo se tudi načrti za začetek obnove Športne hale Podmežakla.

Jesenice, ki so v zadnjih letih doživele velike spremembe, so postale nova priložnost za male podjetnike, pa tudi ostale občane. Ustvarjajo se ugodni pogoji za gospodarstvo in s tem posledično nova delovna mesta. Naš skupni cilj je boljše in kvalitetnejše življenje nas vseh. Še posebej je to pomembno v letu 2009, ko mesto praznuje svojo 80-letnico pridobitve mestnih pravic. Temu jubileju se pridružuje tudi Jeseniški zbornik z izdajo svoje desete številke.

Župan

Tomaž Tom Mencinger

Tjaša Rotar

DRUŽABNO ŽIVLJENJE NA JESENICAH OD KONCA 19. STOLETJA DO DRUGE SVETOVNE VOJNE

Jesenice so v zadnjih desetletjih 19. in prvih desetletjih 20. stol. doživele izjemen razcvet. Iz trga z večinoma kmečkim prebivalstvom in s fužinami v bližnjih naseljih Sava, Plavž in Javornik so se v nekaj desetletjih razvile v industrijsko naselje z razvito obrtjo in trgovino. Število prebivalstva se je močno povečalo.

Z vsemi temi spremembami je prišlo tudi do spreminjanja družabnega življenja. Jeseničani so se zbirali in preživljali prosti čas v društvih, gostilnah, gledališču, kinu, na izletih ... V oblikah družabnosti se kažejo družbena, politična in nacionalna pestrost in razlike. Prav razvito družabno življenje označuje Jesenice kot mesto, ki poskuša na vseh področjih posnemati velike – Ljubljano, Kranj, Maribor, pri čemer mu posebno noto daje močna prisotnost delavcev in delavske kulture.

Gostinski lokali

Eno od najpomembnejših središč družabnega življenja na Jesenicah so bili gostinski lokali. Z razcvetom naselja na prelomu iz 19. v 20. stoletje so se pričele množiti tudi gostilne, točilnice, kavarne, restavracije, hoteli.

Delavci so v bližnje gostilne zahajali na kozarček po "sihtu", ki se je lahko kaj hitro raztegnil v nekaj ur prijetnega druženja. Neredko je delavec na plačilni dan s prejetim denarjem komaj poravnal dolgove, ki so se mu v gostilni nabrali od prejšnje plače.¹

Poleg tega, da so v gostilnah pili in jedli, so gostje lahko brali dnevno časopisje in razpravljali o novicah, kartali, šahirali, ponekod pa tudi balinali. Poleg bumih razprav se je v gostilnah tudi pelo, včasih je kdo zaigral na harmoniko ali kak drug inštrument. Nekateri gostilničarji so prirejali kar redne plesе ob glasbi lokalnih

Levo: Člani Avto-moto društva Jesenice na izletu pri Peričniku (fototeka GMJ)

glasbenikov, predvsem ob sobotah in nedeljah. Del ponudbe so bila silvestrovanja, pustovanja in druge veselice.

Z zahajanjem v gostilne so Jeseničani izražali tudi nacionalno in politično pripadnost, saj so bili določeni lokali dokaj jasno nacionalno in politično opredeljeni.

Nacionalne delitve so bile še posebej razvidne v času Avstro-Ogrske. Nekateri gostilničarji so se jasno opredelili za Nemce. Privilegirali so nemške goste (v glavnem je šlo za jeseniške višje sloje – tovarniške uradnike in inženirje), pri njih se je slišal skoraj samo nemški jezik.² Po prvi svetovni vojni so tako izrazite delitve počasi ponehale.

Gostilničarji so se pogosto zelo jasno politično opredelili – za klerikalce, liberalce ali socialne demokrate. Gostilne so postale zbirališča političnih somišljenikov.

Po eni strani so bile gostilne središča kulturnega življenja, po drugi pa prostori pijančevanja, pretefov, razvrata in nemoralnosti, kot so to označili klerikalci. Gostilne niso vedno upoštevale policijske ure. Kot kažejo poročila v časnikih, so odhajajoči gostje s hrupom, petjem, prepiranjem in tudi pretepi pogosto motili nočni počitek okoliških prebivalcev.

Med imenitnejšimi, "meščanskimi" lokali so bili tisti v hotelih (Triglav, Paar, Pošta). Vanje so zahajali večinoma le pripadniki višjih slojev (uradniki, inženirji, trgovci, uspešni obrtniki ...) in tuji gostje. Poseben pomen je imela tovarniška Kazina, shajališče uradnikov, nameščencev in inženirjev KID. Višje rangirane so bile tudi kavarne (kavarna Čop, kavarna Novak – hotel Korotan, kavarna Pariz).

Hotel Paar (fototeka GMJ)

Desno hotel Korotan, levo hotel Triglav (fototeka GJM)

Društva

Leta 1885 so pomembnejši tržani na Jesenicah ustanovili bralno in pevsko društvo.³ Iz skromnih začetkov se je sčasoma razvilo bogato društveno življenje, ki je zajemalo vse sloje prebivalstva. Tako je bilo na Jesenicah med obema svetovnima vojnoma preko 30 društev⁴, ki so delovala na različnih področjih.

Določena društva na Jesenicah so bila predvsem v času porasta germanizacijskih teženj v začetku 20. stol. izrazito nemško/nemškutarsko usmerjena (na primer društvi Turnverein in Alpenverein).

Za področje družabnega življenja in življenja na Jesenicah nasploh so pomembna predvsem tri društva, ki so sledila takratni politični razdeljenosti na tri struje – klerikalno, liberalno in socialnodemokratsko. V skladu s takšno razdelitvijo so se oblikovali klerikalno Katoliško prosvetno društvo (1897) in kasnejše Krekovo prosvetno društvo (tudi Orel, Aljaž, Gledališko društvo), liberalni Sokol (1904) in socialnodemokratske organizacije s kasnejšimi kulturnimi društvi Vzajemnost (1912), Svoboda (1913) in Enakost (1933), vsa s svojimi začetki na Savi.

Ta društva so v veliki meri oblikovala kulturno življenje na Jesenicah (godbe, gledališče, pevski zbori, predavanja, knjižnice), športno udejstvovanje (izleti, telovadba, nogomet in drugi športi), zabavo (veselice, tombole, plesi, praznovanja, proslave ob praznikih, plesni tečaji, vinske in krofove trgatve) in pomenila so pomembno obliko družabnega življenja, tako za člane kot za širšo skupnost. Prve

Nastop sokolov gorenjskih žup ob dvajsetletnici ustanovitve jeseniškega Sokola. Prireditev je potekala na začasnem telovadišču Sokola poleg stare Tršanove hiše. (fototeka GMJ)

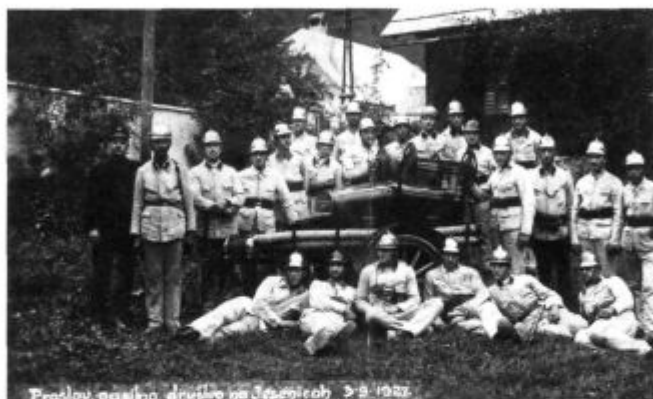
prostore za delovanje so društvom odstopile gostilne, že same po sebi pomemben kraj druženja. Kasneje so si društva v prizadevanju za boljše pogoje delovanja skušala zagotoviti lastne prostore in športne objekte, kar jim je do druge svetovne vojne tudi uspelo (klerikalci v Katoliškem delavskem domu in kasneje v Krekovem domu, liberalci v Sokolskem domu, socialni demokrati kot najemniki v Delavskem domu pri Jelenu). Društva so si bila glede na svojo ideološko usmerjenost nasprotna. Predvsem v prvem obdobju delovanja (v prvih letih 20. stoletja) so vodilni člani pogosto javno nastopali proti drugima dvema društvoma in njunim članom.

Delavski dom pri Jelenu (fototeka GMJ)

Razne javne prireditve

Pomembne državne praznike in razne posebne slovesnosti so Jeseničani praznovali na ulicah, navadno s sprevodom ali baklado. Množica ljudi, med njimi veliko predstavnikov društev v svojih uniformah (sokoli, orli, gasilci), se je ob spremljavi godbe sprehodila skozi okrašene in razsvetljene Jesenice. Sledili so govori, lahko slovesna maša in razni nastopi (na primer pevski).

Prostovoljno gasilno društvo na Jesenicah 9.9.1927.

Skozi leto so si sledila različna praznovanja. Veliko so jih pripravila društva, na primer miklavževanja za otroke in odrasle, božičnice in silvestrovanja. Silvestrovanja so prirejali tudi številni gostinski lokali. Gostje, kar najlepše oblečeni in urejeni, so navadno plesali do jutra in se še dodatno zabavali, tako jim je na primer sokolsko društvo leta 1926 obljubljalo salonski orkester in pevski kvartet, solospesve, kuplete, komične prizore, polnočni govor, srečolov in ples⁵. Podobno so se Jeseničani zabavali ob pustu.

Posebne omembe so vredne še prvomajske proslave. Z njimi so pričeli jeseniški sokoli⁶, kasneje pa so vodstvo na tem področju prevzeli socialni demokrati. Navadno so se delavci zbirali na Poljanah. Prepovedi in ukrepi oblasti niso mogli nikoli povsem zatreti živahnega prvomajskega dogajanja.

Pomemben družabni dogodek so bili sejmi, saj tu ljudje niso le kupovali in prodajali, pač pa so srečali znance iz ožje in širše okolice. Posebno mesto je zavzel Jožefov sejem (19. marca). Med cerkvijo in graščino na Savi se je plesalo pozno v noč⁷.

Pustna prireditev pri Jelenu
(fototeka GMJ)

Prvomajski sprevod leta 1919 (fototeka GMJ)

V cerkvenem okviru so se ljudje zbirali na procesijah, predvsem ob telovem, pri mašah in še posebej slovesnih novih mašah.

Plesi, elitnejši in bolj preprosti, so se vrstili skozi vse leto, največ pa jih je bilo v predpustu. Ples je bil pogosto tudi del veselice. Te so prirejala razna društva in gostilničarji, lahko v gostilnah in drugih zaprtih prostorih, lahko pa na prostem. Znan prostor za veselice je bil Milanov log ob Savi pa tudi Hrenovica. Igrala je katera od godb ali manjša skupina glasbenikov. Obiskovalci so plesali ali pa samo sedeli ob mizah, jedli, pili in razpravljali. Včasih so jih zabavale še kakšne dodatne atrakcije, na primer srečolovi, "šaljiva pošta" in "šaljiva loterija". Veselica je bila lahko združena s koncertom pevskega ali tamburaškega zbora, deklamacijami, telovadnim nastopom, lahkotnejšo dramsko predstavo, skeči.

Jeseničani se dobro spominjajo tudi sokolskih tombol v drugi polovici dvajsetih let, s katerimi so sokoli zbrali dodatna sredstva za gradnjo Sokolskega doma.

Zabavna prireditev strokovne organizacije
osrednjega društva kovinarjev pri Brunarju
leta 1924 (fototeka GMJ)

Krofova trgategov pri Jelenu (fototeka GMJ)

Gledališče in kino

Ljubiteljsko gledališče je bilo na Jesenicah močno razvito, in sicer v okviru vseh treh najpomembnejših društev.

Gledališča so bila zelo aktivna in so vsako sezono postavila na oder celo vrsto iger. Obiskovanje nedeljskih gledaliških predstav je bil pomemben družabni dogodek. Zelo priljubljene so bile lahkotnejše predstave in operete (z vključenim baletom) na sokolskem odru, medtem ko so se mračnejša dela s socialno tematiko pri Jelenu mnogim zdela pretežka.

V dvajsetih letih je gledališče dobilo konkurenco: kino. Prvi kino na Jesenicah je bil kino Radio leta 1926. Klerikalci so leta 1936 odprli lastnega v svojih tedanjih prostorih. Na splošno so kino predstave, sploh komedije, močneje pritegnile publiko kot dramska dela. Otroci so se navduševali nad Tarzanom, starejši pa vzdihovali ob čarih Grete Garbo. Mladina je bila sploh vneta za kino, ki jim je pomenil tudi vez s širšim svetom.⁸

Nastopajoči v opereti Ptičar, ki so jo na sokolskem odru igrali v sezoni 1931/1932. (fototeka GMJ)

Izleti

Okolica Jesenic nudi veliko možnosti za izlete. Ob sončnih dnevih so se družine ali večje skupine peš odpravile v Vintgar, na Poljane, na Mežaklo, v Planino pod Golico (Sveti Križ). Povratak je bil lahko združen z obiskom gostilne, kjer so izpili kozarec rujnega in morda celo zaplesali.

Priljubljen pohodniški cilj so bile Karavanke (Golica, Rožca, Črni vrh, Stol ...) Pravi planinci, na primer člani društva Skala, pa so se odpravili na težje gorske ture. V gor-

skih kočah se je družba pokrepčala, razgovorila, lahko pa tudi zapela in zaplesala.

Pri bolj občasnih obiskovalcih hribov je bila kočica ali kakšna od gostiln sploh eden od glavnih ciljev dneva. Gostilne na poti na Golico in Črni vrh ter tamkajšnje kočice so tako ob sončnih nedeljah kar pokale po šivih od množice domačih in tujih gostov⁹, precej jih je prišlo s Koroške, z druge strani Karavank.

Sprehajališč je na Jesenicah primanjkovalo, edini urejen prostor za sprehode je bil park Hrenovica. Ko je bil po drugi svetovni vojni za potrebe železarne dokončno uničen, so Jeseničani izgubili priljubljeno sprehajališče, otroci prostor za igro, mladi pa shajališče¹⁰.

V letih pred drugo svetovno vojno se je KID skušala prikupiti delavcem s prirejanjem tovarniških izletov. Vsak obrat je enkrat na leto organiziral izlet, ki se je pogosto zaključil z zabavo, popestrenjo z glasbo in plesom.

Izlet društva Prijatelji narode na Golico 1. junija 1927.
Udeleženci so prihajali iz Jugoslavije, Avstrije in Madžarske. (fototeka GMJ)

Šport in rekreacija

Veliko športnih aktivnosti na Jesenicah so organizirala glavna tri društva. Tu je posebno mesto zasedala telovadba z javnimi telovadnimi nastopi, poleg tega pa še kolesarjenje, namizni tenis, hazena, atletika.

Priljubljen šport je bil nogomet. Vsa tri glavna društva so sestavila ekipe, ki so se udeleževale tekmovanj. Nogometne tekme so pomenile za Jesenice velik družabni dogodek. Ko so se merile moči s kako močno ekipo v ligi, so se na tekmo zlivale množice gledalcev.

Pozimi je bil šport številka ena na Jesenicah smučanje. Na smučanju so se srečevali in spoznavali mladi iz vse Doline. Posebno močno družabno noto je imelo tudi drsanje. Podmežaklo je mladina pod vodstvom Karla Verglesa pričela trenirati hokej na ledu. Priljubljeno je bilo tudi sankanje na bližnjih strminah.

Poleti so se mladi in tudi nekoliko starejši srečevali na kohanju. Na Jesenicah sta bili dve urejeni kopališči – Čufarjevo kopališče na Savi in kopališče KID na Ukovi, slednje le za uradnike KID. Ob vročih poletnih dnevih so Jeseničani veliko zahajali k Savi v Milanov log, še posebej tisti, ki si niso mogli privoščiti, da bi pogosto hodili v kopališče.

V prostem času so sosedje in prijatelji igrali nogomet, balinali, igrali namizni tenis. Uradniška in inženirska mladina si je čas krajšala z bolj elitnim športom – s tenisom.

V zadnjih letih pred drugo svetovno vojno je KID poleg že omenjenih izletov prirejala zimske in letne športne igre.

Druženje na domu

Jeseničane so najpogosteje obiskovali sorodniki in sosedje. Posebno sosedje so se kar veliko družili, sploh v strnjениh delavskih soseskah ali v večstanovanjskih stavbah, kjer se prebivalci niti niso mogli ogniti medsebojnemu stiku. Ženske so se navadno družile ob skupnem delu in pogovoru, moški v prostem času pri pogovoru, balinanju, kegljanju na ledu, otroci pri igri. Glavno zbirališče je bilo navadno dvorišče.

Ob nedeljah in prazničnih dneh se je lahko spontano razvila zabava s plesom. Ni bilo težko najti koga, ki je zaigral na harmoniko ali kak drug instrument.¹¹ Če pa niso plesali, so vsaj zapeli. Podobno je bilo tudi ob večerih. Dekleta so doma delala, fantje pa so jih obiskovali, peli in plesali so enkrat pri eni, enkrat pri drugi.¹²

Pri "eliti" razni "hausbali" menda niso bili prav pogosti. Raje so šli plesat v kakega od jeseniških lokalov, na primer Korotan ali Kazino. So se pa medsebojno obiskovali.

¹¹ Tovarniški vestnik leta 1939 svari: "Gotovo je še mnogo več tistih in takih, ki so bolj vneti odjemalci po pivnicah, kot pa odjemalci v knjižnicah, četudi tisto večno lizanje alkohola uničuje zdravje in krade denar delavskim družinam, medtem ko knjiga izobražuje in lepša življenje. Res da človek po prečitani knjigi ni tako veličastno navdušen za podjetnost in recimo še "lubežen" kot pa po izpitih litrah v gostilnah, toda knjiga izobražuje in pomeni napredek v vsem." (Tovarniški vestnik KID, 15. 1. 1939)

¹² Slovenčev dopisnik s Save pravi takole: "Razmere pri nas postajajo vedno bolj čudne. Tako neki gostilničar odganja slovenske goste jako odurno, še drzneje njegova postržnica. To dejanje pač ne vabi slovenskih gostov." (Slovenec, 20. 8. 1904)

Nemška lokala sta bila predvsem tako imenovani "Lutzstempel" (kot so Jeseničani imenovali prostore protestantov) in tovarniška kantina. Tedanje časopise navajajo kar precej primerov sporov in pretepev med nemškimi in slovenskimi gosti.

¹³ Majda Žontar, Razvoj kulturnih društev na Gorenjskem 1860 do 1914, Kulturna društva na Gorenjskem v letih 1860 do 1914: Razstava Gorenjskega muzeja Kranj, Kranj 1980, str. 25.

⁴ Zdenka Torkar Tahir, Etnološka topografija Jesenic: Delni elaborat za občino Jesenice, Neobjavljena seminarska naloga, Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, Filozofska fakulteta, PZE za etnologijo, Ljubljana 1981, str. 25.

⁵ Barbara Vidic, Sokol na Jesenicah od 1904 do 1929: Od Kurje vasi do Sokoškega doma, Neobjavljeno diplomsko delo, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, Ljubljana 1999, str. 146.

⁶ Barbara Vidic, n.d., str. 81-82.

⁷ Zdenka Torkar Tahir, Razvoj delavskega naselja v Podmežaklji ob današnji cesti 1. maja do leta 1941 (etnološki oris), Neobjavljeno diplomsko delo, Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, Filozofska fakulteta, PZE za etnologijo, Ljubljana 1985, str. 40.

⁸ Zagovorniki kakovosti v kulturnem življenju so že tedaj zmajevali z glavo nad "sodobno mladino". Dopisnik Tovarniškega vestnika tako ugotavlja: "Ne kujmo si oči: naši fantje in dekleta hodijo vsako nedeljo v kino in sanjajo o velikem svetu, govore samo o filmskih zvezdah, pojejo slagerje in sploh žive že kar po "filmsko". Redki še znajo peti lepe narodne pesni in malokdo se bolj zanima za narodno igro, kot je na primer Klinarjev "Plavž", ki skuša prikazati dokaj dobro zgodovino Jesenic, kot pa film. Jeseniška mladina hoče igrati gospodo. Za šport se zanima še toliko, kolikor ima od njega slave." (Tovarniški vestnik KID, 1. 8. 1940)

⁹ Tovarniški vestnik KID, 15. 7. 1939.

¹⁰ "Padec nezakonskih rojstev pripisujejo strokovnjaki zagrajeni Hrenovici, kjer je marsikak Jeseničan prvič zadihal, a sedaj je zaplankana in posuta z ogljem in kokosom, da je sneg izgubil vso deviško belino. So pa dekleta bolj varna." (Toti list, 2. 2. 1939)

¹¹ Zdenka Torkar Tahir, Razvoj delavskega naselja v Podmežaklji ob današnji cesti 1. maja do leta 1941 (etnološki oris), Neobjavljeno diplomsko delo, Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, Filozofska fakulteta, PZE za etnologijo, Ljubljana 1985, str. 83.

¹² Zdenka Torkar Tahir, Razvoj delavskega naselja v Podmežaklji ob današnji cesti 1. maja do leta 1941 (etnološki oris), Neobjavljeno diplomsko delo, Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, Filozofska fakulteta, PZE za etnologijo, Ljubljana 1985, str. 50.

SUMMARY

From the end of the 19th century to the start of the Second World War, a bustling social life evolved in the town of Jesenice. Throughout all areas of social life we can see that political, national and social diversity developed during this time. It is this prospering social life, above all else, that defined Jesenice as a town, as it tried to imitate other, larger, towns such as Ljubljana, Kranj and Maribor in all respects. However, it is the strong presence of the working class and its culture that gave it a special distinction.

Inns, pubs, coffee shops, restaurants, and hotels were important elements in the social life of the town. Besides food and drink, they offered their guests a place to chat and take part in social games, as well as dances, celebrations, and other kinds of festivities. In most cases the inns were divided by national and political orientation, as well as by the social status of their customers.

Another important element of the town's social life were the many societies, especially three major ones, again divided by political and ideological orientation – clerical, liberal and social democratic. They took the lead in the field of culture (music, theatre and cinema), excursions, sports and entertainment (including various shows, dances and celebrations).

The people of Jesenice also socialized on excursions, at public occasions, for sport and recreation, as well as visiting each other at home.

TORCAR GIULIO

M. 8.1.1905

PRIMORCI NA JESENICAH

V nedrih gora se rodi tolikokrat opevana kraljica, v pozdrav ji roko poljubljata Bača in Vipava in skupaj z drugimi potoki potujejo po čudoviti primorski deželi, obdarjeni z rodovitno zemljo, ki daje njenim prebivalcem življenje, trto in temperament. V zameno pa zahteva stalno izkazovanje lojalnosti. Včasih se zdi, da je naloga pretežka. Zlasti v preteklem stoletju je bilo pogosto vprašanje: Ali je vredno vztrajati?

Ena najbolj krvavih front prve svetovne vojne, fašistično nasilje, huda gospodarska kriza, druga svetovna vojna in naravne nesreče so tukajšnje ljudi postavljale pred težke preizkušnje, mnoge pa pognale v svet: v Belgijo, Kanado, Avstralijo, v republike nekdanje Jugoslavije in v različne slovenske kraje. Veliko jih je prišlo na Jesenice. S svojim delom so pomagali soustvarjati podobo mesta in postali so del njega. Vendar svoje zemlje nikoli niso pozabili. Še več, nosijo jo globoko v svojem srcu in s ponosom trdijo, da so Primorci.

Leta 1926 se je na jeseniško železniško postajo pripeljal Viktor Trojar. Prtljage je imel le toliko, kolikor je lahko nesejo roke. Težko mu je bilo pri srcu, kajti v Podbrdu v Baški grapi je pustil ženo Marijo z otrokom. Po poklicu je bil železničar. Zadolžen je bil za signalizacijo v bohinjskem predoru in za varno vožnjo potnikov. Ker ni hotel nehati govoriti slovensko, so ga oblasti prestavile v južno Italijo. V tujem okolju, kjer ni slišal domače besede, ni mogel dolgo zdržati, zato je pustil delo in se vrnil domov. Živel je v strahu, da bodo ponj prišli fašisti. Po njihovi ustaljeni navadi bi ga silili piti ricinus ali pa strojno olje. Z nekdanjimi sodelavci, železničarji, je bil dogovorjen, da v primeru nevarnosti skoči na vlak proti Jugoslaviji. Ni odlašal, ampak je pobral najnujnejše stvari in se napotil peš čez Baško sedlo v Bohinjsko Bistrico in od tu z vlakom na Jesenice. Podal se je v negotovost, kajti na Jesenicah ni poznal nikogar. Najel si je sobo v hotelu Pošta. Honorarno delo si je našel pri nekem kmetu na Dovjem, kjer je cepil drva. Po plačilu hotelske sobe mu je le malo denarja ostalo za hrano. Zato je bil toliko bolj hvaležen gostilni pri Črnologarju na Hrušici, kjer ga je vedno čakala večerja. Dve leti se je težko preživljal,

potem pa je le dobil službo na postaji na Jesenicah. Uredil si je stanovanje v tako imenovani "Republiki" na Hrušici. V službo se je vozil z brezplačnim delavskim vlakom, imenovanim "Pok". Takrat je k njemu prišla družina. Žena Marija, hčerka Zmaga in tašča Francka Preželj so se pripeljale s tovornim vagonom.

Francka ni bila prava Primorka. Prihajala je iz Sorice, iz Groharjeve hiše. Slikarju je bila model pri njegovem znanem delu Sveta družina. Dobila je nezakonsko hčer, kar je bila velika sramota za družino. Morala je zapustiti rodno vas in oditi v Podbrdo, kjer je s hčerko Marijo stanovala pri peku Torkarju. Njegovim otrokom, Juliju, Marici in Franji, je bila dojilja.¹

**Viktor Trojar pred vahtnico na Javorniku
(arhiv Izidorja Trojarja)**

Trojarjeva družina je dobila novo stanovanje v "vahtnici" blizu Konjiča na Javorniku. Na tamkajšnji postaji je bil Viktor zaporničar. Leta 1931 je doživel zanimivo prigodo. Z Bleda je prišel kralj Aleksander s svojim spremstvom. V gostilni pri Kosmaču so imeli naročeno kosilo. Vendar so njihovo pot zmotile spuščene zapornice. Kakšna blamaža je bila to za protokol! Njegovo veličanstvo je moralo

Gostilna pri Konjčju (arhiv Izidorja Trojarja)

čakati vlak. Nemudoma je pri zaporničarju urgiral nižji častnik, naj takoj dvigne zapornice. Viktor je, kot je bila njegova navada, mirno navijal svojo žepno uro in se ni dosti menil za dani ukaz. Pristopil je višji častnik, ga z zvišanim tonom ponovil. Zopet se ni zgodilo nič. V tistem trenutku pa je pridrvel vlak, ki bi ob upoštevanju ukaza pokopal pod seboj vso delegacijo. Tako je zaporničarjevo trmoglavljenje rešilo kraljevo življenje. Vsa delegacija mu je v zahvalo in spoštovanje salutirala.²

Videti je bilo, da je bila družina srečna in da so minila prva leta pregnanstva. Težka so bila za vsakega prišleka. Pred drugo svetovno vojno naj bi bilo vseh primorskih emigrantov na Jesenicah čez dvesto. Prihajali so največ iz Baške grape, iz tolminskih in bovških vasi. Da bi beguncem preskrbeli osnovne življenjske potrebščine, so želeli Primorci na Jesenicah organizirati samopomoč. S tem namenom so že leta 1928 hoteli osnovati društvo Soča, vendar so idejo uresničili šele dve leti kasneje. V prvih mesecih leta 1931 je bil osnovan pripravljalni odbor, ki je

Značka emigrantskega društva Soča (fototeka GMJ)

pripravil društvena pravila in sklical ustanovni občni zbor. Ta je bil na neko spomladansko nedeljo leta 1931 v takratnem Sokolskem domu. Velika dvorana je bila nabito polna, saj so prišli domala vsi primorski rojaki in tudi številni zastopniki emigrantskih društev Tabora in Soče iz Ljubljane, Zarje iz Kranja in Nanosa iz Maribora. Prišli so tudi predstavniki raznih društev z Jesenic in izrazili podporo novo ustanovljenemu društvu, ki je delovalo kot podružnica ljubljanskega društva Soča (kasneje se je od njega odcepila in se povezala z naprednimi društvi Tabor v Ljubljani, Zarjo v Kranju in Mlado Sočo v Ljubljani). Po koncu občnega zbora je sledil velik sprevod skozi Jesenice. Društvo je imelo tudi svoj prapor. Leta 1933 si je prisvojilo prapor tolimskega Rokodelskega bralnega društva, ki so ga dobili preko jugoslovanskega konzulata v Trstu.³

Povorka skozi Jesenice. V povorki člani emigrantskega društva Soča. (fototeka GMJ)

Soča je delovala pod vodstvom izvoljenega odbora, ki so ga sestavljali tajnik Vinko Kavčič, blagajnik Andrej Čopi, organizator socialnega skrbstva Srečko Šorli, trije drugi člani ter predsednik Jože Žabkar. Slednji ni bil Primorec, vendar je v Gorici nekaj časa služboval kot lekarnar in se tam tudi poročil. Svoje sestanke so imeli v Kobalovem salonu. Nekajkrat so jih imeli tudi na Bledu in v Bohinju, kjer je bilo precej rojakov. V salonu gostilne Tancar in Peklaj so jim brezplačno oddajali prostore, da so lahko pripravili predavanja s skioptičnimi slikami. Ta so se v glavnem nanašala na razmere in življenje Slovencev pod Italijo in Avstrijo ter na vse važne dnevne dogodke.

Društvo je sestavilo pevski zbor, ki je nastopal ob večjih praznikih. Takrat so navadno pripravili tudi čajanke in božičnice, da so lahko primorski rojaki ob skromni zakuski pozabili na vsakodnevne težave.

Organizirali so izlete na Koroško, Golico, Begunjščico in Mojstrovko. Večkrat so se podali v bohinjske gore, na Črno prst, Vogel in Bogatin, od koder so lahko le od daleč gledali kraje, ki so jih morali zapustiti in kjer so živeli rojaki pod fašistično knuto.⁴

Društvu so materialno in finančno pomagali tudi nekateri Jeseničani. Ko so iskali zasilno prenočišče za nove prišleke, se je odzval Franc Torkar. Na Javorniški poti je odstopil kletni prostor. Člani društva so ga za silo opremili, da je v njem lahko prenočevalo šest do osem ljudi. Prenočišče je postalo pretesno, zato so ga preselili v Kobalov salon. Opremili so ga z lesenimi posteljami, posteljnino, štedilnikom in drugo opremo. Beguncem so priskrbeli živež, da so si lahko sami kuhali. Soča jim je skušala najti tudi zaposlitev. To pa je bilo v letih hude gospodarske krize, ko tudi domačini niso imeli dela, zelo težavno. Mnogi so obupali in odšli naprej proti Ljubljani.⁵

Tako je bilo tudi s Srečkom Šorlijem, ki je leta 1932 odšel v Ljubljano. Prišel je iz Tolmina, vendar je svoj rodni kraj bolj redko videval, saj je bil skoraj vse življenje na poti. Zgodaj so mu umrli starši in moral je oditi k starejši sestri v Sv. Lucijo (danes Most na Soči). Pri njenem možu se je izučil za čevljarja. Ko je Italija napadla domovino, je morala družina oditi v izgnanstvo v Cerkno, kasneje v Gradec. Tu se je Srečko

Srečko Šorli s člani Soče (last Anda Bernard)

zaposlil v neki vojaški delavnici. Ko je dopolnil osemnajst let, je bil vpoklican v vojsko in poslan na romunsko bojišče. Po koncu vojne se je prostovoljno javil v novo formirano vojsko in se boril za severno mejo. Leta 1919 se je vrnil v Tolmin, kjer je nekaj časa delal pri svojem svaku, potem pa je odprl trgovino s čevlji. Življenje v domačem kraju ni bilo mirno. Zaradi zatiranja Slovencev je deloval proti oblasti. Tako ga je italijanska kvestura osumila sodelovanja pri pobegu odpornika Bertija Rejca in širjenja protifašističnih letakov. Ker mu je grozila aretacija, se je s kolesom podal po Idrijski dolini ter pobegnil na Cerkljansko. Marca 1930 je prispel na Jesenice. Ker ni dobil zaposlitve, je odšel v Ljubljano, kjer si je gmotno opomogel. Leta 1935 se je vrnil na Jesenice in odprl trgovino z mešanim blagom.⁶

Srečko je aktivno sodeloval s Sočo. Prizadeval si je, da ne bi pomagala le emigrantom, ampak tudi rojakom, ki so ostali v fašističnem peklu. Tam so bile ukinjene slovenske šole, literatura, kulturna društva in pevski zbori. Kdor bi si drznil govoriti slovensko, bi lahko tvegjal življenje.

Hudo izkušnjo je imela Srečkova nečakinja Ljubka Šorli Bratuž. Prve razrede osnovne šole je obiskovala na Jesenicah, kamor se je njena družina umaknila v času prve svetovne vojne. Po vojni se je poročila s skladateljem Lojzeto Bratužem in se preselila v Gorico. Leta 1937 so fašisti njenega moža pričakali po maši v Podgori, kjer je njegov zbor pel slovenske pesmi. Prisilili so ga, da je izpil z bencinom pomešano strojno olje, zaradi česar je v hudih mukah umrl.⁷

Da ne bi rojaki ostali brez slovenske pisane besede, jih je bilo potrebno na skrivaj oskrbeti z literaturo. Ta je prihajala iz Ljubljane na Jesenice, kjer jo je sprejel Anton Batagelj, ki je služboval na obmejnem komisariatu. Ilegalni material je šel naprej preko Bohinjske Bistrice ali pa preko sedla med Ozebnikom in Jalovcem. Vzdrževanje bohinjskega kanala je bilo poverjeno Srečku Šorliju, ki je mejo skrivaj večkrat prestopil že v času bivanja v Tolminu. Z doma se je odpravil okrog devete ure zvečer. Pot ga je vodila čez reko Tolminko, po strmini na planino Kuk, čez Vogel, nato do graničarske karavle pri Zlatorogu, kamor je prispel okoli šeste ure zjutraj. Peš se je podal do železniške postaje Bohinjska Bistrica in z vlakom do Jesenic, kjer je prevzel slovenske knjige in časopise. Potem se je s težkim nahrbtnikom po isti poti vračal v Tolmin, kamor je prispel naslednjega dne pred jutrom. Gradivo je skrnil v nek zapuščen čebeljak nad reko Tolminko. Tovor ni bil namenjen le Slovencem, ampak tudi italijanskim protifašistom. Slednjim so prinašali časopise Liberta in Finisticia, ki so jih izdajali v njihovih emigrantskih organizacijah v Parizu.

Srečko je nalogo opravljal tudi še potem, ko se je odselil na Jesenice. Takrat je tovor nosil le preko Vogla, kjer ga je pod dogovorjeno skalo pustil kurirju s pri-

morske strani. Samo v letu 1931 je bil na meji med Jugoslavijo in Italijo najmanj enainpetdesetkrat.⁸

Bohinjski kanal sta okrepila orožnik Peter Bizjak in Julij Torkar. Tihotapila sta preko Baškega sedla blizu Črne prsti. Julij je bil pekov sin iz Podbrda. Pekova družina je bila ena najbogatejših in najnaprednejših družin daleč naokoli. Julij je v Soteski postavil žago.⁹

Bovški kanal preko Jalovca je vzdrževal Ferdo Kravanja. Bil je doma iz Čezsoče pri Bovcu. Na Jesenice je pobegnil leta 1935, ko je Italija napadla Abesinijo. Takrat bi moral iti v vojsko. Ognil se je s pobegom v Jugoslavijo. Nastanil se je pri Ambrožiču Pod gozdom št. 4. Preživljal se je s priložnostnimi deli. Tako je na primer po hišah prodajal blago za moške obleke, ki ga je prejemal od nekega ljubljanskega podjetja. Stalno je bil na poti med Primorsko in Gorenjsko. Avgusta leta 1935 je zopet prečkal mejo pri Jalovcu. Na italijanski strani ga je presenetila zaseda fašistov. Hitro je odvrigel bombo in uspel med prašenjem kamenja ubežati. V spopadu sta bila dva fašista ranjena, eden je ranam podlegel.¹⁰

Da je bil Kravanja oborožen, ni bilo nič nenavadnega, saj se preko omenjenih kanalov ni vršil le prenos literature, ampak tudi orožja. Nekateri rojaki so bili mnjenja, da je možno na nasilje fašističnih oblasti odgovoriti le z nasiljem. Povezali so se v organizacijo TIGR – njeno ime sestavljajo začetnice Trsta, Istre, Gorice in Reke. Njene celice so delovale v različnih krajih. Tudi na Jesenicah. Pridružili so se ji Šorli, Kravanja in Torkar.

O svojih akcijah so se sporazumevali s šifriranimi sporočili. Za pisavo so služile številke od ena do devet, od katerih so bile ene podčrtane, druge prečrtane, tako da je vsaka številka pomenila neko črko:

8 3 4 3 6 2 1 3 = JESENICE

Sporočila so bila pisana tudi z nevidno pisavo. Ko so jo premazali z jodovo raztopino, je postala vidna.¹¹

V diverzantskih akcijah je bil še posebej dejaven Kravanja. Sodeloval je pri požigu italijanskih šol v Čezsoči in v Bovcu. Nekoč je v Bovcu pri belem dnevu streljal na nekega zagrizenega fašista. Bil pa je tudi eden tistih, ki so pripravljali atentat na Mussolinija. Izvedli naj bi ga med njegovim obiskom Kobarida 20. septembra 1938. Ferdo Kravanja je svojemu sovaščanu iz Čezsoče Francu Kavsu priskrbel majhno bombo s silno rušilno močjo, ki naj bi pobila vse, kar bi se znašlo v obsegu petnajstih metrov. Smrt velikega imperatorja naj bi zanetila novo vojno ali celo revo-

lucijo v Italiji. Franc Kavc je že imel na prsih pripeto bombo, v roki pa sprožilec. Do atentata ni prišlo, ker je bila okrog govorniškega odra šolska mladina.¹²

Jeseniški tigrovci so se borili tudi zoper italijanske zaveznike Nemce. Kravanja je po aneksiji Avstrije začel delati sabotaže na železniških progah na Koroškem. V ležaje nemških vagonov in lokomotiv je vsipal opilke. V cisterne bencina, ki so z vlakom potovale iz Romunije preko Jesenic v Nemčijo, je vsipal sladkor.¹³

Delovanje emigrantskih društev je bilo trn v peti italijanski politiki, zato je ta zahtevala, da jugoslovanske oblasti ukrepajo zoper njih. Pritisk se je stopnjeval zadnja predvojna leta. Poleti 1940 je bil Andrej Čopi, tajnik društva Soča, klican na policijski komisariat, kjer ga je komisar seznanil z odlokom o razpustitvi društva, ker naj bi prekoračilo svoj delokrog. Orožnika Petra Bizjaka in njegovega kolega Slavka Jelinčiča, brata bolj znanega rodoljuba Zorka, so premestili z obmejnega komisariata z Jesenic.¹⁴ Na zahtevo nemške policije je bil julija 1940 aretiran Ferdo Kravanja. Sodišče za zaščito države v Beogradu ga je obsodilo na štiri leta ječe in ga poslalo najprej v Sremsko Mitrovico in kasneje v niške zapore.

Velika totalitarna sistema, italijanski fašizem in nemški nacizem, sta hotela vladati svetu, tako je bila vojna neizbežna. Tigrovci so se večinoma pridružili partizanskim enotam. Tako je bilo tudi s Ferdom Kravanjo, ki je aprila 1941 uspel pobe-
gniti

Joža Čop, Miha Potočnik in Julij Torkar, član organizacije TIGR, na pogrebu pisatelja Janeza Jalna (arhiv Izidorja Trojarja)

ti iz zapora in se vrniti v Slovenijo. 13. maja 1941 je bil v spopadu na Mali gori pri Ribnici ranjen in ujet. Oktobra so ga iz bolnišnice v Ljubljani rešili ter ga do maja 1942 skrivali v mestu. Takrat je odšel v partizane na Dolenjsko in kasneje na Primorsko, kjer je bil kot Peter Skalar sprva aktivist, kasneje pa sekretar okrožnega odbora Osvobodilne fronte za Tolminsko in zahodno Primorsko.¹⁵

Prizadeval si je mobilizirati čim več fantov in deklet. Za delo je navdušil tudi Milko Perat z Livka pod Matajurjem. Postala je članica odbora osvobodilne fronte za agitacijo in propagando. Januarja 1945 je prevzela mesto učiteljice v partizanski šoli v bližnji vasi na Jevščku. Tu je šola delovala že eno leto. Delo je zastalo po aretaciji tamkajšnjega učitelja. Nova učna moč je šolo oživila. Obiskovalo jo je čez dvajset učencev, ki so bili razdeljeni na višjo in nižjo stopnjo. Kasneje je Milka poučevala še v Šentpetru na Krasu, v Čezsoči, Lepeni in v Podbrdu.¹⁶

Vse več ljudi je spoznalo, da lahko premagajo zlo, da lahko začitijo svobodo in da lahko postanejo iz naroda hlapcev narod junakov. Ob takšni zavesti in ob pomoči zavezniških sil sta se sesedla fašizem in nacizem. Enote IX. korpusa narodnoosvobodilne vojske in IV. armade jugoslovanske vojske so osvobodile Primorsko s Trstom in Gorico. Zaradi pritiska velikih sil so se iz omenjenih mest morale umakniti. Primorska je bila razdeljena na cono A in B. Prva je bila pod anglo-ameriško, druga pod jugoslovansko vojaško upravo. Februarja 1947 je bila v Parizu sklenjena mirovna pogodba z Italijo, ki je začela veljati 15. septembra istega leta. Po mirovni pogodbi je cona B z delom cone A pripadala Jugoslaviji. To je bil velik dogodek za Primorce in za vse Slovence, zato je upravičeno postal državni praznik.

Ozemlje zahodno od Timave je pripadlo Italiji. Ozemlje južno od Timave, ozek del od Štivanja proti Trstu do reke Mirne v Istri, je pripadlo Svobodnemu tržaškemu ozemlju, ki je bilo prav tako razdeljeno na dve coni. Svobodno tržaško ozemlje je bilo ukinjeno 5. oktobra 1954, ko je bil sklenjen londonski sporazum. Italiji je bila priključena cona A, to je Trst z okolico, Jugoslaviji pa cona B, to je Koper in del Istre.

Borci za Primorsko so dosegli zmago in osvoboditev izpod okupatorjevega terorja. Mnogi svobode niso dočakali.

Viktor Trojar je bil pogrešan ob zavezniškem bombardiranju Celovca. V tamkajšnji bolnici je bilo polno nezapečatenih krst z neidentificiranimi trupli. Žena je prišla skupaj z otrokoma. Moža je prepoznala le po njegovi uri, ki je obstala pet minut čez pol drugo popoldan.¹⁷

Ferdo Kravanja je oktobra 1944 padel v Paljevem v Posočju. Leta 2004 so mu na hiši na Jesenicah, kjer je živel in deloval, odkrili spominsko ploščo.

Leta 2004 je društvo TIGR odkrilo spominsko ploščo na hiši na Jesenicah, kjer je nekaj časa živel Ferdo Kravanja. (foto Silvo Kokalj – GMJ)

Julij Torkar se je po vojni odselil v Lesce. Njegovo žago so nacionalizirali. Poslej je proizvajala lesno moko za izdelavo granat.

Srečko Šorli je bil leta 1943 zaprt v Begunjah, kasneje v Dachauu in Flossenbumbu. Preživel je vojno. Njegovo trgovino na Jesenicah so leta 1945 nacionalizirali. Ostal je v trgovski stroki.¹⁸ V starosti 83 let se je podal iz Bače preko Baškega sedla in obujal spomine na težke dni. Nesrečno mu je spodrsnilo in padel je v 250-metrski prepad. Našli so ga šele dva dni kasneje. Ni mu bilo več pomoči.¹⁹ Njegova nečakinja Ljubka je bila leta 1943 aretirana in odpeljana v Trst, kjer so jo nečloveško mučili. Nalomili so ji nekaj reber. Upravnik zopora jo je skoraj neprepoznavno kazal drugim zapornikom in jih opozarjal, kaj jih čaka, če ne bodo povedali imen svojih sodelavcev. Preživela je vojno. Zaposlila se je kot učiteljica v Čadrgu na Tolminskem. Veliko časa je posvetila pisanju pesmi, ki jih je objavljala v različnih časopisih in literarnih listih. Izšle so tudi v knjižnih izdajah: Venec spominčič možu na grob, Izbrane pesmi in Veseli ringaraja. Umrla je 1993 v Gorici.²⁰

Milka Perat je po vojni prišla na Jesenice. Dobila je stanovanje na Cesti revolucije. Nas Primorce je vedno imela za svoje in nam vlivala samozavest z besedami: "Primorac je pošten in borben človek. To so dokazali že naši očetje in matere. To smo dokazali tudi mi s svojim bojem. Splačalo se je boriti za to lepo našo Primorsko."²¹

¹ Pripovedovanje Izidorja Trojarja, rojenega 1938 na Javorniku, ki ga je zapisal Marko Mugerli avgusta 2008.

² Prav tam.

³ Spomini Srečka Šorlija iz leta 1973, ki jih hrani njegova hči Anča Bernard.

⁴ Prav tam.

⁵ Prav tam.

⁶ Prav tam.

⁷ Zapisi Lelje Behar Sarcin, nečakinje Ljubke Šorli, nastali 2003.

⁸ Spomini Srečka Šorlija iz leta 1973.

⁹ Mira Cencič, Tigr, Mladinska knjiga, Ljubljana 1997, str. 148–154.

¹⁰ Prav tam.

¹¹ Spomini Srečka Šorlija iz leta 1973.

¹² Mira Cencič, Tigr, str. 250.

¹³ Spomini Srečka Šorlija iz leta 1973.

¹⁴ Prav tam.

¹⁵ Tone Ferenc, Enciklopedija Slovenije, Mladinska knjiga, Ljubljana 1991, str. 411.

¹⁶ Spomini Milke Perat, ki jih je zapisal Marko Mugerli avgusta 2008.

¹⁷ Pripovedovanje Izidorja Trojarja.

¹⁸ Spomini Srečka Šorlija iz leta 1973.

¹⁹ France Malešič, Spomin in opomin gora, Didakta, Radovljica 2005, str. 326.

²⁰ Zapisi Lelje Behar Sarcin.

²¹ Spomini Milke Perat.

SUMMARY

During the last century, people from Primorska faced many ordeals, including one of the bloodiest front lines of the First World War, fascist terror, a severe economic crisis, the Second World War and numerous natural disasters that forced people to leave their homeland. Many of them came to Jesenice. This article presents the life histories of four individuals, all of whom came originally from different places in the Primorska area, but, through the tough events of the 20th century, came to be associated with Jesenice.

Viktor Trojar, Srečko Šorli and Ferdo Kravanja were forced to leave their homes due to the terrors of fascism. They joined the migrant association Soča, which was founded in 1931, and helped refugees from Primorska fit into their new environment. Some of the members wanted to help their kinsmen under the fascist regime, so Slovene books and literature, important information and even weapons were smuggled into the area. They belonged to the TIGR organization that fought violence with violence. The main activist was Ferdo Kravanja, who lived and worked in Jesenice for some time. He took part in an unsuccessful assassination on Mussolini. During the Second World War he joined the partisan resistance. He encouraged young people to take part in the national liberation war. Following his lead, Milka Perat, from Livk, became involved in the activities of the liberation front. After the war she moved to Jesenice, along with many other people from Primorska, where the ironworks enabled them to live a better life.

Gorazd Stariha

DVE JESENIŠKI ZGODBI O PREKLICU Z ZAČETKA PREJŠNJEGA STOLETJA

V naslednjih, skromno odmerjenih vrsticah bom na kratko predstavil dve "preklicni" zgodbi z začetka prejšnjega stoletja, še iz časa Avstro-Ogrske. S preklicem so nekomu odvzeli poslovno sposobnost in ga postavili pod skrbništvo. Institut preklica je pred letom 1916 urejal Obči državljanski zakonik, po tem letu pa preklicni red.¹ Vzrok za preklic je bila največkrat duševna bolezen ali pa zapravljivost, ki je najpogosteje izvirala iz pijančevanja, lahko pa tudi iz kvartopirstva ali bolezenskega pravedanja.

V prvi zgodbi bom opisal vrtnarja, za katerega je bila pristojna Koroška Bela. S svojimi pijanskimi izgrede je spravljal oblasti v obup, saj niso vedele, ali naj njegova dejanja razglasijo za kriminal in ga zaprejo v ječo ali pa je to posledica bolezni in sodi pod skrbništvo oziroma v ustrezno ustanovo. Kar naprej so ga treznili po raznih blaznicah, največkrat na Studencu, zdravniki pa so o njem pisali cele ekspertize. Začnimo kar z zapisnikom o sodniški preiskavi duševnega stanja Franca R. z dne 9. 7. 1898 (Okrajno sodišče Ljubljana v komisiji pri norišnici Studenec).

V zapisniku preiskovalna zdravnika ugotavljata, da je samski vrtnarski pomočnik s Koroške Bele star 28 let in da so ga sprejeli v deželno blaznico Studenec 27. 5. 1898. V mladosti je z uspehom obiskoval šolo, se kasneje izučil vrtnarstva in je kot vrtnar služil pri Rothschildu v Parizu. Kasneje je služil pri Južni železnici, vendar v nobeni zaposlitvi ni zdržal dlje časa. Pred dvema letoma pa se je vdal pijančevanju, in sicer domnevno zato, ker je še takrat izvedel, da je nezakonski otrok.

Policija ga je večkrat prijela zaradi javne nevarnosti, pijanosti, napadov na uradne osebe, žaljenja cesarja in drugih prestopkov. V Berlinu so ga tako zaradi žaljenja cesarja v pijanosti zaprli v ječo za šest mesecev. Ko so ga nastanili v dunajsko

bolnišnico, je bil skrajno ogorčen zaradi domnevno sovražnega ravnanja policije, pridušal se je, da ne bo prej našel miru, preden ne bo ubil enega policaja, pa četudi bo moral na vislice.

Zdravnika sta še zapisala, da je v času preiskave Franc zdrav, orientiran, izpričuje dober spomin in kaže najboljšo voljo, da ne zaide na stara pota. Da je kronični alkoholizem pri njem popolnoma izzvenel, da ponovno poseduje svojo normalno zavest in je torej primeren za odpust. Vendarle pa da gre predvidevati, da se bo po odpustu vrnil na stara pota. Takšne osebe ne sodijo v norišnice, ampak v zavetišča za pijance.²

Franceta so nato kot izboljšanega izpustili, vendar je s svojim načinom življenja nadaljeval in februarja 1900 so ga na zahtevo sodišča ponovno preiskali zdravniki. Zapisali so, da so glede na njegovo življenje že pri prejšnji preiskavi (julija 1898) ugotovili, da se bo Franc pri naslednji priložnosti takoj vdal pijančevanju, ki ga bo ponovno privedlo v navzkrižje z zakonom in v norišnico. Že oktobra istega leta so ga ponovno pripeljali v norišnico, ker je na Jesenicah po pijanče-

Primarij "blaznice" je sodišče obvestil, da so Franca R. izpustili iz zavoda kot "izboljšanega". (ZAL)

vanju zapadel v pijansko besnilo in grozil, da bo vse pobil. V ljubljanski ustanovi se je nato kmalu umiril in pridno delal na njenem vrtu. Čez nekaj časa pa mu je uspelo priti do nekaj denarja in se je napil žganja do nezavesti. Obležal je v peskolomu blizu ustanove, kjer so ga, v snegu ležečega, našli otroci.

Kljub temu da so ugotavljali, da se bo Franc ob naslednji priložnosti ponovno zapil in zapadel v besnilo, so ga kot zdravega nato čez en mesec izpustili (5. 3. 1900).³ Njegova pot se je nadaljevala po pričakovanju in ponovno sodnozdravniško mnenje je sledilo že marca 1901, ugotavljali so seveda že znano. Pri vsem tem ukvarjanju z njim pa so nastajali stroški, sam pa je bil seveda brez sredstev. Sodišče se je o njem pozanimalo tudi pri pristojnem županstvu, vendar je župan Koroške Bele odpisal, da Franc v občini nima nobenega bližnjega sorodnika, zato so njegove stroške "plačali" z ubožnim listom. Sicer pa naj bi se Franc za časa bivanja v domači občini dostojno vedel, le kadar je dobil mesečno plačo, je pil čez mero zlasti žganje, kar ga je privedlo do blaznosti.⁴

Slavno
 v. hr. obrajati sodnje
 "Kranjske Gore"

Vred. ubara št. v. hr. obrajati sodnje v
 Kranjski gori v dne 6. 3. 1901 št. 439
 namreka podpisano v. hr. obrajati sodnje,
 da se je Franc Repa tudi k. h. h. v.
 časa bivanja v kuharstvu občini dostojno
 vedel, le kadar je dobil mesečno
 plačo pil je čez mero zlasti žganje,
 kar ga je privedlo do blaznosti.
 Da bi bil v kuharstvu njegov rednik
 na d. h. h. belar ni imano Remotega
 on kakor tudi njegov sorodnik ni
 imajo ni kakor drugega, bi tudi v tej
 občini nobenega bližnjega sorodnika
 nima.

Županost. Koro. Bela, dne 11. marca 1901

J. J. J. J.

Pristojni župan je sodišču zagotovil, da je bila Francetova siceršnja dostojnost v nevarnosti le ob mesečnih izplačilih. (ZAL)

Naslednje izvedensko mnenje v kazenski zadevi proti Francu R. je na zahtevo sodišča podala graška medicinska fakulteta 25. 2. 1913.

To strokovno mnenje je ugotavljalo, da je bil 42 let stari Franc od leta 1896 (od starosti 26 let dalje) dvanajstkrat obtožen zaradi žaljenja cesarja na domala enak način. To je delal na dva načina. Ali je brez povoda stopil h kakemu stražniku in začel zmerjati: njega, cesarja in druge visoke osebnosti in se izdajati za anarhista. Ali pa je pisal orožnikom, policiji, občinskim uradom ... dopisnico, na kateri se je izrekal za anarhista, sramotil nemškega cesarja, če je bil v Nemčiji, ali avstrijskega, če je bil v Avstriji, sramotil vlado in ji grozil ter povelečeval anarhiste. Ta pisma oziroma dopisnice je podpisoval "vrtnar in anarhist" in ponavadi navedel tudi kraj bivanja.

Za ta dejanja je bil deloma obsojen, deloma pa zdravniško spoznan za neodgovornega zanje in zaprt v norišnico. Konec avgusta 1898 je bil dan pod skrbstvo, ki je bilo odpravljeno sredi februarja 1904.

Nazadnje je bil Franc po pregledu univerzitetnih profesorjev v Innsbrucku 12. 4. 1912 obsojen na petmesečno ječo. Za razliko od innsbruških profesorjev pa so bili graški prepričani, da je Franc bolan in da bi bilo edino pravilno, da ga zaprejo v norišnico na dolgi rok. V celi dispoziciji (deset tipkanih strani) graški doktorji ugotavljajo, ali gre za odgovorno ali za bolno osebnost. Šlo je predvsem za vprašanje, ali je Franc odgovoren za svoja dejanja ali ne, je za v ječo ali za v norišnico.⁵

Kot primer njegovega žaljenja kronanih glav je navedena tudi vsebina ene njegovih tipičnih dopisnic oblastem. Nastala je, ko so ga konec oktobra 1912 iz Salzburga gnali preko Beljaka v Radovljico. Na tej poti je na beljaškem magistratu oddal dopisnico, v glavnem enake vsebine kot predhodne:

"Beljak, 5. 11. 1912

Čeprav sem bil že dostikrat hudo kaznovan, še vedno ostajam mišljenja, da je Franc Jožef I. en stari osel in češki poglavar Franc Ferdinand d'Este še večji.

Po Turčiji pride Avstrija na vrsto, kjer se včasih ravna še bolj turško kot tam. Zato sem ponosen na to, da sem v dunajski evidenci voden kot anarhist.

Živela anarhija! Dol z vsemi oblastniki! Živel Lucheni! Živel Oberdank! Te resnice vam pravi en pravi anarhist.

Naslov:

Franc H.-R., vrtnar, bivši uradni sluga pri Južni železnici
Koroška Bela, okraj Radovljica, Gorenjska
na odgonu"

Na koncu ekspertize pa so strokovnjaki še enkrat ponovili, da je Franc brez dvoma bolan in da sodi v norišnico.

Franca so nato v občutljivem času prve svetovne vojne glede na njegove proticesarske izgrede pospravili na Studenec za dalj časa. Od tam je 25. 7. 1917 tudi pisal okrajnemu sodišču, da se nahaja v kranjski deželni blaznici kot oskrbovanec od 6. 12. 1914. Tja da so ga privedli, ker je v pijanem stanju pisaril sramotilna pisma proti cesarju in oblasti. Ker pa se je trdno odločil, da se popolnoma odpove tako škodljivega mu uživanja alkohola in ker se sedaj počuti duševno zdravega, uvideva, da oblast po krivičnem obremenjuje s svojim oskrbovanjem v zaprti ustanovi. Zato prosi, da bi ga sodniška komisija ponovno pregledala, seveda zastonj, ker je sam brez sredstev.

Čez mesec dni so Franca res ponovno sodnozdravniško pregledali in ugotovili, da se sedaj 47 let stari vrtnar že od mladosti opoteka med norišnico, ječo in prisilno delavnico. Ko se napije, povsem izgubi pamet in potem vedno napiše orožništvu dopisnico z najbolj grobimi žalitvami cesarja, podpisano s polnim imenom. Seveda pa psihiatrični pregledi vedno znova ugotovijo, da v takem stanju ni odgovoren za svoja dejanja. Sedaj, po treh letih abstinence, pa da je "popravljen", sicer omejeno opravilno sposoben, a ga ne gre zadrževati v zaprti ustanovi.

Vendar pa je Franc še nadalje ostal na Studencu. Maja 1920 naj bi ga sicer izpustili kot izboljšanega, vendar ko so s sodišča povprašali županstvo Koroška Bela, kje Franc biva, so jim z Bele odgovorili, da je ostal v deželni blaznici v Ljubljani, kjer služi kot vrtnar.⁶

Franc pa seveda ni mogel iz svoje kože in kot zadnjo vest o njem lahko preberemo uradni zaznamek na kranjskogorskem sodišču, da je Franc dne 17. 9. 1921, močno pijan, v Ljubljani na ves glas kričal: "Živijo cesar Karol, kurc gleda kralja Petra!" – in to tako na glas, da se je slišalo daleč naokoli.⁷

Drugi primer pa opisuje, kako je sin predlagal, da bi dali pod skrbstvo njegovega očeta zaradi domnevne zapravljivosti, vendar sodišče po zaslišanju prič predlogu ni ugodilo. Preklic opravilne sposobnosti ni bila majhna stvar; sodišče je bilo pri tem zelo previdno in je zahtevalo dovolj trdnih dokazov za tak korak. Posebno še ob misli, da je šlo pri takih "družinskih" predlogih dostikrat tudi za špekulativne računice premoženjskega okoriščanja. Najprej navajam dopis Janeza M. mlajšega z dne 23. 3. 1905 okrajnemu sodišču:

"Podpisani Janez M. tovarniški delavec na Savi in sin Janeza M., posestnika na Savi štv. 109 prosi slavno c. kr. okrajno sodišče, da se tukaj navedena pritožba sprejme in zakonito postopa.

Alasni parni.

Glasovno spisa št. VII 1656/21 vobilo se je
 pri izrečenem sodišču v Ljubljani kar nekoliko
 potoprajše koper grafičarja Reppo-Lipfl radi
 prep. po št. 104 rke. ki ga se je glasovno sklepas
 k dne 30/9. 1921 v smislu po št. 90 kpr. mlarsko.
 (da je dne 17/9. 21. v močnem pijanem stansu
 v Ljubljani na ves glas klical: živijo cesar
 Karol, kure gleda kralja Petra, in to tako
 na glas, da se je slišalo daleč na okoli.)
 Krog. 14/10. 21.

Čisto

Uradni zaznamek sodišča o mnenju Franca R.,
 kaj da gleda kralja Petra. (ZAL)

Živim od mojega rojstva z mojim 56 let starim očetom Janezom M. v njegovi hiši. Kot edini njegov sin mi je na tem ležeče, da skrbim saj v moralnem oziru za mojega očeta. Do danes se mi ni posrečilo mojega očeta na pravo pot spraviti, tembolj ko so moj oče danes nevarno bolni in za vsako delo nezmožni, je moja dolžnost, da se v tem oziru kaj vkrene.

Nekaj let že sem, se je začelo na Jesenicah prav živahno politično gibanje in kjer so moj oče davkoplačevalec in tudi občinski odbornik, so se ga nekateri jeseniški gospodarji tako prijeli in zapeljali, da se je mož popolnoma pijančevanju in ponočevanju vdal.

Hiša katera je last mojega očeta in jo oni sami gospodarijo, je popolnoma zane-marjena, dolg na dolg delajo oče na hišo in z takim denarjem popivajo cele noči, tako da se bojim, da moj oče v nekaterih letih ne pridejo ob vse svoje premoženje.

K moji pritožbi navedem samo nekaj slučajov:

Tukajšnja občina je imela pretekle dni zopet več vkreniti in je za to potrebovala večinoma glasov obč. odbornikov. Kjer jim je pa bilo veliko ležočo ravno na glaslu mojega očeta, so ga z silo obdržali od doma, tako da oče od pondeljka do

danes sploh domu niso prišli. Vodijo ga, kakor sem se prepričal, cele noči po jeseniških gostilnah, potem ga zapirajo po hlevih i.t.d., z eno besedo, da še meni, lastnemu sinu ni prilika dana, bolnega očeta pod domačo streho spraviti. Večkrat sva jaz in moja žena v najhujših mukah in skrbeh, kaj se bode še vse z mojim očetom zgodilo! Ponoči kličeva in tekava na njegovo spalno sobo – zamanj – glasu, očeta ni doma. /.../ Prosim, slavno c. kr. okrajno sodišče, naj preišče stan mojega očeta in naj potrebno vkrene in postavi kuratorja v zdravstveni kakor tudi v gospodarski zadevi mojemu očetu."

Sodišče je na predlog moralo ukrepati in je najprej povprašalo za mnenje jeseniško občino. Župan je sodišču odgovoril povsem v nasprotnem tonu predloga in obtožbe sina:

"Vse navedbe v vlogi vloženi po Janezu M. ml. iz Save so deloma popolnoma izmišljene, deloma pa nalašč zavite, kar sledi iz sledečega:

Janez M. ni bolan na duhu, niti na telesu, ni pijanec in tudi ne zapravljivec ter živi redno in zmerno. Res je pa, da ga njegov sin, kakor tudi snaha v vsakem oziru zanemarjata, se nanj prav nič ne ozirata in je primoran, če hoče jesti si kuhati sam ali pa iti v gostilno. Če potem gre jesti v gostilno vendar ni čudno?

Janez M. je uže večkrat tožil proti podpisanemu, da sin in snaha ravната z njim tako slabo, da res ne ve, kaj bi storil. Najbolje bi še bilo, se ženiti, da bom imel vsaj kak red, hrano in postrežbo.

Njegov sin Janez se uže več let ni zmenil za očeta – sedaj pa kar naenkrat taka skrb.

Nasploh ima pa cela vloga le političen namen, in da je sin vložil isto, gotovo ni storil iz lastnega nagiba, marveč vsled pritiska drugih, v prvi vrsti pisca vloge, (vloge ni sestavil Janez M. ml. sam, je samo podpisan – op. pis.) to pa za to, ker se je Janez M. udeležil dne 22. 3. t. l. se vršeče seje občinskega odbora – to pa navzlic strastni agitaciji nasprotne stranke! /.../

Mnenje županstva je, da ni prav nobenega povoda, postavljati M. kuratorja, ker je njegovo življenje v vsakem oziru lepše in dostojnejše nego njegovega sina /.../ pač bi pa bilo na mestu podučiti sina o dolžnostih koje ima sin do očeta."

Pisni poizvedbi je sledilo zaslišanje na sodišču, kjer je Janez M. mlajši, star 31 let, še dodatno obrazložil svoj predlog:

"Do približno pred jednim letom od danes nazaj računjeno živel je moj oče tako, kakor se spodobi skrbnemu gospodarju. /.../

Pred jednim letom jel je moj oče popustivši svoje prejšnje redno življenje, piti vino in žganje toliko čez mero, da je bil večkrat pijan; včasih več včasih manj, včasih parkrat na teden, včasih tudi cel teden skupaj.

Kaj je dalo povod temu očetovemu preobratu, mi ni znano. Domačih prepиров ni bilo, izvzemši navadno običajnih le po času, ko je jel oče piti sva se z njim včasih sporekla, ker me on na moja opominjevanja, naj pijančevanje opusti, ni maral bogati. /.../

Pijančevanje trajalo je za časa volitve častnih občanov v Jeseniški občini vršečih se 22. marca 1905 sosebnó hudo in takrat zaprli so očeta /.../ baje v nek hlev, zakaj se je pa to zgodilo, tega ne vem. /.../

Seveda je Janez M. starejši (54 let) povsem zavračal sinove obtožbe:

"Povedbe mojega sina nimajo nobene podlage in so povsem neresnične v kolikor se tičejo mojega dozdevnega pijančevanja.

Povod sinove vloge dale so Jeseniške volitve častnih občanov in ga hočem tu ob kraten pojasniti.

Jaz sem občinski odbornik in kot tak bil sem tudi vabljen k zadevni seji pri kateri se je imelo voliti pozneje tudi faktično izvoljene častne občane. Stranki h kateri pripada moj sin kot tov. delavec in potem v ovadbi navedena Peter R. in Anton P. (pisec vloge, op. pis.) bilo je ležeče na tem, da odstrani kolikor mogoče odbornikov od seje tako da postane ta nesklepčna. /.../

Trditve mojega sina o mojem pijančevanju kar smelo trdim so neresnične ali saj zelo hudo pretirane. Ne bom rekel, da sem bil v svojem življenju ali tudi v zadnjem letu včasih malo dobre volje a nikakor ne pijan in to tako pogostoma, da bi se me moglo smatrati pijancem. Menda ni pač nikdo opravičen in gotovo tudi moj sin ne, da bi mi gledal na prste ako si iz dohodkov svojega premoženja in na svoje stare dni privoščim sem ter tja kak kozarec vina in da sem v družbi veselih ljudij tudi vesel. Sicer se pa sklicujem tudi na to okolnost, da sem bil pri zadnji občinski volitvi izvoljen občinskim odbornikom kar je gotovo najboljši dokaz, da vživam pri svojih sovaščanih najboljše zaupanje."

Kranjskogorsko okrajno sodišče je poslalo spis v odločitev ljubljanskemu deželnemu sodišču s pripombo, da na podlagi zaslišanj okrajno sodišče ne vidi razlogov, da bi dalo Janeza M. starejšega pod skrbstvo.

Ljubljansko deželno sodišče se je strinjalo z okrajnim in okrajno je izdalo sklep, da "odklanja na podstavi odobrila c. kr. deželnega sodišča /.../ predlog Janeza M. mlajšega, da naj se dene njegov oče Janez M. radi zapravljivosti pod skrbstvo. /.../

V teh dveh zgodbah preklica, oziroma poskusa preklica, smo lahko ugotovili, da je prva govorila o osebi, ki je nedvómno ravnala neodgovorno, okolici je le postavljala vprašanje, ali je ta "neodgovornost" kazenska ali bolezenska. V drugi

zgodbi pa gre za poizkus preklica opravilne sposobnosti očeta zaradi domnevnega kroničnega alkoholizma, ki pa se je zdel sodišču preveč sumljiv, oziroma premalo dokazan, da bi se odločilo za korak preklica. Seveda bi lahko navedel še številne raznovrstne primere preklicev in poskusov preklicev, vendar tokrat samo za pokušino.

¹ Več o tem v: Gonzál Starha, *Pijani in zapravljeni*. Zgodovina za vse XI-2, Celje 2004, str. 54–72.

² Zgodovinski arhiv Ljubljana (ZAL), fond: Okrajno sodišče Jesenice (JES-34), tehnična enota (t. e.) 136, arhivska enota (a. e.) 240, del. št. L 2/1898.

³ ZAL, JES-34, t. e. 136, a. e. 241, del. št. L 6/1899.

⁴ ZAL, JES-34, t. e. 136, a. e. 242, del. št. L 3/1900.

⁵ ZAL, JES-34, t. e. 74, a. e. 159, del. št. P 17/1901.

⁶ ZAL, JES-34, t. e. 138, a. e. 259, del. št. L 8/1918.

⁷ ZAL, JES-34, t. e. 138, a. e. 262, del. št. L 3/1920.

⁸ ZAL, JES-34, t. e. 136, a. e. 247, del. št. L 1/1905.

SUMMARY

When people were considered unable to work, because they were no longer able to take responsibility, the right to work was taken away from them and they were entrusted to social welfare. During the period under discussion this was a means of protecting people from material ruin and thus presenting a burden to their relatives or community. The reason for this measure was in most cases either mental illness, or drinking problems leading to lavish spending of money. In some cases, family members proposed their own relatives or even their spouse, based on an alleged mental illness or chronic drunkenness, in order to take over their possessions. The courts tended to act cautiously, and thoroughly checked the facts before making a decision. This led to numerous enquiries and witness hearings that today represent a rich source of research material of social history, greater than any other in our archives.

Špela Smolej Milat

KARTA ZA ŽIVLJENJE: OTROŠTVO NA SNOŽETIH V TRIDESETIH IN ŠTIRIDESETIH LETIH 20. STOLETJA

Senožeti (v nadaljevanju Snožeti) so majhen predel Jesenic, ki ga mlajši Jeseničani poznajo le še po postajališču mestnega avtobusa, starejši pa vedo, da so to štiri večstanovanjske hiše z gasilskim domom na vzhodu in nekdanjo obratno ambulanto oziroma še prej "fabriško" bolnico. Pričujoča zgodba je zgodba o Snožetih in zgodba moje stare mame, ki se je z družino tja priselila v ranem otroštvu, se na okoliških travnikih igrala kot deklica, tam preživela drugo svetovno vojno in se kasneje kot mlado dekle poročila in preselila Zaštreko. Posamezne zgodbe iz njenega življenja sem slišala že tisočkrat, končno pa sem našla priliko, da jih zapišem kot zgodbo Jeseničanke in kot zgodbo dela Jesenic, ki je danes tam ob "pešngi" potisnjen ob rob jeseniškega dogajanja. Seveda moram poudariti, da v tem zapisu ne podajam neke svete resnice, ampak pripoved starejše gospe, ki se spominja svojega otroštva čustveno, tako, kot ga je takrat doživljala in kot je sprejemala dogajanje tistih težkih časov skozi oči otroka.

Stanovanjske hiše na Snožetih so zgradili za delavce tovarne, točneje delovodje oziroma "majstre", tako da so bila to boljša stanovanja. Moja mama se je tja preselila iz Trebeža, iz lesene barake, kot triletna deklica. Do tega stanovanja je bila upravičena njena stara mama kot vdova "drejarja" in mati tovarniškega delavca, ki je umrl v nesreči pri delu. "Ubil ga je u fabrk," so rekli, takrat veliko večkrat kot danes. Prav zato sta bila v neposredni bližini tovarne bolnica in gasilski dom, saj rešilnega vozila ni bilo. Imeli so le nekakšen voz, obložen s platnom, s katerim so prihiteli na kraj nesreče in ponesrečenca odpeljali v bolnico.

V vsaki hiši na Snožetih je bilo po sedem stanovanj: spodaj, v pritličju, sta bili dve z vzhodne in dve z zahodne strani, zgoraj pa še tri. V njihovem stanovanju je živela stara mama, ki je imela štiri otroke: eden od sinov se je ponesrečil v tovarni, drugi sin in hči sta živela v tem stanovanju, dokler se nista poročila in odšla vsak s

svojo družino drugam, tretji sin, torej moj praded, pa je z ženo in štirimi otroki ostal na Snožetih.

Čeprav so bila to boljša stanovanja za delovodje, so bila za današnje razmere obupno skromna. V eni hiši je bilo sedem stanovanj, v vsakem pa je živelo tudi deset ljudi ali več. V spodnjih stanovanjih se je z dvorišča vstopalo naravnost v kuhinjo, iz nje so vrata vodila naprej v spalnico, iz te pa se je prišlo v sobico, ki je bila v velikosti kuhinje. V zgornjem stanovanju pa je bil vhod kar naravnost v sobo oziroma spalnico, iz spalnice se je potem šlo v kuhinjo in iz nje v sobico. Tekoče vode, stranišča in odtokov v hiši ni bilo. Stanovalci prvega nadstropja so vso čisto vodo morali znositi gor, umazano pa dol, na dvorišče. Na vogalu vsake hiše je bila za vseh sedem stanovanj ena pipa s tekočo vodo, tople seveda ni bilo, pogreli so jo na štedilniku. Odtok pa je bil skupen za dve hiši – eden med prvo in drugo hišo, drugi pa med tretjo in četrto. Na dvorišču sta stali tudi dve nizki, dolgi baraki. Na obeh koncih vsake barake sta bili po dve stranišči "na štrbunk", dve za vsako hišo. Vmes pa je bila drvarnica, pomembno skladišče drv, saj so kuhali, grelj vodo in ogrevali osrednji prostor v hiši izključno na drva.

Prostora pač ni bilo veliko in tudi sanitarije so bile mnogo slabše, kot si danes lahko predstavljamo (in to pred le dobrega pol stoletja), vendar je bilo na Snožetih vedno živahno. Marsikdo bi vprašal, kako to, da je tak delček Jesenic zaslužil svoje ime, ko pa danes teh par stavb kar švigne mimo nas, ko se tam mimo vozimo z avtom. Na obeh straneh stanovanjskih hiš sta stala dva objekta, bolnica in gasilski dom, ki sta bila ob železarni izredno pomembna, saj je bilo takrat delovnih nesreč mnogo več kot danes. Povedati pa je treba še, da je tu v določenem obdobju živelo sto petdeset ljudi ali več, včasih tudi sto otrok. Samo pri Močnikovih jih je bilo osem. Na tako majhnem prostoru je ta množica ljudi morala shajati eden z drugim, kakor so vedeli in znali. Nekateri sosedje so se kregali med seboj kot pes in mačka, nekateri se niso razumeli v družini, nekateri pa so bili zelo dobri prijatelji. Vse se je slišalo, vsi so vedeli vse o vseh, večinoma pa so bili med sabo prijatelji. Posebej otroci. Mama pravi, da je bil takrat na Snožetih za otroke raj na zemlji. Takrat pešnge še ni bilo oziroma še ni segala do tja kot danes, ko je vse nasuto s "fabriško žlindro". Takrat je bilo tu vse zeleno in ena sama ravnina, ki je segala na jugu do Save, na vzhodu pa do Borovelj, kakor so takrat rekli Javorniku. Na teh travnikih je raslo vrbje, na mnogih mestih so izvirali studenci, vsepovsod so bili bajerji, proti Javorniku pa so fantje imeli igrišče za nogomet. Voda je bila lepa, čista. Ob Savi so se igrali in plavali v njej. Studence, ki so tam izvirali, so zajezili in si napravili baze-ne, v katerih so čofotali. Hotela sem izvedeti, kakšne igre so se šli takrat in kaj so

se igrali, vendar se spominja le tega, da so fantje vedno "nabijali" žogo na igrišču, punce pa so se najraje šle kar "za ata pa za mamo" tako kot mi. Določili so: "Ti boš ata, ti boš mama, ta mali so otroci, punčke iz cunj so pa dojenčki."

Na splošno ima lepe spomine na otroštvo, saj je imela doma kar dve kuharici, svojo mater in staro mamo, tako da ni imela veliko obveznosti: šolo, hodila je v trgovino, kdaj pa kdaj je morala popaziti na katerega od mlajših bratov in vsak dan je bilo treba v vrbju ob Savi nabrati hrano za zajce. Za hišami so bile same "kurice", svinjaki, zajčniki, "kozjeki" in drvarnice do škarpe, nad katero je vodila ozkotirna železnica iz Stare Save na Javornik. Vsak je imel ob hiši nekakšen hlev in živali, da so imeli nekaj mesa. Pri mami so imeli kokoši, zajce in gosi, nekateri pa so imeli tudi koze in celo prašiče. Tako so otroci skupaj nabirali hrano za zajce in pasli koze, saj je bilo zelenja še in še. Vsi so imeli tudi vrtove, velike vrtove, vendar tu otroci, kakor pravi mama, niso imeli dela – pri njih sta vse na vrtu postorila starša. Pridelali so kar veliko: krompir, solato, fižol, zelje, paradižnik ... Imeli so tudi nekaj sadja, spomni se hrušk in breskev, ki so jih imeli za kompot ali pa so jih posušili.

Snožeti med obema vojnama (foto GMI)

Tako so se večinoma sami preskrbeli, kupovali so le moko, sladkor in meso, kar ga ni bilo doma – torej za govejo juho in včasih za pečenko. Trgovina je bila pri roki, pravzaprav kar nekaj trgovin, ki so bile nanizane ob cesti, ki vodi proti Jesenicam. Ob bolnici je bila gostilna, kjer je danes avtosalon, je bila baraka, v naslednji hiši pa je bila že trgovina. Stala je pod nekdanjim mostom. Preko njega je iz železarne vodila ozkotirna železnica, "štrekca", ki je potem za Snožetmi zavila proti Javorniku, tja, kjer danes vodi pešpot. Takrat je Javornik segal vse do tega mostu. Po tej progi je iz martinarne na Stari Savi vozil vlak ingote na Javornik v železarno; rekli so mu "Motorček". V naslednji hiši je bila mlekarna, za njo mesarija, zraven nje, pri Jelenu, pa je bila državna trgovina, ki so ji rekli kar Konzum. Sledili sta še dve zasebni trgovini; najprej je bila tista pri Markež, druga, pri Halander, pa je bila na križišču, kjer se zavije Zaštreko. Razen Konzuma so bile to vse male zasebne obrti oziroma trgovine. Pozimi je lahko moja mama hodila v trgovino kar s sankami. Doma so ji napisali na listek, kaj naj prinese, na sanke pa so ji dali pleteno košaro, tako, kot so jih imeli, da so položili dojenčka vanjo; in s tem je šla v trgovino. Tam so ji v košaro naložili, kar je bilo napisano na listku. Vse so zapisali v knjižico, saj

Družina gre na sejem. (last Angela Pirš)

Prvo obhajilo (last Angela Pirš)

ni plačevala sproti, ampak je enkrat mesečno eden od staršev prišel poravnat račun. Košaro so ji dali na sanke in ravno dovolj je bilo z brega, da se je pripeljala domov na Snožeti.

Kruh so včasih kupili, včasih pa so kupili moko in ga pekli doma, odvisno, kaj se je dalo dobiti. Spomni se, da je bila moka bolj mokra. "Bog ve, kje so jo imeli ... prav na vlažnem!" Zato je bil kruh pocast, cementast, prav nič dober. Ampak bila pa je dobra za žgance, ki so se iz take moke še bolje skuhal. Med tednom so bili redno na jedilniku, pa tudi polenta, mešta oziroma krompirjevi žganci. Jeseni so naribali zelje in repo, da so jedli čez zimo kislega k žgancem. Mesa niso jedli velikokrat, sploh ne tako pogosto kot danes, vsaj enkrat na teden pa zagotovo. Ob nedeljah in praznikih je bila vedno pečenka, velikokrat je bila goveja juha, pogosto pa sta bila na mizi kokošja obara ali "ajmoht" in zajčji golaž, saj je bilo to meso pri hiši. Za praznike je bila vedno svinjska pečenka. Pa sladkarije so bile tudi, se spominja. Za božič so bile potice, če je imel kdo god (rojstni dan se takrat ni praznoval) so vedno spekli kekse. Največji dogodek za otroke s Snožeti je bil, ko je prišel sladoledar. Imel je "kišto" na nekakšni samokolnici, v njej pa led in sladoled. Zapeljal je kar na Snožeti, kjer se je drl: "Sladoled, sladoled!" Otroci s Snožet pa so tekli domov, da se je kar kadilo za njimi: "Daj dinar, daj dinar, en dinar, daj no!"

Tako so živeli na Snožetih. Mama pravi, da se kakega res hudega pomanjkanja ne spomni, kvečjemu med vojno, predvsem pa po njej. Po vojni, pravi, je bilo najhujše. Lačni niso bili, toliko je vendarle bilo, da se je vedno našlo kaj za pod zob. "No," doda še, "saj narod je vedel, da bo vojna, narod se je založil." Založiš pa se lahko le z moko, sladkorjem, zabelo ... Ne pa recimo z mesom, saj še ni bilo zamrzovalnikov. Zato pa so posebej takrat prav prišle kokoši, zajci in gosi, da je bilo vsaj nekaj mesa pri hiši. Nekateri so sicer imeli tudi prašiče, ampak ko so klali, je bilo treba polovico dati "tistim". So kar prišli in vzeli.

Največja težava je med vojno bila ta, da hrane niso mogli kupiti brez posebnih kart, tudi če so imeli dovolj denarja. Uvedli so jih nekje sredi vojne, saj je trajalo kar nekaj časa, da so vse popisali in določili, kdo je upravičen do njih, koliko komu pripada, kdo je komunist ... Uporabljali so jih še precej časa po vojni. Spiske s prebivalci so imeli na občini in na osnovi tega so delili karte. Posebne karte so bile za odrasle, med njimi spet drugačne za delavce v tovarni. Tudi moj praded je dobil delavsko, saj je v žebljarni delal žeblje za vojaške čevlje, "šumeglarje". Tako kot še marsikdo, ki je v železarni delal v obratih, kjer so izdelovali material za vojsko, jo je bil "frajan" (oproščen). Družina moje stare mame je tako dobivala eno odraslo, eno delavsko in tri otroške karte, oziroma konec vojne, ko se je rodil še en brat, še

četrto otroško. Prav te "Jugendkarte" so bile najboljše, največ vredne, saj se je zanje dobilo največ hrane. Seveda jo je bilo treba še plačati – karte so le omejevale količino hrane, ki jo je posameznik sploh lahko kupil. V mamini družini vsaj to ni bil problem, saj so imeli otroških kart na pretek. Težava je bila v tem, da na Jesenicah v trgovine sploh ni prišlo toliko hrane, kolikor bi je ljudje morali dobiti na karte. Zato so, ko so izvedeli, da bo v trgovino prišel določen artikel, že ob polnoči ali ob dveh zjutraj hiteli čakati v vrsto pred trgovino, da bi dobili živež. Tako so čakali ure in ure, pogosto na mrazu, na koncu pa ničkolikokrat ostali praznih rok, saj je hrane vedno zmanjkalo.

V Avstriji je bila situacija malo drugačna. Čeprav so bili tudi tam pod nemško okupacijo in so imeli podoben režim, enak sistem s kartami in celo enake karte, so bili manj zatirani kot mi, ki smo bili Slovani in manj vredni v očeh okupatorja. Avstrija ni bila daleč, vlak je tja vozil vsak dan in hrane ni nikoli zmanjkalo, kontrole tudi ni bilo in tako so po hrano hodili čez mejo, enkrat do dvakrat na mesec, odvisno, koliko se je dalo dobiti doma. Večinoma je bila to naloga žensk in otrok, moški navadno niso hodili "po nakupih". Ljudje nikoli niso hodili sami, vedno sta šla najmanj dva, še raje več v skupini. Z Jesenic so se odpravili zgodaj zjutraj, včasih pa tudi šele opoldne, vračali pa so se pozno popoldne ali zvečer, predvsem v zimskih mesecih so vedno hodili domov v temi.

Najprej so nakupili hrano in druge potrebščine, ki se jih pri nas ni dalo dobiti, nato pa so šli po okoliških kmetijah prosit vbogajme. V zameno so morali na njivo, kaj opleti in okopati, šele potem so jim dali jesti. Včasih so jim dali kaj toplega, včasih so jim zavili za s sabo, včasih celo oboje. "Eni so nas bili veseli," pripoveduje mama, "so bili veseli, da jim bomo pomagali, mi pa, da bomo dobili kaj za pod zob." Drugi pa so jih nagnali, tudi s težkimi besedami, ali naščuvali pse nanje. Spominja se, kako so delali pri neki gospodinjji, ki jim je po opravljenem delu skuhala nekakšno juho iz kocke – jim je pač hotela dobro, da bi se pogreli in najedli. "Kako dobro se tega spomnim! Tako je manjkalo hrane pa vsega, jaz pa nisem mogla jesti tiste juhe, tako je bila zanič," se spominja mama, "in nisem vedela, kaj naj storim, nisem ji upala reči, da ne bom pojedla. Pa sem nekaj časa cincala k sreči smo bili zunaj ona je šla pa noter v hišo, da sem na tisti njivi luknjo odkopala, pa hitro vlila tisto juho noter, pa zagrebla, dve žlici sem pa pustila na talarju, da sem potem prav počasi jedla tisto."

Pogosto so se ustavili že takoj čez mejo, v Področci (Rosenbachu), a največkrat so šli v Ledenice (Ledenitze). To je bila velika vas na ravnini, v kateri je bilo ogromno kmetij. Največkrat je moja mamica s seboj jemala "fehtat" po kmetijah neka starejša ženska, saj je mama dobro govorila nemško in sta se lahko dogovorili. Sicer

Bodoče šivilje leta 1946 (last Angela Pirš)

so mnogi v Avstriji znali slovensko, vendar večinoma nihče ni upal govoriti. Mama je takrat še hodila v šolo, te so bile na Jesenicah zaradi okupacije izključno nemške. Pravi, da se je hitro naučila nemško, saj je malo pobrala tu, malo tam, pogosti pa so bili tudi nemški "obiski" po domovih, ki so preverjali, če kdo ne skriva partizanov v hiši. Tako sta s to žensko hodili v Ledenice, najpogosteje kar k eni in isti kmetiji, kjer so sicer živeli Slovenci, vendar niso upali tega pokazati. Imeli so velika polja in vedno se je našlo dovolj dela zanju. Po oranju sta pobirali kamenje, polje pa je bilo tako veliko, da se mu ni videlo konca. Vse kamne sta pobrali; nazadnje so bili ob robu polja kupi, ki so jima segali čez pas. Vse sta znosili z golimi rokami, brez vsakršne posode, ampak sta vseeno radi šli tja, saj sta se najedli in dobili še s seboj.

Po opravljenem delu so se s polnimi nahrbtniki vkrcali na vlak in se vrnila na Jesenice, pogosto v temi. Še vedno se spominja, kako jo je bilo strah, ker ni bilo luči na vlaku. Še posebej, če jih je bilo malo ali če so bili otroci sami. Včasih je vlak zamujal. Na Jesenice so prišli, ko je bila že policijska ura, postaja je bila že zaklenjena, zato so jih nagnali v "štacjon". Tam so čakali do jutra, da so jih spustili ven.

Enega od dogodkov se še posebej dobro spominja, saj jo je bilo takrat najbolj strah. Za vse je bil kriv nahrbtnik, ki ga je njenemu atu še pred vojno princsel nje-

gov bratranec iz Münchna. To je bil, sploh za tiste čase, kvaliteten nahrbtnik, ki je imel kovinsko ogrodje, da se ga je dalo postaviti na tla in je lepo sedel na hrbet. Kovinske palice je imel povite s trakovi, da so bile zaščitene in da ni žulil. V Avstrijo je vedno hodila z njim in na vlaku ga je odložila na polico nad sabo. Tistega večera, ga je kot navadno odložila tja, s hrbtom obrnjenega proti steni. Kot vedno je na vlak prišla kontrola in zmotil jih je prav ta nahrbtnik. Zanimalo jih je, čigav je. Mama je morala pokazati vsebino in še odrezane karte. Vojaka pa je bolj zanimal nahrbtnik, oziroma kje ga je dobila. Po pravici je povedala, da ga ni ukradla in ga imajo že dolgo. Vojaka pa je motilo prav to; bil je namreč videti kot nemški vojaški nahrbtnik. Zato je mislil, da deklič nekje skriva kakšnega vojaka ali tihotapi dezerterja, ona je poleg za krinko, izdaja pa jo nahrbtnik. Vsa prestrašena mu je komaj dopovedala, da ni tako in je nedolžna, saj je šla samo po hrano čez mejo. Takrat je imela 13 let!

Po koncu vojne pa se je moji mami življenje obrnilo na glavo. Stara je bila 14 let, ko ji je umrla mati po porodu najmlajšega otroka, ki je prav tako kmalu umrl. Takrat je bilo otroštva konec, saj je ona morala nadomestiti mater trem mlajšim bratom in gospodinjit v hiši. Poleg tega se je pravo pomanjkanje začelo šele po vojni, pa tudi po hrano niso mogli več v Avstrijo, saj sta bili državi ločeni. V Jugoslaviji so še vedno dobivali hrano na karte, vendar še težje kot prej.

Takrat je bila mama ravno dovolj stara za srednjo šolo. Zaradi situacije v družini so določili, naj se izučí za šiviljo, saj šolanje ne traja dolgo in tako bo čim prej služila denar. Po šiviljskem strokovnem izpitu je opravila še strojepisni tečaj v tovarni in se tam tudi zaposlila pri svojih šestnajstih letih. Službe v železarni takrat ni bilo težko dobiti; plače so bile sicer majhne, ampak služba je pa bila. Dobila je svoj denar, saj vse od konca vojne ni imela prebite pare. Večina, okoli 7000 ljudi, je bila zaposlenih v "fabrki". Le redki so imeli svoje male obrti.

Do materine smrti je imela več časa zase in za družabno življenje. V Krekovem domu, današnjem Gledališču Toneta Čufarja, se je pri orlih (klerikalcih) rada udeleževala telovadbe. V času pred vojno je bilo za take in podobne družabne in družbene aktivnosti kar dobro poskrbljeno. Poleg orlov v Krekovem domu so delovali še sokoli (pristaši kralja) v stavbi današnjega TVD Partizana, pri Jelenu pa so bili jelenovci (komunisti). Vsi so imeli svoje društvo in svojo telovadno skupino, prireditve, na katerih so prikazali svoje znanje, imeli pa so še igrišče, kjer so organizirali skupne prireditve in tekmovali med sabo. V ta društva se je vključevalo mnogo ljudi, tudi precej znanih Jeseničanov in med njimi celo taki, ki so nastopali na olimpijskih igrah. Vse to se je dogajalo nekje do vojne in je bilo glavno družbeno dogajanje za Jeseničane, tudi za Snožeti in s tem za mojo mamo, ki je aktivno sodelovala pri telo-

vadcih. Prireditve je kasneje obiskovala kot gledalka. Še vedno se spominja, kako so navijali: "Dvignite orli svoja ušesa, da vas potegne svet' Peter v nebesa!"

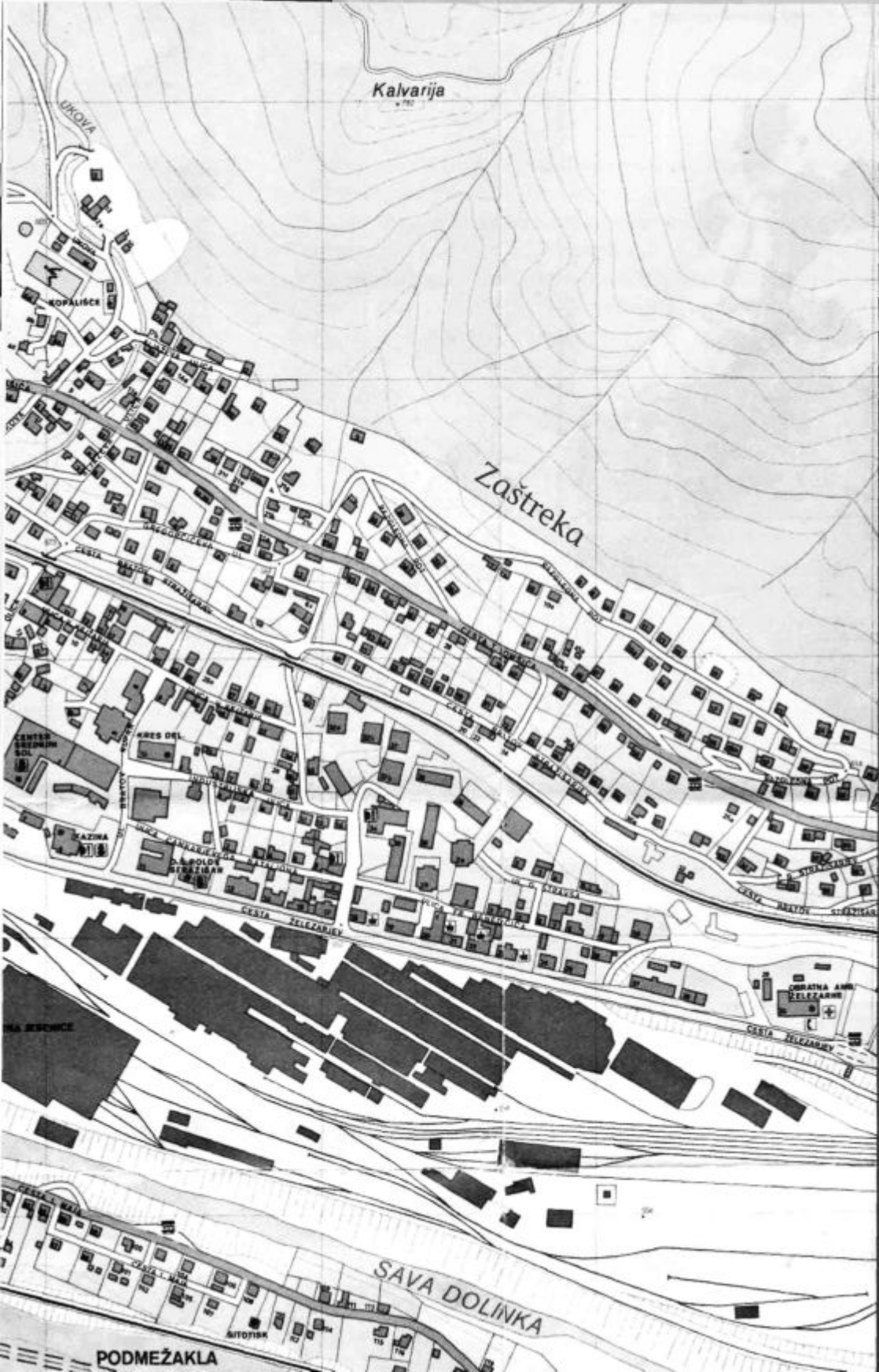
Poleg Jelena je bil kino in ko je začela hoditi z mojim starim atom, sta večkrat šla tja, saj je bil le streljaj od Snožeti. Seveda se je za priložnost lepo oblekla, ne pa toplo. Spominja se, kako se je tresla tistih nekaj metrov do kina in nazaj. Že takrat so bila dekleta pripravljena potpeti za lepoto.

Takoj ko je spoznala svojega bodočega moža in z njim pri enaindvajsetih letih zanosila, je odšla s Snožeti. Da bi začela novo, predvsem pa svoje življenje, je na Snožetih zapustila očeta, ki se je vnovič poročil še isto leto kot ona. Potreboval je namreč novo gospodinjino in mater za tri otroke, ki so bili takrat stari 8, 12 in 15 let.

V življenju ji ni bilo mnogo prihranjenega, prezgodaj je bila prisiljena odrasti in tudi kasneje jo je življenje toplo. Vseeno pa se otroštva na Snožetih spominja z veseljem in iskro v očeh, saj, kot je sama rekla, so bila to brezskrbna leta in je bil tam raj na zemlji.

SUMMARY

This story takes place in Senožeti in the thirties and forties of the last century. It is the life story of the inhabitants of this small part of Jesenice, as remembered by an elderly woman from Jesenice who spent her childhood and youth there. As the story unfolds, we learn what the area between the General Practice surgery of the Ironworks and the fire station in Javornik was like, and how instead of the roads of today, meadows stretched all the way to the Sava river, like one big children's playground. Further on, the story reveals how the inhabitants coped with difficult times, how they earned their living, how they found time to enjoy happy moments and how some of them got on well while others were engaged in constant rows. Part of the story focuses on a very special way of dealing with the times of general poverty and food shortages during and after the Second World War, when food was scarce and rationed; in short, bittersweet memories of youth.

Kalvarija

Zastreka

SAVA DOLINKA

PODMEŽAKLA

Jože Vindišar

"ZAŠTREKA" IN "ZAŠTREKARJI"

Ime naselja "Zaštreka" (dalje Zaštreka) se prvič omenja v prvem desetletju 20. stoletja, v času zgodovinske prelomnice za nadaljnji razvoj mesta Jesenice. Kranjska industrijska družba (dalje KID) je zapustila fužine na Stari Savi. Na levem bregu Save vzdolž sedanje Ceste železarjev so zgradili nove železarske obrate. Rudolfovi železniški progi Ljubljana–Trbiž se je pridružila še bohinjska proga in Jesenice so postale pomembno železniško križišče. Ob progi so začela nastajati nova delavska naselja. Pod njo naselji Nova vas, Groblje in Senožeti, nad njo pa naselje Zaštreka.

Na starih razglednicah izpred prve svetovne vojne nikjer ne piše Pozdrav iz Zaštreke, ampak Pozdrav s Stare Save, Grobelj, Save oziroma Jesenic. Zaštreka ni bilo uradno krajevno ime, ampak ljudsko poimenovanje. Uradno krajevno ime je bilo vselej Sava oziroma Jesenice.

Proga Ljubljana–Jesenice (foto Pavel Smolej)

Levo: Jesenice – načrt mesta, 1989, Geodetska uprava Jesenice (Andrej Černe)

Najstarejša delitev naselja Zaštreka od Ukove do Straže je bila na pet območij: pod Kalvarijo, Kubučno, Jelen kamnom, Jesenščico in območje pod Hlevcem.*

Zanimiva je bila upravna oziroma farna razmejitev naselja Zaštreka med prvo in drugo svetovno vojno. Zgornji tok Markeževega kanala je Zaštreko razdelil na dve občini: Jesenice in Javornik-Koroška Bela. Špornov graben pa jo je razdelil na dve fari: jeseniško in faro Koroška Bela.

Čuvajnica pri gostilni Kobal pred prvo vojno (last Dušan Prešern)

Območje med Ukovo in zgornjim tokom Markeževega kanala je bilo neobljudeno. Skalnati teren je bil poraščen z gostim grmovjem in drevjem. Območje od zgornjega toka Markeževega kanala vse do Straže pa je bilo travnato, z njivami, bolj primerno za gradnjo stanovanjskih hiš oziroma kmetovanje. Na področju Zaštreke je bilo več manjših hudournikov, rekli so jim "vaki". Zaštrekarska gmajna je bila pretežno "verkovska" (last KID). Ostale parcele – travniki in njive – so bile v privatni lasti.

Prva lastnika parcel do Špornovega grabna sta bila posestnika Viktor Plahtnar s Save (hišna številka 1) in Puc z Murove. Že pred prvo svetovno vojno, predvsem na začetku 20. stoletja, sta Plahtnar in Puc začela prodajati parcele delavcem KID.

* Moj stari ata Anton Koranar je na vprašanje, kje ima hišo, odgovoril: "Pod Kubučno, za Bertonceljem".

Za parcelo 600 do 700 kvadratnih metrov je bilo potrebno odšteti od 200 do 350 kron. Po letu 1918 pa je Puc travnike in njive prodal Ramuševim in Kobalovim. Vitove nad Drakslerjevo oziroma Kapusovo hišo je KID oddajala v najem svojim delavcem. Lastniki parcel nad Cesto Toneta Tomšiča od Špornovega grabna do Straže so bili kmetje s Koroške Bele. Parcele južno od Tomšičeve ceste do železnice so bile v lasti Šporna, Bohinca, Petnika (Petnikove njive), Kemfarja in Klinarja. V KID so se od vsega začetka zavedali, da morajo najboljše delavce obdržati na Jesenicah. Ponudili so jim posojila za gradnjo stanovanjskih hiš pod ugodnimi pogoji. Interesenti so lahko dobili za gradnjo hiše 3000–4000 kron. Območje Zaštreke je bilo že od nekdanj zaradi prisojne lege privlačno za graditelje. Tudi zaštrekarske parcele so bile kljub upornosti zemljišča več kot polovico dražje od ostalih parcel na Jesenicah.

Najstarejše zaštrekarske hiše so bile grajene na koncu 19. oziroma na začetku 20. stoletja v alpskem stilu. Prostorsko so bile razdeljene na tri dele: na kletne, spodnje in zgornje prostore. Starejši "Zaštrekarji" (dalje Zaštrekarji) niso nikoli rekli, da ima hiša pritličje in prvo nadstropje, ampak so vselej uporabljali besedi zgoraj in spodaj. Kletni prostori so bili običajno skupni za vse stanovalce. Tla so bila ilovnata, zato je bila klet v vseh letnih časih primerna za shranjevanje živil oziroma ozimnice. Spodaj je bila velika veža, kuhinja in dve sobi. Tu je običajno stanoval gospodar s svojo družino. Zgoraj sta bili dve stanovanji z manjšo kuhinjo in veliko sobo. Te prostore je gospodar oddajal delavskim družinam. Z najemnino pa je odplačeval dolgove za hišo. Vhod v zgornje stanovanje je bil z dvorišča; strme lesene stopnice so vodile na lesen "gank" (balkon). Ti so bili poleti okrašeni z gorenjskimi nageljni, gospodinja pa je tu tudi sušila perilo. Stanovalci so imeli na dvorišču skupno vodo in stranišče "na štrbunk". Za hišo je bil skedenj. Zgoraj so shranjevali krmo in steljo za živali, orodje za popravila hiše in "korete" (vozove na dveh kolesih). Spodaj so imeli majhen hlev oziroma "koč" za prašiče. Nekateri so redili govedo, drugi pa koze in ovce. Največ je bilo pri hiši zajcev in kokoši.

Najstarejše zaštrekarske hiše, razen redkih izjem, nimajo domačih imen. To pomeni, da so bili prvi Zaštrekarji priseljenci. Na Jesenice so prišli za zaslužkom iz vseh krajev Slovenije: bohinjskega kota, Kamne Gorice, Kranja in njegove okolice, iz škofjeloških dolin in hribov, avstrijske in štajerske Koroške, nekateri pa celo iz Hrvaškega Zagorja.

Že na začetku Gregorčičeve ulice sta dve stari zaštrekarski hiši: Košnikova in Vidičeva.

Prvi gospodar Košnikove hiše je bil Štefan Veber. Na Jesenice je prišel iz Sorice. Po zaposlitvi v KID je kupil od neznanega lastnika hišo (zgrajeno okoli leta 1900) in jo obnovil. Z ženo Uršo, ki je bila dekla na Zakamnikovi kmetiji v Plavškem Rovtu, sta imela hčerko Gabrijelo – Jelico. Ta se je poročila z Janezom Košnikom, s katerim sta imela tri otroke: Gabrijelo, Janeza in Martino. Očeta Janeza Košnika so poznali kot dolgoletnega predsednika Planinskega društva Jesenice. Imel je velike zasluge za obnovo in gradnjo planinskih koč.

V nobeni zaštrekarski hiši ni zajokalo toliko otrok kot pri Vidicu. Vidičeva mama (rojena Konič iz Planine pod Golico) je Janezu Vidicu (doma iz Besnice pri Kranju) rodila petnajst otrok. Vidičeva mama je, kljub temu da je kar štirideset let živela brez ene noge, doživela visoko starost 94 let. Z vnukinjo Alenko sva se spomnila skoraj vseh imen njenih otrok: Vika, Kati, Nežka, Angela, Francka (poročena Preželj), Mica (poročena Kofler) in Mila (poročena Sambolec). Sinovi pa so bili: Franci, Jaka (umrl), Anton (umrl), Joža (ustreljen kot talec na Belem polju), Ivan (pogrešan v nemški vojski) in Stanko (živi v Angliji). V prizidku stare hiše živi vnuka Alenka Gruškovnjak in Branko Sambolec.

Nad Vidičevo hišo so Ramuševi. Prvi gospodar te hiše je bil Peter Ramuš (doma iz vasi Maria Elend na Koroškem), zaposlen na železniški postaji Jesenice. Hišo je zgradil leta 1912. Otroci so bili: Milka (poročena Vilman), Johan, Peter in Mirko. Hišo je podedoval najstarejši sin Johan (metalurški tehnik), ki je bil vse do smrti obratovodja žičarne v Železarni Jesenice. Z ženo Stano (rojeno Horvat) sta ustvarila veliko družino. Otroci so bili: Janez, Beno, Marica (poročena Dakskobler), Franci in Andrej. Drugi dedič te hiše je bil Janez Ramuš z ženo Vero (doma z Zgornjega Jezerskega). Janeza so poznali kot rentgenskega tehnika in gorskega reševalca, ki je imel lavinskega psa.

Za Ferčnikovo in Žvanovo hišo žal ni podatkov. Obe sta bili zgrajeni okoli leta 1903. Prvotni lastniki so ju prodali, danes pa sta obnovljeni.

Ravnikarjeva hiša je bila vseljena leta 1899. Od vseh zaštrekarskih hiš je bila najvišja in najbolj prostorna. France Ravnikar je z ženo Marijo prišel na Jesenice iz Selške doline. Ker je France mlad umrl, je morala Marija prevzeti skrb za družino in hišo. Prvi dedič je bil najstarejši sin Franc Ravnikar (strojevodja v Železarni Jesenice). Žena Lucija mu je rodila tri otroke: Mirico (poročeno Pšenica), Vero (poročeno Kočevar) in Radka. Od vseh živi samo še Vera.

Prva gospodarica Prešernove hiše je bila Meta Smolej (doma iz Planine pod Golico). Poročila se je z Jožetom Krofom, ki je bil doma iz Pliberka na Koroškem. Bil je znan alpinist in raziskovalec planinske flore. Od takrat se pri hiši reče "pri

Krofu⁸. Posvojila sta Alojza Prešerna, ki je podedoval hišo. Ta je imel z ženo Mici (iz Zgornjih Gorij) sina Dušana in hčerko Marico. Dušan, po poklicu metalurški inženir, je znan športnik – odbojkar, zbiralec starin in dolgoletni predsednik Muzejskega društva Jesenice. Sestra Marica pa se je poročila v Italijo in živi v Trbižu.

Jože Krof in Dušan Prešern pred rastlinjakom svoje vrtnarije (last Dušan Prešern)

Ena najstarejših hiš na Gregorčičevi ulici je Vrhovnikova. Zgrajena je bila leta 1903. Prvi lastnik je bil Peter Vrhovnik (doma iz Jame pri Kranju). Z ženo sta imela dva sinova: Joža in Petra. Poročila sta se s sestrama Cilko in Kati Lazar. Hišo je podedoval sin Joža, ki je imel hčer Marico, kasnejšo dedinjo hiše. Kati je Petru rodila dva sinova, Francija in Draga.

Tudi Ambrožičeva hiša je ena od starejših hiš na Gregorčičevi ulici. Johan Bregant jo je zgradil že leta 1903 in od takrat se pri hiši reče pri Bregantu. Johan je imel pestro življenje, saj je kar petnajst let nosil vojaško suknjo. Po vojaščini se je zaposlil v KID na Jesenicah. Imel je tri otroke: Alojza, Jožefa in Johana. Alojz je bil oče bivšega direktorja Železarne Jesenice in župana Borisa Breganta. Jožefa (poročena Ambrožič) pa je podedovala hišo. Sedaj je gospodar hiše Janez Ambrožič, navdušen filatelist, z ženo Olgo. Na vogalu Bregantovega vrta je stala krušna peč, v kateri so sušili meso, za praznike pa pekli kruh in potico. Zgradili so jo leta 1910, porušili pa leta 1958 zaradi gradnje Ceste Toneta Tomšiča. Lastniki peči so bili Simon Bertoncelj, Nikolaj Bernard, Jakob Iskra in Janez Bregant.

Ambrožičevi sosedje so Klemenčevi (po domače pri Iskru). Hišo je leta 1902 zgradil Jakob Iskra iz Bohinjske Bistrice. Poročen je bil z Jedrt Kelbl iz Bohinjske

Jožef Krof in Alojz Prešern leta 1932 pred rastlinjakom v zgornjem rovtu (last Dušan Prešern)

Bregantova družina leta 1923 (last Janez Ambrožič)

Bele. Imela sta pet hčera: Ivanko (ki je postala nuna), Pavlo (poročeno Ažman), Minko (poročeno Gabrič, ki je bila učiteljica in je učila predvsem po bohinjskih vaseh, po drugi svetovni vojni pa je bila dolgo časa upravnica vrta na Jesenicah), Cilko (poročeno Železnik) in Kati (poročeno Kobal). Po smrti očeta Jakoba je hišo podedovala Minka. Dala jo je nečakinji Ivici, ki že dolgo let živi v Nemčiji. Sedaj je gospodar sin Klemen Klemenc, učitelj, gledališki igralec, opazovalec veselja in fotograf. Hčerka Nika (poročena Kravanja) pa se je preselila na Breg pri Žirovnici.

Bertoncljeva družina izvira iz Zgornje Lipnice pri Kamni Gorici. Simon Bertoncelj je imel šest otrok: Franceta, Janeza, Joža, Tineta, Mici (poročena Pirš) in Francko. Leta 1908 so se preselili v novo hišo Zaštreko. Na dvorišču pri orehu je stal vodnjak – korito. V hiši Simona Bertonclja je zajokalo osem vnukov: Angela (poročena Lotrič), Mirko in Darinko Pirš, Irma (poročena Korantar), Joža, Berti, Dinko in Francka. Berti je bil mobiliziran v nemško vojsko, nato je bil dolgo časa v ruskem ujetništvu. Po vojni se je kot dober pevec vključil v pevske zборе in je sedaj najstarejši član pevskega zbora Društva upokojencev Jesenice. Dinko živi v Argentini in je prvi slovenski himalajec.

Leta 1927 sta Joža Bertoncelj in njegov svak Martin Pirš od nekega župnika kupila staro hišo ob sedanji Cesti Toneta Tomšiča. Lastnik ene polovice hiše je bil Martin Pirš, druge pa Jože Bertoncelj. Pirševo polovico je podedoval sin Mirko (njegova hčerka je svoj del hiše kasneje prodala), Jožetovo pa sin Jože - Joško. Bil je med ustanovitelji Hokejskega kluba Jesenice in med prvimi kegljači na ledu. Predvsem pa je znan kot dober smučar. Rad pripoveduje, kako so včasih trenirali

Bertoncljeva družina pred prvo svetovno vojno
 (foto A. Čufar, last Irma Korantar, roj. Bertoncelj)

na Pustem rovtu, na Rožci, na Triglavskem ledeniku in pod Špikom. Leta 1948 se je udeležil zimske olimpiade v St. Moritzu.

Prvi gospodar Torkarjeve hiše je bil Nikolaj Bernard. Zapisal se je v zgodovino železarske godbe v Bohinju in na Jesenicah. Bil je tudi najstarejši železar; v bohinjskih fužinah in jeseniški železarni je delal kar devetinšestdeset let. Hišo je podedovala hčerka Elizabeta (poročena Torkar). Z možem Pavlom sta imela osem otrok: Stanka, Olgo, Zalko, Felicito, Marijo, Jožeta, Milico, Pavla in Vinka. Pavlov sin Jože je bil glasbeno nadarjen in je igral violino. Zalka je bila poročena z Lojzotom Jerašo, ki je bil dober pevec in igravec. Pavel je bil med drugo svetovno vojno mobiliziran v nemško vojsko, nato pa vključen v prekomorsko brigado. Po osvoboditvi se je zaposlil v Železarni Jesenice kot instrumentalec. Vsa leta je v Gledališču Toneta Čufarja skrbel za razsvetljavo. Z ženo Rezko sta aktivno delovala pri folklorni skupini v KUD Svoboda na Jesenicah.

Leta 1964 so severni del Gregorčičeve ulice priključili na Cesto Toneta Tomšiča. Na tem območju je pet najstarejših zaštrekarskih hiš: Korantarjeva, Balantičeva, Kikeljnova, Berusova in Grbičeva.

Zaštekarski otroci na smučanju (last Jože Vindišar)

Anton Korantar je prišel na Jesenice leta 1894 z Raven na Koroškem. Zaposlil se je pri KID kot žičar. Leta 1908 je zgradil hišo. Z ženo Katarino Jakopič, doma z Blejske Dobrave, sta imela šest otrok – dva sta umrla, ostali so: Francka (poročena Vindišar), Ludvik (poznali so ga kot dolgoletnega godbenika pri jeseniški godbi na pihala), Anton in najmlajši sin Vinko. Korantarjevi vnuki pa so: Hilda (poročena Rejc), Melita (poročena Zavrl), Ludvik, Toni, Silvo, Zdravko in Matjaž Korantar ter Joža in Andrej Vindišar. Toni je bil odličen športnik, znan nogometni in hokejski vratar. Ludvik je bil udeleženec NOV in najvišji Zaštrekar.

**Najstarejša Zaštrekarja Janez Balantič in Anton Korantar
leta 1947 pri vodnjaku na vrtu Balantičeve hiše
(foto Gustl Balantič, last Irma Korantar, roj. Bertoncelej)**

Janez Balantič je prišel iz Hrvaškega Zagorja. Najprej se je zaposlil kot lovski čuvaj na posestvu barona Borna pri Tržiču. Zaradi presežka delavcev ga je pot za zaslužkom privedla na Jesenice. Kot dober delavec v KID je tudi on dobil posojilo za gradnjo hiše. Z ženo Ano iz Gorij sta imela dva sina, Gustla in Johana. Gustla so poznali kot dobrega električarja od Rateč do Rodin. To pot je prekolesaril najmanj enkrat tedensko. V prostem času se je ukvarjal s fotografijo in bil eden od

ustanoviteljev Fotokluba Jesenice. Hišo je podedoval Bernard Balantič, vodilni uslužbenec pri Elektro Žirovnica. Že tretjič je prenovljena.

Korantarjeva družina pred svojo hišo (zgrajena leta 1905)
okoli leta 1948 (last Irma Korantar, roj. Bertoncelj)

Balantičeva družina leta 1925
(foto Matevž Mikelj, last Bernard Balantič)

Prvi gospodar Kikeljnovе hiše je bil Anton Žnidar iz Bohinja. Zaposlil se je v Feldkirchnu na avstrijskem Koroškem in tam spoznal svojo ženo Antonijo Funtner. Po požaru Funtnerjeve domačije sta s hčerko Mici prišla na Jesenice, kjer je dobil delo pri KID. Žena Antonija mu je rodila trinajst otrok. Najprej so stanovali pri Markežu na Borovljah, nato pa sta v naselju Zaštreka od njegovega brata kupila napol zgrajeno hišo, v katero so se preselili leta 1908. Da bi lažje preživela številno družino, je Antonija poleg hišnih opravil kuhala kosila in večerje za "koštarje" (samce). V hiši se je rodil vnuk Antona Žnidarja, sin Ivanke Žnidar, Janez - Jano. Poznamo ga kot dolgoletnega aktivnega fotografa pri Fotografskem društvu Jesenice. Prvi dedič stare Kikeljnovе hiše je bila Elizabeta Žnidar, por. Šober, po njej pa jo je podedovala Eva Šober, por. Bukvič. Sedaj sta gospodarja Žnidarjeve hiše Vanja in Peter Kikelj. V novem prizidku danes stanujeta družini Kikelj in Mlakar.

Družina Antonije in Antona Žnidarja leta 1913 (last Janez Žnidar)

Žnidarjeva hiša (Kikeljnova hiša) leta 1908 (last Janez Žnidar)

Sosedje Kikeljnove hiše oziroma prizidka so Berusovi. Anton Berus je leta 1903 kupil staro hišo od Marjana Smoleja. Prvi gospodar je bil namreč Smolej, doma iz Planine pod Golico. Njegova žena je bila Žumrova, po domače pa se je pri hiši reklo pr' Škurtnek (domače ime izvira iz izraza za striženje ovac). Smolejevi otroci so bili: Franci, Stanko, Anica, Ivan in Marjan. Ivan je bil dober mizar in kolar, znan po izdelovanju sank.

Nasproti Berusove stoji Grbičeva hiša. Stara je 110 let. Lastniki so bili Sovškovi s Češke. Prvi lastnik hiše je bil France Sovšek. Z ženo Greto sta imela hčer Hildo. Za Sovškovo hišo je bilo značilno, da je imela od vseh zaštrekarskih hiš najmanjše prostore. Hiša je ohranila prvotno obliko, obnovljena pa so bila okna in fasada. Je delno podkletena. Po pripovedovanju Antona Korantarja sta med prvo svetovno vojno na Sovškovem vrtu zaradi zažigalnih bomb pogorela velik zajčnik in kokošnjak. Okoli leta 1964 je Franc Sovšek prodal del sveta Darinku Piršu in Gustlu Šimnicu. Leta 1968 sta se z družinama že vselila v novi hiši. Sovškovo hišo je po očetu podedovala Hilda, por. Sachel, in jo leta 2004 prodala Grbičevim.

Na odcepu Ceste Toneta Tomšiča so bile pred drugo svetovno vojno od leta 1935 do 1938 zgrajene še štiri nove, za tiste čase najbolj moderne hiše: Vindišarjeva, Korantarjeva (vila Melita), Čopova in Heimova (vila Ana).

Na Aljaževi ulici so ostale tri stare zaštrekarske hiše: Poženelova, Novakova in Bergincova.

Tudi Poženelova je bila za tiste čase ena izmed najbolj modernih hiš na Jesenicah. Pij König, svak Alojza Poženela, jo je gradil dvanaest let. Za urejanje okolice

Poženelova hiša (foto Pavel Smolej)

je najel arhitekta. Leta 1910 so se vselili, vendar je König kmalu umrl. Podedovala jo je žena Terezija. V Königovo hišo so se okoli leta 1911 vselili Požnelovi, ki izhajajo iz Notranjske. Alojz je bil narednik v cesarski kraljevi mornarici. Po izstopu iz mornarice se je zaposlil v železarni KID. V družini se je rodilo pet otrok: Cita, Drago, Ivana, Lojze, najstarejši pa je bil Riko – odličen gledališki igralec in režiser, organiziral pa je tudi Miklavževe večere s parkeljni in Miklavžem.

Prvi gospodar Novakove hiše je bil Janez Mauser. Na Jesenice je prišel iz Borovnice pri Ljubljani. Zaposlil se je v KID in se poročil z Ivano (iz Zgornjih Gorij). Imela sta pet otrok. Najstarejša je bila Angela, ki je po očetu podedovala Mauserjevo hišo. Poročila se je s Francem Novakom, s katerim je imela pet otrok: Terezijo, Angelco, Joža, Marijo in Marjano. Joža je dolga leta branil vrata jeseniških hokeyistov. Staro Novakovo hišo je podedovala Marija.

Na koncu Aljaževe ulice stoji Bergincova hiša, po domače pri Krmel (zgrajena leta 1908). Prva lastnica je bila Marija Habjan. Hišo z velikim vrtom, sadovnjakom in hlevom je podedoval Matevž Kavčič (doma z Lancovega). Delal je v železarni na deponiji koksa in rude, žena Marija (doma iz Selške doline) pa je imela malo obrt in je pogodbeno šivala čevlje za tržiški Peko. V hlevu so imeli tri krave; mleko so prodajali tudi sosedom. Kavčičevi otroci so bili: Nada (poročena Berginc), Marica (poročena Rogan) in Danica (poročena Vovk). Hišo je podedoval Nadin sin Roman.

Ostale hiše na Aljaževi ulici so bile grajene med leti 1925–1933. Projektirala in gradila sta jih v tistih časih znana gradbenika Miloš Regovec z Jesenic in Ludvik Jenko z Javornika. Po videzu so si bile med seboj podobne, a so se razlikovale od najstarejših zaštrekarskih hiš. Zaradi upornega terena so bile nekatere napol oziroma delno podkletene. Pred vhomom so imele zastekljene verande. V veži so bile vgrajene lesene stopnice v prvo etažo in betonske stopnice v klet. Tudi vodo in stranišče so stanovalci že imeli v stanovanju.

Na Aljaževi ulici so živeli veseli ljudje. Nace Gabrijel je igral citre in harmoniko in bil vedno dobre volje. Prav tako tudi hčerka Marica (poročena Molan).

Gabrijelovi sosedje so Rabičevi. Lastnik hiše, Valentin, po domače "Rabičev Tina", se je v prostem času ukvarjal z glasbo. Že leta 1919 je igral trobento pri Krevkovi godbi, ki je delovala v okviru Katoliškega prosvetnega društva Jesenice. Pri godbi na pihala je igral do leta 1956. V tridesetih letih 20. stoletja je igral kontrabas pri salonskem orkestru v Kazini na Jesenicah. Tradicijo nadaljuje vnukinja Alenka, žena Domna Jeraše, znanega pozavnista in dirigenta Pihalnega orkestra Jesenice-Kranjska Gora. Tudi njuna otroka sta glasbenika.

Aljaževa ulica (foto Pavel Smolej)

Rabičevi hiši sledita Markizetijeva in Koširjeva. Od Markizetijevih je bil najbolj znan Tonček. Klicali so ga doktor Šubert, ker je nosil belo haljo v kemičnem laboratoriju in ker je znal igrati na več instrumentov, še posebej dobro na violino. Bil je znan telefonist in se je šalil tako, da je imel na vrvcu zajemalko namesto telefonske slušalke. V hiši sedaj stanujejo Samarjevi.

V hiši Tončka Markizetija je stanoval Jože Truhlar, športnik, alpinist in filatelista.

V Koširjevi hiši pa se je rodil alpinist in dolgoletni novinar ljubljanskega Dnevnika Mitja Košir.

Na severnem delu Aljaževe ulice čez Cesto Toneta Tomšiča so še naslednje zaštekarske hiše: Bergantova (Franci Bergant je bil znan gradbeni tehnik v Železarni Jesenice), Bogatajeva (prvotna gospodarja Bogatajeve hiše sta bila Franc in Jožefa Hlebanja). V njej je stanovala tudi učiteljica Ana Vagaja.

Markeljnovi so imeli štiri otroke: Francija, Ivo (poročeno Bizjak), Ano - Dido (poročeno Finžgar) in Silvo (poročeno Grobotek).

V Bičkovi hiši so bili doma učitelj Egij (ki je bil zaposlen na Zavodu za zaposlovanje), livar Franci in Cilka.

Sledita Vidmarjeva in Kočarjeva hiša. Oče Milan Vidmar je bil dober flavtist pri jeseniški godbi. Otroci so Milan, Dita (poročena Gasar), Alojz, Ivica in Tomaž.

Na koncu Aljaževe ulice je velika in prostorna Kočarjeva hiša. V njej so stanovali družine: Kočar, Kobentar, Stržinar in Grosmajer. Tu sta stanovali tudi družini Pintarič in Klasinc. Albin Kobentar, oče Bineta, Mihele, Marice in Marjana, je bil svobodaš in častni član Likovnega kluba Dolik. V družini Pintarič je najbolj znana hčerka Alenka, pevka zabavne glasbe.

Ob Cesti Toneta Tomšiča med Ukovo in zgornjim tokom Markeževega kanala so še tri stare hiše: Javorskijeva, Novakova in Černetova.

Družina Javorski izvira iz Poljske. Daljni prednik je bil Napoleonov vojak. Prepešačil je več kot pol Evrope. Nekaj časa pred napadom na Rusijo se je zadrževal v Avstriji. Zaljubljen se je v Avstrijko, ki je zanosila. Javorski svojega otroka ni videl, ker je moral z vojsko oditi na fronto v Rusijo. Nezakonski sin je obdržal očetov priimek. Njegov potomec Johan je v začetku 20. stoletja iz Avstrije prišel na Jesenice in se zaposlil v KID. Leta 1905 je sezidal hišo. Poročil se je z domačinko iz Poljč in imela sta štiri otroke: Ivanko, Maksa, Marijo in Ivana, ki je podedoval hišo. Javorskijeva hiša je bila večkrat prenovljena.

Kdo je bil prvi gospodar Novakove hiše, se ne ve. Že staro jo je kupil Janez Klinar - Šmon iz Plavškega Rovta. Po domače se je zato hiše oprijelo ime "pr' Šmonu". Prva dedinja je bila Marjeta Klinar, ki se je poročila z Rudolfom Novakom (doma iz vasi Radeče v Zasavju). Imela sta pet otrok: Antona, Rudolfa, Otmarja, Slavka in Heleno (poročeno Kavčič). Otmar je bil prvoborec in ustreljen na Javorniku. Slavko je bil novinar pri Radiu Ljubljana. Podedoval je hišo in jo prodal Železarni Jesenice. Stara je 110 let in je bila večkrat prenovljena. Sedaj sta lastnika Janez Novak in Janez Pogačnik.

Černetova hiša je bila zgrajena leta 1909. Prva gospodarja sta bila Lovrenc in Marija Čuden. Imela sta hčer Franciško. Ker je Lovrenc mlad umrl, se je Marija ponovno poročila z Lenartom Jamrom. Hči pa je podedovala hišo in se poročila s Ferdinandom Černetom. Imela sta tri otroke: Vido (poročeno Stare), Nežko in Marijo. Tudi Franciška je kmalu postala vdova, zato se je še drugič poročila z Žvanom, hišo pa prodala.

Na začetku Spodnje Zaštreke oziroma na Cesti bratov Stražišar je hiša znanega, žal že pokojnega planinca, zbiralca starega orožja in fotografa Franceta Torkarja. Bil je prvi sin znanega livarskega mojstra Franceta Torkarja, ki je vlival zvonove v KID. Planinaril je z Jožom Čopom in dr. Mihom Potočnikom. Skupaj s Slavkom Smolejem in Lojzatom Tratnikom je raziskoval izkopanine na Ajdni. Dolga leta je bil fotograf v Gledališču Toneta Čufarja. Njegova zasluga je, da ima gledališče bogat slikovni arhiv. Bil je polbrat Stanke (poročene Geršak), Danice (poročene Jakopič) in Rada.

Torkarjevi sosedje so bili Pikonovi. Tudi njihova družina izvira iz bohinjskega kota. Oče Miha Pikon se je po zaposlitvi v KID poročil z Marijo Jakelj iz Podkorena. Imela sta tri otroke: Mihija, Zdravka in Sonjo (poročeno Prevc). Med okupacijo so bili izseljeni v Valjevo v Srbiji. Po vojni so se vrnili, a brez očeta in Mihija. Oče Miha je padel v Beogradu prav na dan osvoboditve Beograda. Tudi Mihi je padel

v partizanih pri Sremski Mitrovici. Živi le še Sonja, ki je bila dolga leta telovadna vaditeljica pri TVD Partizan.

Leta 1927 je bila zgrajena Bernardova hiša. Gospodar Jože Bernard je kot dirigent in komponist po očetu Nikolaju nadaljeval glasbeno tradicijo. Z ženo Ano Mustečnik (doma iz Bistrice v Rožu na Koroškem) sta imela pet otrok: Anico, Božidarja, Marto, Milico in Alojza. V Bernardovi hiši so imeli delavnico žičnih pletenin, kasneje pa tudi knjigoveznico.

Najstarejša na Spodnji Zaštreki je bila Čopova hiša. Zgradila sta jo Anton in Marija Čop (rojena Markizeti). Na Jesenice sta prišla iz Bohinjske Bistrice. Imela sta deset otrok – devet sinov in hčerko. Prvi sin Anton je podedoval hišo. Drugi sin Jakob je imel sina Jaka in hčerko Piko. Jaka je bil mojster umetniške fotografije in je izdal več knjig. Tretja se je v hiši rodila Jerica (poročena Kunšič), ki je bila dolga leta oskrbnica Kadilnikove kočice na Golici in lastnica gostilne Pri Jerci na Prihodih. Peti sin je bil Joža, gorski reševalec, alpinist in starosta slovenskega alpinizma. Sledili so še Štefan, Franc, Mihael, Albin, Karel in Avgust. Po Antonu jo je podedovala Cvetka Čop, poročena z znanim imenoslovcem in profesorjem dr. Dušanom Čopom. Njen brat Tine, maturant jeseniške gimnazije, je bil ustreljen na domačem dvorišču.

V Čopovi hiši sta dolgo časa stanovala zakonca Elza in France Cegnar. Elza je bila znana pevka in igralka, France pa je pogosto nastopal v humorističnih gledaliških vlogah. Tudi na Čopovem skednju je bilo skromno stanovanje. V njem je Alojzija Golob šivala copate za Zaštrekarje.

Čopova hiša (foto Pavel Smolej)

Pod Čopovo hišo je bil železniški prehod, označen z andrejevim križem. Čez ta prehod je večina Zaštrekarjev hodila na delo v železarno in po nakupih v trgovino Kašta.

Od Čopove hiše do spodnjega toka Špomovega grabna so bile hiše zgrajene med leti 1935–1940. Po arhitekturi so podobne tistim na Aljaževi ulici. V Kiršnerjevi hiši so nekaj časa stanovali Klečevi. Rado Kleč je bil dolgoletni dirigent godbe na pihala in ravnatelj glasbene šole. Žena Pavlica pa je bila pevka – najbolj znano vlogo je odpela v opereti Mala Florami.

Sledijo še Koširjeva, Smolejeva, Verdnikova, Zupanova, Bičkova, Drenškova in Ravnikova hiša.

V Smolejevi hiši je bil doma Bogdan, ki je iz angleškega in nemškega jezika prevajal podnapise filmov. Alenka Verdnik, poročena Vister, je na svet pomagala zaštrekarskim novorojenčkom.

Zupan Zdravko je bil dober šahist. V nemški vojski je izgubil nogo. V Zupanovi hiši sedaj živita žena Dora in hčerka Tatjana z družino.

Bičkovo hišo je leta 1935 zgradil Janez Biček. V njej so po vojni stanovale družine: Biček, Oblak, Hudrič, Velkavrh, Markizeti in More. Prvi dedič, Janez Biček (metalurški inženir), jo je leta 1979 prodal železniškemu podjetju za njihove delavce.

Drenškovo hišo je pred kratkim kupil Boštjan Gluhar.

Prvi gospodar Ravnikove hiše je bil Janez Ravnik z Broda v Bohinju. Na Jesenice je prišel skupaj z bratoma Matevžem in Lovrencem. Doživel je tragedijo – v nesreči je izgubil ženo Angelo, oba sinova in brata. Vsi so utonili v Savi Bohinjki. V drugem zakonu je imel z ženo Terezijo iz Črnivca sina Janeza in hčerko Minko. Oba še danes stanujeta v tej hiši.

Zaštrekarske hiše ob progi (foto Pavel Smolej)

Ravnikovi sledijo Vovkova, Špecova, Sovškova in Stražišarjeva hiša.

Iz Vovkove hiše smo poznali Milana Vovka, specialista za varjenje barvnih kovin.

Iz Špecove hiše so med okupacijo člani Črne roke odpeljali zakonca Pajer v Špornov graben, ju tam zverinsko mučili in ubili. Kasnejši lastnik hiše Zvone Špec je bil udeleženec NOV. Po vojni pa je bil modelni mizar.

Sosednja Sovškova hiša ima že več let novega lastnika.

Znani Zaštrekarji so Tušarjevi. Poznamo Edija in Bogota.

Lastnik Stražišarjeve hiše je bil Jože Stražišar. Bil je borec za severno mejo. Med okupacijo je bil interniran v nemško taborišče. Po njem in njegovih bratih Viktorju (padel 1943 v Radomljah pri Kamniku), Ludviku (ustreljen kot talec 4. 9. 1941 na Koroški Beli) in Poldetu (leta 1941 je odšel v partizane in 8. 8. 1942 padel na Jezerjih pod Triglavom) se imenuje Cesta bratov Stražišar.

Cesta bratov Stražišar (foto Pavel Smolej)

Pred Boršnikovo hišo sta še Markizetijeva in Zupančičeva hiša.

Boršnikova družina izvira s Primorske. Alojz Boršnik je z ženo Marijo prišel na Jesenice iz vasi Deskle pri Anhovem. Leta 1939 je Zaštreko zgradil hišo. Dedič je bil edini sin Ivo Boršnik, ki ga poznamo kot dolgoletnega učitelja v Železarskem izobraževalnem centru in vodjo oddelka za izobraževanje odraslih ob delu. Sedaj so v Boršnikovi hiši drugi lastniki.

Pod Boršnikovo hišo sta bila dva železniška prehoda: čez širokotirno in ozkotirno železnico. Pri širokotirni železnici je bila čuvajnica, v kateri so stanovali Zimovi. Novi lastnik Blaž Maks jo je prenovil. Ozkotirna železnica pa je povezovala jeseniško

Čuvajnica pod Borštnikovo hišo (foto Pavel Smolej)

martinarno z javorniško valjarno. Čez oba prehoda smo Zaštrekarji hodili v obratno ambulanto na Senožetih.

Na koncu Ceste bratov Stražišarjev sta še dve znani zaštrekarski hiši: Drakslerjeva in Kapusova.

Družina Draksler izvira iz Kranja. Jože Draksler starejši je bil najprej zaposlen v rudnikih v Franciji in Nemčiji. Od tam je prišel na Jesenice in poiskal delo v KID. Z ženo Marijo (doma iz vasi Sora pri Medvodah) je imel štiri otroke. Drakslerjevi so najprej stanovali pri Ambrožičevih, na takratni Obrtniški ulici. Leta 1938 so se preselili v novo hišo Zaštreko. Po očetovi smrti jo je podedoval sin Pepi z ženo Angelo. Imela sta dve hčeri, Angelco in Jožico.

V Kapusovi hiši je bila doma učiteljica Mihela Kapus.

Špornova družina izvira iz Tuhinjske doline. Oče Janez je bil doma iz vasi Motnik. Bili so bogati – imeli so gostilno in trgovino. Kljub temu se je Janez odločil za poklic strugarja in se zaposlil v železarni KID. Z ženo Katarino, doma s Koroške, je imel osem otrok. Od teh so ostali živi Zora (poročena Černe), Vlasta (poročena Kodrič) in Zdravko. Leta 1937 se je Špornova družina iz Ambrožičeve hiše na Obrtniški ulici preselila v novo hišo Zaštreko. Od takrat se hudournik izpod Jelen kamna imenuje Špornov graben. Špornovi vnuki so: Božo in Vojo Černe ter Zoran in Jaka Šporn, oba znana smučarja. Zoran se je ukvarjal tudi s poezijo. Vnukinji pa sta bili Doroteja in Vlasta Kodrič.

Na koncu Ceste Toneta Tomšiča pred Stražo so še tri zaštrekarske hiše: Bohinčeva, Klinarjeva in Šegova.

Bohinčeva družina izvira iz Trebeža, kjer se je rodil stari oče Janez Bohinc. Od birmanskega botra Karla Luckmana je za darilo dobil 6000 m² zemlje. Leta 1896 se je

Šegova in Klinarjeva hiša (foto Pavel Smolej)

poročil z Johano (doma iz Srednje Dobreave). Imela sta sedem otrok. Stanovali so v delavski hiši ob plavžu v Trebežu. Po smrti moža se je morala vdova z družino izseliti v manjše stanovanje na Koroško Belo. Sin Janez in žena Jožefa (doma iz Suhe krajine) sta na Bohinčevi parceli leta 1937 sezidala hišo. Imela sta pet otrok. Živi so še Janez, Rudi in Peter. Dedič Rudi je hišo prodal.

Prva Klinarjeva hiša je bila na Jakobovem klancu na Javorniku. V njej so imeli pekarno. Leta 1937 so hišo porušili zaradi širjenja javorniških obratov. Za zamenjavo so jim zgradili novo na njihovi parceli Zaštreko pred Stražo. Lastnik Janko Klinar je bil vodilni delavec v KID. Poznali so ga kot dobrega pevca, igralca, športnika in lovca. Tudi sinova sta bila dobra športnika, vendar se je za njima med vojno izgubila vsaka sled. Hčerka Anica (poročena Deretič) je podedovala Klinarjevo hišo.

Šegova družina izvira iz Notranjske. Boris Šega pa je bil rojen v Radovljici. Poročil se je z Elizabeto (rojeno v Kamniku). Bil je upravitelj gozdov in voda KID-a, pa tudi lovski in ribiški nadzornik. Šega ima največ zaslug za Zoisov park na Pristavi. Tudi po drugi svetovni vojni je bil upravitelj gozdov pri GG Bled.

Zaključek

Zaradi nerazvite storitvene dejavnosti, saj Zaštreko ni bilo obrtnih delavnic, trgovin, gostiln, mesnic, pekarn, so bili Zaštrekarji vezani na okoliška naselja. "Fasngo" so kupovali enkrat ali dvakrat na mesec v tovarniški trgovini Kašta in v "ta črnem konzumu" na Savi (Groblje in Obrtniška ulica), premožnejšim uslužben-

cem KID-a pa so jo trgovke vozile na dom. Testo za kruh so gospodinje zamesile doma, otroci pa so ga nosili v slamnatih jerbasih v pekarni Arnež, Vidic in Korbar. Meso so kupovali v mesnicah pri Ambrožiču, Zavrlu in Verglezu. Najbližje gostilne so bile "pri Kobalu", "pri Lasanu" in "pri Markotu" na Stari Savi.

Zaštrekarji so bili pobožni ljudje. Rekli so jim "ajmohtarji", ker so ob nedeljah in praznikih hodili v cerkev Marijinega vnebovzeta na Stari Savi in na obaro v Krevkov dom. Le ob večjih praznikih so hodili k maši v cerkev sv. Lenarta na Jesenice.

Zaštrekarji od Špornovega grabna do Straže pa so v glavnem hodili na Borovlje in Javornik, k maši pa v farno cerkev sv. Albuina in Ingenuina na Koroško Belo.

Umrli so do pogreba ležali doma, na parah, potem pa so jih z vozovi v spremstvu odpeljali na dokaj oddaljeni pokopališči na Jesenice ali na Koroško Belo.

Tudi po drugi svetovni vojni je bilo področje Zgornje Zaštreke zaradi prisojne lege privlačno za gradnjo stanovanjskih hiš. Na Ramuževih in na Kobalovih travnikih in njivah je nastalo novo naselje, ki se je širilo na najbolj strma pobočja ob sedanji Razgledni poti. Pred gradnjo so morali teren očistiti (posekati drevje, grmovje in odstraniti kamenje). Gradbeni material so vozili s konjsko vprego po strmi Gregorčičevi ulici do parcel. Tudi kmetijske površine med Špornovim grabnom in Stražo, ki so bile last kmetov s Koroške Bele in KID-a, so pozidali z individualnimi hišami, bloki in stolpiči. Prvotno podobo Zgornje Zaštreke pa je najbolj spremenila gradnja Ceste Toneta Tomšiča. Cesto so gradili od gimnazije do Straže v treh etapah. Zgrajena je bila 1968. leta in povezuje Krajevno skupnost Sava s Krajevno skupnostjo Javornik-Koroška Bela.

Pogled z Zaštreke proti Gornjesavski dolini (foto Pavel Smolej)

PISNI VIRI

- Franc Konobelj - Slovenko: Pod Možakljo in Karavankami so se uprli (Jesenice 1954)
- Jesenice – mesto jekla in cvetja (Občina Jesenice, 2007)
- Zemljevid mesta Jesenic (Geodetski zavod Slovenije, 1985)
- Zdenka Torkar Tahir: Bivalna kultura in način življenja železarskih družin (rokopis)
- Več avtorjev: Kako so včasih živeli na Jesenicah (Ljudska univerza Jesenice, 2007)

USTNI VIRI

Janez Ambrožič, Bernard Balantič, družina Berginc, Marko Bernard, Berti Bertoncelj, Joža Bertoncelj, Anton Berus, Janez Biček, Ivana Bizjak (rojena Markelj), Janez Bohinc, Ivo Borštnik, Anton Čop, Marija Dobravec (rojena Čuk), družina Gerbič, Stanka Geršak, Alenka Gruškovernjak, Lucija Javorski, Vanja Kikelj, Klemen Klemenec, Bine Kobentar, Vera Kočevar (rojena Ravnikar), Vlasta Kodrič (rojena Šporn), Irma Korantar (rojena Bertoncelj), Janez Košnik, Angela Miko (rojena Draksler), Marica Molan (rojena Gabrijel), Janez Novak, Marija Novak, Ivica Poženel, Dušan Prešern, Sonja Prevc, Ivana Rabič (poročena Faletič), Vera Ramuš, družina Samar, Pavla Sedej, Marija Smerke (rojena Ravnik), Vida Stare (rojena Černe), Dušan Šega, Jana Šimnic, Radko Torkar, Jerca Tušar (rojena Reš), Franc Vilman (po domače Škant), Marica Vrhovnik, Andrej Vindišar, Irena Vovk in Janez Žnidar.

Zahvala velja vsem naštetim, pa tudi Tonetu Konoblju (Gornjesavski muzej Jesenice) in avtorju digitalnih fotografij Pavlu Smoleju.

SUMMARY

The name of the settlement Zaštreka was mentioned for the first time at the turn of the 19th and 20th centuries, when the Carniolan Industrial Company began to build new ironwork plants on the left bank of the Sava river along today's Cesta železarjev. Workers moved to Jesenice from various places within Slovenia, Austrian Carinthia, the Czech territories and even from the Zagorje area of Croatia, so new workers' settlements were needed. Two new settlements, Nova vas and Groblje, were developed along the railway lines, and on the northern side of the railway line, between the Ukova stream and Trebež, another one, Zaštreka, was established. The first houses were built in the period 1895–1910 on what is known today as Gregorčičeva ulica and Cesta Toneta Tomšiča, but between the First and the Second World War more houses were built on Aljaževa ulica and Cesta bratov Stražišar. This article focuses on the houses and older families of this area; numerous local residents helped create this text through their written records and oral tradition.

NOTE: ulica means street, cesta means road

Vitomir Pretnar

DELAVSKA ULICA

Preden se mesto razširi in kasneje zoži proti Gornjesavski dolini, je na stičišče glavne ceste pripeta Delavska ulica. Tam je pred leti nastal prvi jeseniški rondo z vodometom na sredini, ki je simboliziral vodno bogastvo jeseniške občine. Letos ga je nadomestil kip železarja kot nov simbol mesta. Ta prostor in njegovo okolico poleg pomembne prometne lege obeležujejo tudi simboli glede na trenutne gospodarske in družbene razmere. Vodomet je bil postavljen zato, ker naj bi bila voda nova perspektiva v gospodarskem in ekološkem pomenu. Ko pa se je železarna izvila iz izgub, je postalo spet aktualno železarstvo. Vodomet po mnenju nekaterih že takrat ni bil najboljša rešitev, zato ga je nadomestila jeklena skulptura železarja, kar daje prostoru nov pomen. Tako, kot se vrti promet v rondoju okoli železarja, se že stoletja vrti življenje okoli železarstva.

Poseben pomen za Jesenice ima tudi Delavska ulica, ki je bila zaradi svoje lege ob prometnici in bližine železarne od nekdaj v centru jeseniškega dogajanja. Ker leži severno od glavne ceste, ji je ta dodelila stanovanjsko funkcijo glede na to, da so se Jesenice delile na stanovanjski del severno od glavne ceste in železarski del južno od nje.

Zgodovina mesta je cestam in ulicam namenila različno usodo. V prejšnjem stoletju se je glavna cesta skozi Jesenice proti Kranjski Gori zaradi širjenja železarne pomaknila proti severu. Prostor skozi naselje Stara Sava in Hrenovico je prepuščala tovarniškim zgradbam in notranjemu prometu, ki je leto za letom srkal surovine, izdelke in delovno silo za proizvodnjo. Železarna je potrebovala vedno več prostora za svoj razvoj in temu dejstvu so se morale prilagoditi tudi ceste. Edino glavna cesta iz smeri Javornika do sedanjega krožišča je ves čas potekala po isti trasi, na prostoru sedanjega rondoja pa se je cepila, kot se je cepilo mesto in njegova trenutna usoda.

Včasih je bilo tukaj križišče Delavske ulice, Prešernove ceste in glavni vhod v železarno s plavži, martinarno in predelovalnimi obrati. Vse te ceste so omogočale

razvoj mesta, ga podpirale in bile zanj tudi žrtvovane, ko jih mesto ni več potrebovalo. Ko so nastajale nove prometnice, so manjše in starejše ulice in ceste izgubile nekdanji pomen ter večinoma doživele usodo Prešernove ceste, ki je danes samo še deloma razpoznavna, kajti spremenila se je v vzporednico, povezovalno, razbremenilno cesto, ali kakor jo pač imenujemo. Ob njej pa namesto hiš rastejo nove kulise moderne dobe – popularni trgovski centri.

Delavska ulica (foto Vitomir Pretnar)

Delavska ulica je preživela vsa burna leta hitrega razvoja in vprašljivega napredka in tudi ohranila svojo lego v tako imenovanem mestnem tkivu. V tem organizmu ni dobila kakšnih nujnih vzporednic, niti ni bila iztrgana iz njega oziroma pozidana. Ostala je dostojna prečna cesta, ki se v rahlem klancu gladko izteče proti glavni cesti in preko krožišča meri naravnost v razpadajočo stavbo nekdanjega oddelka kadrovske službe Železarne Jesenice, kjer bo zrasla nova moderna stavba republiških upravnih organov. Pogled na to stavbo je bila prva slika, ki so jo prebivalci videli na koncu ulice, ko so odhajali na delo v železarno.

Delavska ulica je ohranila večino nekdanje patine z zakrpanim asfaltom in večstanovanjskimi bivalnimi objekti za delavce, v katerih tudi sedaj preživlja usodo del prebivalcev mesta Jesenice.

Ulica je zaradi svojega imena, umestitve v mesto in sprememb, ki se ob njej dogajajo, najbolj dinamičen predel mesta, poln bogatih kontrastov. To območje je postalo eno tistih, kjer se mesto najhitreje razvija. Na levi strani ulice je ohranjenih ve-

Delavska ulica (foto Vitomir Pretnar)

čino stavb iz sredine prejšnjega stoletja, na desni pa je na prostoru bivših garaž Železarne Jesenice in mestnega prometa v letu 2008 zrasla najmodernejša poslovno stanovanjska zgradba na Jesenicah. Prebivalcem v starih hišah Delavske ulice, ki večinoma živijo na socialnem robu ali ga že globoko presegajo, so se pridružili novi prebivalci, kupci stanovanj v stavbi, kjer ima v pritličju sedež celo banka. Kontrast med zgradbami je hkrati tudi kontrast med statusom in socialnim položajem prebivalcev. Na Delavski ulici je najbolj opazen, dopolnjuje pa ga tudi fenomen globalizacije v podobi Kitajske restavracije, ki je bila zgrajena pred nekaj leti.

Štefan (foto Vitomir Pretnar)

Na ozkem prostoru Delavske ulice se prepletajo usode ljudi s svojimi življenjskimi zgodbami, s katerimi ustvarjajo široko sliko mesta v današnjem času, v začetku enaindvajsetega stoletja.

Kljub navidez neprijaznim in neuglednim stavbam, ki dajejo Delavski ulici videz socialnega geta, so vnesli ljudje v ta prostor življenje in optimizem. Nekateri so bolj zadovoljni, drugi manj, nekateri za svojo usodo in težave krivijo druge, nekateri pa so skromno stanovanje vzeli za svoje in ga uredili v prijeten dom. Z denarjem, ki jim ostane, pokrijejo najnujnejše stroške. Z iznajdljivostjo so uredili svoja bivališča, jih

Džemal (foto Vitomir Pretnar)

olepšali in jim dali svoj osebni pečat. Nadstrešek pred vhodom, majhna niša, v kateri je lahko tudi stranišče, kloпка in senčnik za druženje s prijatelji ali sosedi so njihov prispevek k lepšemu izgledu in boljšemu počutju v tem okolju.

Svet ljudi na Delavski ulici je poln nasprotij: Dragica živi skromno in sanja o stranišču v mali niši ob vhodu, Melita v novi zgradbi pa ima skrbi z namestitvijo zasteklitve na terasi. Dragici se majejo tla pod pralnim strojem zaradi gnile podlage, Džemal pa je vzel stvar v svoje roke in si zgradil trdna tla pod nogami. Vgradil je novo betonsko ploščo v mansardi, si uredil stranišče v podaljšku kuhinje in namestil nove vratne podboje ter jih na novo prebarval.

Peter (foto Vitomir Pretnar)

Veliko jih živi v stanovanju z ogrevanjem na drva. V enem od neprofitnih stanovanj živi Peter celo brez peči in seveda brez kurjave. Pred štirimi meseci so ga preselili, ker drugam ni imel iti. Včasih popije kakšno steklenico vina in skrbi ga, kaj bo prinesla zima. Pravi, da naj bi plačal neke račune, ampak mu denarja takoj zmanjka. V svoji neurejeni sobi ima na mizi steklenico in star črno-bel televizor. Pričuje se, da je dobil stanovanje neurejeno in da ga ni nihče pred njim pospravil.

Dragica je štirideset let živela z možem in sinom v dvosobnem stanovanju brez kopalnice in stranišča. Mož ji je umrl, kot pravi, zaradi prahu v pljučih, delal je v Železarni Jesenice. Sin ji je umrl pred štirimi leti in je tako ostala sama. Bila je operirana zaradi raka na dojki in težko hodi. Znanci jo vozijo na redne kontrole v bolnico v Ljubljano, ker se sama ne bi znašla v tako velikem mestu. Stanovanje ureja sa-

Dragica (foto Vitomir Pretnar)

ma, razen manjših popravil, ki jih opravijo drugi. V kuhinji so tla že precej udrti, zato ji pralni stroj visi postrani. Mož je dobil stanovanje od železarne, ko pa je umrl, je ostala sama in praktično brez dohodkov.

Branko (foto Vitomir Pretnar)

Veliko stanovalcev nima urejenega lastništva stanovanja, čeprav bi ga radi uredili. Miro plačuje najemnino, a bi rad stanovanje kupil, vendar je lastništvo z železarno sporno. Tako plačuje najemnino štirideset evrov, kar je za stanovanje brez kopalnice in stranišča, po njegovem mnenju, veliko. Iste težave ima Branko, star je

Jože (foto Vitomir Pretnar)

okoli sedemdeset let in je bil zaposlen v Gradbincu. V stanovanju si je uredil centralno gretje, vendar ima težave z lastništvom. Čeprav je stanovanje kupil, nima rešenega lastništva. Pravi, da je stanovanje nevede odkupil od nepravega lastnika. Za vožnjo na sodišče plačuje drag taksi, kar ga jezi, saj ni sam kriv in z denarjem komaj preživi.

Jože na Delavski 3 je delal pri gasilcih v železarni in je tukaj že štirideset let. Na Jesenice je prišel iz Šentjakoba na Dolenjskem leta 1956. Stanoval je vsepovsod: na Delavski ulici 7 in 8, na Plavžu, na Pejcah, v kadrovske in v barakah. Sedanje stanovanje je železarna prodala občini, zato ga je od nje kupil, zdaj bi ga pa občina rada nazaj. Lokacija stanovanja je dobra, saj ima pred hišo lahko vrtiček, edino nova stavba na Delavski ulici 1 mu jemlje jutranje sonce.

Kitajska restavracija je svojevrsten vsiljivec v tem socialnem okolju in tudi glasnik globalizacije. Ko so odprli restavracijo, so lastniki povabili vse sosede na prižitek. Restavracija je na Delavski 11 tri leta, in sicer v hiši, v kateri je bila prej trgovina. Odziv ljudi ob njihovem prihodu je bil dober, saj je take vrste restavracija na Jesenicah nekaj novega. Na Kitajsko so še vedno navezani, vendar so želeli spoznati tudi svet in nove kulture. Otroke je slovenščino naučila sosedka v Kranjski Gori, kjer so odprli prvo restavracijo, pomagala pa jim je tudi socialna delavka. Ena od hčera je končala Ekonomsko šolo v Radovljici in zdaj študira na Fakulteti za upravo. Ni prepričana, da bo ostala v Sloveniji, saj se v srcu še vedno počuti Kitajka.

Za Kitajsko restavracijo stoji tudi lepo obnovljena hiša na Delavski ulici 10. V njej živi Fehret, ki je pred 38 leti prišel v Slovenijo. Najprej je živel na Straži, nato v

Milan (foto Vitomir Pretnar)

bloku na Koroški Beli, pred osmimi leti pa je prišel na Delavsko ulico. Dvajset let je delal v martinarni pri pripravi ponovc in ima beneficirano delovno dobo, zato je še relativno mlad, čeprav je od lani v pokoju. Zdravje mu še kar dobro služi, pravi pa, da se je najedel prepaha, prahu in vročine. Je zadovoljen, da je prišel na Delavsko ulico, kjer je kupil staro hišo in jo postopoma obnovil. Obnavljal jo je nekaj let in je sedaj kot nova. Vgradil je nove betonske plošče, zamenjal streho, naredil novo fasado.

Zraven Fehreta na Delavski ulici 12 od leta 1968 živi Milan. Stanuje v hiši, kjer so tri stranke – sami bivši dimnikarji. Najprej je živel v samskem domu, nato v barakah Podmežaklo, dokler ni prišel sem. Stanovanje je odkupil in je v pokoju približno devet let. Hiša je bila prej last dimnikarskega podjetja in je obnovljena, z novo fasado in streho ter lepim vrtom z angleško travo in zelenjavo.

Taka je usoda nekaterih prebivalcev Delavske ulice. Ko gre sprehajalec po Delavski ulici navzgor, je jeseni sonce običajno že zelo nizko. Proti vzhodu ga zjutraj zakriva nova zgradba na Delavski ulici 1, proti zahodu pa se kmalu skriva za Mežaklo. Ulica ima največ sonca proti vzhodu, kjer so hiše najlepše. Hiše proti zahodu so nizke, stare in neugledne, v njih stanujejo Miro, Dragica, Jože in Mirsada. Na vzhodu pa stoji Kitajska restavracija, z novo fasado v svetli breskovi barvi, ki jo ima tudi Fehretova hiša. V tem delu ulice kar tekmujejo med seboj, katera bo lepša in vse imajo podobne odtenke novih fasad. Zadnja hiša na najbolj vzhodni strani Delavske ulice je sončno rumena.

SUMMARY

The article *The Workers' Street* symbolically depicts and preserves one of the few remaining images of Jesenice from the ironworks era. After the ironwork plants and other factory buildings were closed down, the Workers' street remained, perpendicular to the main street and only a stone's throw away from it. In the last few decades it has undergone some dramatic changes. Due to its name, its firm entrenchment in the town's soul, and all the changes, it has become the most dynamic and contrasting quarter of the town. With its patched asphalt and its small multi-storey residential buildings, originally for the workers' families and now around a hundred years old, it has preserved most of its patina and offers us today a deceptive image of a social ghetto. Later on in the article we examine the life of some of its residents, who, despite social issues and various problems with the dilapidated flats, still know how to bring life and optimism to this area.

BARAKA IN BARAKARJI

Ime je naselje Javornik dobilo po javorju, ki ga je bilo tam okoli mnogo. Stanovanjske gradnje je bilo malo in še ta se pojavi šele, ko zgradijo južno od tovarniškega kompleksa naselje stanovanjskih hiš Borovlje. Kaže dva tipa stavb: poceni delavske stavbe – kasarne, ki so bile zgrajene v 19. stoletju tudi na Borovljah na Javorniku, ter stanovanjske hišice, zgrajene v glavnem v obdobju med obema svetovnimaj vojnama.

Javorniška baraka (Javornik 12) je bila zgrajena leta 1919 za velike družine delavcev Kranjske industrijske družbe (KID). Stala je na mestu, kjer stoji sedaj lokal, še nedavno pa so tam živeli "barakarji". Vse stavbe, last KID ali privatne hiše, so bile do druge svetovne vojne na Javorniku označene z imenom naselja in ustrezno številko, po vojni pa so posamezne ulice dobile imena. Naša baraka je dobila naslov Savska ulica.

Zgradba je bila pritlična, lesena in ometana. Imela je površino 468 kvadratnih metrov oziroma devet stanovanj s površino 52 kvadratnih metrov. Vsako stanovanje je imelo kuhinjo s shrambo in sobo. Podi so bili iz lesenih desk. Vode v baraki ni bilo; vodovod je bil zunaj na dvorišču, kjer je bilo betonsko korito in pipa za vseh devet strank.

Pred tem je naša družina stanovala na Jesenicah. Ko nas je lastnik postavil na cesto, smo se preselili na Javornik k mizarju Andreju Potočniku. Oče je zaprosil za novo stanovanje in ko je stari ata, delavec v železarni, šel v pokoj, je moral stanovanje v baraki (last KID), sprazniti in dobila ga je naša družina. Tako smo okoli leta 1937 postali barakarji.

S preselitvijo oziroma z našim prihodom med barakarje ni bilo težav, ker smo se z ljudmi že poznali, saj smo hodili na obisk k staremu očetu. V baraki so stanovali naslednje družine: Intihar, Pavlenič, Zorman, Slamnik, Valentar, Črv, Šmid, Kristan in Kelih.

Stanovanje v baraki je bilo skromno, zato je bila tudi stanarina samo 125 din (prej smo plačevali 250 din). Poleg stanovanja je imela vsaka stranka še drvarnico

in po dve stranki skupno stranišče na štrbunk, ki je bilo na koncu barake. Vsebina, ki se je nabrala preko leta, se je spomladi porabila na vrtu za gnojenje. Vsaki stranki je namreč pripadal tudi majhen vrt, na katerem smo pridelali zelenjavo, čebulo, solato in podobno. Oprema stanovanja je bila skromna, kajti prostore so zapolnile postelje – vse družine so bile številne. Otroci so spali tudi na tleh na slamnjačah. Poleti je bilo še kar prijetno, pozimi pa je bilo problem ogrevanje. V kuhinji, kjer je bil štedilnik, je bilo toplo, v sobi pa mrz. Nekaj drv in premoga smo kupili v tovarni. Premog so prodajali v Hrenovici, večino drv pa smo nabrali v gozdu na Mežakli.

V stanovanju ni bilo kopalnice in umivali smo se v "lavorju" ali škafu, ob sobotah pa smo se šli okopat v tovarno k vratarju valjarne, kjer so bile kopalnice za družinske člane delavcev.

V stanovanju je bila električna, ampak samo za razsvetljavo: ena 40-vatna žarnica v sobi in ena v kuhinji. Tla v kuhinji smo enkrat tedensko poribali. Perilo smo prali kar v stanovanju, splakovat pa so ženske tudi pozimi hodile na korito pred barako. Pozimi se je perilo sušilo v kuhinji.

Živež smo kupovali v tovarniški trgovini Kašta, tudi na knjižico. Med vojno pa smo veliko hodili na kmete na "feht", da smo lažje preživeli pomanjkanje hrane.

Dnevi so potekali enolično, dokler ni prišla druga svetovna vojna. Spomnim se mobilizacije v staro jugoslovansko vojsko. Fantje, ki so odšli, so bili kmalu tudi nazaj. Jugoslavija je kapitulirala. Najprej so prišle dolge kolone italijanskih vojakov, ki so šli samo skozi Javornik, nato pa so prišli Nemci, ki so ostali štiri leta. Začeli so izseljevati družine, streljati talce in mobilizirati fante v nemško vojsko. Veliko fantov je odšlo v partizane.

Rad bi omenil velik delež in žrtve barakarjev v tej vojni. Največ je pretrpela družina Kelih: v partizanih so padli sinovi Oto, Evgen in Rajko, v partizanih je bil še Pavel, ki se je vrnil po koncu vojne, kakor tudi Milan, ki pa je bil mobiliziran v nemško vojsko. Tonček je bil v Dachauu, hčerko Maro pa je ustrelila črna roka. Edi Kristan je bil mobiliziran v nemško vojsko in se ni vrnil. Šmidov Lado in Polda sta bila v partizanih in sta oba ostala živa, Dani pa je bil v Dachauu in je tudi preživel. Moj oče je bil v partizanih. Valentarjeva Slavko in Ciril sta bila mobilizirana v nemško vojsko. Ko je prišel Slavko na dopust, je šel v partizane namesto nazaj na rusko fronto. Ciril se je vrnil po koncu vojne iz angleškega ujetništva, Slavko pa iz partizanov. Tudi Zormanov Vinko je bil v partizanih in se je po vojni vrnil ranjen s kroglo v prsih, s katero je živel. Pavleničev ata pa je bil zaprt v Begunjah.

Po vojni so se začela graditi nova stanovanja. Tako je naša baraka postala odveč in barakarji so jo začeli zapuščati. Porušili so jo v letih 1988/89. Služila je delavskim družinam 70 let, od leta 1919 do leta 1989.

Črvoja družina leta 1936 (last Franc Črv)

V tej baraki je mladost preživeljal Zdravko Slamnik, bolj znan kot Pavle Zidar, slovenski pisatelj, ki je v mnogih knjigah opisal življenje na Javorniku, med drugim tudi barakarje.

VIR

Barakarji- OŠ Prežihov Voranc Jesenice

SUMMARY

The 'barrackers' were the residents of the small and unpretentious barracks buildings in Borovlje (Slovenski Javornik). The barracks were wood-and-plaster single-storey buildings, each containing nine flats with one room, a kitchen, and a pantry. There was no water available in the barracks; each group of nine tenants used a tap and a trough outside in the yard for their water supply, and washed in basins or pails. On Saturdays they went to the factory where there were bathrooms for the families of the employees. After the Second World War new blocks of flats were built and the barracks were pulled down, but they still remain in the memories of their residents.

JESENIŠKI ŽUPAN OD 1974 DO 1982

Že takoj na začetku bi rad opozoril, da sta bila v času mojega predsedovanja vloga in položaj občine bistveno drugačna od položaja in vloge sedanje občine, saj je takrat vladal družbenopolitični sistem samoupravljanja. Po takrat veljavni ustavi je bila občina opredeljena kot temeljna družbenopolitična skupnost in po ustavi iz leta 1974 v prvi vrsti kot samoupravna skupnost.

Občina takrat ni imela župana, ampak skupščino, ki jo je vodil predsednik skupščine in je v nekem smislu simbolizirala župana oziroma predsednika občine. Skupščina je bila od leta 1974 dalje delegatska, kar je pomenilo, da njeni člani niso bili stalni odborniki, izvoljeni za štiri leta, kot je bilo v navadi prej, ampak delegati, ki so jih za vsako sejo skupščine izmed svojih članov izbrale delegacije. Te so bile po posebnem zakonu – v skladu z ustavo – izvoljene v samoupravnih skupnostih (delovne organizacije – podjetja in zavodi), krajevnih skupnostih in družbenopolitičnih organizacijah. Občinska skupščina je izbirala tudi delegate za republiško skupščino.

Skupščina občine je imela tri zборе, in sicer zbor združenega dela, zbor krajevnih skupnosti in družbenopolitični zbor, poleg tega pa še izvršni svet in upravne organe. Nova ustava iz leta 1974 je prvič tudi za občine uvedla izvršni svet kot kolegijski izvršilni organ občinske skupščine, ki je bil hkrati tudi sestavni del državne uprave. Med drugim je imel nalogo, da zagotovi enotnejše, učinkovitejše in operativnejše delo tako izvršilnih kot upravnih organov.

S tem opisom sem predstavil razliko med sedanjo in takratno občino, ki se seveda odraža tudi v delu in pristojnostih župana in predsednika skupščine.

Za predsednika občinske skupščine sem bil kot delegat družbenopolitičnih organizacij izvoljen 29. aprila 1974. Da sem kandidat za to dolžnost, sem izvedel zelo pozno. Nekaj tednov pred prvo sejo nove skupščine me je povabil na razgovor takratni sekretar Občinskega komiteja Zveze komunistov in mi sporočil, da sem kandidat za predsednika. Bil sem zelo presenečen, saj na kaj takega nisem nikoli niti pomislil. Sprva sem kandidaturo odklonil iz čisto osebnih razlogov, navsezad-

Slavko Osredkar (fotoarhiv GMJ)

nje pa tudi zato, ker sem šele dve leti opravljal dolžnost direktorja Splošne bolnišnice Jesenice. Tam smo prav takrat gradili prizidek za specialistične ambulante, kar je bila zame kot direktorja še posebna odgovornost. Sekretar komiteja je menil, da moji razlogi niso dovolj tehtni, in vztrajal, naj kandidaturo sprejemem. Preden sem nanjo pristal, sem se posvetoval s prijatelji in znanci. Večina (razen seveda v bolnišnici) me je h kandidaturi spodbujala, pri čemer so vsaj nekateri opozarjali na takrat zelo poudarjeno družbenopolitično odgovornost. Vse bolj sem spoznaval, da sem praktično postavljen pred zid. Pristal sem na kandidaturo in bil izvoljen za predsednika.

Prevzem dolžnosti predsednika skupščine je bil zame velik izziv, čeprav mi skupščinski sistem ni bil nepoznan. Že v preteklih letih sem bolj ali manj tesno sodeloval v nekaterih organih prejšnjih občinskih skupščin, devet let sem bil tudi poslanec v socialnozdravstvenem zboru republiške skupščine in deloval v njenih organih. Toda delo predsednika občinske skupščine je bilo nekaj povsem drugega. Bolj je bilo povezano s praktičnimi življenjskimi problemi občine in občanov, uvedba delegatskega sistema po določilih nove ustave pa je zahtevala tudi drugačno organizacijo delovanja skupščine, tako do delegacij v občini kot do republiške skupščine. S tem in z uvedbo izvršnega sveta sta se vloga in položaj predsednika občinske skupščine bistveno spremenila. Temeljna določila o položaju predsednika skupščine je vsebovala Ustava Republike Slovenije, po kateri predsednik pred-

stavlja občinsko skupščino, skrbi, da se delo opravlja po občinskem poslovníku, opravlja naloge, določene v občinskem statutu itd. Vsekakor je bila funkcija predsednika zahtevna in obremenjujoča, saj je terjala veliko iniciativnosti in aktivnosti. Moje delo je bilo vsebinsko precej razvejano. Temeljne naloge so bile vodenje sej občinske skupščine, usmerjanje priprav za seje posameznih zborov, komisij, svetov ..., naloge v zvezi z delovanjem delegacij in sploh uresničevanje delegatskega sistema, vzdrževanje stikov s krajevnimi skupnostmi in delovnimi organizacijami itd.

Kot predsednik skupščine sem sodeloval tudi z drugimi občinami v Sloveniji, zlasti v gorenjski regiji. Vse občine v Sloveniji so bile povezane v Skupnosti slovenskih občin, gorenjske pa še posebej v Svetu gorenjskih občin. To ni bil organ oblasti, ampak posvetovalni organ, v katerem smo obravnavali skupne probleme in iskali najustreznejše rešitve zanje.

Posebno tesno smo sodelovali z občino Trbovlje in občino Valjevo v Srbiji, s katerima smo sklenili posebno listino o prijateljstvu oziroma pobratenju. Posebno prijateljstvo z občino Trbovlje je temeljilo na delavski preteklosti – rudarjih v Trbovljah in železarjih na Jesenicah. Podpis listine o prijateljstvu z občino Valjevo pa je bil logična posledica prijateljstva, stkanega v času nemške okupacije med drugo svetovno vojno. Znano je, da so Nemci že kmalu po okupaciji zaradi načrtov, da bi iz Slovenije naredili nemško deželo, v Srbijo izselili tudi številne narodno zavedne družine z območja občine Jesenice. Veliko družin so izselili na območje občine Valjevo. Izseljeni Jeseničani so pripovedovali, da so v tistih težkih časih izgnanstva v občini Valjevo doživeli tudi veliko lepih trenutkov in človeške topline. To jim je ublažilo žalost in trpljenje, povezano s pregnanstvom s svojih domov. V spomin na to izgnanstvo je bil v Sloveniji vsako leto organiziran poseben vlak "bratstva in enotnosti". Te manifestacije so se udeleževali tudi številni nekdanji izgnanci in posebna delegacija občine Jesenice. Teh srečanj z Valjevčani sem se kot predsednik skupščine nekajkrat udeležil tudi sam, v spominu so mi ostali kot prijetni, topli in prijateljski.

Glede na to, da je takratna občina mejila na dve državi, Avstrijo in Italijo, smo vsaj občasno sodelovali z nam najbližjimi občinami. Posebno pozornost smo posvetili občinam, v katerih živita slovenski narodni skupnosti.

Moje naloge kot predsednika skupščine bi lahko razdelil na predvidljive, vnaprej načrtovane in usklajene z vsakoletnim občinskim programom ter republiški predpisi in sklepi, ter na nepredvidljive naloge, ki so jih narekovali nepričakovani izjemni dogodki, npr. zemeljski plaz na Blejski Dobravi in potres na Bovškem, ki smo ga močno občutili tudi na Jesenicah.

Končno naj omenim tudi tako imenovane protokolarne obveznosti predsednika skupščine. Te niso bile niti ravno pogoste niti velike, povezane so bile predvsem s praznovanjem občinskega praznika 1. avgusta, občasnimi obiski iz zamejstva in podobnimi dogodki. Posebej bi rad izpostavil obisk predsednika države Josipa Broza Tita, ob katerem sem spoznal, kako so moje protokolarne izkušnje in sploh predstave o tem skromne ter v marsičem tudi naivne. Nikoli si nisem predstavljal, kaj vse in kakšne podrobnosti morajo zajeti priprave na državniški obisk. Na srečo je imel pri tem pomembno, če že ne glavno vlogo republiški protokol. Le-ta je nekatere naloge opravil sam neposredno, pri nekaterih pa nas je usmerjal, opozarjal in nam pomagal. V zvezi z obiskom naj zapišem anekdoto, zakaj sem se v Kranjsko Goro, kjer je bilo predvideno kosilo, peljal v avtomobilu skupaj s predsednikom države. Prvotno je bilo po protokolu predvideno, da se peljem s svojim avtomobilom takoj za predsednikovim. Povsem mimogrede me je vodja republiškega protokola vprašal, ali imam primeren avto. Odgovoril sem mu, da imam "amija" (sam o primernosti nisem dvomil), vodja protokola se je kar zgrozil in ga ocenil za neprimerne. Posledica tega je bila, da se je iz predsednikovega avtomobila umaknil predsednik republiške skupščine Sergej Kraigher (ki je imel nedvomno primernejši avto) s soprogo, jaz pa sem se skupaj s sekretarjem občinskega komiteja Zveze komunistov znašel v avtu predsednika države.

Osebnostno sem prepričan, da sem imel kot predsednik skupščine srečo, da je bil sekretar občinske skupščine Jože Resman organizacijsko sposoben, vesten in z razvitim čutom za odgovornost. Prav tako sem imel srečo, da je bil dober tudi izvršni

Otvoritev novega mejnega prehoda v Ratečah leta 1975 (last Slavko Osredkar)

svet občinske skupščine, katerega predsednik je bil Ivo Ščavničar, pred tem zaposlen v Železarni Jesenice. Njegova prejšnja zaposlitev se je po svoje izkazala za posebno prednost, saj je dobro poznal železarno, njen ustroj in delovanje; in to ne samo proizvodnjo, ampak tudi osnovne principe vodenja. Železarna je bila daleč največja delovna organizacija v občini, zato je imela v takratnem sistemu samoupravljanja tudi velik vpliv. Marsikateri investicijski in komunalni problem smo uspeli rešiti z dogovarjanjem o dodatnem denarju. Samo s proračunskimi sredstvi nam to verjetno ne bi uspelo. Prav tu se je pokazala prednost, da je bil predsednik izvršnega sveta Ivo Ščavničar iz železarne.

Obdobje svojega predsedovanja občinski skupščini imam v lepem spominu kot obdobje dinamičnega delovanja in tovariškega sodelovanja. Seveda sem se pri svojem delovanju srečeval tudi z neprijetnimi, grdimi stvarmi, vendar te ležijo globoko v moji zavesti in jih ne želim izkopati, pa tudi razlogov za to ne vidim.

Takratna občina Jesenice je kasneje razpadla na tri občine: Kranjsko Goro, Jesenice in Žirovnico. Sedaj sem občan občine Žirovnica, na katero sem vezan interesno – pa tudi čustveno, saj je to moja občina. V nekem smislu pa sem čustveno še vedno vezan tako na sedanjo jeseniško kot tudi kranjskogorsko občino. Z zanimanjem spremljam njun razvoj, razveselim se njihovih uspehov, kakšne neprijetne nezgode pa me kar prizadenejo. Seveda želim vsem trem občinam, ki so bile nekdanja enotna jeseniška občina, veliko uspehov.

SUMMARY

The concept of municipal authorities between 1974 and 1982 differed from that of today. At that time there was an established socio-political system of self-management which defined the role, tasks, and area of competence of a mayor. The mayor was the chairman of the municipal council, which consisted of elected delegates and was composed of three chambers. After 1974, municipalities also included an executive committee designed to work as the executive body of the municipality. The mayor's task was to see that the activities of the municipal council adhered to the rules stated in the constitution and statute, to arrange council meetings, to coordinate the activities of the individual chambers, to maintain contact with local community organisations and workers unions, and to take any necessary measures in the case of unexpected occurrences. During the aforementioned period of time, the Municipality of Jesenice worked closely with other Yugoslavian municipalities (e.g. with those of Trbovlje and Valjevo) and with municipalities in Austria and Italy which included Slovene minorities.

Franc Brelih

JESENIŠKI ŽUPAN OD 1982 DO 1986

Za uvod

Sem Franc Brelih, rojen 24. aprila 1943, po izobrazbi diplomirani inženir strojništva.

Po končanem šolanju na Strojni fakulteti v Ljubljani sem se kot štipendist zaposlil v Železarni Jesenice, kjer sem bil najprej pripravnik, nato vodja TOZD Vzdrževanje, družbe Seiko in pred upokojitvijo direktor družbe Niro Steel.

Vstop v politiko

Začetek mojega udejstvovanja na družbenopolitičnem in samoupravnem področju je bil v Strokovnem odboru za pripravo republiških tekmovanj kovinarjev, izvoljen sem bil za delegata Poslovnega združenja za črno in barvno metalurgijo Slovenije, deloval pa sem tudi kot delegat Medobčinske gospodarske zbornice za Gorenjsko. Postal sem član predsedstva AMD Jesenice in predsednik Odbora za komunalno energetiko pri Samoupravni komunalni skupnosti občine Jesenice. Zaradi moje velike angažiranosti na področju komunale sem bil predlagan in tudi izvoljen za predsednika sveta Krajevne skupnosti Javornik-Koroška Bela (tedaj Edi Giorgioni).

Prvič sem se srečal z občinsko politiko, ko sem bil štiri leta delegat v občinski skupščini. Takrat je bil predsednik Občine Jesenice France Žvan, ki je bil zelo spoštovan med delegati in tudi drugimi občani. To je bila dobra šola – ne samo v mandatu na občini, temveč tudi pri opravljanju drugih funkcij.

Železarna je krojila občinsko politiko in se vključevala v razvoj občine na vseh nivojih že v šestdesetih letih, ko sem kot mlad študent strojništva postal štipendist železarne in se vključil v Klub jeseniških študentov. Mislim, da je bila s tem začrtana moja strokovna pot, ki se je tudi končala v železarni. Nihče ni pričakoval, da se

Franc Brelih leta 1980 (fotoarhiv GMJ)

bodo v sorazmerno kratkem času zgodile tako velike tehnične in družbene spremembe. Prav zaradi tega je bila moja odločitev o vstopu v politiko zelo težka in sem jo poenostavil s tem, da sem zadržal delovno razmerje v železarni, kamor sem se nameraval vrniti po zaključku mandata. Vsa štiri leta, ko sem opravljal naloge predsednika Skupščine občine Jesenice, sem poskušal korektno gojiti prijateljske odnose z bivšimi sodelavci in prijatelji ter na ta način preseči delitev med železarskimi in občinskimi interesi, kar je bilo v času velikih investicij, ki so se izvajale v železarni, še kako pomembno.

Dolžnost predsednika Skupščine občine Jesenice sem sprejel v želji, da bi naredil kaj za hitrejši razvoj in ugled mesta. Potrebno je bilo storiti nekaj več, zato smo s sodelavci v nekaterih prizadevanjih morali pokazati smelost in pogum ter bili za svoje ravnanje včasih tudi kritizirani.

Izvolitev na dolžnost predsednika Skupščine občine Jesenice je bila izvedena slovesno, na slavnostni seji vseh treh zborov v mesecu aprilu 1982. Za podpredsednika pa je bil izvoljen Franc Žerjav iz Kranjske Gore, inženir gozdarstva, takratni direktor TOZD Gozdarstvo Jesenice. Tudi on je bil aktiven v krajevni skupnosti, kjer je prebival in opravljal dolžnost predsednika sveta krajevne skupnosti ter aktivno deloval kot član upravnega odbora v Turističnem društvu Kranjska Gora.

Delovanje skupščine občine

Začetek tretjega mandatnega obdobja delegatskega sistema je bilo obdobje, ki ni bilo naklonjeno uresničevanju ambicioznih načrtov, saj je takrat v državi potekalo ocenjevanje stanja v ekonomiji glede visokih deviznih dolgov, visoke dinarske ne-likvidnosti, nenadzorovane inflacije in premajhne izvozne naravnosti proizvodnje.

Strokovnjaki so ocenili, da smo na Jesenicah iz splošne gospodarske konjunkt-ure iztržili zelo malo in da smo v srednjeročno plansko obdobje 1981–1985 vstopili z vrsto neuresničenih ambicij in vrsto nerealiziranih investicij.

Delegatski sistem, uveden v letu 1974, kljub vsem spodbudam ni deloval tako, kot je bilo načrtovano. Vsako leto smo izdelovali analize o delovanju delegatskega sistema. Iskali smo praktične rešitve, sklicevali sestanke z vodji delegacij, izvajali in-štruktažne obiske in opravljali razgovore z delegati in skupinami delegatov. Da bi jim delo olajšali, so bili pripravljene poslovnik o delu in konferencah delegacij, uvedeno je bilo vključevanje v pripravo programa dela skupščine občine in njenih orga-nov ter obveščanje s časopisom Delegat.

Povezovanje občine z drugimi

V tem obdobju je deloval Svet gorenjskih občin, v katerem so sodelovali vodilni funkcionarji vseh petih gorenjskih občin. Na sestankih smo zbliževali, koordinira-li in usklajevali svoje poglede in razmišljanja na mnogih področjih dela in življenja.

Nadaljevalo se je tradicionalno dobro sodelovanje z občani pobratenih občin Trbovlje in Valjevo, ne samo na kulturnem, športnem in društvenem, temveč tudi na gospodarskem področju.

Intenzivni so bili tudi stiki z občino Tolmin, saj je bilo izvedenih kar nekaj skupnih sestankov, na katerih se je razpravljalo o povezovanju obeh občin na po-dročju turizma, prometa in zvez ter o možnostih za sodelovanje. Iskale so se mož-nosti in rešitve za letošnje cestno povezavo med občinama. Prevladalo je mnen-je, da Vršič ne sme in ne more biti ovira medsebojnega sodelovanja, ampak kvečjemu povezovalni faktor.

Zamejsko sodelovanje

Sodelovanje z občinami v zamejstvu je bilo že od nekdaj odlično. Povezovala nas ni samo geografska lega, temveč tudi pogoste skupne prireditve, ki smo se jih

redno udeleževali. Občina Jesenice, ki je zaradi svoje velikosti in lege imela veliko težo, je bila pogosto nosilec različnih aktivnosti. Pri tem sodelovanju bi izpostavil tudi nekatere sodelavce, ki so mi bili kot poznavalci problematike v veliko pomoč. Na turističnem in športnem področju bi se tako zahvalil predvsem Vojtehu Budineku in Francetu Žerjavu, ki sta s poznavanjem ljudi in problematike pogosto omogočila sodelovanje na mnogo višjem nivoju.

Ponosen sem tudi na začetek sodelovanja z občino Nagold, ki sem jo v času mandata obiskal dvakrat. Začetek povezovanja z mestom Nagold je bil na pobudo Občinske organizacije SZDL Jesenice. Najprej so bili vzpostavljeni stiki z društvom naših delavcev na začasnem delu v tujini. Tako smo leta 1984 prevzeli patronat nad Slovenskim kulturnim društvom Triglav iz Nagolda v Zahodni Nemčiji. Spoznali smo župana in občinske uradnike mesta Nagold in začeli uradno sodelovanje.

Z županom, gospodom Hansom Petrom Stihllom, smo imeli tudi osebne prijateljske stike, ki smo jih gojili še po izteku mandata. V spominu mi je ostal njegov prvi obisk na Jesenicah, ko smo mu poleg drugih znamenitosti pokazali tudi muzej, kjer se je vpisal v spominsko knjigo in se tudi javno opravičil za nepravilnosti med drugo svetovno vojno. Takrat to še ni bilo v navadi.

Občina je aktivno sodelovala z zamejskimi Slovenci v Italiji, kjer so vodilne funkcije v Slovenskem društvu prevzeli mladi zamejci. V sodelovanju z Medobčinsko gospodarsko zbornico pa so potekali razgovori tudi o gospodarskem sodelovanju.

Sodelovanje s predstavniki obmejnih občin v tujini, in sicer iz Trbiža, Podkloštra, Beljaka, je bilo tradicionalno dobro in v obojestransko zadovoljstvo so se razreševali mnogi problemi. Kot množično manifestacijo sodelovanja s sosednjimi občinami lahko štejemo Tek treh dežel in Srečanje na Tromeji; soorganizator je bilo Turistično društvo Kranjska Gora.

Pobratene občine

Posebno doživetje so bila srečanja s prijatelji iz pobratenih občin Trbovlje in Valjevo, s katerimi smo si redno izmenjavali obiske med praznovanjem občinskih praznikov in raznih drugih slovesnosti.

Z nekdajnimi kolegi iz občine Trbovlje še vedno gojim pristne prijateljske stike in ohranili smo tudi družinsko navezanost. Žal so se stiki z občino Valjevo pretrgali, kljub temu da sem se srečanja v Valjevu udeležil dvakrat, ko smo organizirali prijateljski obisk z vlakom. Na srečanjih smo se vsi trudili, da bi sodelovanje poglobili na vseh področjih, vendar je razpad Jugoslavije prekinil vezi, ki niso imele nič skupnega s politiko.

Šport

Posebno doživetje so bile aktivnosti, vezane na promocijo športa in velikih športnih tekmovanj. V tistem času je bila gotovo najbolj odmevna promocija v zvezi z organizacijo olimpiade treh dežel. Danes mogoče te aktivnosti nimajo take teže, v tistem času pa je bila zamisel zelo zanimiva, predvsem zaradi ideje prijateljstva, ki združuje tri dežele z različnimi ureditvami in političnimi sistemi. Če ne bi prišlo do hitrih in velikih političnih sprememb v Evropi, bi kandidatura gotovo postala tudi uradna. V času priprav, na katerih smo bili aktivni vsi trije župani, je bil najbolj aktiven generalni sekretar g. Baldasini iz Trbiža, ki je bil gonila sila pripravljalnega odbora. Poleg vseh srečanj odborov na nacionalnih televizijah je organiziral tudi sprejem pri takratnem italijanskem predsedniku Sandru Pertiniju, ki smo se ga udeležili vsi trije župani in generalni sekretar g. Baldasini. Na tem srečanju me je najbolj presenetilo, da je g. Pertini pokazal največ zanimanja za Slovenijo in za odziv v tej republiki na idejo o skupni kandidaturi. Kot župan in predsednik OK Pokal Vitranc sem se (v sklopu promocije velikih tekmovanj) udeležil tudi kandidature na kongresu FIS v Vancuvru v Kanadi, kjer smo kandidirali kot organizator svetovnega prvenstva v alpskem smučanju. Nasploh so bile vse aktivnosti, vezane na organizacijo velikih tekmovanj v Planici in Kranjski Gori veliko doživetje, ki je pustilo velik pečat v mojih spominih na županovanje.

Družbenoekonomski odnosi in razvoj

Ob nastopu dolžnosti je bil naš skupni cilj spremeniti tok dogodkov v občini v prid razvoju občine Jesenice. Slabosti, ki smo jim bili priče v preteklosti, kot so zamujene priložnosti preteklega obdobja, skromna investicijska dejavnost, stagnacija proizvodnje, nezavidljiv položaj, v katerem se je znašla železarna, so bile izhodišče za iskanje novih poti in začetek boljšega in hitrejšega razvoja občine.

Pričetek gradnje nove elektrojeklarne je bil povezan z vrsto težav, ki pa smo jih s koordiniranim delom med železarji in skupščino občine ter republiko kljub vsemu začeli v letu 1984 in končali v letu 1987. To je bila ena največjih investicij v tistem času v naši republiki.

Veliko aktivnosti je bilo v tem obdobju posvečenih pripravam dokumentacije za gradnjo Karavanškega predora, kjer smo se intenzivno vključevali, iskali pa smo tudi načine, kako najbolje izkoristiti vse možnosti, ki jih bo po izgradnji nudil ta objekt. Že takrat smo tudi intenzivno razmišljali o cestni povezavi in o nujnosti iz-

gradnje avtoceste sočasno z gradnjo predora, da bi promet usmerili iz mesta, zavedajoč se posledic, ki jih prinaša povečan prevoz skozi tunel.

Razvoj turizma je potekal v največji možni meri le na območju Gornjesavske doline s Kranjsko Goro. Tudi tu smo ugotavljali zamujanje priložnosti v sedemdesetih letih, ko so bile razmere za razvoj te dejavnosti boljše. Kljub vsemu smo ugotovili izboljšanje turistične ponudbe, izboljšala pa sta se tudi urejenost in zunanji izgled.

Prva večja aktivnost na tem področju so bile priprave na izgradnjo smučarskega poligona v Kranjski Gori. S tem so bili ustvarjeni pogoji za treninge smučarske reprezentance, Kranjska Gora je dobila ustrezno urejeno smučišče za izvedbo tekem svetovnega pokala v slalomu in veleslalomu, turisti pa možnost za adrenalinske užitke. Ker je bilo na področju turizma zastavljenih veliko ciljev, je bilo nujno ustanoviti turistično-poslovno skupnost, ki naj bi uskladila dokaj velik interes za investicijsko vlaganje v Kranjsko Goro in Gozd Martuljek.

Občina je ustrezno pozornost namenjala tudi razvoju malega gospodarstva, zato je bil v tem obdobju sprejet Program razvoja malega gospodarstva za obdobje do leta 1985, cilj pa je bil obrti pripraviti nov razvojni program in skrbeti za njegovo uresničitev.

Drugi del mandata je bil usmerjen v intenzivno pripravo izhodišč novih prostorskih planskih dokumentov, in sicer dolgoročnega, srednjeročnega in letnega plana občine.

Splošna in proračunska poraba sta bili že dalj časa omejevana. To je povzročalo proračunskim uporabnikom vrsto težav, od izvršnega sveta pa je terjalo, da je usklajeval porabo in natančno spremljal dotok sredstev in prejeta sredstva ustrezno razporejal.

Značilno za to obdobje je bilo, da so bili prispevki za samoupravne interesne skupnosti kot tudi davki v občini Jesenice med najnižjimi v republiki. Sredstev ni bilo premalo, bilo jih je kljub višini prispevkov dovolj, bila pa so limitirana in zato smo jih morali odvesti na posebne račune. Imeli pa smo visoko stopnjo davčne izterjave in več lastnih prihodkov, tako da se je kljub vsem omejitvam proračun počasi lahko povečeval.

Za konec

Glede na takratni sistem so bile aktivnosti župana oziroma predsednika skupščine ločene od pristojnosti predsednika izvršnega sveta. S predsednikom Izvršnega sveta Občine Jesenice, Srečkom Mlinaričem, sva se trudila, da so akcije tekle usklajeno, v korist občine in občanov in ne v stilu rivalstva, kot se je to pogosto dogajalo v drugih občinah.

V spominu mi je ostal še en projekt, za katerega sem se tudi sam osebno zavzel, in sicer dokončanje projekta Kosove graščine. Projekt je potekal že deset let in zanj

so se nadvse angažirali predsednik izvršnega sveta Srečko Mlinarič, predsednik gradbenega odbora Franc Konobelj ter člana Franc Božič in Janko Burnik. S skupnimi močmi nam ga je v letih 1983 in 1984 uspelo tudi dokončati. Projekt je bil upravičen, kar potrjujejo tudi mnoge prireditve, s katerimi Kosova graščina pripomore k širjenju zgodovinskega in kulturnega prostora v občini.

Kot izraziti tehnik sem se za štiri leta podal na področje, ki mi ni bilo pisano na kožo. Če danes ocenjujem takratno odločitev, moram reči, da mi ni žal. Izkušnje, ki sem jih nabral, prijatelji, ki sem jih pridobil, in novi, drugačni, širši pogledi na vsakodnevno problematiko odtehtajo pomisleke, ki jih ima človek ob pomembnih življenjskih odločitvah.

SUMMARY

My decision to enter the world of politics was very difficult to make, due to big technical obstacles and social changes, but I made it easier by maintaining my relationship with the ironworks, as I intended to return there at the end of my term. The widely-held opinion among experts was that Jesenice did not make a good profit out of the general economic conjecture prevailing at the time, and that Jesenice entered the medium-term plan 1981–1985 with many unfulfilled ambitions and many unrealised investments.

It was characteristic of Jesenice Municipality to maintain good relationships with the municipalities of Trbovlje, Valjevo and Tolmin, and to start working with the municipality of Nagold. The cooperation with the border municipalities of Trbiž, Podklošter and Beljak was also successful, and resulted in the joint organization of performances such as the Meeting at Tromeja (at the border of Slovenia, Austria and Italy) and the Three Countries Race. This was followed by the candidature for the organization of the Winter Olympic Games, which due to enormous and rapid political changes in Europe was not made official.

Later on the municipality worked hard at the beginning of the construction of the electric steelmaking plant, considered to be one of the biggest investments in the country in 1984, on the preparation of documentation for the Karavanke tunnel, and on finding a potential road connection for the building of the motorway.

The optimal development of tourism was achieved only in the Upper Sava Valley in Kranjska Gora, where the competition ski run was built.

As a professed technician I spent four years working in the field, which I did not really enjoy. Looking back today at my decision to enter politics, I must admit that I do not regret it. The experiences I gathered, the friends I made and a new, different view of everyday problems definitely outweigh any possible second thoughts I might have had in accepting new life decisions.

Jakob Medja

JESENIŠKI ŽUPAN OD 1986 DO 1990

Izhajam z Nemškega Rovta v Bohinju. Poznavanje Jesenic me zaradi železarstva in sorodstva spremlja že iz otroštva. Potem ko so pogorele fužine na Pozabljenem pri Bohinjski Bistrici, je proizvodnja tod usahnila. Pozneje so ustavili proizvodnjo tudi v Stari Fužini. Uporabne stroje in naprave so preselili na Jesenice. Selitev so spremljali železarji s svojimi družinami; na Jesenice je odšla godba na pihala in tudi gasilska enota.

Druga svetovna vojna mi je vzela del mladosti. Po izgnanstvu v Nemčijo in srečni vrnitvi me je pot pripeljala v tedanjo industrijsko – kovinarsko šolo na Jesenicah. Po treh letih sem postal strojni ključavničar.

Zaradi pomanjkanja strokovnih kadrov me je železarna usmerila na šolanje v Ljubljano na Metalurški oddelek Tehnične srednje šole in kasneje na Rudarsko-metalurško fakulteto Univerze v Ljubljani. Študij sem zaključil leta 1957, a me je čakal še enoletni vojaški rok.

Železarna

Svoje osemindvajsetletno delo v železarni sem začel kot dninski asistent v profilnih valjarnah na Javorniku, nadaljeval kot asistent za kvaliteto in končno postal asistent za kvaliteto v vodstvu valjarn Javornik. Naloge, ki sem jih opravljal, so bile zanimive, problemi pa številni. S svojim delom sem težil k izboljšavam in odpravljanju pomanjkljivosti. Čutil sem dolžnost, da z znanjem prispevam k višji kakovosti in uspešnejši proizvodnji. Zagovarjal sem stališče, da mora biti delo diplomiranega inženirja ves čas usmerjeno k inovacijam in da ima kakovost prednost pred količino proizvodov.

Sledilo je pet let dela na raziskovalnem oddelku, kjer sem se ukvarjal predvsem s proučevanjem finoizdatih jekel in s tehnologijo valjanja na Bloomingu. Za tem

Jakob Medja (fotoarhiv GMJ)

sem bil imenovan za vodjo Oddelka tehnične kontrole; to delo sem opravljal šestnajst let. Moje strokovno delo se je z odhodom na OTK spremenilo. Več je bilo sodelovanja s posameznimi obrati in nekaterimi službami znotraj železarne. Imel sem veliko stikov s kontrolnimi oziroma prevzemnimi organizacijami ter posameznimi kupci. Precej je bilo službenih potovanj po državi in tujini. Vsa ta leta sem bil član jugoslovanske komisije za standardizacijo jekel. V tistem času smo v slovenskih železarnah pripravili dovršen del novih standardov s področja železarstva.

Prav kmalu po nastopu delovnega razmerja so prišle na vrsto razne obveznosti izven delovnega časa. Zdelo se mi je, da sem kot državljan dolžan tudi na ta način prispevati k dobremu funkcioniranju družbe. Sodeloval sem v različnih družbenopolitičnih in samoupravnih organih. Nisem se izogibal odgovornih funkcij in se ne bal izražati svojih predlogov in stališč do različnih problemov.

Župan

V času pred občinskimi volitvami leta 1986 sem dobil nepričakovan obisk. Izvedel sem, da sem na listi kandidatov za predsednika občinske skupščine. Tovrstnih ambicij nisem imel nikoli, zato sem bil močno presenečen. Kadrovanje je bilo tedaj domena družbenopolitičnih organizacij. Najprej se mi je zdelo, da se s takim delom ne bi mogel ukvarjati. Po razgovorih in predstavitvah argumentov, ki naj bi me prepričali v kandidaturo, sem pristal na ta izziv.

In zakaj sem bil izbran in kasneje izvoljen? Moje delo je bilo, kot kaže, opaženo tudi izven železarne. Morda je bila razlog tudi moja preudarnost ter da sem bil za tisti čas – čas nastopajočih sprememb – primeren kandidat.

Imel sem srečo, da sem na občini dobil zelo prizadevno delovno ekipo. Podpredsednica skupščine je bila Albina Seršen. Izvršnemu svetu je predsedoval Tomaž Keršmanc, podpredsednica je bila Maruša Drolc. Dobro smo sodelovali, trenj med nami ni bilo. Uspešno je bilo tudi sodelovanje z drugimi organi in službami, povezanimi z delom občine.

Delovanje skupščine je potekalo skladno z veljavno zakonodajo.

V tem času je jugoslovansko gospodarstvo drselo navzdol; inflacija je prešla v hiperinflacijo, osebne dohodke smo šteli v milijonih dinarjev. Po bruto dohodku na prebivalca smo bili kot občina na nizkem 64. mestu v Sloveniji. Nizko smo bili tudi po osebnih dohodkih, saj smo imeli veliko nekvalificirane delovne sile. Ob začetku mandata smo imeli le 0,8 % brezposelnih, ob koncu leta 1987 pa že 4 %. Še vedno je veljalo prepričanje, da so Jesenice železarna in obratno. Napredovanje drobnega gospodarstva je bilo prepočasno. Nekatere manjše delovne organizacije so začele zahajati v težave.

V železarni je prišlo do velikih sprememb. Dograjena je bila Jeklarna 2 in uvedena izvenpečna metalurgija ter kontinuirno vlivanje jekla. Ukinjena je bila proizvodnja jekla v Siemens-Martinovi jeklarni, prenehal je delovati plavž. To so bili izjemni dosežki za železarno, pravi rezultati pa so se pokazali šele pozneje.

Ves mandat je potekal v znamenju dveh velikih projektov: izgradnja cestnega predora Karavanke in avtoceste do Vrbe. Zahtevna in obširna so bila tako pripravljala dela kot kasneje gradnja sama. Ob tem je potekala gradnja drugih spremljajočih objektov (platoji, vodovodi, daljnovodi ...). V ta dela so bile vključene nekatere jeseniške delovne organizacije. Vse to je spreminjalo podobo Doline.

Pomembna je bila izgradnja magistralne ceste od bolnišnice do Mlak, ki je rešila Hrušico gostega prometa. Podobno je izgradnja vršiške obvoznice zmanjšala promet v Kranjski Gori.

K boljšemu in bolj zdravemu okolju (nič več mesto rdečega prahu!) je poleg uvedbe novih tehnologij v železarni prispevala izgradnja čistilne naprave na Javorniku, nova lužilnica v žičarni in urejanje deponije na Mali Mežakli.

S pomočjo več delovnih organizacij je bil urejen Čufarjev trg (prej hrupno parkirišče za tovornjake!). V nove prostore sta se vselila Radio Triglav in Občinska knjižnica Jesenice. Nekaj investicij je bilo izpeljanih tudi v šolstvu. Žal je bil neuspešen referendum za samoprispevek, ki bi omogočil rešitev prostorskih stisk v CSUI.

Napredek je bil dosežen tudi v trgovini in gostinstvu: odprt je bil trgovsko-nas-tanitveni center v Kranjski Gori, zgrajen je bil hotel Špik v Martuljku. Zgrajenih je bilo 440 stanovanj; ob tem so se že zastavljala vprašanja, ali jih je dovolj ali preveč glede na spremembe, ki so se napovedovale.

Poleg dela, povezanega s tekočim poslovanjem občine, so bile na programu tudi že utečene oblike sodelovanja: sodelovanje v okviru gorenjskih občin z občino Tolmin, z občino Trbovlje, s pobrateno občino Valjevo in z občino Nagold v Nemčiji. V sodelovanju z Nagoldom sem želel poglobiti dotedanji odnos in ga vsebinsko nadgraditi. Jeseniška občina je po moji oceni potrebovala nove rešitve: tako v razvoju podjetništva kot v sistemu prostorskega planiranja ter uresničenja ohranitve stav-bne dediščine ob hkratnem razvoju mesta na opuščeni površini železarne. Ob novogradnjah so bile že dalj časa prisotne ideje o rušenju nekaterih objektov, za ka-tere sem osebno verjel, da so zgodovinske vrednosti in jih je kot značilnost kraja vredno in potrebno ohranjati. Stiki med strokovnjaki z Jesenic in iz Nagolda so bili vzpostavljeni, za kaj več pa je bilo tedaj očitno še prezgodaj.

Zaradi dogodkov na Kosovu in v Sloveniji je občina Valjevo 30. 11. 1989 preki-nila vse stike z nami. Odpovedali so tudi večji del naročil – tako kot Srbija v celoti.

Nadaljevale so se aktivnosti, povezane s predlogom za organiziranje zimskih olimpijskih iger (OI) treh dežel. Naša delegacija je bila na čelu s predsednikom Izvršnega sveta Slovenije Dušanom Šinigojem v Italiji in v Avstriji, kjer je bil na vladnem nivoju podpisan dogovor o sodelovanju. Spoznal sem, da je bila prava vrednost kandidate za organizacijo OI treh dežel v promociji teh dežel na turističnem trgu. To so Italijani in še posebej Avstrijci znali zelo dobro izkoristiti. V vsakem reklamnem gradivu je bilo obvezno navedeno tudi, da so kandidati za organiziranje OI treh dežel.

V našem mandatu je zaživela delovna skupnost alpskih mest – to je mest alpskega loka od Francije do Slovenije. Vključeni sta bili tudi Ljubljana in Maribor. Sporazum je bil podpisan v Trentu v Italiji 30. oktobra 1988. Šlo je za sodelovanje na gospodarskem, predvsem na turističnem področju. Odprle so se možnosti za prepoznavnost Slovenije v Evropskem prostoru. Na sodelovanje v skupnosti alpskih mest me vežejo prav posebni spomini – prvokrat izven meja Slovenije sem uradno govoril v svojem jeziku (simultano prevajanje). Skupnost alpskih mest je podprla tudi idejo OI treh dežel.

Za življenje občine so pomembne tudi druge dejavnosti (športna, kultura, druš-vena), ki jih je bilo treba vzpodbujati in podpirati, hkrati pa sprejemati pobude in se veseliti rezultatov na posameznih področjih.

Ob pisanju spominov z omejenim obsegom nastopi vprašanje, čemu dati pred-nost. Veliko nalog, ki jih je bilo treba opraviti, je prisotnih v vsakem mandatu. Mnogi

Podpis listine o sodelovanju delovne skupnosti alpskih mest
v Trentu v Italiji leta 1988 (last Jakob Medja)

projekti pa se vlečejo skozi daljše obdobje in je realizacija le-teh odvisna od vsakokratnih možnosti: gospodarskih, finančnih in tudi političnih.

Vredno se mi zdi spomniti, da je v letih 1986–90 delovala zadnja občinska skupščina s spremenljivim mandatom delegatov. Ena izmed posebnosti tedanjega sistema se je s tem zaključila. Štiriletno predsedovanje skupščini je zame pomenilo pridobitev številnih novih izkušenj in znanj. Srečal in spoznal sem mnoge zanimive ljudi: gospodarstvenike, politike, športnike in kulturnike. Nekateri so bili pomembni tudi za usodo Jugoslavije in Slovenije. Poglobil oziroma razširil sem pogled na delovanje družbe, zato mi let, povezanih s tem delom, ni žal. Član občinske skupščine sem ostal še en mandat in bil tako priča delovanja občine v prvih letih samostojne Slovenije.

SUMMARY

In the first part of the article I present my professional career at Jesenice iron and steel works, where I worked in the areas of production, research and development, and quality control. The main part of the article describes the years 1986–1990, when I was the mayor of Jesenice municipality. Due to significant changes in the Jesenice iron and steel works, the quality of life in Jesenice changed a lot during those years. At the same time the Karavanke tunnel and highway construction changed the shape of the Upper Sava Valley. In this article I emphasize the attention that was given to cooperation between municipalities both in this country and abroad, and to the activities of the candidacy for the three countries Winter Olympic Games.

Božidar Brudar

JESENIŠKI ŽUPAN OD 1990 DO 1998 IN ČASTNI OBČAN LETA 2003

Svoje bivanje na Jesenicah bom opisal v obeh vlogah hkrati, saj je oboje tesno povezano: vloga politika, ki je postal župan, in znanstvenika, ki je bil izvoljen za častnega občana.

Otroštvo sem doživljal ob pogostem grmenju protiavijskih topov, ki so bili med vojno postavljeni za sedanjim Gledališčem Toneta Čufarja na Jesenicah. Ko sem prišel v prvi razred osnovne šole v stavbi današnje gimnazije, me je bilo strah, saj so se malo prej umaknili iz nje nemški "flakovci". Živelim smo namreč v bližini te stavbe. Sčasoma sem se tega tesnobe občutka znebil in se v tej stavbi šolal kar dvanajst let, ker se je gimnazija leta 1949 preselila v sedanje prostore.

Pred petinštiridesetimi leti sem uspešno končal študij na Fakulteti za naravoslovje in tehnologijo kot diplomirani inženir tehniške fizike. Zaposlil sem se na ŽIC-u na Jesenicah kot profesor matematike in fizike na takratni tehniški srednji šoli, saj sem opravil potrebne izpite tudi za ta poklic. Z velikim veseljem sem se lotil priprave poskusov iz fizike in sestavil knjigo z naslovom Naloge iz aritmetike in algebre za srednje šole (1967). V posebno zadovoljstvo mi je bilo, da je Državna založba Slovenije knjigo leta 1973 ponatisnila.

Kmalu sem začutil, da se v šoli ponavljam in jeseni 1969 sem zamenjal službo, zaposlil sem se v Železarni Jesenice na Raziskovalnem oddelku. Z vso vnemo sem se lotil izdelave elektronske merilne naprave za rezanje blumov. Izdelal sem jo v celoti sam in je služila svojemu namenu celih enaindvajset let. Z uporabo te naprave se je izboljšal izplen, štiri delovna mesta niso bila več potrebna. Izdelek sem prijavil kot inovacijo, v Beograd smo poslali patentno prijavo. Po takratnem pravilniku o nagradah za takšno inovacijo bi moral dobiti večjo vsoto denarja. Postavljen pa sem bil pred izbiro, ali sprejemem veliko manjšo nagrado ali pa naprave ne bodo uporabljali. Danes bi poiskal svojo pravico po sodni poti, takrat pa sem bil preveč

naiven in zadovoljen z malim. Prejel pa sem nagrado Sklada Borisa Kidriča za iznajdbe in izpopolnitve, ki mi je veliko pomenila.

Naslednja večja naloga, ki sem se je uspešno lotil, je bil študij delovanja elektronske naprave za odkrivanje napak v paličastem jeklu (Defectomat) firme Foerster. Šlo je za zelo drago napravo, s katero je bilo mogoče odkrivati napake v materialu s pomočjo visokofrekvenčnega magnetnega polja. Stvar je bila popolnoma nova. Izdelal sem računalniški program, s katerim sem lahko preveril vse dotedanje raziskave dr. Foersterja. Program je omogočal tudi odgovor na vprašanje, česa ni mogoče odkriti z njegovo metodo. Leta 1976 sem se udeležil svetovne konference NDT v Cannesu v Franciji. V svojem referatu sem prikazal tudi vse napake in pomanjkljivosti metode. Dr. Foerster, ki je kot sodelavec ameriške vesoljske firme NASA prispeval tako imenovano Foersterjevo sondo za merjenje magnetnih polj na Luni, je z velikim zanimanjem spremljal moja izvajanja. Predstavitve se je končala s prikazom kratkega filma o vrtničnih tokovih, ki smo ga izdelali na raziskovalnem oddelku in je bil prikazan na velikem platnu v veliki dvorani Canneskega filmskega festivala. Ne vem, ali je bil še kakšen jeseniški film prikazan v Cannesu?

Takrat sem pridobil potrebno samozavest in se znebil manjvrednostnih občutkov, kadar sem prišel v stik s strokovnjaki iz drugih držav.

Raziskovalno delo na področju matematičnega modeliranja metalurških procesov je bilo osnova za pridobitev znanstvenega naziva magistra fizike leta 1973. S področja defektoskopije sem kasneje (leta 1977) tudi doktoriral. Nagrada Sklada Borisa Kidriča za matematično fizikalne vede mi je bila dodatna spodbuda.

Z raziskovalnim delom sem nadaljeval in se udeleževal tako evropskih kot tudi svetovnih konferenc s področja preiskav brez porušitve (NDT), postal sem predsednik slovenskega društva NDT. Kasneje sem bil izvoljen za jugoslovanskega predstavnika in sodelavca v Mednarodnem inštitutu za varilstvo (IIW) v Parizu v komisijo Ve, ki se ukvarja s kontrolo zvarov brez porušitve. Teoretični del magnetnih preiskav so zaupali meni, praktična merjenja pa so imeli na skrbi drugi člani komisije. V tistem času sem napisal tudi obe širši razpravi, ki ju je v knjižni obliki izdala založba Academic Press iz Londona (v letih 1982 in 1984). Ko sem na svetovni konferenci v Moskvi 1982 prvič prikazal izračunano porazdelitev magnetnega polja v treh dimenzijah, so me previdno vprašali, če prihajam iz kakšne vojaške raziskovalne ustanove. Sodelavci z univerze v Saarbruecknu so leta 1984 moje trditve eksperimentalno preverili in me povabili v njihov inštitut. Že v vhodni avli v Fraunhoferjev inštitut v Saarbruecknu sta bila nameščena dva ekrana, na enem je bil graf mojega dela s konference v Moskvi, na drugem pa graf njihovega poskusa, ki sta se lepo

Dr. Božidar Brudar kot raziskovalec v železarni (fotoarhiv GMJ)

ujemala. Vesel sem bil tega. Mislim, da sem takrat doživel višek svojega znanstvenega ustvarjanja.

Po tem letu so se začele stvari hitro spreminjati.

Na sestanku IIW so delegati iz Francije dosegli takle dogovor: Electricite de France (EDF) bo v bodoče prevzela kompleksne raziskovalne naloge, jih tudi sama financirala in rezultat tega dela, ki bo poslovna tajna, bodo tudi sami tržili. Navdušenje in zdrava tekmovalnost, ki smo jo gojili v mednarodni skupini v okviru komisije Ve, sta se tako spremenila. Kapital je odigral svojo vlogo.

Tudi v jeseniški železarni so vodilni kazali vedno manj zanimanja za moje raziskovalno delo. Za napredovanje v vodjo raziskovalnega oddelka pa nisem imel možnosti zaradi vodilnih v železarni, ki so slepo ubogali usmeritve partije, ki je takrat odločala o vsem. Zato sem po sedemnajstih letih odšel na novo delovno mesto v Iskro Kibernetiko v Kranj, kjer so bile možnosti za moje raziskovalno delo precej večje.

Toda to so bili časi, ko so začela podjetja z velikim številom TOZD-ov propadati.

Konec osemdesetih let so se začele velike družbene spremembe v vseh komunističnih sistemih in seveda tudi pri nas. Čutil in vedel sem, da so spremembe v političnem sistemu nujne, če hočemo Slovenci napredovati in se vključiti v razviti svet. Z intenzivnostjo, s kakršno sem opravljal svoje raziskovalno delo, sem sodeloval pri nastajanju Demosa.

1. junija 1990 sem bil na prvih demokratičnih volitvah izvoljen za predsednika Skupščine občine Jesenice.

Področje dela je bilo popolnoma drugačno od prejšnjega. Čutil sem veliko odgovornost, ker sem bil prepričan, da je družbene zakone prav tako potrebno spoštovati kot fizikalne.

Prvi "župani" v samostojni Sloveniji smo bili deležni velikega nezaupanja. Nikakor nismo imeli take vloge, kot jo imajo župani danes. Operativne posle so vodili predsedniki izvršnih svetov, proračunskega denarja, s katerim bi lahko v treh domovih skupščine občine razpolagali, je bilo pa nekako za 20 odstotkov celotnega proračuna. Proračunski porabniki niso bili pripravljeni odstopiti od denarja, ki jim ga je omogočala zakonodaja, niti za odstotek.

V drugem mandatnem obdobju mi je na sejah "nasproti sedel" predsednik občinskega sveta. Šele v naslednjem mandatnem obdobju so župani res postali župani z vsemi pooblastili, ki jih imajo danes, z možnostjo soustvarjati družbene razmere v občini za dobrobit občanov.

V času svojega "županovanja" sem se seznanil z velikim številom zanimivih projektov, s katerimi sem se ukvarjal v svojem osemletnem mandatu.

Projekt Julijana je veliko obetal in še vedno obeta. Pitna voda je na svetovnem trgu vedno dražja in gordijski vozeli neurejenih odnosov bi bilo treba presekati. Prizadeval sem si za ureditev takratnih razmer, vendar glavni akterji niso bili pravi podjetniki in za kaj takega niso bili pripravljeni, pa tudi prave politične volje ni bilo.

Te tudi ni bilo, ko sem predlagal spremembo nekaterih imen jeseniških ulic (Titova cesta, Cesta revolucije).

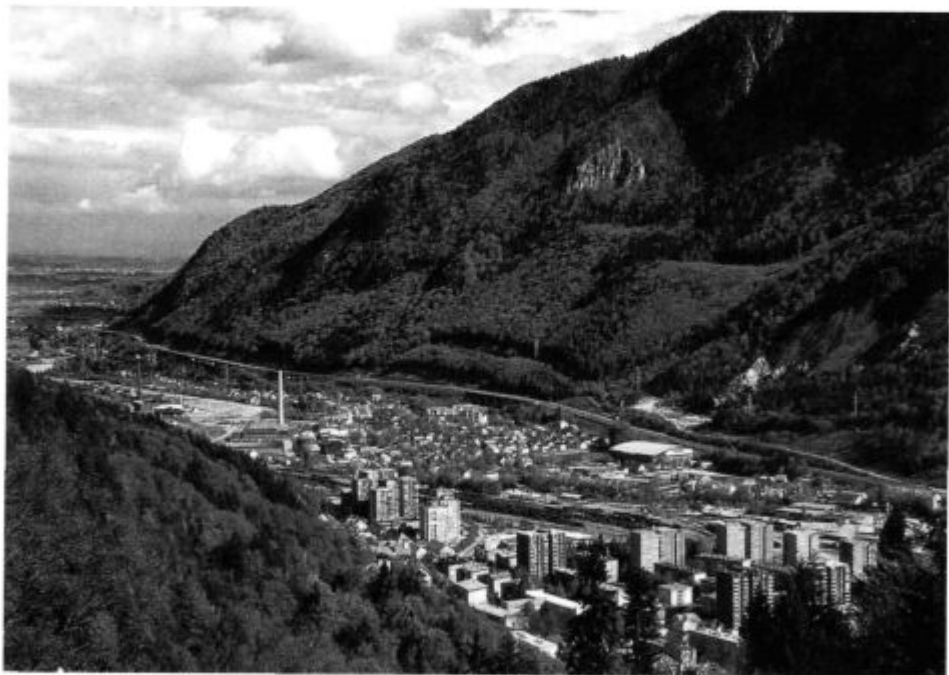
Izgradnja odlagališča odpadkov Mala Mežakla se je zaključevala v mojem mandatu. Na ta projekt so Jesenice res lahko ponosne. Zahteve glede varstva okolja se zelo hitro spreminjajo, odlagališče odpadkov Mala Mežakla pa je tu in njegovo potencialno vlogo je treba stalno analizirati glede na nove zahteve o skrbi za okolje. Do sedaj je pametno gospodarjenje z njim znatno prispevalo k občinskemu proračunu. Paziti pa bo treba, da zaradi prevelike želje po zaslužku ne bi prišlo do ekološke škode.

V prizadevanjih za organizacijo zimskih olimpijskih iger (ZOI) treh dežel sem spoznal vso "pripravljenost" vodilnih v Sloveniji, oziroma njihov diplomatski jezik, da idejo podpirajo. Udeležil sem se veliko tiskovnih konferenc pri nas in v sosednjih državah in se hvalil, da imamo možnosti za organizacijo teh edinstvenih iger. Tudi predsedniku FIS-e sem zagotavljal, da nameravamo najeti posojilo za izvedbo teh iger. Ko sem se na povabilo organizatorjev udeležil ZIO v Lillehammerju, mi je postalo jasno, da je možno res najeti posojilo, vendar le v tistih bankah, ki jih pri-

poroča MOK in da gre pri vsem skupaj za projekt, ki je težak nekaj milijard in ne nekaj milijonov dolarjev. Zato se ob sedanjih idejah o organizaciji ZOI v Bohinju lahko le nasmehnem.

Občine, ki so nastale na novo, so poglavje zase. Verjetno bo njihovo število še naraščalo, saj so Slovenci najprej individualisti. Politične stranke želijo ugoditi želji volivcev, pa naj stane kar hoče. Enako velja za pokrajine. Če bi se prej dogovorili, kaj hočemo z njimi doseči, bi bilo dokaj enostavno predlagati nove pokrajine.

Doživel sem drugo, a kratko vojno. Ponosen sem na to, da so se v moji pisarni dogovorili o pogojih prenehanja sovražnosti trezni ljudje, z obeh strani. Zato v občini Jesenice, ki je tedaj segala od italijanske meje do Radovljice, nismo imeli

Jesenice v devetdesetih letih 20. stoletja (foto Andrej Tavčar)

človeških žrtev. Takrat sem spoznal nekaj enkratnih osebnosti, idealiste, ki so v tistem času šli neustrašeno v vsako akcijo in pri tem niso mislili na lastno življenje ali na korist, ki bi jo utegnili pridobiti.

Veliko sem se naučil o medčloveških odnosih v času bivanja beguncev. Morali smo jim zagotoviti človeka dostojno življenje ter jih tudi varovati pred "dobrotniki", ki niso hoteli svoje pomoči predati našemu Rdečemu križu, ki je pomoč zbiral na enem mestu. So pa pest sladkarij v zbirnem centru sami vrgli med otroke, da so se le-ti zapodili po prahu in da so vse to lahko snemali s svojimi kamerami. Seveda pa smo morali zahtevati in omogočiti, da so se vrnili v svoj domači kraj, ko je bilo to mogoče.

Po vojni sem pogrešal in še pogrešam spoštovanje do naše države in nekaj več ponosa. Za mene je bil predsednik republike, čeprav iz druge stranke, predsednik države in sem mu vedno izkazoval najvišje spoštovanje. Popolnoma nesprejemljivo je bilo obnašanje nekaterih strankarskih kolegov in tudi samega Milana Kučana na neformalnih prireditvah.

Zelo me moti napačna interpretacija vojne za Slovenijo. Ta ni bila sestavljena iz akcij v stilu posameznih partizanskih herojev iz druge svetovne vojne. Takrat je bil partizanski pristop, razen na osvobojenem ozemlju, edino mogoč. V osamosvojitveni vojni pa so vse državne strukture delovale: podjetja, pa tudi občinski organi. Zato je aktivnost nekaterih posameznikov, kakor jo zdaj prikazujejo na amaterskem CD-ju, iztrgana iz konteksta. Mislim, da je dolžnost nas vseh, da to vojno prikažemo tako, kot jo je vodila država Slovenija, ki ob napadu JLA vendar ni razpadla. Desetdnevna vojna ni bila nobena "partizanarica".

To smo dolžni tistim, ki so vojno vodili in dobili ter našim zanamcem.

Kaj lahko sporočim mladim na osnovi opisanih izkušenj?

Da sem zmeren optimist. Optimist zato, ker je v našem narodu dovolj poštenih ljudi, ki so sposobni v kritičnih trenutkih odločno ukrepati. Teh ljudi danes ni na velikih državnih proslavah, ni jih na strankarskih srečanjih, morda so v več kot 30-odstotni množici neopredeljenih volivcev. So pa Slovenci, na katere je mogoče računati.

Da sem po svojih političnih izkušnjah zmeren optimist, je vzrok morda v mojem odnosu do narave, kjer veljajo fizikalni zakoni, ki jih ni treba nikomur dokazovati. Treba jih je pa brezpogojno upoštevati, saj ob kršitvah takoj sledi "kazen". V družbenih dejavnostih pa tudi ni dosti drugače. Tudi tam veljajo naravni zakoni, ki vsako kršitev kaznujejo, vendar včasih nekoliko kasneje. Ta zakonodaja je zapisana včasih v desetih božjih zapovedih, včasih v koranu ali drugih verskih in filozofskih knjigah, pa tudi v nas samih.

Večkrat se spomnim na znano anekdoto, ko sta šla po cesti pravnik in fizik. Nenadoma pade s strehe kos opeke in se razbije pred njima na tleh. Fizik reče: "Opeka je padla dol zaradi zakona gravitacije". Pravnik pa ga vpraša: "Kako je bilo pa pred sprejetjem tega zakona?"

V tem je velika razlika med naravoslovnim in družboslovnim pojmovanjem zakonov. Če pravniki sprejmejo tak zakon, da ga ne znajo enolično tolmačiti in predvideti njegovih posledic, je tak sistem zanič. Nekateri naši vodilni pravniki in ekonomisti so se šolali v času samoupravnega socializma, doktorirali iz samoupravljanja in obvladovali postopek družbenega dogovarjanja. Nekatere so mediji proglasili za ugledne strokovnjake, ki pa niso hoteli ali znali predvideti sedanje situacije ali nanjo opozoriti. Zato ni čudno, če so se zdaj nam vsem skupaj rodili "tajkuni".

Kar se gospodarstva tiče, je jasno, da je bila največja napaka v preteklosti, da so raziskovalne oddelke v posameznih tovarnah ukinili. S tem se je povečal prepad med tisto znanostjo, ki sicer piše pomembne članke v odmevnih revijah, in tisto, ki hoče zase več proračunskega denarja, premalo pa pomaga tistemu gospodarstvu, ki jo neposredno financira.

Najti je treba ustrezno gospodarsko nišo za Slovenijo. Ne smemo se slepiti z utvarami, da bomo razvijali visoko tehnologijo, ki bo omogočala izdelke z veliko dodano vrednostjo. Take tovarne ne bo nihče postavil nam, da bi potem mi ustvarjali dobiček. Prav tako ne kaže računati na zelo uspešne posamezne znanstvenike na visokih položajih v tujini, ki naj bi predstavljali tretjo slovensko univerzo. Če so ti uspešni posamezniki zapustili Slovenijo iz kakršnikoli razlogov, je bila to zanje žrtev. Nazaj jih prav gotovo ne vleče želja, da bi delali usluge tistim, zaradi katerih so morali oditi.

Pravo raziskovalno delo je na ustreznem nivoju le, če je dovolj denarja, da iz tega nastane "poslovna tajna", ki ima svojo ceno. To zelo veliko stane. Sredstva, ki jih za to namenja EU v raznih okvirnih programih, so na nižjem nivoju. Kandidatov za ta sredstva je zelo veliko in postopek pridobitve teh sredstev je zelo birokratiziran. Pri projektih EU gre bolj za spodbujanje sodelovanja med članicami EU in birokrati pregledujejo le, če je vse prav izpolnjeno, o vsebini navadno ni razprave.

Mladim je treba dati res široko in pošteno izobrazbo, da bodo znali ločevati zrno od plev, in da v demokraciji ne bodo prisegali na revolucijo, kar počenjajo še vedno tisti, ki si ne želijo reda, ampak bi na vsak način radi na nezakonit način dosegli privilegije za sebe.

Velikokrat me sprašujejo tudi, kaj počnem zdaj, ko sem upokojen.

Dva mandata sem še kot občinski svetnik aktivno spremljal dogajanje na Jesenicah. Udeležil sem se pa tudi dveh pridružitvenih konferenc v Varšavi in v Firencah v letih 2002 in 2003 kot predstavnik raziskovalne dejavnosti. Sestanek v Varšavi me je dokaj razočaral, ker je predavatelj v želji, da bi predstavil parametre onesnaževanja v okolju v novih državah, takrat še kandidatkah za članstvo v EU, te parametre

prikazal tako, da je združil podatke iz Romunije, Bolgarije in Slovenije. Edini sem protestiral, čeprav smo imeli Slovenci v evropski inštituciji, ki je to organizirala, svojega plačanega predstavnika.

Dosti časa sem posvetil problematiki uvajanja direktive IPPC EU 96/69, kjer gre za uvajanje zakonodaje, ki so jo morale sprejeti vse evropske države do leta 2007. Na moj predlog je bil Acroni izbran za poskusno podjetje in tako je ARSO lahko izdala prav zanj ustrezno dovoljenje, ki je bilo evropsko preverjeno.

Že leta 1996 sem postal član Inženirske akademije Slovenije. Pozorno spremljam razvoj metod brez porušitve z elektromagnetnimi metodami. Kot recenzent ocenjujem članke za nekatere mednarodne revije, pa tudi sam pripravljam neko novost s tega področja za mednarodno konferenco, ki bo leta 2009 v Ljubljani.

Na Jesenice grem po nakupih. Kar nekako žal mi je dinamike, ki je bila pred štiridesetimi leti na prostorih današnjih trgovskih centrov. Jesenice bodo morale najti novo identiteto. Žal se nas je veliko meščanov z Jesenic izselilo.

Če mi bo zdravje dovoljevalo, se bom z veseljem lotil še kakšnega projekta, sicer pa sem zdaj že 45 let poročen s pediatrično in imam tri imenitne vnuke.

SUMMARY

I was elected President of the Assembly of the Municipality Jesenice in 1990 from the DEMOS list of candidates, and in 1994 I was granted a further term. In 2003 I became an honorary citizen of Jesenice municipality, due to my scientific and research work that was closely connected with my work in the Jesenice Ironworks. I have described my life and work in brief from both points of view. The years devoted to my research work and teaching in Jesenice remain in my memory as extremely pleasant, as this was the period when I reached the peak in my research. I am also proud of my contribution to establishing democracy in the first years of our new country. The War of Independence was short, but I played an important role in it, and the period after the war marked a time of special life experiences for me. I am glad that I have had the chance to participate in international sports activities and engineering organisations, as well as in the EU-Slovenia Association Committees.

Boris Janez Bregant

JESENIŠKI ŽUPAN OD 1998 DO 2006

V času prve kandidature za župana mesta Jesenice sem delal v Italiji kot direktor slovensko-italijanskega podjetja za uvoz in izvoz metalurških izdelkov Železarne Jesenice. Jesenice sem dobro poznal, predvsem kot staroselec, nekdanji direktor Železarne Jesenice (12 let) in kot družbeno aktiven občan (predsednik zbora združenega dela, vodja političnih strank in samoupravnih organov). Kdo me je predlagal za kandidaturo, ne vem. Spominjam se, da me je vodstvo takratne Združene liste socialnih demokratov povabilo in da sem kandidaturo takoj sprejel, saj sem se želel vrniti na Jesenice ter živeti in delati v korist rodnega mesta.

Gospodarska in socialna situacija na Jesenicah sta bili v letu 1998 zelo slabi. Mesto se je srečevalo z več kot 21 % brezposelnostjo, nekakšno otopelostjo prebivalcev in še veliko prisotnostjo nerabnih delov nekdanje železarne, ki so ovirali razvoj in mestu dajali nevzpodbuden videz. V svoj program sem zato postavil na prvo mesto izboljšanje samopodobe ter vzpostavitev pogojev za nov gospodarski zagon, kar naj bi zmanjšalo število nezaposlenih in mladini vlilo upanje, da bi se šolali in pomagali razvoju mesta. Konkretno je to pomenilo "popraviti" ostanke železarne in pridobiti kvalitetne površine za nove gospodarske aktivnosti, predvsem pa Slovenijo prepričati, da je dolžna pomagati mestu, ki je gradilo državo zadnjih šestdeset let in več.

Prelomen dogodek v prvem mandatu je bila pridobitev nepovratnih sredstev iz projekta PHARE za izgradnjo nove poslovne cone v Hrenovici, česar bi brez programa revitalizacije in prostorske regeneracije ne mogli dobiti. Pomagal je nagel razvoj trgovskih dejavnosti. Tako smo s prodajo dela urejenih površin pridobili manjkajoča lastna finančna sredstva.

Začetek mandata sta zaznamovala tudi zrušitev stropa Gledališča Toneta Čufarja in izpad jeseniških hokejistov iz finala državnega prvenstva.

Levo: Stavba Občine Jesenice po obnovi (foto Pavel Trček)

Srečanje županov Zgornje Gorenjske v Kranjski Gori (last Boris Bregant)

Obnova gledališča je pomenila luč in upanje bogati jeseniški kulturi. Vedel sem, da brez kulture ni dobrega razvoja mesta s tako pisano populacijo, kot so Jesenice. Z veliko enotnostjo, organiziranjem in odrekanjem nam je uspelo tako, da se vsi teh kritičnih mesecev niti ne zavedajo več.

Hokej Jesenicam in Jeseničanom pomeni ne le športni dogodek, temveč predvsem ponos in zavedanje, da smo tudi železarji marsikje lahko tudi najboljši. S premalo sredstvi, toda trdim in kolektivnim delom, smo se vrnili na slovenski Olimp in dali osnove za nove uspehe, veselje in predvsem ponos igralcev in navijačev.

Sprememba podobe mesta (Čufarjev trg, Stara Sava, Poslovna cona in Plavški travnik) je narekovala nove aktivnosti. Zaposlenost se je že leta 2002 približala republiškemu povprečju. Povprečna mesečna plača je presegla gorenjsko povprečje. Spoznali smo, da izpolnjujemo vse kriterije za preimenovanje v Mestno občino Jesenice. Samo politični zadržki (nismo ustrezali vzorcu aktualne politike) so preprečili, da v dveh poizkusih glasovanja v državnem zboru nismo uspeli. Ker stranka, ki me je predlagala za župana, za ta vsestransko podprt in upravičen predlog v državnem zboru zaradi koalicijskih (torej političnih) razlogov ni v celoti glasovala, sem izstopil iz nje in sklenil, da se naprej trudim kot nestrankarski kandidat tudi v naslednjem mandatu. Pri volivcih sem iskal podporo z izdelanim dolgoročnim programom razvoja Jesenic, ki mestu ob načrtnem delu in usmerjenem odrekanju v naslednjih petnajstih letih zagotavlja vodilno vlogo v državi Sloveniji in vidno mesto v Evropi.

Za tak program so mi volivci pri naslednjih volitvah namenili skoraj 82 odstotkov glasov.

Poleg nadaljevanja programa ustvarjanja novih 1500 zaposlitvenih možnosti program sloni na široki aktivnosti na področju izobraževanja, saj le dobro usposobljeni in motivirani domači delavci zagotavljajo dolgoročen razvoj. Poleg osnovne naloge občine pri zagotavljanju otroškega varstva in osnovne šolske izobrazbe smo v drugem mandatu posebno pozornost namenili tudi področjem, ki so v državni pristojnosti. Z vsemi razpoložljivimi sredstvi in koordinacijo smo pomagali dograjevati Gimnazijo Jesenice, da bi bila tudi v bodoče med najboljšimi gimnazijami v državi. Želeli smo odpirati nove programe tudi v srednji šoli, kar nam je s podporo gospodarstva tudi uspelo. Ustanovili smo Visoko šolo za zdravstveno nego in tako nadaljevali z razvojem visokega šolstva tudi na področju tehnike in informatike.

Jesenice so danes med vodilnimi občinami na področju izobraževanja v okviru ljudske univerze in vseživljenjskega učenja starejših generacij.

Otvoritev Kasarne na Stari Savi leta 2005 (fotoarhiv GM Jesenice)

Pričeli smo ustvarjati mestno središče, ki ga Jesenice v preteklosti niso imele. Selitev občinske uprave v zgradbo nekdanje uprave Železarne Jesenice, priprave za selitev Upravne enote, Centra za socialno delo, banke, Obrtne zbornice in notariata v območje med ljubljansko in bohinjsko železniško progo ob stanovanjski novogradnji že kaže obrise mestnega središča z vsemi atributi. V neposredni bližini pa se

Podelitev priznanj za delo na socialnem področju (foto Janez Pipan)

uresničuje cilj ohranitve in oživitve starega fužinskega naselja z muzejem in glasbeno šolo. Velike javne parkovne in parkirne površine omogočajo selitev kulturnega in družabnega življenja v neposredno bližino mestnega središča in reke Save, ki se že ponaša z urejenostjo in naravno lepoto.

Jesenice so v obdobju od 1998 do 2006 naredile velik napredek pri ohranjanju zdravega naravnega okolja. Ponašamo se z urejenimi površinami za predelavo in odlaganje odpadkov. Vlaganja sredstev iz občinskega proračuna v ekološko (predvsem toplotno) sanacijo javnih in privatnih objektov že kažejo lepšo podobo mesta. Urejen in posodobljen sistem daljinskega ogrevanja s prigradjeno kogeneracijo za vzporedno pridobivanje električne energije omogoča izrabo tehnološko nepotrebne toplote v proizvodnih procesih, kar je velik vložek za energetiko v bodoče.

Jesenice so multietično in večnacionalno mesto, v katerem smo uspeli zgraditi dobre medsebojne odnose na temelju medsebojnega spoštovanja in iskanja enake, vsem prijaznejše prihodnosti. Jesenice so v mojem mandatu veliko vlagale na socialnem področju. Razvili smo pomoč na domu, ustanovili Center za mlade in skupnost za pomoč zasvojenecem Žarek.

Znani smo po izvorni organiziranosti gasilske službe, ker je dosežena optimalna kooperativnost poklicne gasilsko-reševalne službe in prostovoljnih gasilskih društev za krajevne skupnosti.

Povezujemo se s partnerskimi mesti Trbovlje, Nagold (Nemčija), St. Jakob v Rožni dolini, predvsem na kulturnem in varnostno-zaščitnem področju. Povezali smo se z župani Zgornje Gorenjske in začeli z njimi sodelovati.

V času mojega mandata smo vstopili v Evropsko skupnost in zvezo Nato, kar je Jesenicam prineslo nove obveznosti in nove razvojne možnosti.

Zgradili smo učinkovito občinsko upravo.

Za tretji mandat leta 2006 nisem kandidiral, ker menim, da je možnost razvoja večja, če se na mestu župana zamenja več primernih ljudi, predvsem mlajših strokovnjakov. Po intenzivnem gospodarskem in družbenem razvoju mora mesto Jesenice več naporov usmeriti v socialno področje.

V času županovanja sem bil izvoljen tudi za svetnika v Državnem svetu Republike Slovenije. V tem obdobju smo uspeli dati civilni družbi ustrezno mesto v državi Sloveniji.

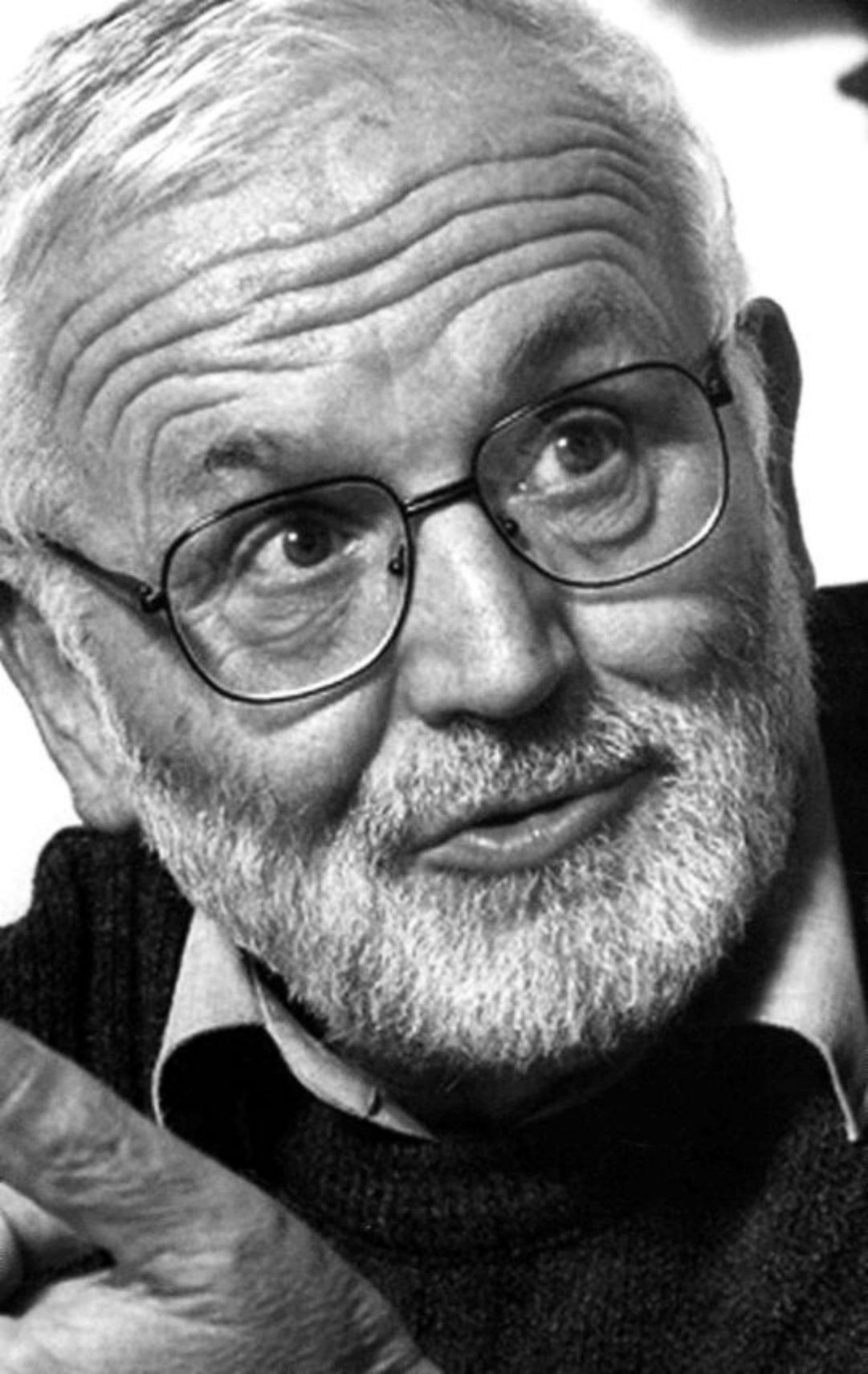
SUMMARY

Boris Janez Bregant was mayor of Jesenice for two terms: for the first time in the years 1998–2002 and for the second time in the years 2002–2006. The economic and social circumstances of 1998 were very poor. The rate of unemployment in the town was more than 21 per cent. The turning point of the first term was the obtaining of grants from the Phare project to build a new industrial estate in Hrenovica. He also accelerated the development of commerce, and obtained additional financial means by selling some of the regulated land surfaces. Later on the theatre was renovated, thus giving hope to the rich cultural life of Jesenice. He knew that without cultural activities a town of such diversity could not prosper.

Through unity, organization and denial he succeeded in creating 1500 new employment opportunities based on extensive activities in the field of education. At the time Jesenice was one of the leading municipalities as far as education was concerned, relying strongly on the Adult Education Institute (Ljudska Univerza) and lifelong learning projects.

He also started devising a town centre that Jesenice did not have in the past. A huge step towards the preservation of a healthy natural environment was achieved in the period between 1998 and 2006, when the headquarters of Jesenice Municipality moved to the old administrative building of Jesenice Ironworks, and plans were prepared to move various administrative organizations, including the Administrative Unit, the Social Care Centre, banks, the Regional Chamber of Craft, and a notary, to the area between the Ljubljana and Bohinj railway lines. Jesenice can also pride itself on well-managed waste disposal and recycling facilities.

During his mayoralty he was elected councillor to the National Council of the Republic of Slovenia.

Jože Mencinger

KAKO SEM POSTAL ČASTNI OBČAN JESENIC

Razlog je enostaven: ker sem se na Jesenicah rodil. A od rojstva do častnega občanstva je preteklo kar nekaj let.

Ime mi je Jože Mencinger, rojen pa sem bil 5. marca 1941. Rekli so mi, da sem že po mesecu dni postal begunec – ob italijanskem in nemškem napadu na Jugoslavijo so se starši za nekaj dni preselili v Jeseniške Rovte oziroma k Sv. Križu. Tudi vsi ostali medvojni spomini so približno enaki. Po zanesljivih virih naj bi si takrat v življenju najbolj želel postati Čufarjev hlapec, saj je stari oče imel poleg drugih živali še krave in konja, ali pa "flakar", kot so se imenovali nemški protiletalski topničarji. Iz vojnih let pa se sam spomnim še enega "begunstva" na Dovjem v času bombardiranja Jesenic, pomladi 1945.

Otroštvo, pravzaprav do štiriindvajsetega leta, sem preživel na Murovi 1, v hiši, v kateri sem se rodil. Vrtec takrat še ni bilo, otroci smo se še "jagali", domov smo morali le, ko je zvonilo poldne, takrat je bilo kosilo, in ko je zvonilo avemarijo, takrat je bila večerja. Ker so bili stari starši malo bogatejši, smo po vojni postali "ljudski sovražniki" in doživeli "ekspropriacijo eksploatatorjev". Še preden sem šel v šolo, sem postal ministrant; za to potrebne, takrat še latinske molitvice so me naučili s ponavljanjem, saj takrat predšolski otroci še nismo znali brati. Ministriral sem sedem let.

Ko sem imel štirinajst let, sem začel na črpalki pri Čufarju prodajati bencin. Tudi to službo sem imel sedem let vsako drugo popoldne in celo poletje. Prav veliko dela ni bilo, saj je bilo v vsej Gornjesavski dolini le sedem osebnih avtomobilov, kakih trideset tovornjakov in petdeset motorjev. Pri enaindvajsetih sem postal gradbeniški "gastarbeiter" v Nemčiji, med drugim sem v Hamburgu gradil podzemno železnico. Tam sem si utrdil vero v socialno tržno gospodarstvo. Delavci so tam (za razliko od tistih na Bavarskem, ki so razpravljali o normalnih stvareh – ženskah in nogometu) razpravljali o politiki.

Častni občani v Gledališču Toneta Čufarja. Z leve Boris Bregant, dr. Jože Mencinger, Miha Baloh in dr. Božidar Brudar. (foto Janez Pipan)

Pri sedemnajstih sem opustil misel na duhovniški stan, ker so me začela zanimati dekleta. Vedno pa me je zanimala politika, a razumni profesorji so mi moje takratne pisne razprave o Titu, Galebu in socializmu tiho ocenili s petico in jih spregledali. Najbrž je bilo zanimanje za politiko razlog, da sem se vpisal na Pravno fakulteto, čeprav sem se dokončno odločil šele na vlaku proti Ljubljani. Kot študent prvega letnika sem postal demonstrator pri profesorju Aleksandru Bajtu, ki je takrat ustanovil EIPF. Po diplomi na Pravni fakulteti sem se spet usmeril v ekonomijo; na Institut ekonomskih nauka v Beogradu me je kot podiplomskega študenta vzel profesor Branko Horvat. Življenje mi je najhitreje teklo v septembru 1966: v mesecu dni sem se oženil, magistriral in odšel v vojsko v takrat precej zloglasno Bilečo. Z nazivom doktor ekonomije sem se oktil v ZDA, na University of Pennsylvania (1969–1971, 1975), kjer sem našel svojega tretjega mentorja: nobelovca prof. Lawrence Kleina. Vse od leta 1963 sem raziskovalec na Ekonomskem inštitutu Pravne fakultete (EIPF) – med letoma 1993 in 2001 sem bil tudi direktor te ustanove, moje poklicno delo na Pravni fakulteti v Ljubljani pa traja že vse od leta 1967. Bil sem asistent, docent, izredni in sedaj redni profesor, kar je nedvomno najboljši poklic. Med letoma 1998 in 2005 sem bil dva mandata tudi rektor Univerze v Ljubljani.

Ko sem postal asistent na PF in raziskovalec na EIPF, sem začel pisati včasih bolj, včasih manj kritične misli o takratnih gospodarskih problemih; včasih so jih objavili, včasih tudi ne. S člankom Grofica z ohišnice v takratnih Naših razgledih sem postal "disident", kar me je leta 1990 prineslo "na oblast". Moja takratna prepri-

čanja o tem, kako bi bilo dobro urediti Slovenijo in tudi svet, kažejo teze, ki sem jih napisal za takratno Tomšičevo Slovensko socialnodemokratsko zvezo. To sem leto prej soustanavljal v K4 in zanjo napisal gospodarski program:

1.

Leta socializma in graditve komunizma so se pokazala za drago stranpot; začnemo z gospodarskim razsulom, katerega obseg se bo šele pokazal. Možnosti spremeniti gospodarstvo v normalno tržno gospodarstvo, ne da bi se vanj vračali prek kapitalizma 19. stoletja, so sicer v Sloveniji večje kot drugod, vendar bodo prva leta, ki so pred nami, mnogo težja od tistih, ki so za nami.

2.

Temelj gospodarjenja so, poleg dela in znanja, produkcijska sredstva v privatni lasti. Privatna lastnina namreč omogoča učinkovito produkcijo, obenem pa ne preprečuje enakomernejše delitve družbenega produkta, saj je mogoče zagotoviti, da se del dohodka od kapitala prerazdeli in da se tako vzpostavlja večja enakost ne da bi se zmanjšala učinkovitost. To je edino realno, če hočemo zagotoviti gospodarsko učinkovitost z veliko stopnjo enakosti in splošne blaginje namesto navidezne enakosti v revščini. Ob dominantni privatni lastnini naj se tam, kjer so naravni monopoli, uveljavi državna lastnina in učinkovit nadzor nad privatno.

3.

Organizacija gospodarstva in delovanje "ekonomskih zakonov" naj ne bo določeno z ustavo in zakoni. Ti pa morajo vsebovati določila, ki so namenjena varstvu delavcev, pa tudi podjetnikov in lastnikov, šibkejših pred močnejšimi, naravnega in drugega narodnega bogastva pred nesmotrnimi posegi in dolgoročno škodljivimi ravnanji, in preprečevanju monopolov. To je posebno pomembno v času, ko družbena lastnina razpada in nenadzorovano prehaja v last tistih, ki je niso ustvarili, ki jim politična pripadnost in ne znanje, politično ustvarjeni monopoli in ne uspešno gospodarjenje, omogočajo nekontrolirano odločanje o usodi zaposlenih in velikega dela družbenega bogastva.

4.

Tujci naj bodo pri gospodarjenju enakopravni z državljani Slovenije. Ni nikakršne potrebe da bi z njihovim privilegiranim položajem v gospodarjenju ustvarjali polkolonialno gospodarstvo, v katerem bi bila lastnina tujcev bolj zaščiten kot lastnina državljanov Slovenije.

5.

Gospodarska osamosvojitev Slovenije ni samomor, slovensko gospodarstvo ni premajhno, saj je v svetu še mnogo manjših in uspešnih ter velikih in neuspeš-

nih. Uspešnost je določena s primernostjo gospodarskega sistema in politike; sistem zasnovan na ideoloških zablodah je za učinkovitost velikega gospodarstva enako usoden kot za učinkovitost majhnega.

6.

V gospodarstvu zavračamo pravila, ki temelje na "bratstvu i jedinstvu" in sprejemamo pravila, ki temelje na "različnosti in sodelovanju". Centralno makro-upravljanje gospodarstva je uspešno le, če imamo skupne vrednote, čim manj jih je, tem manjši je prostor za sporazumevanje, tem večje so napetosti in nestabilnost. Ker v gospodarstvu ni nekonfliktnih interesov, bo skupno življenje v Jugoslaviji mirno le, če bo delež centralnega makro-upravljanja majhen, področje pa natančno definirano.

7.

Slovenija doslej ni imela nikakršnih pristojnosti v ekonomski politiki, njen gospodarski sistem se od drugih v Jugoslaviji razlikuje manj kot bi se pri tolikšni razliki v gospodarski razvitosti mogel razlikovati. Pozivi k "enotnosti" jugoslovanskega trga ob istočasnem preprečevanju pretoka blaga in storitev so le zahteve po centralizaciji makro-upravljanja, ki pa ni zagotovilo za njegovo učinkovitost. Ob bojkotu so tudi zahteve po enotnem denarnem sistemu nesmiselne. Celo brez bojkota pa ni mogoče zanemariti, da morejo v sestavljeni državi samo posredni davki biti predmet urejanja na zvezni ravni neposredni pa morajo biti v pristojnosti posameznih delov.

8.

Podpiramo ekonomski del Markovičevega programa, vendar kot zadnji poskus rešitve jugoslovanskega gospodarstva; če ne uspe, moramo tudi v gospodarskem sistemu in ekonomski politiki po drugačni poti, pri tem pa nikogar ne silimo, da se nam pridruži."

Mnogo tega, kar je v tezah napisanega, dandanes seveda nima nobenega pomena – a naj ostanejo, kakršne so bile. Ker ostajam prepričan starokopiten socialdemokrat, še zdaj verjamem v to, kar sem takrat napisal, čeprav sem že takrat ugotovil, da sveta, o kakršnem sem razmišljal kot gimnazijec in študent, tudi v Evropi ni bilo več.

Kakorkoli, po zmagi Demosa je bilo treba maja 1990 prevzeti oblast. Ker so bili vsi takrat močni ministri Peterletove vlade – Bavčar, Janša, Rupel, Pirnat – iz sicer majhne Demokratske stranke, so morali najti še koga iz Slovenske socialnodemokratske zveze, ki je postala SSDS. "Z" za "zvezo" se je namreč že lahko spremenil v "S" za "stranko". Po dolgem prepričevanju sem pristal, da postanem podpredsednik,

a pod pogojem, da lahko sam izberem finančnega ministra – takrat so bili ministri še sekretarji – in da je to dr. Marko Kranjec, zdajšnji guverner Banke Slovenije. Tako sem prišel "na oblast", na katero imam kar lepe spomine. Vlado smo sestavljali politični amaterji, v politiki pa takrat tudi še ni bilo veliko politike. Domišljam si celo, da sem v času, ko se nikoli ni vedelo, kaj bo jutri, opravil nekaj koristnih stvari – in še, da sem preprečil več škodljivih.

A tudi na "oblasti" me je stalno mučilo vprašanje, ki je dobro za profesorja, a slabo za politika: "Kaj pa, če je tisto, kar trdim, narobe?" Politično kariero sem tako hitro končal. Ob sporih kako privatizirati sem vnaprej povedal, da trditve, da je nekaj "zeleno", ne nameravam spreminjati v trditev, da je to "modro", čeprav sploh nisem vedel, kakšno je v resnici. Ker spomladi leta 1991 tudi čas za prepire ni bil ravno pravšen za dokazovanja, da "zeleno" ni "modro", mi ni preostalo drugega kot odstopiti, če sem hotel ohraniti samospoštovanje. Spet sem se začel ukvarjati z "disidentstvom"; nekdanji premier Janez Janša pravi, da sem ciničen in pristranski. Morda. Dejansko pa le poskušam, malo za šalo, malo zares, z uporabo "ekonomske analize" razložiti, kaj se dogaja, in povedati svoje mnenje o tem. Seveda zmeraj upam, da je tistih, ki se z mojim mnenjem ne strinjajo, več kot tistih, ki se z njim strinjajo. Če bi bilo narobe, bi me skrbelo, da ne dvomim v vsakokratne samoumevnosti.

SUMMARY

Why did I become an honorary citizen of Jesenice? Most probably, because I am Jesenice born. But there was a long journey from my birth until today. Looking back, I have to say it is connected with the pleasant recollections of my childhood years in Murova, first loves at grammar school, my studies in Ljubljana, Belgrade and the USA, my work in Germany and even the military service in Bileća and Črnomelj. When the young days met the more mature years, and because I was considered to be a dissident, I became somewhat involved in politics, exactly at the time when our new country was being established and Slovenian politics was not much about politics. I was not much of a politician, as I even doubted those decisions I proposed, not to mention those of others. So it was quite natural to say goodbye to it. But I have been a University Professor for more than 40 years and I was the Rector of the University in Ljubljana for eight years, and one of the most essential tasks of a Professor is to doubt everything the majority takes for granted.

Bratko Škrj

MOJE VIDENJE IN DOŽIVLJANJE JESENIC OD TRIDESETIH LET 20. STOLETJA DO DANES S POSEBNIM POUČENJEM NA SREDNJE ŠOLSTVO

Že takoj ob rojstvu, bilo je to 12. januarja 1929. leta, sva z botrom trčila ob trda stališča Cerkev pri izbiri mojega imena. Na prvi pogled skoraj nepomemben zaplet. Ne pa tudi za Cerkev in njeno posesivnost do vsega, kar nima pod kontrolo. Na vprašanje, kako naj bo novorojencu ime, je oče prostodušno in samoumevno rekel: "Bratko naj bo." Pa je župnik namrščil obrvi in ga pokaral: "To pa ne bo šlo. To je pravoslavno ime???" Oče in boter sta osupnila, a se je oče hitro odločil. "No, potem pa naj ima še moje ime: Franc." Volk sit in koza cela. Od tedaj nosim dvoje imen. Tako se je končal moj prvi "incident" z Rimokatoliško cerkvijo in od tedaj do danes sva ostala vsak na svojem bregu – za zmeraj.

Zanimivo je tudi, da sem se rodil kot tržan (Jesenice so bile tedaj še trg), a čez dva meseca, 20. marca, so bile razglašene za mesto, pa sem se prelevil v meščana. S sestro sva odraščala v skromnih razmerah v podstrešnem stanovanju, saj je bil oče le delavec v tedanji KID in je zaslužil največ 1000 dinarjev na mesec. Zanimivo pa je, da so bile Jesenice strankarsko razdeljene na socialiste – komuniste, torej na rdeče, na črne – klerikalce in na liberalce – sokole. Bilo je tudi nekaj nemškutarjev, to so bili predvsem vodje obratov KID, saj je bila tovarna v lasti nemškega kapitala. To se je lepo videlo ob okupaciji, aprila 1941. leta.

Vse tri omenjene stranke so v javnem življenju – od kulture, športa, vse do strankarskih konzumov – delovale strogo ločeno. Tako smo imeli na Jesenicah do druge svetovne vojne tri godbe na pihala in tri športna društva: sokole, orle in svobodaše pri Jelenu. Premogli smo tri gledališča, ki so uprizarjala taka gledališka dela, ki so tematsko ustrezala njihovi politični doktrini. V Krekovem domu, danes Gledališču Toneta Čufarja (mimogrede: Tone Čufar je bil moj krstni boter) so uprizarjali bolj domačijsko kmečko tematiko, v Sokolskem domu, danes TVD Partizanu, bolj libe-

ralno zabavne igre, celo operete, pri Jelenu, sedežu socialistov in komunistov, pa bolj revolucionarna dela. Prav tako so bila tudi tri športna igrišča in tri nogometna moštva. Vsaka stranka – svoje moštvo. O tem, da je vladala huda konkurenca, ni vredno izgubljati besed. Tudi različne trgovine so bile: "ta črn konzum", danes je tam kitajska restavracija, "ta rdeč konzum", danes Delavski dom, ki propada in je v sramoto sedanjim Jesenicam, le liberalci – sokoli niso imeli svojega.

V pisarni Zveze borcev Jesenice leta 1999 (last Bratko Škrlj)

Jesenice so bile na začetku druge svetovne vojne kar preveč politično razdeljene, kar se je pokazalo ob nemški okupaciji Jesenic. Poglavitna nasprotja oziroma razhajanja so bila zlasti pri odločitvi, ali naj se upremo ali ne. Posledice so bile dovolj tragične za vse vpletene strani. "Sprave", kot jo nekateri imenujejo, pa še danes ni. Edino, česar Jesenice niso imele do druge svetovne vojne, je srednja šola, ki bi omogočala mladeži vpis na šole, ki omogočajo študij na univerzi. Mislim, da je bilo to dejstvo najbolj usodno za mlade Jeseničane, ki jim je bila pot na univerzo zaprta. Lahko rečem le, da smo bili najstniki prisiljeni izbirati poklice, ki nam jih je narekovala železarna.

Okupacija 1941. Vojna leta so nam močno skalila mladost, še več, mladost je bila en sam strah za preživetje, kajti okupator je kruto zatiral vsako misel na upor, čeprav to ni bilo vsem všeč. Tako je prišlo do delitev med nami, kajti nekateri so bili

zoper upor, češ da je nesmisel, a velika večina Jeseničanov je sledila Iztokovi odločnosti iz Finžgarjevega romana Pod svobodnim soncem, ko je pribil: Na prodaj nismo Sloveni nikdar.

Tudi na moje življenjske načrte so vojne razmere skorajda usodno vplivale. Pred vojno sem se po štirih letih osnovne šole na Jesenicah vpisal na ljubljansko realko na Vegovi, ki je tedaj slovela kot najbolj zahtevna naravoslovna gimnazija v Ljubljani. Ko je izbruhnila vojna, sem bil v drugem razredu gimnazije. Pouk je bil v aprilu 1941 prekinjen, vsi smo dobili ustrezna spričevala in Gorenjci smo se takoj pobrali domov, kajti Ljubljano so zasedli "makaronarji", mi pa smo bili v nemški okupacijski coni. Na Jesenicah tedaj ni bilo srednje šole, zato sem se vpisal na meščansko, kjer je bila učni jezik nemščina. Ko pa sem tudi to zaključil, sem se moral odločiti za nadaljnjo pot. Izbire ni bilo, zato smo se vsi tisti, ki smo se znašli v podobni situaciji in doživljali usodo opeharjenih srednješolcev, vpisali v vajeniško šolo, ki pa je vzgajala kader predvsem za potrebe železarne. V vseh teh šolskih letih me je najbolj zabavalo, da noben nemški učitelj ni mogel ali znal izgovoriti mojega priimka. Priimek brez vokala! Vsi so obupali in so me klicali samo še Bratko. Pa še to po nemško. V tem sem neizmerno užival. Mislil sem si: Kako nas boste ponemčili, ko pa še imen ne znate izgovarjati? Vpisal sem se v program "Maschineschloser". Izhod v sili, čeprav sem vedel, da so moje ročne spretnosti nične. A hudič v sili še muhe žre. V teoretičnih predmetih sem bil med najboljšimi. A to v tem poklicu nič ne pomaga. "Šlosar" mora znati opravljati strokovna dela, temu pa nisem bil kos. Tudi si nisem mogel predstavljati, da bom vse življenje opravljal dela, ki mi ne ustrezajo.

Potem je prišlo leto 1944, točneje 14. september. Z očetom sva se odločila, da slediva pozivu maršala Tita, ki je oznanil splošno mobilizacijo za 15. september.

Partizanščino sem srečno preživel. Čeprav bi o tem pisal še in še, se najbolj živo spominjam kar malo humornega dogodka tik pred koncem vojne. Z očetom se nisva videla vseh devet mesecev partizanščine, a sem ga proti koncu marca 1945 obiskal v Cerknem, kjer je bivala gledališka skupina 9. korpusa NOB. Srečna sva si padla v objem, saj sva v teh mesecih marsikaj doživela in kot po čudežu ostala živa. Po dolgem času sem preživel mirno noč pod varno streho in se naslednjega dne poslovil. Ko sva se po koncu vojne zopet sešla, mi je nekam očitajoče oponesel: "Dragi sin, ali veš, da si v tisti noči, ko si bil pri nas, zapustil toliko uši, da si vse igralce z njimi obdaroval?" Bilo mi je zelo neprijetno, ker so vsi vedeli, kdo je nazadnje spal med njimi. "No," sem odvrnil očetu, "ne poznam vojske brez uši." In pri tem je ostalo. Sva se pa na ta račun kasneje še dosti nasmejala. Tudi o mnogih drugih dogodkih bi lahko napisal še marsikaj, a sem s tem spisom prostorsko omejen. Žal.

Čil in zdrav sem dočakal svobodo. Kdor ni bil nikoli pod okupacijo, ne more vedeti, kaj je tedaj pomenila beseda SVOBODA. Ne samo, da so mnogi dali zanjo življenje, človek brez svobode preprosto ne more preživeti. Po vojni so se politične razmere bistveno spremenile.

Jesenice so skoraj stoletje slovele kot železarski kraj. Povsem upravičeno. Sredi jeseniške doline so domačini s pridnimi rokami ustvarjali in oblikovali železo. Vse je bilo podrejeno hranjenju črne pošasti sredi doline, ki je dolga leta potrebovala nešteto pridnih rok in nemalo pameti. Zato je bilo življenje Jeseničanov podrejeno železarni in njenim izdelkom, pa tudi šole so ji bile podrejene. Za delo v železarni je zadostovala osnovna šola, po kateri si se vpisal na metalurško šolo, ki jo je zgradila železarna za svoje potrebe. Ne srednje šole ne gimnazije ni bilo. Tako smo bili Jeseničani že vnaprej določeni za "šlosarje", "štromarje", "gesarje", martinarje, plavžarje in podobne poklice. Ni čudno, da do druge svetovne vojne ni bilo fakultetno izobraženega domačina, zato smo morali vse intelektualce "uvažati". Zdravniki so prihajali iz Ljubljane, Škofje Loke, Štajerske, le Jeseničana ni bilo med njimi; tovarna je potrebovala inženirje, mesto pravnike in ekonomiste. Ob vsem tem se je človek nehote vprašal: Mar smo tu, ob izviru Save, res tako trdoglavi in nesposobni za akademske poklice? Odgovor na te dvome je prišel kmalu po drugi svetovni vojni.

Tedanja ljudska oblast je takoj po letu 1945 začela učinkovito širiti mrežo srednjih šol po vsej Sloveniji, zlasti gimnazij, ki so bile najbolj usposobljene pripravljavnice za študij na univerzi. Širili so jih zlasti v industrijska središča, kjer jih prej ni bilo. Dotlej je bilo namreč mogoče gimnazijo obiskovati le v Kranju, Ljubljani, Mariboru, Celju in Novem mestu. Nova oblast je dobro vedela, da bo imela zvezane roke ob vsem trudu, da bi hitro industrializirala deželo, brez česar ne bi bilo napredka, ki ga je obljubljala. Zato je potrebovala strokovnjake, zanje pa so potrebne šole. In prav s tem namenom je bila na Jesenicah ustanovljena gimnazija. Seveda so eno želje, drugo pa materialne in kadrovske zmožnosti.

Prostor so našli v nekdanji meščanski šoli, kjer je danes čistilnica. Razredov ni bilo veliko, res pa je, da tudi učencev ni bilo mnogo. Kabinetov za posamezne predmete ni bilo. V edinem kabinetu so bili skelet, globus, zemljevidi, trikotniki, valji, cilindri, retorte, herbariji in podobno. Ne veliko, nekaj pa je le bilo. Časi so bili težki. Živeli smo skromno, ob pičli hrani in slabi oskrbi, saj po vojnem rušenju kaj več ni bilo mogoče pričakovati. Zato pa smo se zelo resno oprijeli učenja, saj smo prav v tem videli veliko priložnost, da se rešimo tovarniških tegob, na katere so bile pred nami vezane mnoge generacije naših prednikov. Želja, da bi ubežali težkemu fizičnemu delu, in priložnost, da sežemo po višji izobrazbi kot naši starši, sta bili

motor, ki nas je gnal naprej. Ne trdim, da ni sem ter tja padla tudi kakšna negativna ocena, a to je bilo redko. Odkrivali smo znanja, o katerih naši starši niso niti sanjali in zato smo bili učenci v vsem odvisni od svojega prizadevanja, saj nam doma ni mogel nihče pomagati. O kakšnih matematičnih korenih, logaritmih, stavčnih odvisnikih, arhimedovem zakonu itd. nihče od staršev še slišal ni in moram reči, da so tudi oni z veseljem in ponosom spremljali naš napredek.

2. a razred, leta 1970 pred nekdanjo osnovno šolo (last Bratko Škrli)

Pri opisovanju teh razmer pa nikakor ne smem in ne morem mimo prvih profesorjev – pionirjev, ki so začeli graditi duhovno stavbo naše in vseh naslednjih generacij Jeseničanov. Tedanja oblast je na Jesenice z dekretom poslala odlične profesorje iz Ljubljane, ki so bili tedaj morda premalo na "liniji", ki jo je želela oblast. Za ravnatelja je bil imenovan prof. Marijan Ažbe, odličen matematik in fizik, ki je hotel univerzitetno kariero, a ga je oblast zaradi pomanjkanja kadra poslala na Jesenice. Sem je bil poslan tudi priletni profesor Silvo Breskvar, fizik in astronom. Bil je čokat, nižje postave, s sršečimi brki in že na videz strog in nedostopen. Dobil sem občutek, da je jezen na ves svet, ker so ga v poznih zrelih letih iztrgali iz Ljubljane in ga poslali

na umazane in hrupne Jesenice. Tudi pri pouku je znal biti piker, kar so občutili predvsem tisti učenci, ki niso bili ravno rojeni fiziki. Spomnim se ure pri fiziki, ko je pred tablo poklical sošolko in ji velel, naj nariše škripčevje s silo Q polovic za dviganje bremena. Učenka se je trudila, vendar ji ni šlo. Pa jo je prekinil in zajedljivo pripomnil: "Prmejduš, pa že raje rajšnedlne grgram, kot pa babe fiziko učim!" Malo smo se muzali, ko je udaril še enkrat in nas utišal: "Jeseničani ste tako leni, da bi se najraje leže v špegu gledal." Zaradi pomanjkanja ustreznih učil je astronomijo učil tako, da nas je ob lepem vremenu, ko se je zvečerilo, poklical pred gimnazijo in nam na nebesnem svodu razlagal in kazal vidna ozvezdja. Nikomur seveda ni padlo na pamet, da k takemu praktičnemu pouku ne bi prišel. Kljub težavam, ki jih je imel z nami in mi z njim, je bil prof. Breskvar vodilni slovenski strokovnjak za astronomijo in tudi pisec redkih ustreznih učbenikov.

Gimnazija leta 1970 (fotoarhiv GMJ)

Slovenščino nas je do mature poučevala prof. Dušica Marn, ki je izgorevala za svoj predmet in bila tako silno navezana na slovenski jezik, da je, kadar učenec česa ni vedel, postala vsa solzna, ker je mislila, da se snovi ni naučil zaradi nje. Preobčutljiva duša, a smo jo imeli radi, ker je bila z nami vsemi zelo materinska. V skrbi, da bi nam dala čim več, je vsako uro prihajala natovorjena z revijama Ljubljanski zvon ter Dom in svet, s čimer je podkrepila svoje navedbe in trditve.

Pravi erudit je bil prof. France Terseglav, zgodovinar in geograf. Predvsem zgodovinar z veliko začetnico. Med poukom je hodil po razredu in nosil šolski dnevnik, razlagal in razlagal brez kakršnihkoli pripomočkov, vmes kdaj pa kdaj razlago začinil z vojakom Švejkom in nas tako neprisiljeno učil in zabaval. Žepne redovalnice ni imel; kadar je koga vprašal, je potegnil iz žepa zmečkan listek, napisal oceno, ga vtaknil nazaj v žep in najverjetneje kam založil. Do takega spoznanja smo prišli ob koncu leta, ko je vzel v roke veliko redovalnico, šel od enega do drugega, ga pogledal, nekaj pomrmral, kot da brska po spominu, in napisal oceno. Bil pa je blag ocenjevalec. S svojim obširnim znanjem nas je osupnil in zbujal med nami silno spoštovanje.

Svojo profesorsko kariero je na jeseniški gimnaziji pričel tudi prof. Dušan Čop, jezikoslovec par excellence. Vsa leta na višji gimnaziji je bil tudi naš razrednik. Ko je prišel na Jesenice kot mlad suplent s 25 leti, je obvladal sedem jezikov. Leta 2003 je na srečanju maturantov našega letnika skromno rekel, da se "ukvarja" z dvajsetimi jeziki – v svoji skromnosti ni rekel, da zna toliko jezikov. Spoštovali smo njegovo imenitno znanje, zato smo marljivo zajemali iz globokega vodnjaka.

Posebnež v profesorskem zboru je bil prof. Jovo Vasič. Original, kakršnih danes ni več, saj so že izumrli. Še dve leti po koncu vojne je hodil v jahalnih hlačah in škornjih, tak, kot je pred dvema letoma prišel iz partizanov. Tudi v razredu, ko je predaval o zgodovini filozofije, je bil odrezav in duhovit. Ustno ni spraševal, pač pa smo pisali kontrolne naloge. To je bil poseben obred. Vnaprej jih ni napovedoval, kot jih morajo profesorji danes. Pač pa je prišel v razred in izjavil: "Kontrolka." Ne-koč ga je prišla mati neke učenke povprašat, kako je z njeno hčerko. Povedal ji je, da jo je vprašal, pa ni kaj prida znala. Mati se je opogumila in mu oponesla, da ji je hčerka povedala, da je med spraševanjem malo zaudarjal po alkoholu. Tu pa je kosa udarila ob kamen: "Kaj misliš, ženska, da bom jaz zaradi tvojega otroka kolonjsko vodo pil!" To ji je zabrusil v čisti dolenjščini, kar je učinkovalo še bolj smešno – bil je namreč sin sodnika v Novem mestu, po rodu pa Hercegovec. Naslednjo zgod-bico je pripovedoval v zbornici, kjer se je ves zbor upogibal do kolen. Proti koncu življenja je bil zaradi zdravstvenih težav poslan v zdravilišče Dolenjske Toplice. Ko se je vrnil, so ga kolegi spraševali, kako je kaj bilo. Pa je rekel: "Najbolj hecno je bilo na WC-ju. Al se je slišal, kot da bi orkester cugpozavne uglašal." Bolezen ga je po-brala, ko še ni dosegel 50 let. Celó z epitafom na nagrobniku ni priznal smrti, oziroma se ji je hudomušno uprl, saj je dal vklesati: Ne bo vsega me vzela smrt, je varen pred trohnenjem moj boljši del (Horac). Še po njegovi smrti smo ga spoštovali in cenili njegovo enkratnost in originalnost.

V nepozabnem spominu mi je ostal profesor slovenskega jezika Mirko Mahnič, topla človeška duša, ki me je navdušil za študij slavistike. Poučeval je samo v prvi polovici šolskega leta v šestem razredu, a nas je tako temeljito seznanil z reformacijo, da tudi na univerzi pri tem literarnem obdobju, ki nam ga je tam predstavil dr. Mirko Rupel, ni bilo kaj dodati! Še danes se oglašča na naših srečanjih, sicer pa je imeniten poznavalec zgodovine slovenskega gledališča.

V posebno lepem spominu mi je ostal prof. Vinko Kopač, ki nas je učil ruščino. Njegove ure so bile zanimive. Dosledno, kot nihče drug, pa je spoštoval petinštirideset minut dolgo učno uro. Prišel je takoj po zvonjenju in odšel takoj, ko je odzvonilo. Tudi, če je bil sredi stavka. Njegov učno-vzgojni princip je bil tak: od učenca zahtevaj maksimalno, da boš dobil, kar želiš. Še danes znam marsikaj iz Puškina, Lermontova, Tolstoja, Dostojevskega, Gorkega.

Tudi ostali profesorji so nam razdajali znanje, voljo do učenja in vero v končni uspeh in dosego cilja. Vsi so nam dali imenitno popotnico za študij na univerzi. Vendar so se zaradi zahtevnejšega učnega programa (v primerjavi z drugimi vrstami šol), za vpis v gimnazijo odločali le redki. O tem navsezadnje govori tudi dejstvo, da je za nami naslednjih nekaj let maturiral samo po en oddelek in šele v šolskem letu 1956/57 dva, a še ta sta bila razmeroma številčno šibka. V a razredu je bilo 20 učencev, v b pa 18.

Prvič so maturirali trije razredi v letu 1964/65. Bili so že številčnejši, saj je maturiralo 79 učencev. Odtlej dalje ni bilo nikoli manj učencev. Tako se je gimnazija dokončno uveljavila in to ne samo na Jesenicah. Od teh 79 učencev je bilo 41 vozačev iz Kranjske Gore, Radovljice in Bohinja.

Za ta desetletja razvoja jeseniške gimnazije lahko rečem, da je spreminjala podobo Jesenic v vseh pogledih. Pred šestdesetimi leti na Jesenicah ni bilo domačina s fakultetno izobrazbo. Danes v naši bolnišnici dela cela vrsta zdravnikov – domačinov, ki so šli skozi našo gimnazijo. Ekonomisti, pravniki, sociologi itd. Na Občini Jesenice so vsi drgnili klopi jeseniške gimnazije. Preberite imena advokatov na Jesenicah – domačini. Tako v bivši Železarni Jesenice kot še danes v Acroniju so inženirji domačini ali pa so iz bližnje okolice. Mislim, da to dovolj pove o poslanstvu in vlogi, ki jo je v teh trinajstdesetih letih opravila gimnazija. In ne nazadnje: Jesenice so dale tudi rektorja najvišje slovenske znanstvene ustanove in častnega meščana Jesenic, prof. dr. Jožeta Mencingerja.

Naj zaključim: Jesenice so postale pravo mesto, ko so ob železu in jeklu dobile tudi svoje intelektualno jedro. Tako bodi tudi v prihodnje!

Ker sem polovico svojega poklicnega dela opravil v Gimnaziji Jesenice, mi je še

posebno pri srcu zlati znak Gimnazije Jesenice. Predsednik Sveta gimnazije Jesenice je v utemeljitvi zapisal: "Za svoje vzgojno in pedagoško delo je bil s sklepom Občinskega sveta Občine Jesenice z dne 25. 9. 1997 nagrajen s plaketo občine Jesenice za področje šolstva. 20. 3. 2004 pa mu je Občina Jesenice podelila naziv častni občan občine Jesenice. Za velik prispevek k ohranjanju visoke kakovosti jeseniške gimnazije in s tem k uveljavljanju jeseniških gimnazijcev tako doma kot v svetu, podeljuje Svet gimnazije Jesenice Bratku Škrlju zlati znak Gimnazije."

SUMMARY

This article presents the road I have taken as a native of Jesenice, from the time of my birth until today. Special emphasis is placed on Jesenice and its growth and development, as it is the town where I have spent practically my whole life, the entire period of 80 years. It also focuses on Jesenice Ironworks, the factory that has significantly affected the lives of the people of Jesenice and their surroundings for more than 100 years. At the same time I also present the growth and development of Gimnazija Jesenice and especially its importance to the town. The Gimnazija has played a very important part in Jesenice since it was established in 1945, and has contributed to the intellectual growth of the people of the town and its surroundings. I attended this school myself, first as a student, then as a teacher of the Slovene language and finally as its headteacher.

Boris Janez Bregant

ČASTNI OBČAN LETA 2007

Biti častni občan mesta z dvaindvajset tisoč prebivalci in visoko razvito gospodarsko, kulturno, izobraževalno, športno in socialno infrastrukturo je zame velika čast. Zavedam se, da je za razvoj in življenje v mestu potrebnih veliko vlaganj, ki jih zmore le veliko število sposobnih in mestu predanih ljudi, med katerimi občani izbirajo tiste najbolj izstopajoče. Vsekakor se z imenovanjem za častnega občana priključiš tistim, ki so v preteklosti dali poseben pečat mestu ter njegovemu slovesu in razvoju. Verjetno nihče na začetku svoje poti ne gradi in usmerja svojih aktivnosti tako, da bi nekoč postal častni občan, saj na to, razen s svojimi dejanji, niti ne moreš kaj dosti vplivati. Osebnostno menim, da so me do te časti pripeljale moja vztrajnost, delavnost in prijaznost do soljudi. Če nisi opazen v pozitivnem smislu, te pač nihče ne predlaga in ostaneš v skupini tistih občanov, ki se trudijo na različnih področjih, kjer pa premalo izstopajo.

Ko pomislim, kaj me je oblikovalo v to, kar sem, moram na prvo mesto postaviti starše, ki so bili marljivi in znani Jeseničani. Rasel sem v generaciji, ki je morala že v nižji gimnaziji in vse do konca študija delati, da bi si omogočila izobrazbo. Vedno sem bil vedoželjen in z veseljem sem svoje znanje delil in prenašal na druge. Imel sem srečo, da so opazili moje lastnosti in sem ob delu stalno napredoval in dosegel najvidnejše vloge v gospodarstvu, politiki in lokalni samoupravi. Živel sem v obdobju, ko so ljudje z znanjem, pogumom in nekaj življenjske sreče lahko veliko ustvarili in spreminjali svojo okolico ter gradili tudi sebe. Vselej ko sem dosegel vidnejši uspeh, me je usoda udarila z bridko preizkušnjo. Spoznal sem, da se temu lahko zoperstaviš samo z aktivnim vključevanjem v družbene dogodke in skušaš izboljšati svet do tam, do koder dosežeš.

In kaj bi sam izpostavil med svojimi uspehi?

Začel bi pri izobraževanju, kjer sem uspel priti do akademskega naziva in dopolnilnega usposabljanja v tujini na osnovi ene same želje: čim več vedeti. V času

Tek politikov in ambasadorjev na Pokljuki leta 2004 (last Boris Bregant)

šolanja sem ves čas delal, da sem si zagotovil obstoj. Ob tem sem vsake počitnice en mesec namenil delu v železarni, en mesec pa mladinskim delovnim brigadam. Izkušnje mi koristijo še danes. V Železarni Jesenice sem delal v vseh obratih: od vzdrževanja, razvoja in vodenja projekta ter razvoja novih proizvodov in njihove prodaje na evropskih trgih. Dano mi je bilo zgraditi eno od pomembnih razvojnih faz – novo jeklarno na Beli – in ohraniti moderno železarstvo na Jesenicah, kar je nakazalo jezo pri državni politiki, ki se je že takrat želela znebiti te industrije.

Delo v tujini sem posvetil razvoju trgov sodobnih materialov, ki so danes nosilni program v železarni. Istočasno pa sem izpopolnil tuj jezik in doprinesel košček k ohranitvi slovenske skupnosti v Italiji.

Kot župan mislim, da sem uspel usmeriti razvoj Jesenic v pozitivno smer in občanom vlti novo upanje v prihodnost in obstoj mesta. Imam veliko prijateljev doma in v tujini in ne znam naštetih svojih nasprotnikov, kaj šele sovražnikov. Menim, da bi moral vsak človek doprinesiti k razvoju po svojih sposobnostih – ne glede na starost in družbeni položaj.

Rad živim na Jesenicah in sem vesel, da so mesto sposobnih in prijaznih ljudi. Vem, da smo se pripravljene odrekati v korist lepše prihodnosti naših naslednikov.

In kaj si želim izboljšati?

Predvsem želim, da bi se še večje število občanov aktivno vključevalo v družbeno življenje v korist mesta. Prepričan sem, da je vsakdo sposoben ustvariti nekaj

koristnega! Ne vem, zakaj torej tega ne storimo v večji meri. Zakaj se mlajše generacije ne izobražujejo za poklice, ki so deficitarni (predvsem naravoslovni) in s katerimi se dobi zaposlitev ter normalen zaslužek? Zakaj odločneje ne skušamo preprečiti uničevanja tistega, kar je ustvarjala naša generacija in tiste pred nami – pa naj gre za javno infrastrukturo, objekte gospodarskega in družbenega pomena ali za nekaj preprostih reči, ki so nam všeč in smo na njih ponosni? Zakaj prenekateri vidijo cilj v zgodnji upokojitvi in neaktivnosti, namesto da bi vzdrževali kondicijo za koristna dela ali rekreacijo in druge oblike družbenega življenja? Bojim se, da se prehitro staramo. Tudi če bomo uspeli povečati število rojstev, bo podaljšana povprečna življenjska doba premikala povprečno starost vse višje in višje. To bo zahtevalo veliko angažiranost vsakega prebivalca, predvsem pa odgovornost načrtovalcev, da se na to situacijo čim bolje pripravimo. Manjkajo nam načrti za:

- podaljšano delovno aktivnost;
- vseživljenjsko izobraževanje;
- omogočanje gibanja gibalno prizadetim, od oskrbe z življenjskimi, kulturnimi in rekreativnimi potrebami do omogočanja primerne družbe;
- za vse oblike ustreznega bivanja za starejšo populacijo;
- medicinsko oskrbo izven bolnišnic v primerih trajnih bolezni, ki onemogočajo samostojno življenje.

Vse to bi morale načrtovati krajevne in državne institucije, toda te so preveč vezane na politiko, zato bo to morala biti tudi naloga civilne družbe, nevladnih organizacij in nenazadnje tudi častnih občanov. Sploh pa naj bi bili častni občani v vseh pogledih običajni občani, ki bi jih sokrajani spoštovali, predvsem pa sprejemali kot sebi enake.

SUMMARY

Boris Janez Bregant became an honorary citizen of Jesenice on March 20th 2007. The mayor's citation stated: Boris Janez Bregant is a model citizen who, in the municipality of Jesenice, started to bring to effect a balanced development by strategic planning for the good of everyone, in all different fields of work and life.

Tomaž Ertl

ČASTNI OBČAN LETA 2008

Svoje otroštvo sem preživel v času druge svetovne vojne, ko so ljudje lahko izbrali le med življenjem brezpravnega sužnja in uporom, ki je človeku ohranil njegovo dostojanstvo, čeprav za ceno življenja. Oče je bil zaprt v Begunjah in v taborišču v Avstriji. Ko se je vrnil iz taborišča, je odšel v partizane. Srečevanje s partizani je bilo vedno bolj pogosto, prav tako tudi otrokom primerne naloge. Ko me je partizan Jože Zupan - Ježek z mojimi vrstniki sprejel v pionirsko organizacijo, smo bili ponosni, čeprav nezavedno opredeljeni in nikogar ne poznam, ki bi to opredelitev kadarkoli menjal.

Po vojni sem dokončal nižjo gimnazijo na Jesenicah. Ker bi se v železarni lahko izučil le za enega od metalurških poklicev, želel pa sem postati ključavničar, so me vpisali v nižjo industrijsko šolo v Verigi v Lescah. Življenje v internatu, novo okolje, predvsem pa učitelji, ki so si prizadevali, da bi nas poleg poklica usposobili tudi za življenje, so nepozabno vplivali na obdobje mojega zorenja. Z odhodom upravnika internata sem postal odgovoren za red v internatu. Dali so mi papirje in denar. Iz Ljubljane sem pripeljal uniforme za učence na šoli. To je bilo obdobje mladinskih delovnih brigad in udarniškega dela. Predsednik mladinske organizacije pa ne more organizirati udarniškega dela ali odhoda sošolcev v delovne brigade, če se sam ne udeleži. Tako sem vse letne počitnice preživel v mladinskih delovnih brigadah (in bil vse – od brigadirja do komandanta) ter veliko nedelj na udarniškem delu. Ob vsem tem je bilo dovolj časa za delo v dramskem in folklornem krožku, za strelstvo, modelarstvo in prve poizkuse jadralnega letenja ter tudi za skriven odhod na vaško veselico.

Po končani šoli sem postal učitelj praktičnega pouka. Prva naloga je bila zgraditi novo, večjo učno delavnico. Z okrog sto učenci in priučenim zidarjem smo delo opravili z eno samo napako. Vse stene so bile premaknjene za polovico opeke, ker zidarji merijo od stene do stene, ključavničarji pa od središčnice do središčnice.

Tomaž Ertl, leta 1970 (fotoarhiv GMJ)

Po dveh letih sem odšel v vojsko. Ko sem se vrnil, sem zaprosil za delo v železarni. V mehanični delavnici so me delavci lepo sprejeli. Ob letnih remontih in montaži novih obratov sem zelo hitro spoznaval železarno. Ko je bil razpis za vpis v srednjo tehnično šolo, sem bil prepričan, da še nisem dovolj dolgo v železarni. Vodja mehanične delavnice je bil drugačnega mišljenja. Prinesel mi je prošnjo za vpis in papir, da med podpisovanjem ne bi prošnje umazal. Še pred zaključkom šole so me premestili na pripravo dela za vzdrževalne obrate. Po diplomi pa v cevarno na mesto asistenta za vzdrževanje. Da bi dobro napravil še boljše, ni bilo potrebno strokovno modrovanje, ampak pogovarjanje z delavci, ki so na posameznih strojih delali več let, kot sem bil star. Vse bolj sem imel prijeten občutek, da mi delavci prijateljsko pomagajo uspešno opravljati zaupano delo. To zadovoljstvo je prekinil predsednik sindikata železarne s sporočilom, da sem bil na občnem zboru izvoljen za predsednika in naj takoj pridem v njegovo pisarno. Razložiti pa mi je moral, kje to je. Po kratkem razgovoru mi je pokazal vabilo na občni zbor in predlagal, naj napišem odgovor, da se ga ne morem udeležiti. Verjetno je želel preveriti, če sem pismen.

Sindikalna organizacija železarne ni bila samo največja v občini, tudi v republiki je bila med velikimi. Imeli smo možnost, da postanemo sogovornik pri pomembnih odločitvah, če bomo tega sposobni. Trudil sem se prepričati izvršni odbor, da samo s kritiziranjem (če ne znamo povedati, kaj je boljše in kako bi to lahko dosegli) ne bomo ničesar spremenili. Po petdesetih letih ni mogoče oceniti praktične vrednosti takih prizadevanj. Spomnim se le, da je sindikat postal pozornosti vreden

in vse bolj zaželen sogovornik samoupravnih organov in uprave v železarni ter tudi v republiškem sindikatu.

Po dveh letih so me prijazno, a brez pravice ugovora poslali na občinski komite ZK. V občini je bilo veliko želja in malo možnosti. Večino potreb smo reševali tako, da so v železarni odprli blagajno.

Nastopilo je obdobje integracij v gospodarstvu. Nekatere so bile razumne in se jim nismo upirali. Ko pa so določili, da bodo vse novejša hotela v Kranjski Gori prevzeli ugledni hoteli iz Ljubljane, starejši in obnove potrebni gostinski obrati pa lahko ostanejo občinski, smo bili v občini enotni, da tega ne dovolimo. Če je bilo v širšem interesu, da bi se Kranjska Gora turistično hitreje razvijala, naj bi začeli graditi nove hotele, občina pa bi po svojih zmožnostih pomagala pri komunalni ureditvi. Na sestanku v Ljubljani so mi povedali najprej, da z neumno lokalno politiko občina Jesenice onemogoča razvoj Kranjske Gore in možnost pridobivanja bogatih gostov. Čez nekaj minut pa še, da bomo na Jesenicah s tako politiko slovenskim delavcem onemogočili smučanje v Kranjski Gori. Na komite so poslali posebno skupino, ki je povedala, da so drugje take funkcionarje odločno odrezali. Člani komiteja so zelo odločno povedali, da bodo na Jesenicah funkcionarje odstavili tisti, ki so jih izvolili. Tako sem se znašel na listi perspektivnih kadrov. To je pomenilo, da bom dobil štipendijo za šolanje in nekaj časa ne bom oviral razvoja.

Postal sem študent in po dveh letih in pol sem se z diplomo visoke šole vrnil na Jesenice. Na občinskem komiteju so mi razložili, da diplomiranih politologov ne sprejemajo na delo. Tehnični direktor mi je razložil, da je politologija znanje za popoldan, v železarni pa lahko prevzamem oddelek za normiranje, ki naj bi postal služba za organizacijo dela. Zaradi slabih izkušenj sem prevzel vodenje komiteja ZK v železarni pod pogojem, da to ni plačana funkcija. Kasneje so mi dodali še vodenje delavskega sveta Slovenskih železarn. Tako sem bil nekaj let polno zaposlen dopoldan in popoldan do novega delovnega mesta na kadrovskem sektorju.

Za menoj je bilo dvajset let dela v železarni. Prehobil sem pot od ključavničarja do direktorja kadrovskega sektorja – od diplome srednje šole do diplome visoke šole. Imel sem prijeten občutek, da je moje delo v železarni cenjeno. Vsa vabila za delo v republiških organih sem zavračal, ker sem bil prepričan, da znanje in izkušnje lahko neomejeno izkoristim pri delu v železarni in v občini Jesenice. Vabila so vedno bolj zahtevala, da grem na začasno delo v Ljubljano. Na republiškem sekretariatu za notranje zadeve sem pristal, da bom delal par let. Zame je to pomenilo, da se vrnem po dveh letih na Jesenice.

Šele po uvajalnem seminarju sem nekaj malega vedel o organizaciji in delu na področju notranjih zadev. Razumljivo je bilo, da sem začel na dnu te dobro organizirane in vodene ustanove. Po usposobljenosti in izobrazbi delavcev je bila Slovenija visoko nad povprečjem organov za notranje zadeve v drugih republikah. V sekretariatu so me začeli premeščati iz ene službe v drugo. Po štirih letih me je republiška skupščina imenovala za namestnika sekretarja. Prepričan sem bil, da je to zadnje delovno mesto v Ljubljani. Kljub mojim razlagam, da sem obljubo izpolnil ter da na Jesenicah pričakujejo mojo vrnitev, so me po letu dni imenovali za sekretarja.

Policija nima nikoli mirnega življenja, ker vsako obdobje prinaša nove izzive – osemdeseta leta pa so bila še posebno zahtevna. Gospodarske razmere so se slabšale. Vedno več je bilo nesporazumov med republikami, tudi nemirov na Kosovu je bilo vse več, nacionalistična evforija je bila med drugim izgovor za vse večjo centralizacijo Jugoslavije. Tega je bilo vse več tudi v organih za notranje zadeve. Formiranje zvezne enote milice v Beogradu, enot milice na Kosovem, enotne uniforme za miličnike, enotna gasilska služba so bili taki poskusi. Če bi v zakonu uspeli zamenjati pri pooblastilih zveznih organov besedo koordinira z besedo vodi, bi bila odpravljena avtonomija republiških organov za notranje zadeve in zvezni organi bi lahko po lastni presoji ukrepali, kjerkoli v Jugoslaviji. Poleg tega je JLA ocenila, da je dolžna braniti vse bolj ogroženo ustavno ureditev. Slovensko državno in politično vodstvo se je za ceno hudih obtožb uspešno upiralo.

V Sloveniji je izšla 57. številka Nove revije. Civilna iniciativa se je vse bolj odmev – no in organizirano vključevala v družbeno dogajanje – vrh je bilo sojenje četverici. Sreča, da je bilo v tem gibanju dovolj razumnih ljudi, ki so postavljali meje tistim posameznikom, ki so to gibanje izkoriščali z vsemi danes poznanimi metodami boja za oblast. Vse pozive, da morajo organi za notranje zadeve ukrepati, smo zavračali z dokazovanjem, da v Sloveniji nihče ne poziva k oboroženi rušitvi ustavne ureditve, kar je po zakonu kaznivo. Ker po tej poti zvezni organi niso dosegli želenega, je ostalo edino upanje, da bo miting resnice uspel destabilizirati Slovenijo in ustvariti pogoje za izredne razmere. Če bi to uspelo, bi dobili zvezni organi pooblastila za neposredno ukrepanje. Slovensko državno in politično vodstvo je bilo enotno in republiška skupščina je sprejela sklep, da je miting v Sloveniji prepovedan.

Na sekretariatu smo z akcijo "Sever", ki so jo vodili izkušeni vodilni delavci, izvedli v zgodovini organov za notranje zadeve Slovenije verjetno največjo in najzahtevnejšo mobilizacijo, ki je imela popolno podporo Slovenk in Slovencev. Čeprav sem bil prepričan, da bomo miting preprečili, se mi je zdelo vredno poskusiti, da do neposrednega soočenja z mitingaši ne bi prišlo. Zveznemu sekretariatu sem pred-

lagal, da skliče sestanek republiških sekretarjev. Na sestanku ni kazalo, da bi sklep o prepovedi mitinga motil organizacijo mitinga. Povedal sem, da bodo organi za notranje zadeve uporabili vsa z zakonom dana pooblastila, da noben mitingaš ne bo prišel v Ljubljano in ne v katerokoli mesto v Sloveniji. Pokazal sem zaporne naloge za vodje mitinga, opisal ogorčenje ljudi in dejstvo, da je v Sloveniji nekaj tisoč kosov orožja legalno v posesti zasebnikov in uporabe v primeru mitinga ne bo mogoče nadzorovati. Po daljšem razgovoru je zvezni sekretar odšel k telefonu in zahteval oziroma priporočil republiškim vodstvom, ki so miting podpirala (organizirala), naj miting odpovedo. Iz Zagreba sem se vračal z olajšanjem, a tudi z dvomom, zato je akcija "Sever" na republiškem sekretariatu tekla, kot da sestanka v Zagrebu ni bilo, ker ni bilo mogoče predvideti, da bodo Miloševićevi populistični sprejeli svoj prvi poraz.

Z izvolitvijo Demosove vlade sem se upokojil. Novi oblastniki in njihova novinarska trobila niso izbirali sredstev, da bi slovenski narod dobil kar najbolj nazorno podobo mojega "zločinskega" delovanja zoper slovenski narod. Tudi če so koga prepričali, gotovo ni med njimi mojih sodelavcev.

Dodeljeno priznanje častnega občana Jesenic sem sprejel kot dokaz, da sem s številnimi sodelavci v občini in tudi širše delal z dobrim namenom, zato mi veliko pomeni.

SUMMARY

Tomaž Ertl became an honorary citizen of Jesenice on February 28th 2008. The mayor's speech on the occasion delivered the following commendation:

Wherever Tomaž Ertl was active, he introduced a great deal of personal initiative and creativity, as well as considerable understanding of the people's creativity and solidarity, which made, and still makes, him a great person. His life path was marked by the action 'North' (Sever), which played an important part in Slovenia's attainment of independence, and which still remains in people's memory today. After the operation had been successfully completed, Tomaž Ertl received many letters expressing people's thanks, national pride, and confidence on the further road to independence in 1990 and 1991.

Vida Deželak Barič

VENCELJ PERKO V PRESEČIŠČU USMERITEV KOMUNISTIČNE PARTIJE SLOVENIJE IN NOTRANJIH ODNOSOV V KOMUNISTIČNI STRANKI

Komunistične stranke označujejo in hkrati razločujejo od klasičnih meščanskih strank poleg programskih ciljev in metod delovanja še nekatere specifične značilnosti, kot so notranja strankarska disciplina, zavezanost članov uresničevati vsakokratne strankine usmeritve, monolitnost strankarskega organizma, izrazito hierarhična strankina struktura, izdelan sistem notranje kaznovalne politike itd. Navedene značilnosti zadevajo vprašanje notranje strankarske (ne)demokracije kot enega pomembnih vprašanj v delovanju vsake stranke, ki pa seveda bistveno presegajo notranji strankarski okvir in pomen. Pri komunističnih strankah je bila vseskozi prisotna težnja po čim višji stopnji poenotenja idejnopoličnih usmeritev oziroma pogledov njihovih članov ter uveljavljanju discipliniranega izpolnjevanja direktiv, neizogibni spremljevalec te težnje pa so bila notranja trenja in obračuni v strankah. Komunistična stranka na Slovenskem je v svojem zgodovinskem razvoju prešla izrazito boljševisko fazo v tridesetih in štiridesetih letih 20. stoletja. V ta kontekst v veliki meri sodi tudi tako imenovana zadeva Vencelj Perko, ki skozi prizmo konkretnega primera ilustrira nekatere pomembne, a tudi mučne razsežnosti v zgodovini komunistične partije na Slovenskem. V obravnavanem primeru gre za večdelno zgodbo, ki se je v temelju dogodila med drugo svetovno vojno, bolj natančno v letih 1941 in 1942. Poleg osrednjega dela je imela tudi predzgodovino, v svojih konsekvencah pa je živela še desetletja po drugi svetovni vojni.

Vencelja Perka (1906–1991) ob tej priložnosti seveda ni potrebno posebej predstavljati, saj je bil vse svoje življenje tesno povezan z Jesenicami, o svojem delovanju na Jesenicah pa je marsikaj tudi sam zapisal in objavil v Jeseniških zbornikih; izraz

Levo: Vencelj Perko na Poljanah po drugi svetovni vojni (fotoarhiv GMJ)

povezanosti z rojstnimi Jesenicami je nenazadnje tudi imenovanje Perka za častnega občana Jesenic leta 1986. Zato naj le ponovimo, da se je Perko v desetletju pred drugo svetovno vojno vidno uveljavil kot sindikalni delavec, ki si je zavzeto prizadeval za izboljšanje socialnoekonomskega položaja jeseniškega delavstva in tudi za njegovo kulturno ozaveščanje. Med drugim je bil organizator odmevne stavke kovinarjev leta 1935. Istega leta je postal član komunistične partije, bil leta 1936 izvoljen za župana občine Koroška Bela na listi kmečko-delavskega gibanja in tako zaslovel še kot "rdeči župan". Leta 1937 se je udeležil ustanovnega kongresa Komunistične partije Slovenije (KPS) na Čebinah in bil izvoljen v njen centralni komite (CK). Večino leta 1940 je preživel v internaciji v Bileci.¹

Ob napadu na Jugoslavijo aprila 1941, ko so tudi jeseniški komunisti zbrali okoli 50 prostovoljcev za obrambo domovine, je Perko opravljal nalogo sekretarja okrožnega komiteja KPS Jesenice. Vendar je bil že 21. maja aretiran, nato zaprt v Begunjah ter po napadu Nemčije na Sovjetsko zvezo poslan v taborišče Kraut na avstrijsko Koroško, od koder je že 1. avgusta 1941 s še štirimi jeseniškimi komunisti pobegnil in se vrnil na Gorenjsko. Naznačeno dramatično dogajanje ob okupaciji Slovenije je leta 1985 obširno opisal že Perko, vendar so se njegovi spomini pomenljivo končali s pobegom iz taborišča.² Dve leti kasneje pa je v intervjuju³ vendarle v glavnih črtah že naznačil problematiko, o kateri se pred tem ni govorilo niti v družinskem krogu, kakor se še danes spominja njegova hči Breda Venčeslava.⁴

Taborišče Kraut na Koroškem (fotoarhiv GMJ)

Vencej Perko (fotoarhiv GMJ)

Po pobegu iz taborišča in vrnitvi na Gorenjsko se je Perkova življenjska pot namreč nevarno zapletla. Jeseniški okrožni komite KPS ga je razporedil na mesto političnega komisarja v partizanski četi Cankarjevega bataljona, vendar Perko tega položaja najprej ni hotel sprejeti. Leta 1943 je sekretarju CK KPS Francu Leskošku ta korak pojasnjeval s tremi "objektivnimi in subjektivnimi" razlogi. Prvega je opredelil precej nedoločno takole: "Ker mi nekatere stvari niso bile jasne in ker nisem mogel biti zgolj orodje, marveč zavesten delavec, ki ve, kaj dela in kaj hoče, sem hotel biti v nekaterih vprašanjih na jasnem predno sem prevzel določeno funkcijo." Perko je s tem mislil na temeljno vprašanje tistega časa, namreč na dilemo, na kakšen način oziroma s kakšno ostrino se upreti okupatorju. V zvezi s tem je morda treba upoštevati dejstvo, da je bil Perko v času priprav na oboroženo vstajo odsoten, ko pa se je vrnil iz taborišča, je bila vstaja na Gorenjskem že v polnem teku, torej je nastala povsem nova situacija, ki se ji najbrž ni bilo lahko mahoma prilagoditi; vendar je o tem glede na druge znane Perkove zadržke težko zanesljivo soditi. Dalje je Perko pojasnjeval, da se tudi zaradi šibkega zdravja ni čutil sposobnega za naporno vojaško funkcijo, kjer bi moral biti ostalim borcem celo za vzgled. Bolelo pa ga je tudi dejstvo, "da se mi je pred vojno sililo vse mogoče odgovorne funkcije, sedaj se me je pa potisnilo daleč nazaj v njihovo podrejenost...", torej se je čutil zapostavljenega, odrinjenega. Ker ni hotel sprejeti zadolžitve, sta ga Stane Žagar in Jože Gregorčič, takrat najodločilnejša funkcionarja na Gorenjskem, sklenila izključiti iz partije.

Oba naj bi v tej smeri delovala tudi med jeseniškimi komunisti. Perko je menil, da so napetosti imele značaj povsem osebnih nasprotij, da je npr. morda koga motila njegova popularnost ali pa je šlo za povsem osebne zamere. Tako je domneval, da mu je Žagar, sicer učitelj, zameril, ker je "kritiziral njegovo neproletarsko zadolžitev", Gregorčič pa bi mu naj bil nenaklonjen "iz neke revalitete". Ko so medsebojne napetosti nato nekako zgladili na skupnem partijskem sestanku, je Perko končno sprejel funkcijo političnega komisarja. Ker pa si je ob nemškem napadu na partizansko taborišče 20. septembra 1941 zvil nogo ter se obenem še močno prehladil, je sklenil oditi na zdravljenje v Ljubljano in se hkrati zglasti na CK KPS. Ko je že urejeval zvezo, pa ga je prehitelo sporočilo, da ga CK KPS kliče na pogovor v Ljubljano. Tja je Perko prispel 4. novembra, 14. novembra pa je bil na sestanku CK KPS, ki je potekal v vili zdravnika dr. Mavricija Neubergerja. V pismu Leskošku je Perko med drugim zapisal, da ga je CK KPS zaradi bolezni in popolne izčrpanosti, ki jo je ugotovil tudi zdravnik, poslal na politično delo kot aktivista Osvobodilne fronte (OF) in partije v Sv. Križ (danes Podbočje) pri Kostanjevici, kjer naj bi se tudi pozdravil; tja se je morala pred okupacijskimi oblastmi umakniti tudi njegova žena.⁵

Drugo plat problema razkrivata dve Leskoškovi poročili CK Komunistične partije Jugoslavije (KPJ) iz novembra 1941. V prvem Leskošek na kratko poroča o razmerah na Gorenjskem, ki naj bi bile trenutno bolj ko ne slabe. V zvezi s tem je partijsko vodstvo že imelo pogovor z "županom", tj. Perkom in Leskošek v poročilu napoveduje, da "ga bomo morali izključiti, če se ne popravi".⁶ Razloge za izključitev je obširneje pojasnil v naslednjem poročilu. V njem govori o "dolgoletnem oportunistu župana", ki da je mnogo škodil delovanju partije na Jesenicah. Zato so ga poklicali na zagovor v Ljubljano, kjer naj bi se "zelo slabo držal". Glavne Perkove napake so po Leskoških navedbah bile oportunistem, skrb za prezimovanje, odlašanje s partizanskimi akcijami, malodušnost itd. Tudi Leskošek navaja, da so o tem razpravljali že v četi oziroma da so Perka tam zato "prijeli"; zatem naj bi se "malo popravil", a kmalu zopet zapadel v te napake. Glede zagovora v Ljubljani Leskošek navaja v svojem znanem slogu, da je Perko "nekako" priznal svoje napake, da pa se je izgovarjal na svoje bolezni, "ki jih pa ima toliko, kolikor jih imajo zdravniki v seznamu". Stvar je šla tako daleč, da je na zahtevo CK KPS oziroma njegovega biroja Perka preiskal "dober" zdravnik (to je bil dr. Neuberger), ki pa naj bi povedal, da je Perko "patološki tip". Perka so najprej kaznovali s strogim partijskim ukorom in izključitvijo iz CK KPS. Ko pa je neposredno za tem prišel v Ljubljano še Stane Žagar, je na osnovi njegove ocene o Perkovem zadržanju in na osnovi "zahteve Gorenjcev, Jeseničanov, da se ga izključijo", CK prvotno kazen, ki pa je Perku še ni sporočil, poostril v izključitev iz partije.⁷

Ob Leskoškovem poročilu se med ostalim zastavljata naslednji dve vprašanji. Prvič, kako je Perko ob "dolgoletnem oportunističnem" sploh lahko bil član CK KPS, pri čemer je tudi v oznaki "župan" mogoče zaznati rahlo pejorativen prizvok. V bistvu je šlo za preizkušeno partijsko metodo, ko so posameznikova dejanja in ravnanja šele v nekih novih okoliščinah iz določenih potreb postala problematična, dodatno obremenjujoče dejstvo k še nekim drugim "napakam", medtem ko prej niso bila vprašljiva ali vsaj ne v večji meri. Drugič, tudi glede na zgoraj navedeno Perkovo navedbo Leskošku, da je zdravnik potrdil njegovo slabo zdravstveno stanje, se zastavlja vprašanje verodostojnosti Leskoškovih ali pa morebiti zdravnikovih navedb; težko si namreč predstavljamo, da bi Perko Leskošku navajal neresnične podatke, saj je bil Leskošek neposredno vključen v razčiščevanje tega vprašanja in bi bilo popolnoma nesmiselno sprevrnati dejstva, ki so bila Leskošku znana.

Perko se je vsekakor prekršil proti partijskemu pravilu, ki zapoveduje brezpogojno in dosledno uresničevanje partijskih usmeritev. V tem kontekstu so imeli Perkovi zdravstveni problemi, pa če bi bili še tako težki, obrobni pomen, saj je bil v tistem trenutku pomemben njegov načelen odnos do oboroženega odpora proti okupatorju. Ob tem velja poudariti, da so bile takrat dileme okoli ostrine odpora vsekakor širše prisotne med Slovenci in nasploh med prebivalci v okupirani Evropi. Z njimi so se soočali tudi slovenski komunisti in Perko nikakor ni bil edini, ki je imel pomisleke o takojšnjem radikalnem oboroženem odporu v razmerah, ko je bila Nemčija dejansko na vrhuncu svojih moči. Tudi sam sekretar Franc Leskošek in član CK KPS Miha Marinko sta imela v začetku podobne pomisleke, dokler nista doživela kritike na vsejugoslovanskem posvetovanju v Stolichah v Srbiji septembra 1941.⁸ Zato je bila izključitev Perka iz partije objektivno tudi v funkciji dokazovanja jugoslovanskemu vodstvu oziroma Josipu Brozu Titu, da je vodstvo slovenske partije zavestno sprejelo kritiko v Stolichah in sedaj dosledno izvaja sprejeto usmeritev brezkompromisnega odpora. S tem je treba povezati še en moment, ki pa se navezuje na razmere v jeseniški partijski organizaciji pred začetkom vojne. Le-te so zadevale tudi Perka in so najbrž še dodatno prispevale k izreku stroge partijske kazni. Jeseniški komunisti so takrat v očeh vodstva KPJ namreč veljali za primer slabega in neuspešnega usmerjanja partijskega delovanja v industrijskem okolju, ki bi že po definiciji moralo partiji predstavljati osnovno socialno bazo. V tem smislu so bile predvsem Jesenice (poleg Trbovelj) izpostavljene tudi na peti državni konferenci KPJ v Dubravi pri Zagrebu oktobra 1940. V organizacijskem poročilu na tej konferenci je Josip Broz Tito izpostavil dejstvo, da so Jesenice z okoli 5.000 delavci do pred kratkim imele komaj 12 članov KPS. O tamkajšnjih komunistih je podal pov-

sem uničujočo oceno, saj je govoril o oportunistih, ki "zločinsko ovirajo razvoj Partije", tj. ovirajo pridobivanje novih članov in vzgojo novih vodstvenih kadrov, se oportunistično upirajo izvajanju partijske usmeritve, delajo celo vrsto napak, ovirajo boj delavskega razreda ter delajo v korist "interesov razrednega sovražnika v interesu izkoriščanja delavcev".⁹ To so bile hude obtožbe, kakršne je komunistična partija običajno naslavljala na socialne demokrate.

Za izključitev iz CK KPS in KPS je Perko zvedel povsem slučajno in v zelo dramatičnih okoliščinah poleti 1942 v novomeškem okrožju, kjer je še vedno deloval kot aktivist OF in KPS v podokrožju Gorjanci. To je bil čas, ko je komunistična partija v Ljubljanski pokrajini neprikrito vnašala v odporniško gibanje revolucionarne elemente oziroma prehajala v t. i. drugo fazo revolucije, za katero je bilo značilno rigorozno obračunavanje z dejanskimi in domnevnimi nasprotniki, širjenje sektaškega odnosa v partijskih vrstah do nekomunističnih pripadnikov v odporništvu in tudi npr. generalno do Cerkve, razmah oblastnega ter samopašnega nastopanja partizanskih komand nasproti civilnemu prebivalstvu in aktivistom, pred čemer niso bili varni niti komunisti itd. Naznačeno dogajanje je celo ogrozilo enotnost oziroma sam obstoj OF.¹⁰

Žrtev opisanih razmer je postal tudi Perko. Julija 1942 so ga aretirali, kakor navaja Perko, po navodilu komandanta V. grupe odredov dr. Marijana Dermastie, le-ta pa naj bi dobil tozadevno naročilo od samega Leskoška; vsaj tako je povedal Leskošek kasneje, ki pa naj bi zahteval aretacijo v šali!¹¹ Perko v sočasnem dokumentu navaja kot datum aretacije 17. julij 1942,¹² ki pa je napačen; morda je prišlo do napačne pri pretipkavanju dokumenta. Iz dnevniških zapiskov svetokriškega župnika Andreja Zupanca namreč vidimo, da se je to zgodilo 27. julija. Župnik je ob tem dogodku zapisal, da so partizani Perka odpeljali vklejenega in pomenljivo pripomnil, da "se bodo med seboj" – namreč pobili. Iz istega vira izvemo, da je bil Perko 29. julija že doma.¹³ O dnevih, ki jih je Perko prebil pod "varstvom" partizanske oblasti, ne vemo kaj dosti. Samo kakšnemu najožjemu prijatelju je kasneje zaupal, da mu je grozila fizična likvidacija, o podrobnostih pa ni govoril.¹⁴

Od aretacije dalje, ki jo je Perko Leskošku v pismu julija 1943 označil za "nesramno in krivično", ter istočasnega sporočila o izključitvi iz partije, je Perko nato tako rekoč skoraj do smrti bojeval bitko za razčiščenje spornih vprašanj ter konfliktov in ker je bil prepričan, da se mu je zgodila krivica, si je vztrajno prizadeval za rehabilitacijo. Že samo dejstvo, da si je za to prizadeval dolga leta, govori tudi v Perkovem primeru o pogosto nič kaj tovariških odnosih med komunisti. Ob aretaciji, pri čemer je Perka še zlasti prizadelo, da so ga vklejili in žalili, so Perku kot

17.7.42 Šla sta v goro s Ivanom Glušičem in Miha Zupančič

(koga čina gotovo Franci na volji), mlada poba.

Samos se odločijo ^{skrajnjim} Venčetu Perkoča, za bodo med seboj.

Ta se kar javno v dvorani predaval o konspiraciji.

Tudi Nacista nekaj skrivaj. O Bog ne naj, da bi se trje pogubile!
Šla sta ovčina vrnaj si slane, zvečer deti.

Učili so tudi Kračmanovoga^T paradi katovine, skupaj
s Prakovim. Menita da bila vola žrnata Ogričan na Polkoben.

Štornjig je se že 75% za vrnilost. Kovčev je vora pavnice
povrnit; ga je avtograd - Slomica ga je ustrelit.

20. Anton Vozelj iz Peč, brata v Osnov. pri Mazonju, je

šteta M^o Kuchar s 1/4, da je sila de Capuja; da je
kravta. Odločijo se jo štornji. Jeda ubitna vola!

Paul; so ukreniti v Osnov. z vola, Slomica ustreliti, ki nje
naraj. V B^o so ustreliti. Je hro. partov zablavalo v Bork
vrtajo.

25.7. 50. Štamci protivajo proti Karkarju. Druga armata
proti Stalingradu.

Angličani stalno bombardirajo Štornjig. Žili so Karkar

28. 29.7. Perko je se Toma. Zato sta je bil, da ga ljudev na mara

in ta je on Tol B+S odločijo (to je sam pravnit bil prot Francitovj)

Da je tian nake politične komisije, ki je izjavila, da
bi umori niso bili na mestu (7/1)

30.7. Tm Alojzij Tokalj (žura Strancar ali Strancar) iz Pivke
in brati kosh. hro. ovčnik. Da je olival v vasi, da slov.
particani so dobri, a nake vodstvo na partu.

vzrok aretacije navedli dezerterstvo z Gorenjske ter njegovo intervencijo za izpustitev župnika in kaplana iz Sv. Križa, ki so ju aretirali partizani, Perko pa je hotel preprečiti njuni likvidaciji. Zaradi aretacije je že avgusta 1942 naslovil pritožbo na Izvršni odbor Osvobodilne fronte in Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet. Od njiju je pričakoval, da bosta zadevo preiskala, krivce poklicala na odgovornost, njega pa rehabilitirala s tem, da se mu "vrne čast in popravi porazni vtis na terenu samem, ki ga je aretacija naredila na ljudi". Istočasno je zaradi izključitve iz partije vložil pritožbo na CK KPS.¹⁵ Zaradi žaljivega postopanja in t. i. prestopkov, zaradi katerih je bil aretiran, je že konec julija napisal pritožbo tudi na partizansko komando, ki je bila vpletena v njegovo aretacijo.¹⁶

V pismu centralnemu komiteju 13. avgusta 1942 je pojasnil, da je šele pred štirinajstimi dnevi zvedel za izključitev iz partije. Ker mu partijske kazni ni nihče uradno sporočil, zaradi česar tudi ni bil seznanjen z vzroki izključitve, se je za pojasnilo že obrnil na Borisa Kidriča, ki mu je lahko le potrdil dejstvo izključitve. Zato je prosil, da mu CK KPS sporoči vzrok izključitve in s tem omogoči morebitno pritožbo na partijski kongres, obenem pa je poudaril tudi dejstvo, da mu je Leskošek novembra 1941, ko je bil poslan v novomeško okrožje, izrecno naročil, naj politično deluje za OF in za partijo, česar se je potem tudi držal. Dalje navaja, da je šele v času aretacije od nekaterih partijskih "sodrugov" slišal neresnične očitke. Sekretar okrožnega komiteja KPS Novo mesto Viktor Avbelj mu je npr. očital, da je zahteval izpust kaplana Alojzija Sterleta in župnika Andreja Zupanca iz Sv. Križa in se pri tem skliceval na članstvo v partiji in CK KPS, kar je Perko odločno zanikal. Naslednji Avbljev očitek je zadeval Perkov odhod z Gorenjske, ko naj bi šlo za dezerterstvo, v tem smislu pa je Avbelj govoril o Perku tudi nekaterim aktivistom v novomeškem okrožju. Ni jasno ali je Avbelj širil to dezinformacijo na osnovi podatkov, ki jih je morebiti dobil od CK KPS še v Ljubljani v času, ko je odhajal v novomeško okrožje, ali je morda oceno CK KPS o Perkovem zadržanju jeseni 1941 nato še sam nekoliko zaostрил pod vplivom dogajanj v Ljubljanski pokrajini pomladi ter poleti 1942 in očitek oportunitizma prekvaficiral kar v dezerterstvo ali pa je šlo enostavno za nesporazum. Čeprav za partijsko vodstvo očitek o dezerterstvu ni mogel biti relevanten glede na to, da je bilo tako in tako neposredno seznanjeno z načinom Perkovega prihoda z Gorenjske v Ljubljano, je Perko kljub temu, verjetno z namenom preprečiti kakršnekoli nadaljnje nesporazume ali manipulacije, v tem pismu poudaril, da je prišel v Ljubljano na poziv CK KPS, "kjer se mi je z ozirom na mojo bolezen in izčrpanost določilo delo na dosedanem področju...". Od CK KPS je pričakoval, da bo pri Avblju dosegel preklic vseh neresničnih govoric.¹⁷

V istem pismu je Perko obvestil CK KPS, da se je zaradi grobe aretacije in navedenih vzrokov zanj pritožil na vrhovno poveljstvo slovenskih partizanskih čet in izvršni odbor OF, od koder pričakuje formalne odločitve. Ker pa je sam do nedavnega bil član KPS, člani KPS pa so bili tudi tisti, ki so "inscenirali ta proces" proti njemu, je sodil, da mora to zadevo reševati tudi najvišji partijski forum, "ker je pravična rešitev in pravi odnos do posameznika tudi v korist partije same". Posebej ga je prizadelo, da je od strani komunistov doživel "zelo nesodružen in celo sovražni odnos (razen par izjem)". Kljub temu pa je, kot je poudaril, ostal še naprej prepričan komunist in je želel ponovno postati član KPS.¹⁸

Iz žal le delno ohranjene pritožbe, naslovljene na glavno poveljstvo in izvršni odbor OF, izvemo podrobneje za nekatera navzkrižja s partizansko oblastjo, ki so privedla do Perkove aretacije. Eden izmed očitkov je zadeval Perkovo nasprotovanje zaplembi radijskih aparatov, ki jo je na terenu izvršila V. grupa odredov. Tudi mnenje nekaterih drugih je bilo, da je z zaplembo bila storjena napaka, ki je škodila politiki OF pa tudi avtoriteti njenih predstavnikov na terenu. Drugi "prestopki" je zadeval nasprotovanje aretaciji župnika in kaplana. Perko je v pritožbi poudaril, da načeloma ni nasprotoval nadaljnjemu postopanju proti obema, pač pa je predlagal izpustitev zato, "da bi se ustvarilo potrebno psihološko stanje ljudi, tudi za eventualne skrajne posledice". Župnika je obremenjevalo neko pismo bratu (tudi duhovniku), v katerem naj bi se "sovražno izražal proti partizanom", sicer pa je bil pri ljudeh zelo priljubljen in je veljal za pravo dobričino, v političnem pogledu pa za zaletavega. Kaplan je bil begunec, zaprte narave in ljudje ga niso niti dobro poznali. Perko pojasnjuje, da se je kot aktivist na terenu z močno zakoreninjenim vplivom duhovščine zavedal, "kakšne posledice bi lahko rodil strah pred pokretom OF, oziroma kolikega pomena je za gibanje, če se ljudstvo prepriča o pravičnosti našega postopanja". Poleg tega je menil, da je bilo mogoče oba duhovnika tako in tako prijeti vsak čas, ker sta stalno živela v Sv. Križu. Opozarjal je, da je bilo razpoloženje ljudi po aretaciji zelo "nepovoljno" in da so tudi vsi aktivisti stali na stališču, da ju je potrebno izpustiti, ker bo sicer prišlo do neugodnih političnih posledic. Predvsem zaradi razburjenja na terenu je Perko zasliševalni komisiji predlagal, da se ju izpusti in po maši pred cerkvijo organizira miting, kjer bi se ljudem pojasnilo delo župnika in kakšne posledice sledijo v primeru sovražnega delovanja. Omenjena komisija je nato župnika izpustila in sprejela Perkov predlog o organiziranju mitinga, kaplana pa so najprej odpeljali v partizanski štab zaradi njegove izjave, da odklanja komunizem kot ideologijo zaradi njegovega ateizma, čeprav je zagotovil, da ne bo deloval niti proti OF niti komunizmu. Vendar se Perko z odločitvijo komisije ni

strinjal, saj je menil, da se zaradi osebnega mišljenja kaplana ne more zadržati, če ni storil kakšnega konkretnega dejanja proti "slov/enskemu/ revol/ucionarnemu/ pokretu in če on svojega mišljenja ne širi med druge". To je utemeljeval s tem, "da stojimo na načelu svobode mišljenja in da sodelujemo v OF s katoličani, kateri komunizma kot ideologije v celoti ne sprejemajo...".¹⁹

Kljub obširnemu pojasnjevanju na vseh treh najvišjih instancah Perko ni prejel ustreznega odgovora in zadoščenja. Delno so temu sprva morda botrovale močno poslabšane razmere v Ljubljanski pokrajini, kjer se je takrat pričela obsežna in silovita italijanska ofenziva; le-ta je med drugim ogrozila tudi osrednje vodstvo in za dalj časa pretrgala ali otežila njegove stike s terenom. Perka pa je težil predvsem molk s strani CK, saj je imel nedvoumno potrditev, da je le-ta njegovo pismo prejel. Zato mu je, potem ko so se razmere v pokrajini že konsolidirale, februarja 1943 ponovno pisal in prosil, da se vendarle razčisti vprašanje njegove aretacije in izključitve iz partije, saj naj bi se vmes dogodile še nekatere "nove denunciacije" proti njemu. Želel je, da CK zadevo podrobno preišče, zasliši njega in ostale prizadete ali pa mu sporoči konkretne razloge izključitve in mu tako prizna pravico obrambe pred partijskim kongresom. Posebej je prosil za pospešeno preiskavo zadeve, ker da s tem ne bo ustrezno samo njegovi osebni želji in da se mu povrne volja do dela, "marveč je to tudi v interesu partije same, da se take stvari čimprej razčistijo". Očitno je želel apelirati tudi na človeško ter tovariško vest in zavest, ko je pripomnil, da partijsko vodstvo, gotovo pa nekateri njegovi člani, dobro poznajo njegovo javno in partijsko delovanje v preteklosti, katero ni "sad sebičnih računov in častihlepja, marveč le rezultat dolžnosti, ki jo čutim že od mladosti, kot zaveden proletarec". Poudaril je, da se ni nikomur vsiljeval, da je vsako javno funkcijo in z njo povezano delovanje sprejel na željo in skladno z navodili partije, da je celotno njegovo delovanje bilo usmerjeno v korist delavskega razreda in njegove avantgarde, tj. partije. Nedoločno je izrazil domnevo, da morda obsojajo njegovo delo prav tisti tovariši, ki so prej "peli hvalo" o njem, ne da bi ga takrat pri tem iniciativno podpirali, pri čemer je mislil na čas, ko je opravljal funkcijo župana. V omenjenem pismu je še zapisal, da bi bil težko razočaran, če ne bi našel pravice pri tistih idejnih tovariših, s katerimi je v skupnem boju "žrtvoval mladost, zdravje, svobodo in morda bom tudi življenje". Pristavil pa je še: "Vem da partija ne pozna sentimentalnosti, vendar mora tudi partija gledati na partijca kot človeka in ga kot takega tudi ocenjevati. Ne samo po delu, marveč tudi po njegovih subjektivnih pogojih."²⁰ Tudi na to pismo ni prejel odgovora.

Spomladi 1943 so Perka ponovno sprejeli v KPS in sicer na iniciativo okrožnega komiteja KPS Novo mesto, ki ga je takrat vodil Franc Čeme. Čeprav je CK KPS 24. maja 1943 podučil novomeško okrožno vodstvo, da člane partije, ki jih izključi CK, lahko sprejme nazaj izključno samo CK, naloga okrožnega komiteja pa da je bila spremljati Perkovo delo in ga le predlagati centralnemu komiteju za sprejem v partijo, je sklep o sprejemu Perka v KPS potrdil, ob tem pa poudaril, da je bil Perko "pravilno izključen in o njegovi izključitvi obveščen z motivacijo, zato o njegovi zadevi ni potrebno nikakega razčiščevanja". Vendar poduk glede načina za ponoven sprejem ni bil morebiti uperjen proti Perku, saj je CK poudaril, da isto velja tudi za izključenega znanega predvojnega novomeškega komunista Srečka Prežljaja in je torej šlo za ustaljeno prakso.²¹

Ko je preteklo že leto dni od aretacije in vesti o izključitvi iz partije, se je Perko ponovno obrnil na CK KPS oziroma neposredno na njegovega sekretarja Franca Leskoška, ki ga je nagovoril z "dobrim prijateljem in znancom". V zelo obširnem pismu je ponovno opisal vprašanje aretacije, izključitve iz partije ter pritožb na osrednje politično-vojaško vodstvo. Kar zadeva aretacijo je resignirano ugotavljal, da je edini odgovor na pritožbo dobil od Borisa Kidriča, ki se mu je v imenu CK KPS opravičil "za to svinjarijo Urbana /Marijan Dermastia/". To se je očitno zgodilo takoj po aretaciji in domnevamo lahko, da je verjetno bil prav Kidrič tisti, ki je izposloval njegovo izpustitev in ga morda rešil najhujšega. Na to lahko posredno sklepamo tudi na podlagi propustnice iz avgusta 1942, ki je Perku dovoljevala gibanje po celotnem partizanskem ozemlju in jo je podpisal Boris Kidrič.²² V pismu iz julija 1943 je Perko pojasnjeval, da bi s to Kidričevo gesto smatral zadevo za zaključeno, če bi

Izvršni odbor Osvobodilne fronte
Slovenskega naroda.

P R O P U S T N I C A .

Tov. Perku je dovoljuje kretanje po vsem svobodnem slovenskem ozemlju,

Na položaju, dne, 4. avgusta 1942.

Poverenik za občo upravo:

Peter Kalan

Propustnica iz avgusta 1942, ki jo je podpisal Boris Kidrič - Peter Kalan.
(arhiv Vencija Perka, last Breda Perko)

se mu krivica zgodila v internem partijskem krogu, ker pa se je aretacija izvršila pred očmi javnosti, je menil, da je potrebno najti način, kako to krivico popraviti na samem terenu, kar ni samo v interesu njegove osebne časti, katero ima glede na svoje delo pravico braniti, temveč je poprava krivice predvsem v interesu OF, katere propagandist je bil pred in po aretaciji. Leskoška je takole opomnil: "Kaj so si o tem mislili ljudje, katerim smo govorili o svobodi, si lahko misliš." Sam naj bi ob aretaciji imel vsaj to prijetno zadoščanje, da je spoznal, kako močno se je v kratkem času "zasidral" med ljudmi, ki so skoraj brez izjeme obsojali aretacijo, vendar je menil, da je kljub temu trpela njegova avtoriteta, ki si jo je sicer ustvaril z delom. Ponovno je zahteval pojasnilo o vzroku izključitve, "s čimer bi se mi dalo priliko spoznati in popraviti moje eventuelne napake in pogoške, oziroma bi si mi dala možnost pritožbe na kongres ali CK KPJ". Čeprav je bil med tem ponovno sprejet v partijo, vendar le kot novinec (!), je smatral, da s tem problemi niso "likvidirani" in je zahteval pojasnilo o usodi njegove pritožbe – če ima pravico do nje oziroma če sploh lahko pričakuje odgovor na njo.²³

Skratka, z neverjetno vztrajnostjo je bil pripravljen braniti svojo čast in delo. Ta pravica se mu je zdela tako elementarna, da se ni zaustavil niti pred avtoriteto sekretarja CK KPS. Da bi čim bolj verodostojno in prepričljivo ilustriral svojo privrženost ideji, je v gornjem pismu Leskošku obširno opisal tegobe svojega proletarskega življenja in vpetost v delavsko in komunistično gibanje ter javno življenje pred vojno. Kot uspeh svojega sindikalno-političnega delovanja je npr. izpostavil ustvarjanje enotnosti

4. Zvezek

POVERILNICA

Dov..... *Perka Venclja*..... je bil dne..... izvoljen o
 rajon.....
 številno.....
 kuroda.....

Na teranski odbor.....

KALODBOR O.F. MODUKOZJA

0 ★ F

Poverilnica odposlanca Perka Venclja - 26. IX. 1943
 (preslikavo dokumenta hrani Dolenjski muzej Novo mesto)

jeseniškega delavstva v njegovih nastopih in zahtevah, glede županovanja je ocenjeval, da je bilo vodenje občinske politike vendarle dobro, čeprav je bil deležen kritik s strani partije, o kateri pa je zapisal, da je bila pasivna in je vsa iniciativa slonela na njegovih ramenih, za volitve leta 1938 je vztrajal na oceni, da je bila pravilna odločitev, ko so na Jesenicah komunisti imeli skupno listo s krščanskimi socialisti, čeprav se je Kardelj zavzemal za samostojen nastop komunistov. Perku je bilo seveda v letu 1943 jasno, da je odstranjen iz vodilnega partijskega jedra. V navedenem pismu Leskošku je namreč ugotavljal, da "je Partija, kakor sedaj razumem, več pričakovala od mene, kakor sem pa stvarno mogel dati", torej je partijo v nekem smislu razočaral. Vendar se je s takšnim spoznanjem ter oceno težko sprijaznil in je želel zadevo vsaj pojasniti. Menil je, da je partija v zvezi z njim spregledala oziroma ni upoštevala treh pomembnih dejstev: 1. vse do internacije v Bilečo leta 1940 ni imel skoraj nikakršne partijske ideološke in organizacijske izobrazbe in izkušenj; 2. zaradi obremenitve z legalnimi funkcijami, ki jih je večinoma moral sprejeti po iniciativi partije, ni imel časa za t.i. samoizgrajevanje; 3. ni se zadosti upoštevalo že od mladosti njegovega šibkega zdravja, ki se mu je nato v Bileči in nemškem taborišču še poslabšalo.²⁴

Nato je zadeva Perko v intenzivnem vojnem dogajanju začasno poniknila, čeprav je Perka še vedno vznemirjala oziroma bremenila. To npr. potrjuje pismo Perkovega političnega sodelavca v novomeškem okrožju in sekretarja rajonskega komiteja KPS Gorjanci Martina Bajca konec leta 1943 CK KPS, ki ga je Bajc napisal na izrecno Perkovo prošnjo. V njem Bajc podaja zelo pozitivno oceno, o Perkovem političnem delovanju v novomeškem okrožju od konca leta 1941 dalje, o izključitvi iz KPS pa navaja, da je zanjo zvedel slučajno avgusta 1942, vzrok pa da naj bi bil, po govoricah sodeč, "dezertstvo iz Gorenjske"; očitno so se govorice o tem še vedno vzdrževale. Potem ko pove, da sam o tem ne ve ničesar pozitivnega, pa za Perkovo osebnost značilno opozarja: "Imel sem pri vsem njegovem delu vtis, da ga izključitev in razni očitki jako bolijo in ovirajo pri njegovem delu. Mnenje moje je, da če bi se ta stvar vredila, da bi imel veliko več moralne opore, kakor jo sicer čuti po moji sodbi."²⁵ Perko je zatem še nekaj časa deloval v novomeškem okrožju (od februarja 1944 kot načelnik propagandnega odseka pri okrožnem odboru OF Novo mesto), pomladi 1944 pa je prešel v odsek za informacije in propagando pri Predsedstvu SNOS. Jeseni 1944 je bil kot inštruktor komisije za agitacijo in propagando IOOF začasno poslan na politično delo na Štajersko.²⁶ Zaupali so mu torej opravljajne splošnih političnih funkcij, ne pa partijskih.

Pred koncem vojne je postal podpredsednik, maja 1945 pa predsednik Enotnih sindikatov v Sloveniji. Vendar je bil po nekaj mesecih razrešen brez obrazložitve,

kar ni ostalo brez odziva med jeseniškimi delavci, ki so celo menili, da bi delavci morali imeti vpogled v seje CK.²⁷ To je bil čas, ko je partija začela namenjati sindikatom vse bolj pomembno politično vlogo, ki naj bi postopoma preseгла politični pomen Osvobodilne fronte. Skladno s to usmeritvijo je vodila tudi kadrovska politiko. Hkrati so se iz vrha partije vrstila opozorila pred t. i. ostanki socialdemokratskega duha, ki naj bi bili prisotni predvsem v vrstah predvojnih sindikalnih funkcionarjev.²⁸ V naznačenih novih razmerah Perko očitno ni več ustrezal za vodstveni položaj v sindikatih. Ko je npr. na seji CK KPS 7. 6. 1946 Ivan Maček poročal, da je zaradi preobremenjenosti ljudi iz CK KPS posebno v Ljubljani prišlo do pojava, da hodijo na razna predavanja po terenu ljudje, "ki niso partijsko močni" in se na ta način "masovno usidrajo", ker ni drugih partijcev, ki bi delali na terenu, zaradi česar naj bi imel CK težave take ljudi razkrinkavati, je med takšne neustrezne komuniste poimensko navedel poleg dveh pomembnih predvojnih komunistov, prof. Mirka Koširja in dr. Milana Lemeža, tudi Vencija Perka.²⁹ Perko je v tem času dejansko nalletel na težave na rojstnih Jesenicah. Tako so mu onemogočili poslansko kandidaturo na Jesenicah, čeprav so ga predlagali volivci. Da bi se iz Ljubljane čim manj vračal na Jesenice, so prestavili še ženo z učiteljskega mesta na Koroški Beli v Ljubljano. Zato je sklenil umakniti se iz političnega delovanja na Jesenicah. V pismu mestnemu komiteju KPS Jesenice junija 1946 je ta korak med drugim pojasnil s spoštovanjem partijskih odločitev oziroma, da bo delal tam, kjer ga bo partija potrebovala.³⁰

Treba pa je poudariti, da eliminacija Perka v partijski in širši politični sferi posledično ni povzročila morebitnega posega tudi na njegovo povsem eksistencialno področje. Ves čas je bil zaposlen in je opravljal pomembne naloge na gospodarskem področju; med drugim je bil član planske komisije LRS, član gospodarskega sveta FLRJ, generalni direktor zvezne kovinske industrije, direktor glavne direkcije prehranske industrije LRS, direktor tovarne Teol, leta 1962 pa je odšel v pokoj kot direktor tovarne Lek.

Ne glede na to je nadaljeval s prizadevanji za dokončno razjasnitev odprtih vprašanj iz vojnega obdobja. Predvsem je hotel doseči črtanje partijske kazni ter pravico do "Spominskega znaka 1941", ki mu ga je predsedstvo SNOS marca 1945 odobrilo, po vojni pa mu ga potem niso podelili.³¹ Zato se je pritožil tudi na kontrolno komisijo CK KPJ v Beogradu. V pritožbi je med drugim poudaril, da je njegov pobeg iz nemškega taborišča vendar prepričljiv dokaz njegove predanosti partiji, če se mu že zameri dejstvo, da ga je gestapo aretiral. O razhajanjih z Gregorčičem pa je pojasnil, da so bile razlike taktične narave; medtem ko je Gregorčič utemeljeval propagando na skorajšnjem koncu vojne (približno čez dva meseca!) in da Nemčija pošilja na fronto poslednje sile, je on opozarjal, da bo vojna dolga in da je temu treba

prilagoditi propagando.³² Kontrolna komisija CK KPJ se je v zvezi s Perkovo pritožbo obrnila za dodatne informacije oziroma mnenje na kontrolno komisijo CK KPS, ki pa je vztrajala na stališču, da Perku ni bila povzročena nobena krivica. Nasprotno, pritožba naj bi še dodatno potrjevala, da Perko ne priznava lastnih napak in da skuša na vse načine prikriti svoj oportunistem, še zlasti oportunistem iz leta 1941, ko naj bi kot vodilni funkcionar zakrivil zastoj oboroženega odpora na jeseniškem območju. V odgovoru slovenske kontrolne komisije so se pojavile nekatere nove obtožbe, insinuuacije, sprevernjena dejstva in kotradikcije. Sedaj so Perku npr. očitali, da ob okupaciji ni spoštoval direktive o umiku vidnejših komunistov v ilegalo, zaradi česar je bil aretiran. Navajali so absurden očitek, da se je dnevno javljal žandarmeriji. Na Leskoškovo direktivo naj pobegne iz taborišča, naj bi oportunistično dejal, zakaj so ga klicali, saj vojne še ne bo kmalu konec. Ob navedbi, da je bil poslan v taborišče Kraut, je bilo "pojasnjeno", da je to bilo "eno izmed najlažjih nemških taborišč". Po vrnitvi s taborišča naj bi s svojim oportunistom odvrčal ljudi od odpora okupatorju. Ko so ga po izključitvi poslali v novomeško okrožje, naj bi delal samo po liniji OF, izključitev iz partije pa da mu je javil Avbelj! Komisija, v imenu katere je pisala Mica Šlander, je tako v Beograd sporočila: "Njemu je bilo torej popolnoma jasno, zakaj je bil izključen in ni ostalo ničesar nerazčiščeno, kakor on lice-merno izjavlja v svoji pritožbi, niti mu ni mogel dejati nobeden od naših funkcionarjev, da je bila izključitev neumnost." Tudi v novomeškem okrožju naj bi delal "velike napake", za kar ga je CK že klical na odgovornost, vendar naj bi velika italijanska ofenziva preprečila razčiščenje. Leta 1943 je bil od "sorazmerno neodgovornih tovarišev" ponovno sprejet v partijo, o čemer je bil CK KPS sicer obveščen, vendar tega problema ni razreševal zaradi pomembnejših dogodkov pred kapitulacijo Italije, zato se je Perko "vrinil v Partijo in ostal v njej brez razčiščenja in brez odobritve CK KPS!" Torej le priznanje, da je problem ostal nedorečen! Kadrovska komisija CK KPS je po vsem tem smatrala, da Perku "spomenica 1941" ne pripada in da se mu tudi izključitev iz KPS ne briše. Zapisala je celo, da glede na to, da vse njegove napake izhajajo iz "oportunizma in plašljivosti", zaradi česar ni zaupal v pravilnost partijske linije v letu 1941, "obstoji sum, da je tudi njegovo zadržanje v nemškem zaporu bilo kolebljivo, česar pa za sedaj ni mogoče preveriti".³³

Kljub krivicam in neresnicam je ostal trmasto pokončen in na trenutke do posameznih partijskih "tovarišev" kar neugoden. Tako je vendarle dočakal postopno rehabilitacijo. Leta 1961 mu je bila priznana "partizanska spomenica 1941" in kasneje so sledila še druga priznanja in odlikovanja (Orden zasluge za narod z zlato zvezdo, Orden zasluge za narod s srebrnimi žarki, Orden dela II. stopnje, Orden

bratstva in enotnosti II. stopnje itd.). Potem je CK ZKS leta 1987 zadevo Perko sklenil vendarle spraviti z dnevnega reda. V tem kontekstu je nastala izjava Viktorja Avblja, s katero je potrdil, da mu je konec novembra 1941, ko je odhajal v novomeško okrožje v funkciji okrožnega sekretarja, organizacijski sekretar CK KPS Tone Tomšič naročil, naj sporoči Perku izključitev iz partije zaradi njegovega "oportunističnega zadržanja pri organiziranju in udeležbi v narodnoosvobodilnem gibanju". Vendar Avbelj naročila ni izvršil – najprej ne zaradi tega, ker ni dobil zveze s Perkom, kasneje pa ne zato, ker je spoznal njegovo požrtvovalno delo na terenu. Avbelj je v izjavi celo zapisal, da je zaradi nepretrganega političnega delovanja in Perkovega ugleda pri aktivistih in med prebivalstvom smatral, da pri Perku ni šlo za prekinitev partijskega staža in tudi ne za ponovni sprejem v partijo, ampak kvečjemu za "formalno ponovno povezavo v organizacijo"; kar je bil odveč in neprepričljiv poskus popravljati stvari za nazaj, saj je bil sklep CK KPS povsem nedvoumen. Dalje je CK ZKS Perku omogočil, da je v intervjuju za časopis Komunist spregovoril o stvareh, ki so ga desetletja težile.³⁴ S tem je doživel rehabilitacijo - vendar zanj petinštirideset let prepozno. Prav zaradi tega rehabilitacija ni bila prava rehabilitacija. Izvršila jo je namreč nova generacija vodilnih komunistov, ki ni imela ničesar opraviti z ravnanjem svojih predhodnikov v vojnem in neposredno povojnem obdobju, tj. s Perkovimi tovariši, predvsem Francem Leskoškom, ki v obravnavanem primeru niso hoteli oziroma zmogli niti odkritega pogovora.

³⁴ Več o tem glej med drugim v obsežnem prispevku Vencija Perka v Jeseniškem zborniku I, Jesenice 1964 (Iz naših bojev v občini Koroška Bela) ter v štirih zapisih Vencija Perka v Jeseniškem zborniku III, Jesenice 1975 (Ustanovni kongres Komunistične partije Slovenije na Čebinovem; Stavka jeseniških kovinarjev leta 1935; Pravda odpuščenih delavskih zaslužnikov pri KID pred Mednarodnim uradom dela v Ženevi; Dr. Aleš Stanovnik in spomini nanj).

³⁵ Vencelj Perko: Spomini na leto 1941, v: Jeklo in ljudje - Jeseniški zbornik V, Jesenice 1985; Glej še Ivan Križnar, Jeseniško okrožje med nacistično okupacijo in narodnoosvobodilnim bojem, Ljubljana 2000, str. 67, 68.

³⁶ Vencelj Perko: Ne udirhajmo počez po partiji, bimo po pokvarjenih, Komunist, 4. 9. 1987, št. 36.

³⁷ Na tem mestu se prijazno zahvaljujem gospe Bredri Perko za podatke, ki mi jih je posredovala v več pogovorih, posebej pa se je zahvaljujem za možnost vpogleda v osebni arhiv Vencija Perka, ki ga imam.

³⁸ Arhiv Republike Slovenije (dalje ARS), AS 1487, Centralni komitej KPS, Pismo Vencija Perka 17. 7. 1943 Francu Leskošku, t. e. 15, a. e. 1105.

³⁹ Dokumenti centralnih organa KPJ : NOR i revolucija (1941-1945), knjiga 2, Beograd 1985, št. dok. 40.

⁴⁰ Dokumenti centralnih organa KPJ : NOR i revolucija (1941-1945), knjiga 2, št. dok. 51.

⁴¹ Miha Marinko: Moji spomini, Ljubljana 1974, str. 271-278.

⁴² Peta zemaljska konferenca KPJ (19-23. oktober 1940). Izvori za istoriju SKJ, Beograd 1980, št. dok. 1, str. 33, 34.

⁴³ Vidica Deželak Barč: Komunistična partija Slovenije in revolucionarno gibanje 1941-1943, Ljubljana 2007, str. 137-149.

⁴⁴ Vencelj Perko: Ne udirhajmo počez po partiji, bimo po pokvarjenih.

⁴⁵ AS 1487, Pritožba Vencija Perka 31. 7. 1942 proti postopanju partizanske komande, t. e. 15, a. e. 1072.

⁴⁶ Dolenjski muzej Novo mesto, zbirka osebnih dokumentov, vojni dnevnik (1941-1945) svetokriškega župnika Andreja Zupanca, NZ 1124.

⁴⁷ Joža Vartl: In memoriam Vencelj Perko, Jeseniški zbornik VII, Jesenice 1995, str. 294; Isti, izjava 14. 1. 2009.

⁴⁸ AS 1487, Pismo Vencija Perka 17. 7. 1943 Francu Leskošku, t. e. 15, a. e. 1105.

- ¹⁶ AS 1487, Pritožba Vencelja Perka 31. 7. 1942 proti postopanju partizanske komande, t.e. 15, a.e. 1072.
- ¹⁷ AS Pismo Vencelja Perka 13. 8. 1942 centralnemu komiteju KPS, t.e. 15, a.e. 1078.
- ¹⁸ AS Pismo Vencelja Perka 13. 8. 1942 centralnemu komiteju KPS, t.e. 15, a.e. 1078.
- ¹⁹ AS 1487, Del pritožbe Vencelja Perka (avgust 1942) na Izvršni odbor OF in Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet, t.e. 15, a.e. 1079.
- ²⁰ AS 1487, Pismo Vencelja Perka 10. 2. 1943 centralnemu komiteju KPS, t.e. 15, a.e. 1105.
- ²¹ AS 1487, Pismo CK KPS 24. 5. 1943 okrožnemu komiteju KPS Novo mesto, t.e. 27, a.e. 3022.
- ²² Osební arhív Vencelja Perka, Propagandna IO OF za Vencelja Perka z dne 4. 8. 1942.
- ²³ AS 1487, Pismo Vencelja Perka 17. 7. 1943 Francu Leskošku, t.e. 15, a.e. 1105.
- ²⁴ AS 1487, Pismo Vencelja Perka 17. 7. 1943 Francu Leskošku, t.e. 15, a.e. 1105.
- ²⁵ Osební arhív Vencelja Perka, Pismo Martina Bajca 19. 12. 1943 Centralnemu komiteju KPS.
- ²⁶ Tone Ferenc: Ljudska oblast na Slovenskem 1941–1945, knjiga 3, Ljubljana 1991, str. 57, 120, 407, 419, 424, 425, 476, 477.
- ²⁷ Darinka Dmrošek: Zapisniki politbiroja CK KPS/ZKS 1945–1954, Viri, 15, Ljubljana 2000, str. 44; Vencelj Perko: Ne udružajmo počez po partijih, bismo po pokvarjenih.
- ²⁸ Matej Jeraj: Slovenski sindikati in socialna politika 1945–1950, Ljubljana 1995, str. 52, 54, 38–44; Jera Vodašek Starč: Prevzem oblasti 1944–1946, Ljubljana 1992, str. 374, 375, 400, 401.
- ²⁹ Darinka Dmrošek: Zapisniki politbiroja CK KPS/ZKS 1945–1954, str. 64.
- ³⁰ Vencelj Perko: Ne udružajmo počez po partijih, bismo po pokvarjenih; Osební arhív Vencelja Perka, Pismo Vencelja Perka junija 1946 Mestnemu komiteju KPS Jesenice.
- ³¹ Osební arhív Vencelja Perka: Potrđilo predsedstva SNOS 19. 3. 1945 Vencelju Perku.
- ³² Osební arhív Vencelja Perka, Pritožba Vencelja Perka 30. 6. 1948 na kontrolno komisijo CK KPJ.
- ³³ AS 1546, Zbirka biografij, t.e. 39, Perko Vencelj, Dopis kontrolne komisije CK KPS 26. 2. 1949 kontrolni komisiji CK KPJ.
- ³⁴ Osební arhív Vencelja Perka: Zabeležka Vencelja in Pepce Perko o razgovoru z Ivanom Križnarjem 19. 6. 1987, Pismo sekretarja CK ZKS Miloša Prosenca 1. 7. 1987 Vencelju Perku, Izjava Viktorja Avbija 1. 7. 1987.

SUMMARY

This article is based on the life story of Vencelj Perko (1906–1991), and it deals with the problem of the implementation of some basic guidelines accepted by the leadership of the Communist Party of Slovenia during the Second World War and afterwards, under circumstances of occupation, resistance and revolution. It also analyzes the dilemmas of some painful interpersonal relations within the Communist Party, caused by huge differences between the definition of political orientation by some of the members and the tendency to shape a monolithic, disciplined party organism, as well as the question of character differences and opposition based on personal views. Within this context Perko, otherwise an important representative of workers before WW2, the 'red mayor' of Koroška Bela, and a member of the central committee of the Communist Party of Slovenia, was predominantly seen through the prism of two events: firstly, his elimination from the CP of Slovenia in November 1941 due to 'opportunism', as far as the sharpness of the resistance against the occupation in Gorenjska was concerned, and secondly, his arrest after the partisans took over power in July 1942, that is during the period of crossing to the second phase of the revolution in the area of Ljubljanska pokrajina. Perko considered both events as monstrously unjust. Throughout the war, and later, until his death in 1991, he rebelliously tried to clear the controversial questions with his party comrades and to achieve party rehabilitation.

BOMBARDIRANJA, NAPADI IN PRELETI JESENIC MED DRUGO SVETOVNO VOJNO

Če bi sledili logiki, Jesenice med drugo svetovno vojno ne bi smele predstavljati pomembnega cilja. A vojskovanje in logika gresta le redko skupaj in pred koncem vojne so Jesenice utrpele hudo škodo in žrtve med bombardiranjem železniške postaje, medtem ko dosti pomembnejše železarne nihče ni niti poskušal napasti.

Do pozne jeseni leta 1943 na slovenskem nebu praktično ni bilo letalskih spopadov in Jesenice so preletavala le nemška letala iz bližnjih oporišč. Teh ni bilo dosti. Kmalu po priključitvi Avstrije decembra 1938 je Luftwaffe v Celovcu organizirala Flugzeugführerschule A/B 14 (osnovna letalska šola 14), ki je tam delovala do novembra 1944. Po aprilski vojni okupator na našem ozemlju ni takoj namestil letalskih enot. Šele 1942. leta je bila v Radovljico nameščena 7. skupina, ki je uporabljala odlična letala fieseler Fi 156 storch. Čeprav so včasih tudi po več tednov gostovala na celjskem ali mariborskem letališču, so "štorklje" v Lescah uradno domovale do jeseni 1943. Vsem znana letala, ki so dobila ime po zelo dolgih nogah svojega podvozja, so brez težav vzletela in pristajala že na manjših travnikih; dolžina steze ob pristanku v brezvetrju je bila namreč le 40 m, z nekaj čelnega vetra pa je štorklja vzletela že po 15 m. Sprva so štorklje letele le na kurirske naloge, a z razraščanjem partizanskega gibanja so jim hitro naložili izvidništvo, nato pa še bombardiranje. S kapitulacijo Italije je enota zapustila Gorenjsko in od novembra 1943 je bila nameščena na ljubljanskem letališču v Polju.

Poleti 1943 so se nad našim ozemljem na poti do svojih ciljev v Avstriji, na Bavarskem in na Češkem prvič pojavile večje formacije ameriških težkih bombnikov. Konec leta 1943 je USAAF (United States Army Air Force – Ameriško vojno letalstvo) v Italiji ustanovilo 15. in 12. zračno silo, ki sta proti koncu vojne skupaj šteli okoli 2000 letal. Prva je bila namenjena strateškim, druga pa taktičnim nalogam in ustrezali sta 8. in 9. zračni sili, ki sta tretji rajh uničevali iz Velike Britanije. V letu

Levo: Težki bombnik B-24H liberator 454. bombniškega polka po bombardiranju cilja na Čehoslovaškem. Ta enota je 1. marca 1945 v uničevalnem napadu bombardirala Jesenice. (last Jure Miljević)

1944 je 15. zračna sila bombardirala vse več ciljev, ob tem pa je bilo sestreljenih tudi dosti njenih letal. Večina poškodovanih bombnikov se je proti oporiščem v Italiji vlekla preko Slovenije, veliko pa se jih je pri nas tudi zrušilo. Prvo bližnje srečanje s štirimotorniki so imele Jesenice 19. marca 1944, ko je nad Karavankami severno od mesta razneslo boeing B-17G 2. bombniškega polka 15. zračne sile. Letalo, ki ga je pilotiral podporočnik Clarence Southern, je bilo del formacije, ki je imela nalogo bombardirati letališče v Celovcu. Težka protiletalska obramba je letečo trdnjavo zadela v krilo nad samim ciljem. Pilot je goreče letalo usmeril proti jugu in posadka je izskočila s padali. Devet od desetih letalcev se je rešilo; žal je rezervoarje goriva v krilu razneslo, preden je iz letala uspel izskočiti tudi Southern. Le letalca, ki sta zapustila goreči bombnik zadnja in sta pristala na Karavankah, so našli slovenski partizani in preko Hrvaške in Visa sta se vrnila v svojo enoto na jugu Italije. Ostalih sedem je konec vojne dočakalo v ujetniškem taborišču. Drugi bombnik se je zrušil pri Gozdu Martuljku 22. novembra 1944 in ubiti so bili trije letalci. Kljub oddaljenosti sestreljeni consolidated B-24 liberator ni brez povezave z mestom pod Mežaklo. Letalci naj bi bili pobiti šele na tleh, objektivno odgovoren pa naj bi bil vodja jeseniškega gestapa Klemens Druschke. Glede na povojni dokument Komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev naj bi ta zločin zakrivila železniški policisti iz Volksturmofizierschulle v Gozdu Martuljku. Zgodba, ki pa še ni dorečena.

V začetku leta 1945 je zavezniškim težkim bombnikom pričelo zmanjkovati ciljev. Velik del nemške vojaške industrije je bil uničen in stresanje dodatnih desetih ton bomb na že porušene tovarne je bilo brez smisla. Zato so se strateški bombniki usmerili na povsem taktične cilje, kot sta cestno in železniško omrežje. Slednje je bilo še posebej hvaležna tarča. Ker so zavezniki medtem že krepko napredovali, je bilo slovensko ozemlje tudi v dosegu srednjih bombnikov in lovcev. Ti so nemški vojski občutno zagrenili življenje. Da bi bili vsaj približno varni, so bili Nemci prisiljeni povečati število nočnih transportov in tako so še bolj obremenili že tako preobremenjeno prometno omrežje. Škoda, ki jo je nekaj lovcev povzročilo med patroljami vzdolž železniških prog, je tako krepko preseгла dejansko vrednost uničenih lokomotiv in drugega materiala.

Jesenice sta 20. februarja 1945 preletela dva lovca supermarine spitfire mk.IX. Letali sta pripadali 4. skupini SAAF (South African Air Force—Južnoafriško vojno letalstvo) in njuna naloga je bila napadati vlake vzdolž relacije Casarsa–Dogna–Beljak–Jesenice–Ljubljana. Kolikor je znano, sta na prvi vlak naletela šele v bližini Logatca, tako da so jo ta dan Jesenice srečno odnesle. Povsem drugačna je bila zgodba dober

teden kasneje, 1. marca 1945. Glavna tarča je bila tega dne rafinerija v Moosbierbaumu, ki jo je bombardiralo 630 težkih bombnikov. Za dobro mero so tako lovci kot tudi težki bombniki napadli več železniških postaj. Tega dne jo je v Sloveniji razen Jesenic skupil še Maribor, čez mejo pa so bili bombardirani Celovec, Beljak, Vrba, Knittelfeld, Amstetten in Sankt Pölten. Jesenice sta bombardirali dve skupini 454. bombniškega polka 15. zračne sile; cilj druge polovice te enote je bil Moosbierbaum. Takšna delitev enot je bila od začetka leta 1945 pogosta, ker se nad manjše cilje ni splačalo pošiljati celotnega polka. Vsak od bombnikov B-24 liberator je nosil po osem 225-kilogramskih bomb, ki so na tleh povzročile občutno škodo in večje število žrtev. Nobeden od bombnikov ni bil poškodovan in vsi so se vrnili v svoje oporišče.

5. marca 1945 so ameriška letala spet priletela nad Jesenice; tokrat so bili to štiri lovci republic P-47 thunderbolt 79. polka 12. zračne sile. Oporišče 79. polka je bilo v obalnem italijanskem mestu Fano, severno od Ancone. Nemcem je šlo že krepko za nohte, kajti 12. zračna sila je bila prvotno določena za taktične naloge na italijanskem bojišču, ne pa za raziskovanje in uničevanje po severni Jugoslaviji in južni Avstriji. Tudi tokrat je bila tarča železniška postaja oziroma vlaki na njej. A dan se je za enega od thuderboltov slabo končal: med napadom ga je zadela lahka protiletalska obramba in za njim se je potegnila vlečka črnega dima. Njegov pilot, poročnik Albert Mathias, je dvignil letalo na višino približno dveh kilometrov in pol, odvrget pilotsko kabino in izskočil. Pri odpiranju padala ni imel težav in zadnjič so ga videli, kako ga je veter živega in zdravega na višini slabih dveh kilometrov nosil proti Begunjam. Prav zato je toliko manj razumljivo, zakaj je poročnik Mathias uradno še dandanašnji pogrešan. Predvideva se, da je mrtev, vendar sta vzrok njegove smrti in mesto, kjer je pokopan, neznana.

Železničarska stanovanjska hiša po bombardiranju 1. marca 1945 (fotoarhiv GMJ)

Naslednji zabeležen datum preleta oziroma napada na Jesenice je 20. marec 1945. Že na svoji drugi nalogi tega dne so letala 112. skupine britanskega RAF (Royal Air Force – Kraljevo vojno letalstvo) iskala cilje vzdolž železniških komunikacij Trst–Sežana–Postojna–Ljubljana–Jesenice. Ta veteranska enota, ki se je v severni Afriki in nato v Italiji bojevala že od leta 1940, je bila ena prvih, ki je motorje in hladilnike svojih letal okrasila z velikimi usti morskega psa. Lovci mustang so verjetno jugovzhodno od Jesenic pri izhodu iz predora in v bližini železniškega mostu naleteli na vlak; po napadu z bombami in strojnimi so si pripisali uničenje ene lokomotive.

Železniška infrastruktura jo je spet skupila 5. aprila 1945; tokrat je bilo Jesenicam prizanešeno, kajti cilj je bil železniški most pri Radovljici. Lovci lockheed P-38, slovitih dvotrupi lightningi, so ga napadli iz strmoglavega leta. Že prej večkrat poškodovan in popravljen most ni zdržal; polovico palične konstrukcije je pri desnem bregu spodrezalo in padla je v Savo. Napad so izvedli lightningi 1. in 14. lovskega polka 15. zračne sile in ob tem izgubili eno od letal. Dokumenti iz Arhiva republike Slovenije kažejo, da je bil na radovljiškem pokopališču v začetku aprila 1945 pokopan padli zavezniški letalec, ni pa znano, ali gre za pilota, ubitega med tem bombardiranjem.

V zadnjem mesecu vojne so se napadi na komunikacije nadaljevali, vendar se je težišče prenašalo iz uničevanja prog in mostov na uničevanje nemških enot, ki so jih uporabljale. Na območju Jesenic so dvomotorni lovski bombniki bristol beaufighter 16. skupine južnoafriškega vojnega letalstva z raketami napadli vojašnico blizu Radovljice. Skrivnostno je domnevno bombardiranje 24. aprila 1945. Tega dne je celoten 3. polk južnoafriškega vojnega letalstva napadel za umik nemškega vojaštva ključno železniško progo. O cilju tega napada viri žal niso enotni; eden od njih navaja, da so bile to Jesenice in ob tem prilaga celo nedvomno pristno letalsko fotografijo. Žal zanjo ni povsem jasno, kdaj je bila posneta. Drugi vir navaja, da je bila tarča napada tega dne železniška postaja v Podkloštru na avstrijskem Koroškem. Nad Jesenicami ali pa v njihovi bližini je tistega dne morda letel še en nenavaden ptič. Posadke 30. skupine so namreč poročale, da so opazile nemške raketne lovce messerschmitt Me 163B. Ker je bilo najbližje oporišče teh lovcev v Brandisu pri Leipzigu v Nemčiji, je ta podatek gotovo napačen. Ni pa izključeno, da so za majhnega raketnega lovca zamenjali reaktivnega izvidnika tipa arado Ar 234B; peščica teh je bila nameščena v Osoppo pri Huminu, na robu Benečije v Italiji.

Po doslej znanih podatkih Jesenice niso bile več bombardirane, čeprav manjših napadov nizkoletečih lovcev v zadnjih dneh vojne ni mogoče izključiti. Vsekakor je bilo bombardiranje 1. marca 1945 najbolj uničujoče in je zahtevalo največ žrtev. Rahlo begajoče ostaja dejstvo, da zavezniški sploh niso poskušali in niti niso name-

ravali napasti železarne, zelo očitnega strateškega cilja, ki je med drugim izdelovala dele oklepov za nemške tanke. Lahko da je bila temu vzrok sama lega železarne v ozki dolini, ki so jo težki bombniki lahko učinkovito napadli le v dveh smereh. Bolj verjetno gre za običajno vojaško neučinkovitost, kjer leva roka ne ve, kaj počne desna. Zgodovina vojskovanja je polna takšnih primerov. Na srečo prebivalcev je bilo najbrž tako tudi v primeru Jesenic.

VIRI

- Arhiv RS
- Air Force Historical Research Agency, Montgomery, Alabama, USA
- Bower, J.S., Louw, M.N. *The SAAF at War 1940–1984*. Johannesburg, JAR 1989
- *The Flight of the Liberators*. The battery press, Nashville, USA 1986
- Brown, Robin. *Shark Squadron*. Crecy Books, Velika Britanija, 1984
- McLean, Steven. *Squadrons of the SAAF and their Aircraft 1920–05*. South Africa: Interpak Books, 2006
- Brown, Robin. *Shark Squadron: The History of 112 Squadron, 1917–1975*. Manchester, UK: Crecy Publishing, 1997. ISBN 0-94755-433-5.
- Bower, J. S. and Louw, M.N. *The SAAF at war 1940–1984*. Melville, South Africa: Chris Van Rensburg Publications. ISBN 0 86846 0567

SUMMARY

Until late 1943 only German aircraft flew over Jesenice. A light observation squadron was based on Lesce airstrip, and near Celovec there was a Luftwaffe elementary pilot training school. By late 1943 the Allied bombing offensive towards Germany began, and between then and the end of the war two damaged bombers crashed near Jesenice. The first and worst bombing raid came on 1st March 1945, when USAAF B-24 Liberator heavy bombers hit Jesenice railway station causing a considerable number of civilian casualties. In 1945 prowling low-level Allied fighters also sporadically appeared and on 5th March a USAAF P-47D Thunderbolt was shot down by German light flak. While the railway network was frequently hit, curiously the Jesenice steelworks was never targeted.

Minka Simonetič

KAKO SMO PRIŠLI IZ TABORIŠČA DOMOV

Spomladi leta 1945 so že odpuščali ljudi iz taborišča Rottmanshohe, zlasti tiste z otroki in starejšimi. Ker smo imeli bolnega starega očeta, smo dobili odpustnico.

Zadnje dni marca je bilo. Iz lagerja smo odšli z nekaj kosi prtljage. Pomagal nam je Komarjev, ki je delal v Münchnu in je poznal pot. Na železniški postaji se je od nas poslovil, ostali smo prepuščeni sami sebi. Tavalimo po porušeni postaji, polni vagonov z begunci, vojakov ... bila je ena sama zmeda. Tam smo se dobili tudi z ljudmi iz našega lagerja, ki so že nekaj dni zaman čakali na vlak, da jih bo popeljal domov. Mama je zaman iskala prostor v vagonih za nas, vse je bilo nabasano. Obupani, premraženi, lačni smo stali dolgo v noč, ko je pripeljal vlak, nabito poln nemških vojakov. Mama je odprla vrata vagona in vprašala, kam pelje. Grobo so jo odrihili in nas zmerjali z banditi. Z enega od vagonov je stopil do nje vojak in jo vprašal, kam gremo. Pomagal nam je v vagon. Ostali vojaki so ga kregali, vendar nam je našel prostor pred straniščem in nam pomežiknil, naj potrpimo. Na stranišče so hodili kar preko nas, zmerjali, bilo je grozno. Hudovali so se na vojaka, ki nas je privlekel na vlak, on pa je skušal pomagati nam in njim, bil je res izredno dober človek.

Vlak se je kmalu ustavil zaradi razdrte proge, morali smo pešačiti. To se je večkrat ponavljalo. V Rosenheimu smo se zopet ustavili in čakali na drug vlak. Mama je na tla pogrnila plašč, da smo posedli. Zopet so nas zmerjali z banditi in hodili po nas. Naš vojak – angel varuh se ni zmenil za zmerjanje, hodil je med ljudmi in vsem pomagal. Bodril je tudi mamo in jo opogumljal. Ne vem, od kod je tudi ona jemala moč. Je to res tista sila v človeku, da mora preživeti za vsako ceno, predvsem zaradi otrok? Medtem je dobri vojak šel v neko hišo in nam pripeljal štirikolesni voziček. Pred Graustatnom se je vlak ustavil na polju. Morali smo izstopiti. Prtljago in starega očeta smo naložili na voziček. Bila je noč, mesto je bilo že zatemnjeno po alarmu. Ljudje so prihajali iz zaklonišč na ulice. Ceste so bile same jame. Ljudje so kot nori tekali naokoli in kričali. Nekje so ležali na tleh, mogoče so bili mrtvi. Prišli smo

Kejžarjeva mama (last Marilja Simonetič)

do zelo strmega klanca. Mama in vojak sta vlekla voziček, midve s sestro pa sva ga porivali zadaj. Stari ata je napol ležal med prtljago. Tako smo kar nekaj kilometrov rinili do naslednjega vlaka.

Mama je hotela skozi okno vlaka vreči težak, lesen, z železjem okovan kovček, ki ga je stari ata sam naredil v lagerju. Ata se je razjezil in rekel, da bo tudi on skočil skozi okno, če to naredi. Tako je ta težki kovček potoval z nami.

V Salzburgu se je vojak poslovil. Povedal je, da ima doma ženo in dve hčerki in da ne ve, kaj je z njimi, ker že več kot eno leto ni dobil od njih nobene pošte. Posloveli smo se in nikoli več videli.

V Villachu smo zopet čakali vlak, a nas je presenetil alarm. Prtljago smo pustili v čakalnici in šli v zaklonišče. Ko smo prišli nazaj, je ni bilo več, le atovega kovčka, ki je bil težak kot svinec, ni odnesel nihče. Na postaji smo srečali znanca iz Mojstrane, ki je delal pri železnici, pomagal nam je na vlak za Jesenice. Po štirih dneh smo okoli osme ure zvečer prišli na cilj.

Tam so nas pregledali in izpustili. Postaja je bila porušena, Jesenice bombardirane. Prtljago smo nesle čez cesto do Stanovnikove hiše, s sestro sva čuvali prtljago, mama pa je šla nazaj po očeta. Med tem naju je ogovoril nemški vojak in spraševal, od kod smo prišle in kako je v Nemčiji. Nisva bili preveč zgovorni.

Med potjo smo zvonile pri znancih; večina nam ni odprla. Eni pa so nam sicer odprli, vendar so se nas bali sprejeti. Tako smo hodile do Hrušice štiri ure. Najprej prtljaga, nato nazaj po starega očeta. Bale smo se policijske ure. Čez Kopavnik smo se vlekle z zadnjimi močmi.

Valentin Klemenc (last Marija Simonetič)

Prva hiša na Hrušici pod Kopavnikom je bila Ambrožičeva. Mama je potrkala in glej, na pragu je stala sosedova Julka. Povabila nas je v kuhinjo. Ura je bila ravno polnoč. Bili smo zelo lačni, saj že nekaj dni nismo jedli. Skuhala je žgance in kavo. Z mamo sta si imeli veliko povedati. Ko se je začelo daniti, smo šli do vasi. V svojo hišo nismo upali, ker je tam živel nemčur. Sprejel nas je sosed Jernej s hčerko Lenko. Pri njih smo našli zavetje in vse, kar so imeli, so delili z nami. Midve s sestro sva po dolgem času zaspali v pravih posteljah. Starejši pa so govorili in govorili. Več dni smo ostali pri Prinkovih, ker je bila naša hiša čisto izpraznjena. Mama se je šla naslednji dan javit na Občino Jesenice in zopet je doživela bombardiranje, kot da ni bilo že vsega dovolj. Počasi je začela v hišo prinašati pohištvo. Prinesla je staro posteljo, naredila slamarico in tako smo nekaj časa v postelji spale vse tri.

Osvoboditev smo dočakale doma. Toda žal brez očeta. Na Belem polju je bil ustreljen že 27. 7. 1942 s petinštiridesetimi sovaščani.

Samo da smo bili doma, svobodni in srečni. Vse se je začelo znova. Mama je hodila na udarniško delo, da je dobila bone, s katerimi je v Kašti kupila nekaj posode. Za hrano je delala pri kmetih ali pa šivala. Bile smo večkrat lačne kot site. Ko nam je stric prinesel kuhano kislo repo, smo jo jedli ves teden, enkrat s kruhom, drugič s krompirčkom, postajala je vse bolj redka in slana, rekli smo ji slanča. Tega se s sestro še dostikrat spomniva. Za naše živilske karte smo dobile malo hrane. Mama se je borila tudi za pokojnino po očetu. Dolgo ni dobila ničesar. Pohajale so ji moči in vsa je bila izčrpana. Zbolela je na srcu in morala je v bolnišnico. Ker še ni imela urejene pokojnine, bi morala sama plačati zdravljenje. Okrevala je. Po očetu smo le do-

bile minimalno invalidnino, začela je tudi šivati in počasi smo si opomogle.

Čas je celil rane, fizične in psihične, prišli so vzponi in padci, a bile smo doma, srečne v svojem domu.

Pogrešale smo očeta, njegovo ljubezen, topel objem, vendar je bila mama vse, mati, oče in gospodar.

Stari oče ni dolgo užival svobode. Od vsega hudega je umrl 1947. leta.

OČETOVA SLIKA

*Na steni slika tvoja,
že dolgo let visi,
In vsak večer,
preden zaprem oči,
pobožam jo z očmi.
Zakaj, še vedno uprašam se,
zakaj so to storili,
na Belem polju so te
s tovariši ustrelili.*

*Tepli so vas, mučili in bili,
le kaj ste jim storili?
Morda domovino ste preveč ljubili,
na prsih nagelj rdeč nosili,
pele pesmi ste domače,
slovenske, o svobodni domovini,
in niste dali,
da bi nas kot črve poteptali.
Po dva so skupaj vas zvezali,
v sončnem dnevu julijskem.*

*Na Belem polju postrelili,
s krvjo rdečo
ste Belo polje oškropili.
Na Belem polju
kri je vaša pokopana.*

*Vsako leto na ta dan,
nas je tukaj vsa ravan.
Mi vas nismo pozabili,
za nas ste vi junaki bili.*

*Življenje teče dalje,
Meni pa spomin ugaša, peša,
Leta mi pobirajo moči.
Tudi slika vsak dan bolj blede.*

Otroci v taborišču Wernfels na Bavarskem (last Marija Simonetič)

SUMMARY

In this article Minka Simonetič describes the travels her family made in March 1945 to get home from the German concentration camp Rottmanshohe. On their train journey the family was helped by a German soldier, although it was not met with the approval of his comrades. The family was called names, such as 'bandits' and other offensive words. The homeward journey took them to Jesenice via Salzburg and Villach. They awaited liberation day at home in Hrušica, but unfortunately without their father. He had already been shot on July 27th 1942, with a group of 45 other hostages at Belo polje. To honour the memory of her father she also wrote a poem called My Father's Picture (Očetova slika).

Slava Biček

UTRINKI IZ SPOMINOV ŠTIRILETNE IZGNANKE

Spomin je čudna stvar.

Otrokovi spomini in dožemanje stvarnosti pa nekaj posebnega.

"Samoohranitvena moč otrok je večja kot pri odraslih. So kot na videz krhke travne bilke, ki prebijejo tudi asfalt, skale, če se njihov zastavek znajde v neugodnih okoliščinah." Tako pravi Majda Mencinger v svoji knjigi Tujost.

Otroci so veliko bolj odporni, kot mislimo odrasli, zato so tudi spomini otrok drugačni kot spomini odraslih. Temu se reče selektivni spomin. Podzavest povprečnega človeka želi ohraniti predvsem lepe spomine. Posebej na mlada leta, polna optimizma in načrtov. Nekateri so se izpolnili, drugi ne, ampak pri življenjski bilanci se človek raje spominja uspehov kot polomij.

Morda ni normalno, je pa človeško.

Z leti opažam, da se selektivni spomin razvija tudi pri meni. Na lepem se spominim stvari iz rosnih otroških let malce drugače. Ne gre več samo za tesnobo, strah ali celo grozo, torej čustva, ki so prevladovala med izgnanstvom in še leta po njem. Zdaj se včasih celo nasmehnem.

Žal mame, ki bi najprej svareče dvignila prst, potem pa bi se še sama namuznila, ni več.

Važen je avto

Nemci so naju z mamo izselili v žensko delovno taborišče Wernfels pri Nürnbergu leta 1942, ko sem bila stara štiri leta. Oče je bil tedaj že leto dni v partizanih in gestapo je to vedel. Seveda se niso vljudno najavili, ampak vdrli v našo hišo in zahtevali, da sva v pol ure pripravljene na odhod. Mama je bila zgrožena in je brezglavo tekala naokrog, jaz pa sem prehlajena ležala na kavču. To je opazil eden od vojakov. Verjetno je bil koroški Slovenec, saj je znal naš jezik. Zasmilila sem se mu,

Levo: Z mamo nabirava gobe za kmete. (last Slava Biček)

zato me je pomagal obleči in ker sem jokala, me je pobožal in obljubil, da se bom peljala z avtom.

Očitno je to name naredilo velik vtis. Vmes mi je namreč stari ata pomignil iz svojega stanovanja, naj pridem tja. Morda bi me lahko skrtil ali pa me Nemci ne bi pogrešili.

Veselo sem mu razložila: "Ne, jaz grem z mamo, da sem bom peljala z avtom."

Kaže, da sem bila že tedaj "pleh punca".

V taborišču Wernfels: Slavi Kejžar, Evica Lorgar iz Škofje Loke,
Marija Grintov in Ivanka Šmid (last Slava Biček)

Na slamci se pozna

Pred odhodom so nas zbrali v Medvodah, kjer smo prenočevali na slami. Nekaj časa mi je bilo to všeč in sem se igrala, ponoči pa me je navdušenje minilo.

"Mama, pojdiva domov," sem predlagala. In utemeljila: "Tu mi slamca v ritko leze." Kljub žalostnemu položaju se je marsikatera sosedka zahihitala.

Vse za boljšo cunjico

Nemci so obljubili ali pa grozili, da bodo otroke ločili od mater, češ da bomo

pri nemških družinah lažje živeli. Ne vem, kje sem pobrala, da bom tam lahko vsak dan nosila nedeljsko oblekico. Ker do tega ni prišlo, sem bila kar malce razočarana. Mami pa za vsak primer nisem ničesar omenila.

Prazna postaja

Otroci v taborišču Wernfels z Albino Čufar (last Slava Biček)

Z mambo ves čas izgnanstva nisva vedeli, če je atek živ ali mrtv. Ko smo se vmili iz Nemčije, sva na postaji med množico, ki nas je čakala, zaman iskali njegov obraz. Srečanja preživelih borcev z ženami in otroki, ki so se vračali iz izgnanstva, so bila ganljiva.

Nama pa se je postaja zdela prazna. Niti stari ata se ni pojavil. Tačas je z zadnjimi točkami stal v vrsti za kruh, da bi naju pogostil.

Moje sanje – domače stanovanje

Neko noč se mi je v izgnanstvu sanjalo o domu. Ko sva se čez dobra tri leta res vrnili, sem doma že s ceste pogledala skozi okno. In glej, kuhinja je bila natančno takšna kot v mojih sanjah.

Na kmetih v Nemčiji mame pobirajo krompir. (last Slava Biček)

Slovenska deklica

Težko bi rekla, da smo v izgnanstvu imeli organiziran pouk. Za kaj takšnega pač ni bilo pogojev, saj smo bili otroci različnih starosti, mame pa večidel preproste ženske, brez pedagoškega znanja, vendar so vedele, kaj je ljubezen do domovine in so nas v tem smislu tudi vzgajale. Teta Albina Kavalar pa nas je vseeno naučila tole pesmico:

*Sem slovenska deklica,
Minka mi je ime,
sem obraza bistrega,
hrabro imam srce.*

*Laske imam rumene,
lepe kitice spletene,
bistro moje je oko
in srce prav zvesto.*

SUMMARY

In 1942, Slava Biček was deported, together with her mother, to Wernfels in Bavaria. This article presents some images from her internment camp. There are many recollections of the events that befell them, such as the day the Germans took her and her mother to the railway station by car when they were arrested, the night she spent in a detention centre in Medvode, the school she attended in the concentration camp, her dreams about her home, her father and their own kitchen, and her bitter disappointment when her father did not meet her at the railway station when she returned home.

Zdenka Torkar Tahir

OD RUDARJEV DO TOVARNIŠKIH DELAVCEV

Uvod

Besedilo članka izhaja iz zapisov študentk etnologije, ki so pod vodstvom kustosinje Gorenjskega muzeja etnologinje Anke Novak opravljale leta 1975 v Planini pod Golico terensko prakso. Omenjene zapise hrani kustodiat za etnologijo v Gorenjskem muzeju v Kranju, njihove kopije pa Gornjesavski muzej na Jesenicah. Vsebinsko se 88 strani zapisov v rokopisu in tipkopisu deli na deset tem. Kot osnova za pričujoči zapis pa so mi služili zapisi s tematskimi oznakami: rudarstvo, kamnolom, oglarstvo, promet in delavska kultura, ki jih je vse – razen o prometu (Ivan-ka Počkar) – po pripovedovanju informatorjev zapisala Jeseničanka Alenka Simič, danes zaposlena v Slovenskem etnografskem muzeju. Ker omenjeno gradivo še ni bilo objavljeno in ker menim, da so takrat zapisani spomini še kako dragoceni in pomembni za spoznavanje naše preteklosti, naj jih vsaj delno predstavim in pojasnim naslednje: Čeprav je od zaprtja rudnikov v Savskih jamah preteklo stoletje in so Jesenice že pred dvajsetimi leti z ukinjanjem in rušenjem nekdanjih vročih in predelovalnih tovarniških obratov pričele izgubljati svojo železarsko podobo, pa večstoletno delo in način življenja tako rudarjev kot železarjev še nista dobila svoje celovite refleksije v literaturi. Sicer je res, da je zgodovina jeseniškega železarstva bolje in večkrat obravnavana, a ob analizah in opisih tehnološkega razvoja ostaja v senci njegov akter oziroma proizvajalec. Zato v nadaljevanju objavljamo del tistega, kar so pred triintridesetimi leti povedali nekdanji rudarji in železarski delavci sami oziroma njihovi svojci v Planini pod Golico.

Rudarji

V Savskih jamah so kopali rudo do leta 1895, ko so rudokope zaradi pomanjkanja rude začeli zapirati. Okoli leta 1965 so prišli vrtalci s Slovaškega, da bi ugoto-

Rudarji s tehničnim direktorjem KID Lambertom Pantzem, leta 1884 (fotoarhiv GMJ)

vili, če je tu še kaj rude, vendar so bila najdišča zelo skromna. V sklopu Savskih jam so bile štiri rudne jame, ki so jih imenovali pri Korlnu, Tončeva jama, Grinčarca in Ta zgorna jama.¹ Vsaka jama je imela svojega patrona: Korlnov rov sv. Korla, Tončeva jama ali Zadnji plavž sv. Valentina, Grinčarca ali tudi Frančiškov rov sv. Frančiška in pri Zgornjem rovu Sv. Barbaro. Prebivalci še vedno praznujejo god sv. Barbare in sv. Valentina.² Rudo so kopali tisti z malo ali nič polja in živine. To so bili domačini, pa tudi fantje in možje s Hrušice, Dobrave, Gorij, Koroške Bele in Žirovnice, ki so živeli v hišah poleg jam. Zaposlovali so se že s 14 oziroma 15 leti in v jami delali do svojega 50. leta. Za sprejem na delo so morali prositi vsakokratnega lastnika rudnika, na delo pa jih je sprejel "prboltar". To je bil Nmec, ki je velikokrat prišel pogledat, kako delajo. Prednost pri zaposlitvi so imeli ljudje z malo ali nič imetja. Poleg rudarjev – knapov so v rudniku delali še "cimpermani" (tesarji), ki so skrbeli za opore v jami, "forštegari" (vodja dela) in "laufarji" (fantini, ki so na vozičkih vozili rudo iz jam). Poleg moških so v rudniku delale tudi starejše ženske, ki so rudo "šajdale" (prebirale). Tam, kjer so to delale, je bil velik zid, imenovan "gromedle". Ženske so delale samo podnevi po 8 ur. Ostali pa so delali 8 ur, bili 8

ur prosti in nato zopet delali 8 ur. Domačini so hodili spat domov, tujci pa so prebivali v dveh zgradbah poleg rudnika. Ena od teh zgradb se je kmalu po zaprtju rudnika podrla, drugo, imenovano "na Štolmu", pa je kasneje uporabljalo vodstvo fužin za letne oddihe. V njej je bila tudi kasarna, sedaj pa je stavba opuščena in se podira. Stavbi sta imeli več prostorov, v katerih so bili pogradi in "gorišče" (ognjišče), ki je bilo na sredini sobe. Hrano so imeli rudarji spravljeno v majhnih skrinjicah. Jedli so v glavnem žgance, polento, ričet in mleko. Domačini so hrano (moko za žgance in mleko) prinašali s seboj v "rovcu" (usnjeni torbi), ki so si jo obesili čez ramo. Odmora za malico niso imeli. Pred odhodom v jamo in po delu so knapi skupaj molili Angelovo čaščenje. "Ta jamna obleka" je bila sestavljena iz raševinastih hlač in "rekla", klobuka in "rinčastih" cokel, ki so bile na koncu zakrivljene.³ Imeli pa so še posebno praznično obleko, ki je bila temne barve in sestavljena iz hlač, kape in "jerkikle" (črne bluže z gumbi). Nosili so jo pri pogrebu svojih sodelavcev in ob večjih praznikih.⁴ Pri delu so uporabljali krampe, lopate in razstrelivo. Svetili so si z "lejščerbami" (svetilkami na olje). Orodje, ki so ga dobili od lastnikov rudnika, so popravljali sami. Ko so prišli oziroma odšli iz jame, so "lejščerbe" nosili za pasom. Rudarji so delali 6 dni na teden. V sobotah so bili prosti ob 12. uri, ravno tako so bili prosti tudi ob nedeljah in ob večjih praznikih. Posebno in z mašo v cerkvi so častili oziroma praznovali god sv. Barbare. Njena podoba je bila obešena tudi pred vhodom v "Korlnovo jamo", da so pred njo pred delom še zmolili.

Rudo so iz jame prevažali "laufarji" z vozički, na Savo pa so jo vozili domačini s svojimi ali fabriškimi voli. Rudarji so bili plačani "na šiht". Enako so plačevali opravičene izostanke z dela in to samo v primerih rojstva ali smrti v družini ter ob rudarjevi poroki. Kadar pa je kdo izostal od dela neopravičeno, so mu pisali "plavega". Na šiht so dobili 8 do 9 goldinarjev, ženske pa eno krono. Po plačo so hodili rudarji sami ali pa njihove žene, če so se bale, da ne bi vsega zapili. V takem primeru so možem dali le denar za tobak in za šnops. Zasluzek so porabili za preživljanje, pa tudi za nakup zemlje ali hiše, saj so bili knapi v glavnem kajzarji z lesenimi bajtami in z malo zemlje. Iz vsake take hiše je bil navadno le en knap. To je bil gospodar. Rudarji so bili pri Bogman, pri Smolej, pri Kos, pri Grmič, pri Jeram, pri Jurčku, pri Pibelnu, pri Šimnu, pri Pečnik, pri Kajžniku, pri Peredlu, pri Sivcu, pri Sadnikarju in trije pri Čopu. Kmetje v jamah niso delali, tudi "strici" ne. Zadnji so bili navadno "golcvarji" (drvarji).

Leta 1883 je prišlo v jami do nesreče, v kateri so trije rudarji umrli, eden pa je bil tako hudo ranjen, da se je moral upokojiti. Dogodilo naj bi se naslednje. Po vsaki izmeni je morala eno uro "laufat turbina", da se je sčistil zrak. Tistega dne pa je nenadoma prišel Kokonše, ki so se ga zelo bali. Rudarji so se ga tako ustrašili, da

Rudarji v Savskih jamah leta 1895 (fotoarhiv GJM)

so šli v jamo, še preden je bil zrak čist. Ker pa so šli s svetilkami in je bil v jami še plin, se je vnelo in prišlo do eksplozije.

Vsak rov je imel svojo številko in vsak dan posebej so rudarje razporedili na določeno številko. V jamah so bili poleg "glajž" (tirnic) kanali, po katerih je odtekala voda, tam pa je bilo tudi veliko miši in podgan, "kar je bilo tudi dobro, saj so nase vlekli strup, ki je bil v jamah."

Knapov je bilo okoli sto. Ko so rudnik zaprli, so šli nekateri delat v kamnolom, nekateri pa v tovarno na Jesenice.⁵

Rudarji niso delali vedno v eni in isti jami, temveč so se vsak teden menjavali. Če jih je primanjkovalo v eni, so jih iz druge jame dali tja. Ob večjem izostanku so prisotni rudarji velikokrat morali delati dalj časa. Vse to je urejal "forštetar". Pred zaprtjem rudnika je bil to Dolinar iz Plavškega Rovta.

Domovi rudarjev so bili podobni kmečkim, le da so bili manjši in sestavljeni iz črne kuhinje, hiše in kamre. V hiši so spali starši, v kamri pa otroci. Žene rudarjev so delale doma in hodile na dnino. Dekleta so pomagala doma, fante pa so že zelo zgodaj dali za pastirje.

Za rudarje iz drugih krajev so lastniki fužin postavili dve stavbi. Razlik med domačimi in tujimi rudarji ni bilo. "Držali so se skupaj", ne glede na to, od kod je bil kdo.⁶

Les za jamske podpornike so dobili v "gverkovskem" (fabrškem) gozdu iz bukev ali smrek, ki so jih s svojimi vozmi prevažali domačini v službi lastnika rudnika.⁷

Informator France Čop je bil star petnajst let, ko je začel delati v rudniku kot

"laufar". Delal je dve leti, nato so rudnik zaprli. Zaposlil se je v tovarni, kjer je delal na "grobštreki" (valjarna debele pločevine).

Rudarji so bili kajzarji, pa tudi "strici" in "gastmani" (podnajemniki). Zadnja leta pa so delale tudi ženske, ki so "šajdale" (prebirale) rudo. Prej so to delali fantini. Tako tuji rudarji kot (nekateri) domačini so spali v stavbah pri jamah. Hrano so prinašali od doma ali pa so jo dobili pri kmetih. Jedli so v glavnem žgance in mleko. Mleko so prinašali v "dejščah" (lesenih posodah iz klanih deščic), moko v "žaklih" in zaseko v lesenih škaticah. Vse to so dali v malho. Za delo so bili oblečeni v platneno srajco, raševinaste hlače, lesene cokle in platneno kapo. Tako doma narejeno obleko modre ali črne barve so imeli samo za v jamo. Praznično črno obleko pa so lahko nosili le knapi in "laufarji". Poleg njih so v rudniku delali še "cimpermani" (tesarji) in "forštegari" (nadzorniki). Izbrali so jih lastniki rudnika med najbolj pridnimi rudarji, večinoma domačini. V vsaki jami so delali tudi po trije "cimpermani". Tovarna je imela tudi svoje "golzarje". Pri delu so rudarji uporabljali kladiiva, krampe, "štange", lopate in "lejščerbe", ki so jih obesili v jami – "laufarji" pa so jih obesili na voziček.

Vsak "laufar" je imel za prevoz rude svoj voziček, ki je vozil po dveh "dilah" in imel na sredini "štekel", da je lahko zaviral. Rudo so spuščali po lesenem "šohtu", da so jo nižje pobirali in nalagali v voziček. Plačo so dobili konec meseca. Razdelil jo je "forštelar"; niso je hodili iskat. Denar so porabili zelo različno, mnogi so ga zapili.

"Forštelar" je vsakič posebej določil, na katero številko bo šel knap delat. Pred delom so molili pri "Korlnovi jami", kjer je bila obešena slika sv. Barbare – tam je bila najnižja jama – vendar vsi niso molili. Orodje je dala tovarna. Popravljali so ga v kovačiji, ki je stala blizu jam, če pa se je popolnoma pokvarilo, je tovarna kupila novega. Rudo so iz jam vozili čez Pejce. Poleg kmetov so jo vozili tudi kajzarji, ki so bili tako zaposleni v tovarni. Kmetje so jo vozili le občasno. Knapi so živeli v lesenih bajtah. Njihove žene so hodile delat h kmetom in doma tudi predle, "štikale" (vezle) itd. Tudi informatorjev oče je bil knap, a ker so imeli doma nekaj zemlje in denarja, mu ni bilo treba v jamo tako zgodaj.

Višje od "forštelarja" je bil "prboltar". Teh je bilo več. Eden od njih je bil tudi Čop s Plavškega Rovta. Spominja se tudi nekoga s priimkom Pungrac, ki jih je plačeval.

Knapi so imeli svojo organizacijo. Vodjo so izvolili. Imeli so tudi svoje znake. Ko so jame zaprli, so šli nekateri delat v tovarno, drugi "golcvat", nekaj pa jih je šlo v "soutan".⁸

Janez Smolej je zapisal:

"Na Stari Savi je bil še plavž, kjer so topili rudo od Savskih jam, pri katerih je moj oče delal kot rudokop samo ni delal dolgo in se je zgodila smrtna nesreča se je vžgal pren luft in je zasulo mojega očeta in še dva druga in tako je mati postala vdova in

"Prboltar" (preddelavec) Vršanov Janez iz Plavškega Rovta leta 1877 (fotoarhiv GMJ)

je imela mesečne pokojnine 10 gl avstrijske veljave nas je bilo šest otrok za oskrbovati ko smo bili 14 let stari smo šli v tovarno delat in dekleta za šivilje učiti." ⁹

V kamnolomu

V Planini pod Golico so bili trije kamnolomi, ki so jih imenovali "sovtani", in sicer pri Grmon, pri Štefelinu in za hotelom. Pri Grmon so lomili kamenje le nekaj časa pred prvo svetovno vojno, pri Štefelinu do leta 1920, sto metrov za hotelom na Kopišarjevem in Kosovem svetu pa od leta 1908 do druge svetovne vojne. Kamenje so v tem kraju začeli lomiti, ko so zaprli rudne jame. Lomili so ga bivši knapi, ki jih je nadzoroval "forboltar" (preddelavec – tudi Hribar). Delavce je plačevala tovarna. Kamen je bil last tistih, ki so imeli zemljo, kjer je stal "soutan". Le-ti so kamenje vozili na Savo in ga prodajali tovarni. Delali so v vseh letnih časih, vsak dan, razen ob slabem vremenu in ob nedeljah. Poleti so delali od 6. do 18. ure, pozimi pa dokler je trajal dan. Pred začetkom dela so molili Angelovo čaščenje. Razstreljevali so vsakih 14 dni, vendar nikoli zvečer zaradi ljudi in živali. Pred eksplozijo so ljudi opozorili z besedo "fajer" (oganj). Okna bližnjih hiš so zavarovali z deskami. Kamenje so sortirali na kupe po kubični meter. Opoldne so hodili jest domov ali pa so jim

hrano prinesli domači. To so bili navadno žganci, polenta in ješprenj. Svojega patrona niso imeli. Orodje je popravljaj Smolej.¹⁰

Oblečeni so bili v hlače iz raševine ali platna, v platnene "bertahe" (predpasnike), pokriti s kapo in obuti v "rinčaste" cokle. Ob 8. uri so jim domači prinesli "fruštek" (zajtrk). Pri delu so uporabljali krampe, dolge "štange" (železne palice), kladi-va ali "macagrije" ter lopate. S "štangami" so naredili "šus" (luknjo) tako, da je "štango" eden držal, dva pa sta tolkla po njej. V to luknjo so dali "purfel" (smodnik). Po razstrelitvi so kamenje vlačili proč s krampi, lopate pa so uporabljali za "šodr" (pesek). Orodje je preskrbela tovarna, ravno tako so pokvarjeno orodje popravljali v tovarni. Pri kamnolomu so imeli barako, kamor so spravljali "cvovle". Pred delom so verjetno molili. Sortirano kamenje so vozili v tovarno.¹¹ Delavcem, ki so lomili kamenje, so pravili knapi ali pa "soutnarji". Kamenje, ki so ga lomili, je bilo kvarcit.¹²

Oglarji

Dokler je bil v Planini pod Golico še plavž, so tu "gverki" (zaposleni pri lastnikih fužin) kuhali tudi oglje. Glavno kopišče je moralo biti pri Kopišarju, kot kažeta ledinsko in domače ime. Oglje so verjetno kuhali iz bukovega lesa, zato je tu ostal v glavnem smrekov gozd. Sedaj kuhajo samo še kmetje (s posestvom od 10 do 20 ha). Včasih so kuhali v gozdu, sedaj pa blizu doma. Teren za kopo je moral biti raven. V bližini je morala biti voda ter "kopišna" prst (drobno oglje). Za oglje so najboljše mlada bukev, leska, javor ali jelša, najslabša pa je smreka. Za eno kopo oziroma za kubični meter ali 100 kg oglja je potrebno 10 do 15 m drv. Poklicnih oglarjev tu ni (več), vsak kuha le za svoje potrebe. Kmetje oglje posojajo, prodajajo pa ga nikoli. Včasih so kmetom kuhali tudi poklicni oglarji, ki pa niso bili iz tega kraja. Kuhajo največ marca, aprila in jeseni. Ko so kuhali še v gozdu, so poleg kopišča postavili bajto iz desk, v kateri je bilo gorišče in ležišča. Hrano so prinesli s seboj ali pa so šli jest domov. Za kopo uporabljajo suh les, ki ga nacepijo in z živino zvoziijo na kopišče. Na sredo kopišča zabijejo kol, okrog katerega zložijo od 1 do 1,5 m dolga polena v kopicico. Okoli dajo "kopišno" prst. Zažgejo spodaj. Med kuhanjem naredi oglar na več mestih luknje, da v kopo lahko pride zrak. Ko je kuhana, jo en dan pustijo, da žerjavica do konca pogori. Nato "štorajo" (pograbiijo oglje skupaj v ograbek, da se ohladi). To je najtežji del pri kuhanju. Oglje hranijo v drvarnicah ali v opuščeni "pašbah". Starejše, kot je oglje, boljše je. Oglarsko orodje so lopata, kol in grablje z dolgimi in redkimi zobmi.¹³

Oglje še vedno kuhajo kmetje, ki imajo kovačnico. Kuhajo še pri Šimnovc, pri

Martincu, pri Adamču, pri Markelnu, pri Betel, pri Jeriču, pri Kosmatu in pri Žbatniku. Informator je zadnjič kahal leta 1961. Včasih so kuhali tudi za tovarno ter za Savske jame. Takrat so kuhali še v gozdu, tako da še sedaj rečejo, da je bil nekdo npr. na Adamčevem kopišču. Sedaj kuhajo blizu doma, na "zevniku". Največ kuhajo jeseni in spomladi. Les (bukov, jelšev, leskov ali pa mešan) pripeljejo iz svojega gozda. Uporabljajo les dreves, ki jih je treba najprej posekati. Čas kuhanja kope je odvisen od količine drv. Če jih je 15 m, se kuha 14 dni. Oglje so hranili v "kolpernu" (leseni preprosti stavbi, ki je stala na kopišču). Sedaj hranijo oglje na "paštbi".

Ko so kuhali še v gozdu, so spali v "kožarci" (koči iz lubja). Notri so bili pogradi in "goriše". Kopišče in zgradbe so stale skupaj oziroma deset do dvajset metrov narazen. Kopišče je bilo vedno blizu vode. Tako ima Šimnovc stalno kopišče pri žagi. Informator (Franc Razinger) ima stalno kopišče skupaj s sosedom – Marklnom. Les za kopo zvozita pozimi vsak zase. Včasih so hrano (moko za žgance in zabelo) nosili s seboj. Danes kuhajo blizu doma prav zaradi tega, da lahko jedo doma. Oglarska orodja so sekira, lopata in vile.¹⁴

Furmani

Poleti so rudo vozili z vozmi na štiri ali dve kolesi, pozimi pa s sanmi. K jamam so prišli že navsezgodaj, rudo naložili in jo odpeljali na Savo, kjer so jo stehali. Plačani so bili po kilogramih prepeljane rude.¹⁵

Rudo so vozili na "kurtah" (voz z dvema kolesoma in z ojnicami, narejenimi iz celega), na katerih je bila "tružca" za rudo. Tak voz so ohranili še pri Jerič – zdaj je v muzeju – in pri Žbatnik. Kurto je vlekel en vol. Od doma so proti Savskim jamam ali Tomčevim jamam odrinili ob treh zjutraj. Ob peti uri so naložili rudo in jo po stari poti čez Pejce vozili na Savo in na Javornik. Pri transformatorju so priključili še zadnji del in peljali naprej s celim vozom. Manjši prevozniki so peljali po 3 do 3,5 centov, močnejši po 7 centov (7 x 56 kg = 392 kg). Pozimi so vozili s tremi, štirimi ali petimi voli s kratkimi "žlajficami" (sanmi) in oplenom ter trugo in to le z močnimi vozili; npr. Cerkovnikar in Špegar s Planine, ki sta največ vozila, ter Peredl, ki je prvi uvedel lesen voz – do tedaj je bila lesena le iglica. Kmetje so vozili pozimi, ker so imeli samo takrat čas. Vsak dan so prepeljali eno furo z dvema voloma, za več fur so dobili eno vrečo koruze za krmo. Ti furmani so vozili v letih od 1890 do 1895, nato pa so speljali cesto, po kateri so dalje vozili z vozovi na štiri kolesa.¹⁶

Rudo so nekoč vozili od Savskih jam z vozovi na štiri kolesa v rudarskih "trugah".

Vpregli so vola. Vozniki rude so bili samo večji kmetje, ki so peljali naenkrat dva do tri vozove, pomagali pa so jim najeti hlapci ali fantini – pastirji, stari od 10 do 13 let.

**Marija Žerjav, Zakamnikova, je nekaj let vozila rudo na Savo.
Slikana v Ameriki leta 1868. (fotoarhiv GMJ)**

Od doma so odhajali ob treh zjutraj, ker so morali pri Savskih jamah počakati, saj niso mogli vsi naenkrat "nabasat". Za razsvetlavo so uporabljali bakle, ki so jih pripravljali iz smrekovega lesa tako, da so ga razcepili, nato pa so razcepljen kol, ki se je držal skupaj, poleti dobro posušili. Vozili in svetili so moški, če pa jih ni bilo dovolj, pa tudi dekleta in žene. Kolovoz, ki so ga nekdanj uporabljali furmani, je še ohranjen in ga uporabljajo kot pešpot. Na poti čez Pejce so pri kapelicah ohranjene "glajžne" (sledi koles v kamnu).¹⁷

Joža Klinar je leta 1915 pri svojih enajstih letih začel "furat" les z očetom. Tedaj je njegov oče prejel pismo župana Čebulja z grožnjo, da mora voziti, drugače mu bodo vozove vzeli in bodo z njimi vozili ruski ujetniki. Na splošno so takrat morali voziti vsi kmetje, ki so imeli vprežno živino, drugače so jih poslali v vojsko. Potem ko si je oče pri furanju zlomil nogo, pa je popravljaj poti. Večinoma so vozili pozimi z volovsko vprego, tudi po 50 furmanov naenkrat, navadno pa po 30 do 40 v koloni na Plavž, na Rekarjevo in na Savo h Kranjski industrijski družbi. To je bilo v letih od 1922 ali 1923 do 1930. Nato pa se je trgovina z lesom ustavila, ker je bilo tržišče zapolnjeno. Leta 1929 je cena lesa tako padla, da so le lepi hlodi dosegli

Napoved osebne dohodnine
za Franca Štefeliņa z l. 1906

Obat iz penzije	38
Prilagodno štano, avije	22
Priznanje kamena na Savo in Javorju 24	99
	2599
<u>Obitki</u>	
1. letna prava pri pr. vojni kamena na Savo in Javorju	400
2. Prava virona, ogrova in, korovij korj	478
3. Prava koroška Kallarja	30
4. Prava koroška za korj kamena na Savo	300
5. Prava virona kamena na Savo in Javorju	27
6. Prava virona pri tui peti ogrova	7
7. Prava virona virona virona	128
8. Za prava ali in prava gacu pri	100
Priznanje kamena na Savo in Javorju	30
9. Prava pri prava	1486
	2599
Allo uodljuje dohodna	1966
	2633
7. meloraslik strok.	1/6 1907

Napoved osebne dohodnine Franca Štefeliņa za leto 1907 (dokument last Urške Lavtar)

ceno 100 din. Za ta denar se je takrat dobilo kubik lesa ali 100 kg koruze. V letih 1931, 1932 in 1933 so furmani služili s prevažanjem "bačk" (butar iz vej) na Javornik za pekarijo in na Jesenice ter Savo za peka Vidica. Za prevoz šestdesetih "bačk" so dobili 120 din. Veliki furmani so bili največkrat tuji ljudje, ki so jim pomagali najeti hlapci. Vozili so "gverkovski" (tovarniški) les in zaslužili tri kovače od metra. V obdobju osmih ali devetih let so zvozili letno od Savskih jam do železane tudi po 2000 kubikov lesa. Med domačimi furmani je bil najmočnejši kmet Betel, ki je imel tri konje in tri vole in je vse od prve svetovne vojne vozil največ "gverkovski" les.

Pomagala sta mu dva brata in dva hlapca. Drugi domači furmani so bili Kopišar – imel je dva konja in dva vola, Vric – s tremi do štirimi voli in Žlinder – imel je dva vola. Žlinder je bil navadno cestni furman; skrbel je za cesto. Les so vozili z vozovi na štiri kolesa, iz gozda pa so ga privlekli na "vlačulah" (saneh). S furanjem lesa so se bavili do pred nekaj leti, ko so jih zamenjali šoferji kamionov. Edini, ki je ohranil tradicijo prevoznika je bil mladi Kopišar, ki je vozil avtobus, še prej pa svoj privatni kamion. Tega je nato zaradi prevelikih davkov prodal.¹⁸

Sortirano kamenje so iz kamnolomov z voli vozili bivši lastniki zemljišč, na katerih so se "sovtani" nahajali. Pozimi so vozili na "žlajfah" (saneh), poleti pa z vozmi. Pot je vodila za Cerkovnikom, za Jerco in čez sedanjo cesto na Žerjavc, na Erlaha in naprej na Plavž. Tudi informatorka in njen brat sta vozila. Tovarna je vožnjo plačevala po kilogramih prepeljanega kamenja, ki so ga tehtali na Savi in na Javorniku.¹⁹ Štefelinov oče ga je vozil kar 30 let.²⁰

Pesek so kopali v Razingerjevem "možiš" (mozišču) in v "Letenpergu" pri Savskih jamah, vsak za lastno uporabo. Z jeseniške planine so vozili vsak dan po dve furi peska na plavško žago. Ob šesti uri so naložili in po enajstih urah vožnje prišli na cilj, če je šlo brez zagat. Z eno furo so prepeljali čez dva kubika peska. Navadno so napravili dve furi, za kateri so prejeli 200 din plačila – za štiri kubične metre peska. To je bilo v letih 1938, 1939 in 1940, ko so prepeljali toliko peska, da so vsak dan zaslužili 200 din. Med konjsko krmo so pomešali žito: tri litre pred jutranjim odhodom, štiri litre v vreči z rezan'co med potjo in tri litre zvečer doma, da so konji zdržali. Žito je konjem dalo potrebno moč, da so lahko vlekli težak tovor. Tistim, ki so konjem dajali le po pet ali šest kg koruze na dan, pa je konj po letu dni omagal. Pesek, ki je bil pri Savskih jamah bolj pri roki, so do Save zvozili poleti, pozimi pa so ga vozili na rtičih z manj dostopnih krajev.²¹

Tovarniški delavci

V jeseniški tovarni so se iz Planine pod Golico začeli zaposlovati, ko so zaprli rudne jame. Več jih je v železarni dobilo delo še leta 1923, 1925 in 1928 in potem še okoli leta 1935, torej v obdobju, ko se je v tovarni zelo težko dobilo delo.

Če so se pred prvo svetovno vojno v železarni zaposlili v glavnem bivši knapi, so se pred drugo svetovno vojno predvsem dninarji z malo ali nič zemlje in veliko otrok oziroma kajzarji in "napol" kmetje. Kmečki ljudje pa so se začeli zaposlovati šele po svobodi oziroma po letu 1960, ko so bili davki preveliki in so kmetijstvo

začeli opuščati. Nekaj pa jih je šlo delat tudi zaradi stalnega dohodka oziroma pokojnine in zato, ker je zimsko prevažanje lesa prevzelo gozdarsko podjetje. Največ so zaposlovali samske može, ženske pa šele po letu 1960 v žebljarni in na elektrodnem oddelku. Tako jih je bilo iz Planine pred drugo svetovno vojno v železarni okoli 30 in večino od njih je spravil v tovarno župnik Franc Krašna, ki je poznal vodilne uslužbence. Pogoj za pridobitev dela pa je bilo članstvo v "ta zeleni" organizaciji. Takrat jih ni bilo v drugih panogah z izjemo Antona Hribarja, ki je bil zaposlen pri železnici. V letu 1975 pa jih je delalo v železarni blizu 100, torej vsaj eden iz vsake hiše.

Kmetom te zaposlitve pred drugo svetovno vojno in po njej niso bile všeč, ker jim je začelo primanjkovati delovne sile. Zanje so bili delavci tudi "gospodje", čeprav jih je mnogo v svojem prostem času delalo še doma in pri kmetih, da so od njih dobili drva in nekaj pridelane hrane. Precej prostega časa so porabili za pripravo drv. Kmetom pa so največkrat pomagali pri košnji. Ti jim nikoli niso plačevali v denarju, ampak vedno v naturalijah. Po delavskih domovih pa so vedno poskrbeli, da so čim več hrane pridelali sami. Brez zemlje so bili v glavnem tisti, ki so si po svobodi zgradili hiše (na Prihodih okoli 20, pri transformatorju in v Planini po štirje) ali pa so bili najemniki. Še pred vojno so v tovarni zaposleni delavci najemali zorano in pognojeno zemljo, da so pridelali krompir, repo, peso in redkeje žita, kot so rž, ječmen in oves. Kasneje je bilo tega manj. Najeti svet so plačevali z delom, ravno tako pa tudi druge usluge. Če je kmet komu en dan vozil drva, mu je ta vrnil s tremi šihti. Za mernik krompirja so kmetu delali deset ur. Ženske so pomagale pri žetvi in košnji, moški pa so kosili. Na dnino so mnogokrat hodili celo otroci. Včasih so kmetje dajali tudi "na spo" (na primer: če je dninar posekal štiri rjuhe trave, je dve dobil lastnik, dve pa sam kot plačilo za opravljeno delo).²²

Janez Smolej se spominja:

"Stopil sem v tovarno 10. 5. 1894 za tekača in sem bil zaposlen dnevno 12 ur. In na dan (zaslužil) po 35 krajcarjev avstrijske veljave. In tovarna še ni bila takrat modernizirana, so bili še vsi manjši obrati kakor npr. žičarna, žebljarna, zavijalnica, hladna valjarna vsi pod enim ostrejšem ... Plavže na Stari Savi in Javorniku so kmalu opustili in v Servolah (v Škednju) pri Trstu so začeli izdelovati surovine za tovarno na Savi in trajalo do svetovne vojne. Po svetovni vojni se je začela tovarna modernizirati ... Ko sem dorasel sem delal v skladišču žice kot žicovezalec in pozneje pa sestavljalec naročil, po svetovni vojni sem postal preddelavec v skladišču žice pri nakladanju vozov."²³

Največ delavcev iz Planine je delalo na "fajnštrek" (v žičarni), pa tudi v prome-

tu in na Javorniku. Sam je vedno delal z veseljem, saj je bil zadovoljen, da je bil pri kruhu. Delovno mesto v tovarni ni vplivalo na način življenja v vaški sredini, vendar so spoštovali tovariše, ki so delali v martinarni, ker je bilo tam delo najtežje. Čeprav so delavci iz iste vasi poskušali delati v istih obratih, so jih dali tja, kjer so jih rabili. Vedno pa so jih dali najprej "na plac" (na promet) in šele po letu dni v obrate. Na red na delovnem mestu so vedno pazili. Čiščenju se niso izogibali, ker so morali na raport, če ni bilo kaj v redu. Pred drugo svetovno vojno so delali šest dni v tednu in bili prosti ob nedeljah ter en dan na vsak večji praznik. Informator je delal na tri "šihte" (izmene), ki so jih imenovali kar po mojstrih, in sicer Žlebirjeva, Balohova in Bizjakova "smena", ki so se začele ob 6., 14., in 22. uri. Odmor so porabili zato, da so pokadili cigareto in malo poklepetali. Zaradi neopravičenih izostankov so jih lahko vrgli ven.²⁴

Martinar pred pečjo okoli leta 1939 (fotoarhiv GJM)

Franc Košir je najprej delal v martinarni, nato pa zaradi živine, za katero je moral doma skrbeti, v mehanični delavnici. Iz Planine jih je bilo takrat v martinarni osem. Tu niso poznali nedelj in praznikov. Delali so na tri "šihte". Ker so imeli tako delo, so imeli več dopusta in velikokrat tudi trinajsto plačo. Prvega v mesecu so dobili "foršus" (predujem), petnajstega pa obračun. Plačilni dan se je vedno poznal v vasi. Takrat se je pilo in jedlo, drugi vaščani pa so jih žalostno gledali.²⁵

Pri Jerič so povedali: "Na šiht so nekoč hodili z rodlji (sankami) prav do Jese-nic. Če je bila pot dobra in če se nisi srečal z volovsko vprego, si se lahko pripeljal v petih minutah (od transformatorja do Čufarja). Najlepša je bila pot še do okoli

leta 1965, ker so jo utrjevali s štoki (hlodi). Ko pa so začeli cesto plužiti, se tudi sankati niso več mogli.²⁶ Pred letom 1920 pa se je po štiri, pet oseb vozilo na delo tudi s samotajnimi sanmi, s katerimi so obenem peljali še seno.²⁷ Drugače pa so hodili v tovarno peš, največkrat v skupini. Od jeseni leta 1962 pa so se vozili z avtobusom. S seboj so nosili malico: čaj ali kavo in kruh ali pa kanglico s fižolom ter kuhano repo ali zelje. Vse to so dali v "mauho". Na delo so hodili v "oflikani" (zakrpani) stari obleki, na delovnem mestu pa so nosili platnene modre obleke in cokle, ki jih je dala tovarna. V svoji vasi so veljali za "gospode" tudi zato, ker so se v svojih prazničnih oblekah zgledovali po uradnikih. Nikolaj Štefelin je bil plačan od ure, zaslužil pa je približno 150 din na mesec. Večkrat je delal tudi nadure zato, ker so ga prosili. Delal je šest dni v tednu in vsako drugo nedeljo. Izredni dopust pa so dobili v času košnje. Bil je kurjač na lokomotivi, za katere so morali lepo skrbeti. Kakor se je kdo "za mašino" zanimal, tako je imel. Ob 1. maju so lokomotive vedno okrasili z zastavami, parolami in zelenjem.²⁸

Do leta 1919 so v tovarni delali po dvanajst ur na dan, potem pa po osem. Po dvanajst ur so delali tudi med drugo svetovno vojno. Delavce so po delovnih mestih razvrstili glede na poklic. Tiste brez poklica pa so dali tja, kjer so jih rabili. Marko Klinar je delal na tri izmene in v majhni železni delavnici popravljaj oziroma izdeloval orodje. Pri tem je uporabljal naslednje kose delovnega orodja: kladi-va, kleščice, igle, pile in "majzelne". Poleg delovne obleke je dobil še "ledrast bertah" (usnjen predpasnik). Moral bi nositi še čelado, a je ni maral.

Nekaj starejših delavcev iz vasi je med tednom stanovalo v najemniških sobah na Jesenicah.²⁹

Zaključek

Delo v rudnikih je bilo povsem ustavljeno leta 1907. Da je proces zapiranja Savskih jam trajal dalj časa, dokazuje tudi upad števila zaposlenih rudarjev, ki jih je bilo leta 1895 še 210 in v letu 1905 samo 43. Število prebivalstva se v Planini pod Golico vse od obdobja delujočih rudnikov pa do leta 1975 ni dosti spreminjalo, kar kažejo naslednji statistični podatki: leta 1869 jih je 340 bivalo v 77 hišah. Leta 1966 je bilo 320 prebivalcev in 1981. leta 333. Leta 1975 je bilo število hiš 87. Gospodinjstva pa so se glede na vire zaslužka leta 1971 delila na 2 kmečki, 7 mešanih, 70 nekmečkih in 27 brez zemlje.³⁰ Še pred drugo svetovno vojno pa so se gospodarstva oziroma gospodinjstva delila v štiri družbene sloje: "ta velk kmetje"

(Jerič, Markel, Žbatnik, Kosmat, Konar, Betel), "ta mal kmetje" (Grmon, Uric, Žlinder), "kajzarji" in "gostmani" (najemniki ali podnajemniki pri kmetih).³¹

Ker so lastniki fužin v svojih gozdovih pri kuhanju oglja za železarske obrate zaposlovali tudi svoje ogljarje, je oglarstvo vsaj do konca 19. stoletja dajalo zaslužek številnim bajtarjem in dninarjem. Najdonosnejša kmetijska panoga pa je bilo gozdarstvo, saj so posekali tudi do 2000 kubikov lesa letno. Z dohodkom od lesa so pridobili predvsem kmetje, po zgraditvi železnice v dolini leta 1870 in še bolj po prvi svetovni vojni. Del v gozdu pri sekanju in prevažanju lesa so se oprijeli predvsem kajzarji s svojimi sinovi in gostači. Za Rovtarje pa je s snegom nastopil tudi čas planinskih voženj, ko so les prevažali do ceste ali železnice tudi mali, srednji in veliki kmetje, ki so se za "fuřngo" udinjali pri Kranjski industrijski družbi in lesnih trgovcih z Jesenic. Tudi nekdanji fužinski furmani so še vedno opravljali svoje delo, le da so namesto rude prevažali les, lubje, butare, kamenje in pesek.

Če so se v železarskih obratih na Jesenicah najprej zaposlili nekdanji rudarji, pa so se domačini iz Planine pod Golice spet v večjem številu zaposlovali v železarni po letu 1929, ko se je zaradi zapolnjenega tržišča ustavila trgovina z lesom. Leta 1962 jih je delalo v železarni 56, vseh v dolini zaposlenih pa je bilo leta 1971 že 85.³²

V Planini pod Golico leta 1959 (fotoarhiv GMJ)

VIRI IN LITERATURA

Ustne vire, ki sta jih leta 1975 zapisali etnologinji Alenka Simikič in Ivanka Počkar, so posredovali informatorji.

- 1 Marija Razinger, 89 let, pri Šimnu, Planina pod Golico 61
- 2 Marko Klinar, 62 let, pri Mark, Planina pod Golico 29
- 3 isto kot pod 1
- 4 Neža Čop, 80 let, pri Čop, Planina pod Golico 63
- 5 isto kot pod 1
- 6 Doroteja Poklukar, 85 let, Planina pod Golico 55
- 7 isto kot pod 1
- 8 France Čop, 91 let, Jesenice, Cesta M. Tita 108
- 9 Janez Smolej, rokopis z naslovom Podatki od moje službe pri Kranjski industrijski družbi, 15. 8. 1943, arhiv KID, škt. Spomini in življenepisi, hrani GMJ
- 10 isto kot pod 4
- 11 isto kot pod 6
- 12 Nikolaj Štefelin, 65 let, pri Štefelin, Planina pod Golico 6
- 13 isto kot pod 2
- 14 Franc Razinger, 46 let, pri Adamč, Planina pod Golico 73
- 15 isto kot pod 8
- 16 Joža Klinar, 71 let, pri Budnarju, Prihodi 4
- 17 Ivana Vilman, 53 let, pri Grmon, Planina pod Golico 68
- 18 isto kot pod 16
- 19 isto kot pod 6
- 20 isto kot pod 12
- 21 Anton Poklukar, 44 let, Planina pod Golico 55
- 22 Franc Vilman, 59 let, pri Pečniku, Planina pod Golico 65 in isto kot pod 2, 12 in 21
- 23 isto kot pod 9
- 24 Franc Vilman, 59 let, pri Pečniku, Planina pod Golico 65
- 25 Franc Košir, 55 let, pri Frenk, Planina pod Golico 77
- 26 Pavel Lipovec, 73 let, pri Jerič, Prihodi 6
- 27 Gabriela Razinger, 41 let, pri Šimnu, Planina pod Golico 61
- 28 isto kot pod 12
- 29 isto kot pod 2
- 30 Zdenka Torkar Tahir, Planina pod Golico skozi čas, Občina Jesenice, 2003, str. 9, 10, 11
- 31 isto kot pod 17
- 32 isto kot pod 30

SUMMARY

This article, entitled *From Miners to Factory Workers*, describes the activities of the villagers of Planina pod Golico, above Jesenice, from the end of the 19th century until the mid 20th century. The size of the village was largely unchanged during that period, numbering around 80 houses and 330 inhabitants, with only a few prosperous farms. The village was characterized by iron ore mining activities for centuries, but after the closing down of the mines in the year 1907 the inhabitants resumed the work known to their fathers and forefathers, though they knew how to adapt to the changed conditions and needs. The article describes the work of the miners who reinvented themselves as quarry workers, followed by the description of the charcoal-burning, that persisted for longer here than was needed by Jesenice ironworks, and the description of the work of the carters, who in the earlier period transported first ore, and later wood. The possibilities for such earnings withered over the years due to the new technological advances, so the majority of the villagers eventually found work in Jesenice ironworks. The significance of this article is due to oral sources recorded in 1975 from the authentic memories of the people of the village of Planica pod Golico; the material published here is from their own experience.

Pavel Jamnik

SLEDI RUDARJENJA NA HRIBIH KAVČE IN VRŠE MED BLEJSKO DOBRAVO IN KOČNO

V dosedanjem preučevanju rudarjenja in železarske dejavnosti v okolici Jesenic je bila pozornost raziskovalcev usmerjena predvsem na območje levega brega reke Save. Dovolj dobro je poznano, kako se je razvijalo in kasneje zamrlo rudarjenje v Planini pod Golico in na Begunjščici, veliko vemo o rudarskih obratih na Plavžu, Stari Savi in Javorniku, nikjer v literaturi pa še nisem naletel na omembe rudarjenja oziroma iskanja rude na desni strani reke Save. V nadaljevanju zato predstavljam nekaj ohranjenih sledi te dejavnosti na pobočjih hribov Kavče in Vrše nad Blejsko Dobravo in Kočno. Ker čas in narava brišeta sledi pretekle človekove dejavnosti, so za popolnejšo sliko fužinarstva tudi ti podatki pomembni.

Kavče (804 m), Vrše (850 m) in Boršt (931 m) so vzhodna pobočja Mežakle, ki jih na višini okoli 600 m od te planote ločuje dolina Poljana. Po geološki zgradbi predstavljajo zanimiv skupek različnih časovnih sledi. Kavče gradi dolomitiziran apnenec in siv plastovit apnenec. Vrše po pobočjih prekriva ledeniška morena, pod njo so starejše breče, nad moreno pa dokaj debele plasti ilovice z vključki železove rude, bobovca. Vrše so od vseh treh edine, ki imajo na svojem pobočju vsaj pet ali šest aktivnih vodnih izvirov. Boršt gradi apnenec z vključki gomoljev roženca, pobočni grušč in ilovica. Od Kavč in Vrš se razlikuje po jamah – medledenodobnih odtočnih rovih, usmerjenih v dolino Poljana.

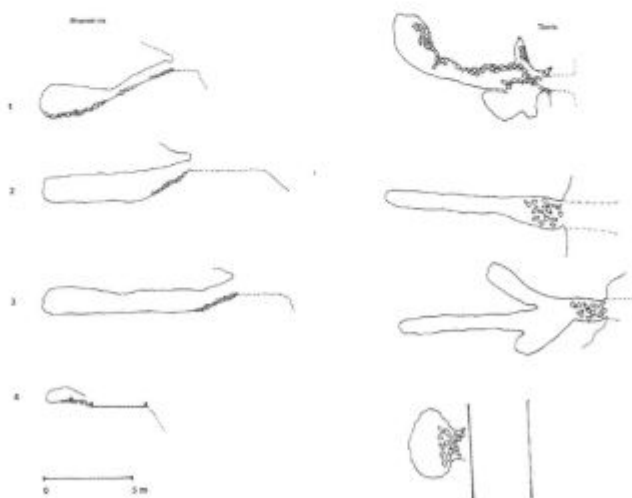
Že leta 1936 je Jamarska sekcija PD Gorje v Jamskem katastru registrirala Zakoparjev prepad v Vršah. Med ogledom jame, pred skoraj tridesetimi leti, sem v jamski ilovici našel veliko bobovca. Takrat temu, razen kot zanimivosti, ki sem jo zapisal v zapisnik o ogledu jame, nisem pripisoval večje pozornosti. V zadnjih letih, ko

Levo: Ohranjen rudniški rov (foto Pavel Jamnik)

sem v sodelovanju z Janezom Bizjakom v okviru Inštituta Alpe opravljaj evidenciranje železarske dejavnosti v Alpah, pa sem ponovno opravil ogled vseh treh pobočij. Že prej sem poznal "rudnik" na Kavčah, kamor smo kot otroci hodili gledat netopirje (mimogrede, sedaj jih v rovih ni več), tokrat pa sem območje večkrat pregledal z "drugimi očmi". Seveda bi bilo potrebno za te terenske ugotovitve začeti iskati podatke v ohranjenem arhivskem gradivu, vendar za to zaenkrat še ni bilo časa. Morda se bo tega lotil kdo drug in naj mu v nadaljevanju nanizani terenski podatki služijo kot spodbuda.

Kavče

Čprav do sedaj v rudarskem smislu popolnoma spregledan, bi ga v šali lahko poimenovali tudi "hrib rudnikov". Na vzhodni strani Vrš so bili evidentirani štirje še ohranjeni rudniški rovi in najmanj dva že zarušena, na zahodni strani, nad vasjo Kočna, pa en zarušen rudniški rov. Do rogov so v času izdelave vodile gozdne, s kamenjem utrjene poti, katerih ostanke je še danes mogoče videti na več mestih. Vsi najdeni rovi so tako imenovani "raziskovalni rovi", s katerimi so rudosledci po-

Skice ohranjenih rudniških rogov (skica Pavel Jamnik)

skušali najti nova nahajališča železove rude. Od ohranjenih rogov je najdaljši dolg enajst metrov. Bili so izkopani v obliki tunelov, povprečne višine en meter in širine 80 cm. Pred vhodom v najdaljši ohranjen rov je bila najdena kovana ključavnica, kar kaže, da so bila pred rovom postavljena vrata. Do tega rova je speljana (in še precej ohranjena) tudi najkvalitetnejše izdelana in utrjena pot. Po podatkih A. Krivograda¹, ki je preučeval arhivske vire o iskanju rude v okolici Ribnice na Pohorju in Vitanj, sta na primer dva moža v enem mesecu podaljšala raziskovalni rov za dve klaftri; in drug primer: dva moža sta v dveh mesecih napredovala štiri klaftre² (Krivograd, 2005, str. 55). Glede na trud in porabljen čas, ki je bil potreben za izdelavo poti do rogov, so na pobočju Kavč iskali rudo domnevno vsaj eno ali dve sezoni. Brez iskanja po arhivskih virih je seveda o času izdelave rogov težko reči kaj točnejšega. Morda je opora lahko podatek o nekdanj vklesani letnici 1817 nad staro cesto, ki je vodila iz Podkočne v dolino Poljane. Letnica je bila med gradnjo ceste na Kočno v osemdesetih letih žal uničena, vklesana pa je bila med najnižje ohranjenim rudniškim rovom in tistim, ki je bil skopan najgloblje v pobočje. Približno petsto metrov severneje in nekaj deset metrov nižje od spodnjega (najnižjega, če gledamo z vrha Kavč) rudniškega rova, se je ob gradnji avtoceste (točno pod današnjim viaduktom), razkrila debela plast nasutja žlindre, žganine in oglja. Je bila morda kje v bližini topilnica, za katero še ne vemo? To ostaja zaenkrat še neznan-ka, ne zdi pa se prav verjetno, da bi odpadni material iz fužin na Javorniku ali s Save vozili tako daleč in še celo v hrib le zato, da bi ga uporabili za gradnjo ceste ali ga celo samo posuli pod cesto. Med tem nasutjem, ki so ga razkrila gradbena dela, je bilo najdenih več kovaških žebeljev in bronasta igla z glavico.

Vrše

Že omenjena jama Zakoparjev prepad je po vsej verjetnosti umetno izkopen rov, v katerem so iz ilovice pobirali železovo rudo bobovec. Jama je zaradi zarušitve dela ob vhodu v zadnjih letih nedostopna, tako da z gotovostjo – brez ponovnega ogleda – tega sicer ni mogoče trditi. Vendar na tako ugotovitev napeljuje več deset vrtačastih vkopov na prelazu med Vršami in Borštom. Gre za enake površinske vkope, kakor jih poznamo s področja Pokljuke in bohinjskih planin in iz katerih so iz ilovice izkopavali bobovec. Do vkopov na Vršah vodijo široke poti z Blejske Dobrave. Na najširšem delu prelaza in v enem od vkopov so še vidne izrav-

Terasasti izravnavi na pobočju Vrš (foto Pavel Jamnik)

nave, kjer so bili verjetno postavljeni skromni bivalni objekti iskalcev rude. Popolni neznanki pa sta dve nekaj metrov široki, umetno narejeni izravnavi niže po pobočju proti Blejski Dobravi, ki se končata nad prepadno brečasto steno. Sta morda v kakšni povezavi s kopanjem peska v vsaj dvajset metrov debeli plasti breče, v kateri so peskokopi še vidni nad Blejsko Dobravo? Ali sta tudi ti izravnavi povezani z železarstvom, pa zaenkrat ni mogoče sklepati.

Nekako se vsiljuje vtis, da so sledi rudarjenja na pobočju Vrš starejše od rudniških rogov na Kavčah. To je zaenkrat le domneva, vendar morda v prid starim sledem rudarjenja govori najdba antičnega novca Faustina II. iz 2. st. n. š. Geolog T. Budkovič ga je leta 1992 našel v jami pod vrhom sosednjega hriba Boršt, ki je le nekaj sto metrov oddaljena od prelaza z vkopi.

Antični novc, najden v jami na Borštu (foto Pavel Jamnik)

Naj zaključim to kratko predstavitev "velikih odkritij" z osebno izkušnjo "branja" sledi preteklosti v naravi. Dolino Poljane in okoliška pobočja sem s široko odprtimi očmi prehodil že neštetokrat. Ničkolikokrat sem šel mimo vrtačastih vkopov na Vršah in po utrjenih poteh do rudniškega rova na Kavčah. Kljub temu sem šele z načrtnim iskanjem sledov rudarjenja le-te tudi prepoznal in našel kar dva nova rudniška rova in tri že zarušene vhode na Kavčah. Nikoli torej ne vemo in ne vidimo vsega, čeprav smo vse prevečkrat prepričani, da presenečenj ni več. Torej, naprej proti novim presenečenjem.

¹ Alojz Krivograd, Rudniški rovi železove rude v okolici Ribnice na Pohorju in Vitanja v letih 1807–1810., Koroški zbornik 4, Slovenj Gradec 2005, str. 51–64.

² 1 klafter = 1,896 m, 1 čevljev = 0,316 m

SUMMARY

This article presents the preserved remains of mining on the slopes of the hills Kavče and Vrše, above Blejska Dobrava and Kočna. On the eastern side of Vrše four preserved mines and two partially ruined quarries are recorded, while on the western side above the village Kočna there was one partially demolished mine (picture 1). Forest tracks surfaced with stones led to these mines. The longest excavation still in existence is 11 meters long; all of them are tunnel-shaped and on average 1m high and 0.80m wide (picture 2). A few dozen sinkhole-like surface mines can be seen on the pass between Vrše and Boršt, and they are similar to the open-cast mines found in the mountain pastures in the area of Pokljuka and Bohinj, where in the past bobovec was excavated from clay. The cave of Zakoparjev prepad is thought to be a still-surviving remnant of the excavation of bobovec. Here the mining activity is believed to be older than in Kavče, and it is assumed that a coin from the 2nd century found in a cave in Boršt is also related to mining (picture 4).

Nadja Terčon, Bogdana Marinac,
Snježana Karinja

REX – RUDNIK ŽELEZA V MORJU GRAJEN V GENOVI, TALJEN NA JESENICAH

Uvod

V Pomorskem muzeju "Sergej Mašera" Piran je bila od maja do oktobra 2008 na ogled občasna razstava o veliki italijanski luksuzni potniški ladji Rex, ki je svoj konec dočakala v morski plitvini med Izolo in Kopro. Njen naslov je bil REX – blišč, propad, obujeni spomin. Avtorice razstave so na njej želele predstaviti življenjsko zgodbo ladje, ki je obdobje blišča preživela med Genovo in New Yorkom, z našimi kraji pa je povezana zaradi svojega konca. Ostanke ladje še vedno ležijo na morskem dnu. Pri nas se je zlasti v zadnjem času ustvaril "mit" o tej veliki razkošni ladji, katere konec pa ni povezan le z današnjo slovensko obalo, temveč tudi z železarno na Jesenicah.

V slovenski Register kulturne dediščine so bili leta 2007 pod evidenčno številko 21615 kot nepremična dediščina vpisani ostanke ladje REX. Spomeniškovarstveno delo, ki ga je opravila Skupina za podvodno arheologijo pri Zavodu za varstvo kulturne dediščine Slovenije pod vodstvom dr. Andreja Gasparija in na pobudo številnih posameznikov, je bilo opravljeno z namenom, da bi ostanke nekoč luksuzne ladje zaščitili in preprečili nadaljnje ropanje. Ostanke ležijo v bližini dela obale med Izolo in Kopro, katerega se je prav zaradi potopljene ladje oprijel toponim "Pri Rexu", in so posledica dogodkov med drugo svetovno vojno. 5. septembra 1944 je med Izolo in Kopro nasedla ladja Rex, na kateri je tedaj vihrala nemška zastava. Tri dni pozneje je postala tarča zavezniškega letalstva.

Blišč

V ladjedelnici Ansaldo v Sestri Ponente pri Genovi so začeli leta 1930 za genovsko ladijsko družno Navigazione Generale Italiana graditi ladjo, ki je pozneje postala nacionalni ponos. V duhu tedanje fašistične ideologije so želeli njeni naročniki in načrtovalci zgraditi največjo, najmodernejšo, najhitrejšo ter najbolj razkošno in luksuzno ladjo. Veličino ladje je napovedovalo že njeno ime, ki ga je skupaj z geslom "Navis Nomen Rex Omen", tj. "Ime Rex je dobro znamenje za ladjo" predlagal profesor latinščine Luigi Illuminatis in z njim leta 1930 zmagal na natečaju. 27. aprila 1930 je škof Bartolomasi blagoslovil prvo gredelj, 1. avgusta 1931 pa so ladjo splovili. Toda ladja še ni bila dokončana. Na otvoritveno vožnjo je pod poveljstvom kapitana Francesca Tarabotta odplula 27. septembra 1932.

V ladji z 51000 BRT so se zlili tedanji dosežki v ladjedelstvu in arhitekturi ter razkošnost bivanja. Dolga je bila 268 metrov, široka 29 metrov in visoka 36 metrov. S štirimi turbinami, od katerih je vsaka vrtela svoj vijak, je presegala hitrost 28 vozlov (tj. morskih milj na uro). 16. avgusta leta 1933 je osvojila tudi modri trak za rekordno plovbo čez Atlantik. Razdaljo med Gibraltarjem in New Yorkom je s povprečno hitrostjo 28,92 vozla preplula v štirih dneh, trinajstih urah in 58 minutah.

Ladja, ki je predstavljala hotel s šestimi zvezdicami, je bila namenjena predvsem prestižnim in zahtevnim gostom, petičnim turistom in ameriškim izseljencem, ki so želeli obiskati domovino. Plula je na liniji Genova–New York, po enkrat pa je bila na križarjenju po Sredozemlju, Karibih in v Riu de Janeiru. Običajno je vožnja od Italije do New Yorka trajala šest dni in pol. Ladja je bila pravo mesto v malem. Na enajstih krovih, ki so bili med seboj povezani s stopnišči in dvigali, je bilo prostora za okoli 2000 potnikov, ki so bili razdeljeni v štiri razrede (prvi, posebni, turistični in tretji). Najlepši in najrazkošnejši prostori na sredi najvišjih krovov so bili namenjeni potnikom prvega razreda. Njihove kabine so imele kopalnico s tušem ali kopalno kadjo in ločeno stranišče, k najbolj udobnim pa so sodili še predsoba, prostor za prtljago in salon ali veranda. V sobah prvega razreda je bil tudi telefon, ostali potniki pa so lahko uporabljali telefonsko govornico. Na površini 40 000 m² so bili poleg kabin še jedilnice, saloni, kadičnice in verande za različne razrede, saloni za ženske, dvorana za prireditve prvega razreda, bogata knjižnica, čitalnica, kapela, igralnice in telovadnice za otroke, prostorna sprehajališča in trgovine. Krov 2, t. i. "športni krov", je bil prirejen za različne športne dejavnosti potnikov prvega razreda. Tu so bili zaprta telovadnica, igrišča za badminton, teniško igrišče, prostor za "shuffleboard" (igra s ploščicami) ter prostor za različne druge igre. Na krovu višje

je bil tudi prostor za borilne športe. Ob ugodnem vremenu pa so se potniki lahko zabavali v 13-metrskem bazenu s toboganom in odskočno desko, ob katerem so bile prhe, kabine in bar, ali pa v manjšem bazenu na krovu 4.

Gostom so želeli ustreči tudi s prefinjeno kuhinjo, pekarno in slaščičarno, kozmetičnim salonom in brivcem. Posebnost so bile terme s hidromasažnimi kadmami in prhami, s slano in sladko vodo, masažno dvorano in solarijem. Na ladji nista manjkala niti zdravstveni center in bolnišnica. Imeli so tudi tiskarno, pošto, garažo za avtomobile in drugo. Vožnja na ladji je bila udobnejša tudi zaradi posebnega načina gradnje, ki je zmanjšal vibracije, klimatskih in grelnih naprav, električne razsvetljave in drugega.

Da se potniki ne bi dolgočasili, so se na ladji od dopoldneva do noči vrstile različne prireditve: koncerti, gledališke in zvočne kino predstave (novost tistega časa), čajanke, plesi, športne prireditve, polnočni bife itd. Ob rednem programu so se na ladji vrstili tudi nastopi različnih gostujočih umetnikov, ki so bili pripravljene nastopiti v zameno za znižano ceno vozovnice. Z ladjo so se namreč prevažale številne znane in ugledne osebnosti tistega časa, tudi iz sveta umetnikov.

Posadka ladje je štela okoli 880 članov, med katerih je bilo 427 hotelskih uslužbencev. Posadka krova je štela 133, stroja pa 151 mož. Število in sestava posadke pa sta se lahko spreminjala glede na potrebe vsakokratnega potovanja.

Propad

Zaradi vihre druge svetovne vojne so ladjo leta 1940 iz Genove prepeljali v varnejše Jadransko morje. Da bi bila čimbolj neopazna, so jo v Pulju prebarvali v sivo, nato pa prepeljali v Trst, kjer so jo privezali ob šesti pomol. Tam so ladjo razorožili in izkrcali odvečno posadko. Po kapitulaciji Italije 8. septembra 1943 so Rexa prevzeli Nemci. Aretirali so preostalo posadko in iz ladje odnesli, kar je bilo mogoče. Mnogo ukradenih predmetov so odpeljali v Nemčijo. Skrivaj pa so jo ropali tudi domačini. Ko so se junija 1944 začeli bombni napadi zavezniških letalskih sil na Trst, so skušale nemške sile ladjo skriti, saj so jo nameravale še uporabiti v vojaške namene. 5. septembra 1944 so jo odvedli iz tržaškega pristanišča, a je (namerno ali nenamerno?) nasedla na plitvini med Izolo in Kopro. Tri dni pozneje, prav na prvo obletnico kapitulacije Italije, je šest angleških letal vrste beaufighter skupaj z dvema lovcema napadlo ladjo Rex, ki je bila tedaj brez posadke. Med drugim, najmočnejšim napadom (od treh) se je ladja prevrnila na bok. Med celotnim napadom, ki je trajal nekaj več kot 24 ur, so bili uničeni ladijski mostovi in gradnja. Požar, ki je trajal več dni, pa je uničil tudi notranjost.

Sistematično delovanje zavezniškega letalstva na predvsem pomorskem bojišču in preleti zavezniških letalskih enot zaradi napadov na cilje v srednji Evropi so se začeli že konec leta 1943. Po izkrcanju zaveznikov v južni Italiji se je začelo zbiranje zavezniških letalskih enot na italijanskih letališčih. 1. junija 1944 so bile formirane zavezniške balkanske letalske sile (Balkan Air Force), katerih naloga je bila načrtovanje, izvrševanje in koordiniranje vseh zavezniških letalskih, pomorskih in kopenskih sil na jugoslovanskem bojišču. To je bil čas, ko so zavezniki iz južne Italije prodirali proti severu, ko se je krepilo partizansko gibanje in je nemški rajh izgubljal moč. V to politično in vojaško dogajanje sodijo tudi letalski poleti zaveznikov na področje Tržaškega zaliva. Zavezniki so poleti 1944 med rednimi preleti bombardirali tako obalna istrska mesta kot tudi ladje na tem področju. Že med letalskimi napadi julija 1944 so bili poškodovani ali uničeni nekateri manjši ribiški in tovorni čolni v piranskem in izolskem pristanišču ter pristaniška infrastruktura. Ker je bil Rex v tem času nemška ladja, je tudi ta postala cilj zmagovitih armad. Podobno usodo kot Rex pa je doživelo tudi mnogo drugih plovil. Že naslednjega dne je sedem zavezniških letal pri Savudriji napadlo parnik San Marco, na katerem so bili poleg civilnih potnikov tudi nemški vojaki. Parnik je plul na liniji Umag-Trst. Oktobra 1944 je zavezniško letalo pri Izoli napadlo ladjo Ugliano, ki je plula na redni progi med Trstom, Izolo in Piranom.

V prvih povojnih letih, v času vsesplošnega pomanjkanja, ki ga je povzročila vojna, je postala ladja Rex, ki je bila nekoč ponos Italije, rudnik železa in vsega, kar je na njej še ostalo. Lokalno prebivalstvo je z nje odnašalo preostalo opremo, cevo-

Prevrnjena ladja Rex med Izolo in Koprom okoli leta 1947
(original hrani Hrvatski pomorski muzej Split)

Delavci podjetja Brodospas iz Splita s plavajočim žerjavom Veli Jože dvigujejo ostanke Rexa.
(foto Andrej Pagon - Ogarev, fototeka Pokrajinskega muzeja Koper)

vode, stroje, premog, nafto, les, keramične ploščice in druge uporabne predmete. Nekateri so si s ploščicami iz ladje opremili svoje kopalnice, drugi so hodili po premog za ogrevanje. Kasneje so nekateri material prodajali na odpadku in z njim dokaj dobro služili. Najvišjo ceno so imeli kosi iz barvastih kovin.

S sklepom Pomorskega sodišča v Splitu so ostanki ladje leta 1946 postali jugoslovanski pomorski vojni plen. Aprila leta 1946 je bil sprejet Zakon o ustanovitvi in pristojnosti sodišča za pomorski vojni plen (Uradni list FNRJ št. 28/46 z dne 5. aprila 1946). S tem je bila zapolnjena pravna praznina, predvsem pa je takratna nova država pridobila mednarodno pravno avtoriteto. Sodišče za pomorski vojni plen s sedežem v Splitu je 5. junija 1946 s sodbo št. 77/46/4 ugotovilo, da je ladja "Rex" zaplenjena kot pomorski vojni plen. V obrazložitvi sodbe je sodišče kot nespomo ugotovilo, da sta Italija in Nemčija z agresijo proti Jugoslaviji 6. 4. 1941 stopili v vojno in da se njuna ravnanja na morju obravnavajo po načelih mednarodnega pomorskega vojnega prava. Ladja je imela v času napada zaveznikov nemško zastavo, v času zaplenbe pa je bila zapuščena brez zastave in ladijskih listin, vendar je bila po načelih mednarodnega pomorskega vojnega prava nemške narodnosti. Zoper sodbo se ni pritožil imenovani zastopnik lastnika ladje, odvetnik dr. Jeličič Bruno iz Splita, tako da je ta postala pravnomočna in bila 21. junija 1946 objavljena v Uradnem listu FLRJ.¹

Ker je tedanja oblast na podlagi natančnih poročil lokalne pomorske uprave ugotovila, da ladje ni mogoče ponovno usposobiti za plovbo, so jo razrezali za staro železo. Razrez so leta 1948 zaupali splitskemu podjetju Brodospas. Potekal je v več fazah in je trajal celo desetletje. Julija 1948 je v Koper prišla prva Brodospasova delovna ekipa. Kasneje je bil iz admiralske ladje Partizanka izdelan plavajoči žerjav

Veli Jože, ki so ga iz Splita prvič privlekli v Koper leta 1952 in ki je kasneje pomagal tudi pri gradnji Luke Koper. Z njim je postalo delo na Rexu lažje in hitrejše. Potapljači so najprej na globini 18 m rezali in žagali železni trup Rexa in pripravljali železo za dvig.² Z žerjavom so nato natovarjali velike železne dele na maone in jih vozili na Reko in v Pulj. Pri vleki so žerjavu pomagali tudi vlačilci. Z odvozom starega železa iz rudnika v morju se je zaloga železa pod morjem hitro manjšala in leta 1958 znašala le še 5000 ton. Zadnje, iz morja štrleče železne ostanke so minirali, saj so le-ti pomenili nevarnost pri plovlbi. Vsega tudi tedaj niso odstranili. Deli ladje še danes samevajo na morskem dnu.

Kose železa so iz Pulja in Reke po železnici prepeljali v železarno na Jesenice. Tam so jih talili in iz njih izdelovali kakovostno jeklo. O tem pričajo nekateri arhivski dokumenti, časopisni članki in ustna pričevanja. Cena Brodospasovega starega železa je bila zaradi kakovosti višja od cene železa drugih dobaviteljev. Zaradi previsoke cene je Železarna Jesenice leta 1952 z Brodospasom za nekaj časa celo prekinila pogodbo.³

LETSKO POROČILO

o gibanju starega železa in stare litine v letu 1948.

Adak'Š T A R O Š K I G O S T I

Letni plan tovara starih železa na Železarno Jesenice v letu 1948 m. d. bil dosežen in oster in zmiren, sploh zaradi naših uspešnih rešitev. Da pa plan tovara starih železa v letu 1948 ni izpeljal še bolj kritično, je septemti organizativni Železarna Jesenice, ki ima v iz interesu največjega konsumenta starega železa, pristopila na prilagi vrsto splošno s direktorjem ŽUPNA sklenjenimi pogodbi, k katerim starega železa na raznih tercijah. S tem je Železarna Jesenice na eni strani delo pripravila ŽUPNA, da je plan tovar starih železa izvršen vsaj v tej višini, ki smo jo izpeljali prve kritično var. katastrofalno ŽUPNA sklenjenimi /adak' / ost. da je bil dosežen in preveden ŽUPNA tovar /adak' / na drugi strani pa je Železarna Jesenice prejela vsaj tolik tovar, ki ga oster in bi prejela.

Plan tovarov starih železa v letu 1948 je bil izvršen

	Plan	Izvršeno	%
a) <u>Železo železnice</u>	12.620 t	11.455 t	97 %
/Tovar je potreben pripraviti, da bi oster vsaj plan tovar, najmanj s kakovostno jeklo - osterega je Železarna Jesenice v vrsti s kakovostno odličnostmi pripravila se železo vrtil - izvršiti najmanj Železarna Jesenice leto s ob. vrtili, se pravi, odličnostmi se bi bila ost letova železa s strani ŽUPNA sklenjenimi pristopila je iz koncepta Železarna Jesenice v izvršiti Železarna šture ost. ost. /			
b) <u>Železo železnice /s pomočjo kakovostne</u>			
pogoje	22.263 t	24.417 t	107 %
c) <u>Železo železnice</u>	12.170 t	15.545 t	128 %
d) <u>Železo železnice</u>	40.340 t	34.745 t	85 %
e) <u>Železo železnice /kakovostno jeklo</u>			
ost. ost. /	19.000 t	2.040 t	11 %
ost. ost. /	97.993 t	87.951 t	

Prva stran Letnega poročila o gibanju starega železa in stare litine v letu 1948.

Splitško podjetje Brodospas je začelo Železarni Jesenice dobavljati staro železo (original hrani Zgodovinski arhiv Ljubljana – enota za Gorenjsko Kranj v arhivskem fondu Železarna Jesenice).

Obujeni spomin

Mogočnost potopljene ladje je v prvih povojnih letih presenetila marsikaterega domačina in drugega mimoidočega. Spomin na ladjo se je ohranil tudi potem, ko njeni ostanki niso bili več vidni, vse do danes. Njena usoda vzbuja zanimanje domače in tuje javnosti, posameznikov, društev in ustanov. O Rexu zbirajo informacije in predmete, postavljajo internetne strani in razstave, snemajo televizijske oddaje in filme, izdajajo knjige in članke, po njej imenujejo podjetja, društva in lokale. Tam, kjer je ležala ladja, so se ves povojni čas potapljali številni domači in tuji posamezniki in iskali njene ostanke. Nekateri so iskali celo zaklad tržaških Židov, ki naj bi bil po nekaterih govoricah skrit na ladji.

Predmeti z ladje Rex so dobili visoko ceno. Zlasti v tujini prodajalci starin tržijo tudi ponaredke. V slovenski Istri je nastal "mit o Rexu", del obale v bližini kraja popota pa ljudje imenujejo "Pri Rexu". Učenci osmih razredov slovenskih osnovnih šol pri pouku maternega jezika spoznavajo zgodbo ladje in "mita", ki se je spletel okoli Rexa, ter o njem pridobivajo informacije. O Rexu govore tudi nekatere pesmi in njegova zgodba je vsebina romana Kapitanov ključ, ki ga je napisal slovenski pisatelj Ivan Sivec. O Rexu snemajo filme. V slovenski javnosti je najbolj poznan dokumentarni film Edvarda Žitnika z naslovom Rex – Regis Nomen Navis omen. Za scenarij filma je v letu 2007 Edvard Žitnik prejel Babičevo nagrado, ki jo podeljujejo na področju igranega in dokumentarnega filma. Zelo pomembni pa so tudi dokumentarni prispevki o ladji v oddajah Med valovi avtorja Deana Jelačina.

Med številnimi posamezniki, ki v Sloveniji obujajo spomin na ladjo Rex, izstopa Marjan Kralj iz Izole, ki velja za pobudnika spomina ter največjega slovenskega poznavalca ladje in njene usode. V Izoli je med drugim postavil tudi galerijo Rex. Med italijanskimi avtorji, ki gojijo bolj znanstveni pristop, pa je treba izpostaviti Maurizia Elisea, pisca bogatih monografij o Rexu in drugih potniških prekoceanskih ladjah.⁴

Zaključek

Rex je bil plod goreče želje fašizma po veličini in je v koprskem zalivu dočakal le svoj konec in takrat ni predstavljal slovenske ali lokalne kulturne oziroma tehniške dediščine. V času močnega vtisa grozot druge svetovne vojne, zaostrene politične situacije, velikih migracijskih gibanj na tem področju (eksodus), boja za meje, reševanja tržaškega vprašanja, vsesplošnega pomanjkanja, obnove in gradnje države ter težnje po boljšem življenju, so ljudje v ostankih nekoč luksuzne ladje videli le kup železja in možni vir dohodka.

Ostanki ladje Rex ležijo približno 100 do 200 metrov od obale med Izolo in Koprno, na ozkem območju morskega dna na področju in v okolici 161,5 m dolgega in 47 m širokega globokega odtisa, ki ga je v mulju pustila ladja. Čeprav so se tam že mnogi potapljali, arheologi še niso opravili sistematičnega pregleda morskega dna. Ostanki ladje še niso v celoti dokumentirani, popisani in interpretirani. Podjetje Harpha Sea, d.o.o., iz Kopra je izvedlo meritve globin območja potopitve ladje Rex, ga posnelo z visokofrekvenčnim sonarjem in izdelalo konturno karto območja ter digitalni batimetrični model reliefa poglobitve. Da bi ostanke zaščitili in preprečili nadaljnje ropanje, so arheologi območje z ostanki vpisali v slovenski Register kulturne dediščine.

Na razstavi REX – blišč, propad, obujeni spomin, ki jo je pripravil Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran in je bila na ogled od 30. 5. 2008 do 19. 10. 2008, je sodelovalo veliko posameznikov in institucij, ki so prispevali slikovno in arhivsko gradivo ter predmete, ustne informacije, filmsko in drugo gradivo. Krajši čas so bile na ogled tudi originalne bronaste črke R E X, ki so bile nekoč na desni strani premca ladje. Za razstavo pa jih je posodil Hrvatski pomorski muzej iz Splita. Prvič so bili javnosti predstavljeni dokumentarni podvodni film in fotografski podvodni posnetki današnjih ostankov REX-a z naslovom Po sledih REX-a avtorjev Nedjana Kasteleca in Dušana Podgornika. Med drugim sta bili ob tej priložnosti natisnjeni spominska znamka in razglednica ter izdelan spominski žig.

Simbolika naslova, triplastnost življenjske zgodbe REX-a – blišč, propad in obujeni spomin je bila vsebinska in oblikovna rdeča nit razstave. Idejni koncept blišča, propada in obujenega spomina je bil pod naslovom Podvodna pričevanja preteklosti pripravljen že daljnega leta 1993 in to v celo precej širši dimenziji. V letu 2003 smo v sodelovanju z Občino Koper, Visoko šolo za Turizem iz Portoroža in Marjanom Kraljem pripravljali podoben mednarodni projekt, ki pa takrat ni dobil dovolj visoke finančne podpore. Zato je Pomorski muzej z zadovoljstvom sprejel možnost odkupa posode od Rata Majcna. Odkupljena posoda, ki naj bi bila na REX-u, je bila tudi neposreden povod za razstavo in iztočnica zanjo.⁵

Razstava je vzbudila veliko zanimanje tako domače kot tuje javnosti, ki jo je pritegnil ne samo blišč ladje, temveč tudi propad in obujeni spomin. Dodana vrednost razstave pa je bila še posebej v tem, da je bil na enem mestu zbran del tiste premične pomorske dediščine vezane na ladjo Rex, ki se danes nahaja v Sloveniji, Italiji in na Hrvaškem.

¹ Čitat. Prveni virih je obdelal in razstavno besedilo zanj napisal odvetnik, zbiralec in avtor knjige *Potrniške ladje na razglednicah* Mitja Lamot. Za razstavo je posodil tudi večje število razglednic in drugih predmetov. Za vse se mi tudi ob tej priložnosti najlepše zahvaljujemo.

² Na razstavi je bil tudi skafander potapljaške obleke, ki naj bi ga po nekaterih ustrehih virih uporabljali pri razrezu ladje Rex. Ker gre po mnenju poznavalcev za italijanski skafander, se postavlja vprašanje, ali so ga uporabljali kot del opreme na ladji Rex ali pa so ga morda resnično uporabljali potapljači Brodospasa pri njegovem razrezu.

³ O tem pričajo tudi ustne informacije, ki so nam jih posredovali Zdravko Kovačič iz Arhiva Acroni Jesenice in nekdanja uslužbenca Železarnice Jesenice Bronislava Pristov in Stanislav Čep. Po nasvetih gospoda Kovačiča nam je arhivsko gradivo pripravila Mija Mravljica iz Zgodovinskega arhiva Ljubljana – Enota za Gorenjsko Kranj. V kranjskem arhivu namreč hranijo arhivski fond Železarna Jesenice / signatura fonda SI-ZAL-JES-50. Pregledano je bilo arhivsko gradivo: 1. Pregled porabe in cen materiala v Železarni Jesenice 1947–1970 (št. 656/5276); 2. Letna poročila nabavnega oddelka od 1948–1981 (št. 822/5460). Vsem se ob tej priložnosti za sodelovanje, nasvete in pomoč še enkrat iskreno zahvaljujemo.

⁴ Tudi Maurizio Eliseo je za razstavo posodil številne predmete in model ladje Rex. Tudi njemu se ob tej priložnosti za sodelovanje, nasvete in pomoč še enkrat iskreno zahvaljujemo.

⁵ Posoda in pribor naj bi bila po besedah prvotnega lastnika Ratimirja Alojza Majcna na ladji Rex. Glede na to, da so imeli vsi kosi jedilne posode in pribora, ki so jih uporabljali na ladji Rex, žig ladijske družbe Italija, posoda ni bila narejena zanjo. Morda so jo na ladjo prinesli kasneje, med drugo svetovno vojno, ko ni več služila svojemu prvotnemu namenu. Razstavljeno posodo so glede na žig prvotno uporabljali na eni od ladij ladijske družbe SITMAR – Societa Italiana di servizi Marittimi. Posodo je Pomorski muzej "Sergej Mašera" s finančno podporo Ministrstva za kulturo in Občine Piran odkupil v letih 2006 in 2007.

SUMMARY

From May to October 2008, the Maritime Museum Sergej Mašera in Piran gave an exhibition entitled 'Reawakened memories of the glory and downfall of the Rex'. The exhibition told the story of the luxurious Italian passenger liner Rex, that in her prime sailed between Genoa and New York. The ship was wrecked and sank in the shallow waters between Izola and Koper.

The ship was built in the Ansaldo Shipyards of Genoa and held the Blue Riband accolade, given to passenger liners with the record speed on regular transatlantic crossings between Gibraltar and New York, in 1933. In 1940 the liner was transported to the Adriatic Sea to avoid the dangers of the Second World War. On 5th September 1944, the ship ran aground between Izola and Koper, and three days later she became the target of Allied RAF aircraft. The wrecked and looted ship, which was carrying the German flag at the time of the attacks, was declared war spoils by Yugoslavia after the war was over. The salvage of the ship was carried out by the company Brodospas from Split. Her metal parts were transported from Pula to Reka by railway to the ironworks at Jesenice, and it was said that the ship was the largest 'iron mine' in the sea at the time.

The remains of the Rex which still lie on the seabed off the Slovenian coast were registered as a part of the Slovenian Cultural Heritage in 2007. The wreck draws both national and international attention, and the site where it sank is locally popularly referred to as 'pri Rexu'.

SEA

Peter Kunc

TRIJE MANDATI DIREKTORJA ŽELEZARNE JESENICE

Gospodarska reforma

V letu 1965 je gospodarska reforma v Jugoslaviji do dna spremenila pogoje gospodarjenja. Prizadeta je bila bazna industrija, predvsem železarstvo in s tem tudi jeseniška železarna.

Magister Peter Kunc, leta 1978 (fotoarhiv GMJ)

Razlogi za to so bili naslednji:

- liberalizacija uvoza železa in jekla v letu 1967 in istočasno neodgovarjajoča carinska zaščita sta še v večji meri poslabšali že tako nizko akumulacijo
- cene jekla so sicer res porasle za 37 %, vendar so cene surovin in repromateriala poskočile za 45 %, transport pa kar za 80 %
- izkoriščanje proizvodnih zmogljivosti železarne je padlo pod 80 %
- krediti so bili razpolovljeni
- investicije v razvoj so bile ustavljene
- likvidnost je dokončno zaprla žiro račun železarne in ni bilo možno normalno izplačevati plač železarjem

Levo: Elektropeč ASEA (fotoarhiv GMJ)

Nastali so težki socialni problemi. Plače so se zniževale. Mnogi železarji so zapuščali železarno, kjer je bilo po normativu 7450, po staležu pa nekaj preko 7000 delavcev. Dobri dve tretjini jih je živelo na območju takratne jeseniške občine. Približno šestdeset odstotkov prebivalstva te občine je bilo odvisnih od zaslužka družinskih članov, zaposlenih v Železarni Jesenice. Vlog za pridobitev stanovanj je bilo 670. Sklada za financiranje gradnje stanovanj ni bilo več in s tem so usahnili tudi drugi viri.

Prvi mandat (1968–1972)

Sanacija

V poreformskem letu 1968 je železarna, kot tudi številne tovarne v Sloveniji, iskala novo vodstvo. Politično vodstvo občine in železarne je skušalo pridobiti novo vodstvo v Ljubljani in širšem okolju, vendar zaman. Bil sem izbran, čez noč imenovan in brez pravega programa. Naloga je bila enostavna: zberi ekipo, napravi sanacijski program in v štirih letih program izpelji.

Površni pregled poslovanja je kazal, da je kriza v Železarni Jesenice bolj posledica neustreznosti, z gospodarsko reformo predvidene politike. Ob analizi vseh relevantnih vzrokov pa se je pokazalo, da ima preširok asortiment proizvodnje in ob tem zelo zastarelo tehnologijo.

Organizacija dela za ustavitev nerentabilnih obratov je bila zelo zahtevna. Najtežji del nalog ob tem pa je takrat padel na zelo zdesetkano strokovno službo. Nekateri so odšli iz železarne, drugi so omagali, a jim nisem zameril. S tistimi, ki so ostali, smo si razdelili delo in pripravili sanacijski program. Neposredni sodelavci so mi ostali zvesti: dr. Marin Gabrovšek (razvoj in raziskave), Bogo Homovec (proizvodnja), Bogdan Knaflič (komerciala), Ivan Arzenšek (ekonomika), Milan Marolt (investicije), Franc Brauhar (finance), Alojz Pahor (kadri) in dr. Vinko Zalokar (pravo).

Še preden smo začeli z izvajanjem sanacijskega programa, je v martinarni prišlo do spontanega in silovitega štrajka. To je bil preizkusni kamen vodstva. Martinarji so pokazali, kako gledajo na gospodarsko reformo in na ukrepe vodstva. Niso verjeli v sanacijski program in ne v konkretne ukrepe v železarni. Tudi delavci v ostalih obratih so podpirali zahteve martinarjev, vendar so istočasno še bolj izpolnjevali naloge proizvodnje – tudi plavžarji. Končno so železarji po burnih mesecih vzeli sanacijski program kot osnovno nalogo, saj zunanje pomoči nismo dobili.

Po programu so bili ustavljeni proizvodni obrati siva livarna, težka progla, tanka pločevina in stara žična valjarna. Nadalje so prenehali delovati nekateri oddelki, ki

niso bili nujno potrebni za poslovanje. Dokončana je bila aglomeracija in rekonstrukcija kavperjev. Urejena je bila livna jama z novimi livnimi vozovi. Na valjavskem ogrođju Blooming je bilo uvedeno čiščenje polizdelkov. Vgradili smo stroje za vlečenje žice in valjanih palic. Proizvodnja surovega jekla v SM in elektrojeklarni se je dvignila s 427 005 ton v letu 1968 na 471 081 ton v letu 1972.

Kavperji (Fotoarhiv GMJ)

Razveljavili smo mednarodno pogodbo po 47. natečaju Jugoslavije in s tem odpovedali izgradnjo novega plavža za 230 m³. To je bila največja sprememba v dolgoročnem razvojnem programu, ki ni bila predvidena v osnovnem sanacijskem programu. S to odločitvijo smo predvideli izdelavo jekla v elektrojeklarni, ne da bi uporabljali rudo in koks, pa tudi grodelj za Siemens-Martinovo (SM) jeklo. Z elektrojeklarno naj bi povečali količino jekla s 86 765 ton na 160 000 ton (ASEA, LECTROMELT).

Železarne Jesenice, Ravne in Štore so ustanovile Združeno podjetje slovenskih železarn z ustanovitveno pogodbo leta 1969. Pogodbo so odgovorno podpisali glavni direktorji v vseh treh železarnah in izpolnjevali določila za poslovanje njihove firme. Sanacijski program je določil tudi kadrovsko politiko. Število delovnih mest se je s 7450 znižalo na 6950. Pri tem ob ustavitvi posameznih obratov nismo odpuščali livarjev, topilcev in valjavcev, temveč smo jih prezaposlili v druge obrate.

Po štirih letih smo lahko pomembno dvignili plače. Takrat smo martinarjem povišali plače celo nekaj več kot ostalim železarjem. Železarji so glede višine plač

prehiteli ostale kovinarje v Sloveniji. Tudi do stanovanj so delavci lahko prišli malo hitreje, vendar še vedno dokaj pozno, zato so številni odhajali iz železarne. A kljub temu da smo potrebovali veliko strokovnega kadra, je postala železarna bolj "normalna" tovarna in ni bila več "strah in trepet" za občino, okolico in Slovenijo.

Drugi mandat (1972–1975) Po zdravljenju sledi krepitev

Železarji so mi kot priznanje za pogum pri sanaciji dali možnost za izpeljavo nadaljnega razvoja. Zame je bil to že drugi izziv.

V obdobju naslednjih štirih let je železarno, predvsem pa vodstvo, čakala zahtevna in zapletena naloga. Močno prizadevanje za stabilizacijo gospodarstva je bilo potrebno povezati s prizadevanjem za visoko produktivnost in tako izboljšati povezavo s kovinsko predelovalno industrijo, z našimi kupci in širšo družbeno skupnostjo.

Trgu smo ponudili obsežen program. Prvi so se zanj ogreli trgovci iz celotne Jugoslavije in jugoslovanska vojska. Na žalost nismo uspeli vpeljati skupne prodaje v slovenskih železarnah, prav tako pa tudi interna banka pri tem ni opravila osnovnega poslanstva v tem štiriletnem obdobju.

Proizvodnja surovega jekla se je iz leta v leto povečevala. Tri zaporedna leta smo presegli pol milijona ton surovega jekla in v letu 1975 dosegli rekord 512 862 ton. Tudi pri blagovni proizvodnji smo dosegali rekorde. Jeklovlek je dosegel 22 357 ton, žičarna 69 173 ton, valjarna Blooming v skupni proizvodnji 443 730 ton itd.

Nova obrata Profilarna in Podbojarna sta povečala količino končnih izdelkov jekla v železarni. Povečala se je tudi produktivnost, saj se je cena naših izdelkov dvignila in s tem je dohodek primerno narasel. Večji dohodek in amortizacija sta omogočala vlaganje v novo investicijo – Hladno valjarno Bela (HVB).

Osnovni proizvodni program je bil: 30 000 ton neorientirane elektropločevine, 15 000 ton nerjavne pločevine in 70 000 ton mehkih, visokoogljčnih in nizko legiranih jekel.

Glavne proizvodne naprave v HVB so bile: sendzimir ogrodje (širina 550–1000 mm, debelina 0,2–3,0 mm), linija za razogličevanje in rekristalizacijo elektropločevine, visokotemperaturne zvonaste peči, linija za svetlo žarjenje nerjavne pločevine, linija za vroče usmerjanje in ravnanje (Carlite) in krožne ter prečne škarje.

HVB je bila zgrajena z lastnimi sredstvi, dinarskimi in deviznimi krediti in s pomočjo tujih sovlagateljskih deležev. Po mednarodni pogodbi (Joint Venture) je bi-

lo predvideno, da tuji sovlagatelji svoja sredstva zadržijo v Železarni Jesenice osem let. To je bil prvi primer investicij na ta način, zato je bilo potrebno posebno znanje naših strokovnjakov. Na začetku smo zaposlili čez tristo delavcev zelo različnih profilov.

V tem mandatu je železarna vložila znatna sredstva v rekreacijo delavcev; vanjo je bilo vključenih okrog dva tisoč železarjev. Podpirala pa je tudi vrhunski šport in kulturo. Patronat je prevzela nad hokejem, smučanjem in godbo. Takrat je bila zgrajena nova športna hala Podmežakla.

Železarji so včasih zelo težko razumeli naloge, ki jih je moral opravljati direktor, in le nekatere so jim bile znane. V pogovorih so bila izražena marsikatera pikra mnenja na račun mojega dela. V železarni so bili korektni, celo nekoliko preveč.

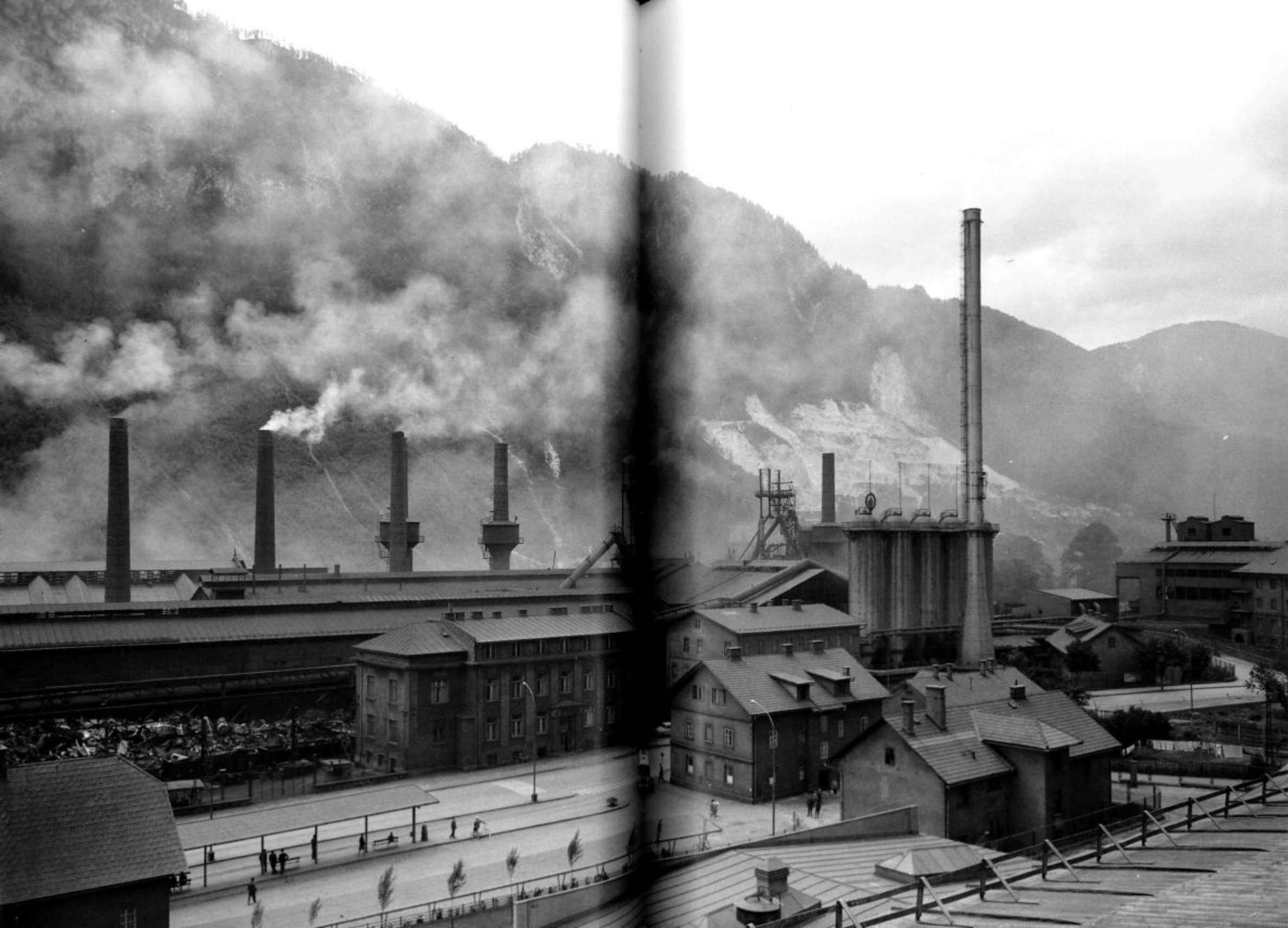
Tretji mandat (1976–1980) Notranja utrditev

Znatna finančna sredstva, vložena v nove naprave in obrate – predvsem v novo hladno valjarno – so nam še dodatno nalagala skrbi za njihovo smotno izkoriščanje, pravilno razporeditev kadrov, izdelavo posebne strategije prodaje doma in v tujino ter ustvarjanje pogojev za redno vračanje posojil.

Rast produktivnosti je bila temeljni cilj: s 63 ton letno na zaposlenega v blagovni proizvodnji na vsaj 75 ton (kljub prehodu na hladno predelavo – hladno valjana pločevina, hladno vlečena žica in profili, hladno oblikovani profili). Produktivnost, izražena v proizvedeni tonaži surovega jekla, pa naj bi se dvignila s prejšnjih 80 na 90 ton letno na zaposlenega. Proizvodnja surovega jekla naj bi ostala na pol milijona ton. Število zaposlenih bi se znižalo na 6600. Z usmerjeno družbeno, individualno in solidarno gradnjo smo ocenili, da bomo pridobili sedemsto stanovanjskih enot.

Proizvodnja v Hladni valjarni Bela se je začela v letu 1974 in se je vsako leto povečevala, tako po količini kot po številu izdelkov. V tem času smo ukynili šamotarno in apnenico ter izboljšali tehnologijo z dodatnimi napravami: z novo halo za kontiliv in petžilno napravo za ulivanje gredic, s škarjami za staro železo (osemsto ton) in z odpraševalno napravo za elektropeč.

Lotili smo se izgradnje nove elektrojeklarne z zmogljivostjo 350 000 ton. Obstoječe kapacitete proizvodnje jekla so znašale okrog pol milijona ton letno. Naprave za proizvodnjo so bile naslednje: pet SM peči (od 50 do 80 ton vložka), elek-

troobložna peč (8 ton vložka), elektroobložna peč (60 ton vložka) in elektroobložna peč (700 ton vložka).

V letih od 1968 do 1978 je proizvodnja v jeklarni letno rasla za 2,9 %, produktivnost pa za 4,1 %. V istem obdobju je padla proizvodnja navadnih in ogljičnih kvalitet jekel, z obratovanjem Hladne valjarne Bela pa je narasel delež plemenitih jekel, saj je bila Železarna Jesenice edini proizvajalec silicijevih jekel v Jugoslaviji. S povečanjem proizvodnje kvalitetnih jekel je celotna proizvodnja naraščala v desetih letih po stopnji 4,4 % in produktivnost po stopnji 5,9 %.

Rasti deleža plemenitih in visoko kvalitetnih jekel niso omogočale zastarele SM peči in plavža, ki sta bila zrela za zaustavitev. Proizvodnja jekel v elektrojeklarni je bila edina razvojna možnost za Železarno Jesenice. Že vpeljana proizvodnja na obstoječih elektropečeh in osvojen proizvodni program sta zagotavljala pravilnost odločitve o preusmeritvi na elektrojeklarno.

Glavne naprave v predvideni elektrojeklarni naj bi bile: skladišče, priprava in transport vložka, stotonska elektropeč s transformatorjem, naprava za odpraševanje peči, procesni računalnik, naprava za obdelavo jekla izven peči v ponvici,

Izgradnja aglomeracije leta 1970 (fotoarhiv GM Jesenice)

Na strani 234–235: Železarna Jesenice v šestdesetih letih (fotoarhiv GMJ)

kontilivna naprava za slabe, naprava za predelavo žindre in priprava za dovod hladilne vode.

Elektrojeklarna je imela zelo ambiciozen program, ki pa ga do leta 1980 nismo izpeljali. Moj pogum je bil premalo in tudi čas še ni bil zrel. Sodeloval sem z nivoja Slovenskih železarn pri ustavitvi stare SM jeklarne in plavžev ter pri postavitvi nove jeklarne. Od vodstvene ekipe leta 1968 sva ostala samo dr. Marin Gabrovšek in jaz. Po dvajsetih letih so se leta 1988 izpolnile moje sanje, zgrajena je bila nova elektrojeklarna na Jesenicah.

SUMMARY

Peter Kunc was the director of the Jesenice Ironworks for three terms. During the first term (1968–1972), his mandate was to carry out the post-reform rehabilitation programme of the ironworks. Some of the obsolete production plants were closed down, including the grey iron foundry, težka proga, the rolling mill for steel plates, and the old wire rolling mill. At the same time the production of crude steel was considerably increased. The ironworks of Jesenice, Ravne and Štore merged and the founding contract for the Merged Slovenian Ironworks was signed in 1969.

During the second term (1972–1975), the production of crude steel reached a record level of half a million tons per year. This increased productivity brought about a rise in the price of iron industry products, which positively affected the total income. Higher income and amortisation enabled investment in a new cold rolling mill at Bela. At that time the ironworks also financially supported top-level sports and culture, in particular ice-hockey, skiing and the brass band. The ice-hockey rink at Podmežakla was built then.

The third term (1976–1980) was characterised by the introduction of a strategic change in the production programme and the building of a new electric steelmaking plant. The blast furnaces and the old Siemens-Martin furnace did not contribute to the increased share of production of better quality and high quality steel, and were about to be decommissioned. The production of steel in an electric steelmaking plant was the only development opportunity and the best option for Jesenice ironworks. This goal was finally realised in 1988, by which time Peter Kunc was employed by the Slovene Ironworks and could only indirectly help in carrying out the plan.

ETNIŠKI
BATOR

JES

Boris Janez Bregant

ZNAČILNOSTI RAZVOJA ŽELEZARNE JESENICE V ČASU MED 1982 IN 1994

Na začetku osemdesetih let 20. stoletja je železarna v svojih načrtih še vedno obravnavala možnost postavitve nove visoke peči in proizvodnjo jekla v višini milijon ton. Analize so kazale, da take proizvodnje ne vzdržimo zaradi številnih razlogov.

Osnovna surovina – železova ruda – je pretežno prihajala iz bosanskih rudnikov, z vsebnostjo železa pod 55 %. Bogatejši brazilska in afriška ruda sta služili le kot dodatek. Proizvodnja grodlja s tako kvaliteto rude bi pomenila bistveno povečanje dovoza in ostankov žlindre. Koks je bil bosanskega in poljskega izvora z visokim odstotkom žvepla, kar je pomenilo še dodatno obremenitev okolja z žvepovim dioksidom in posledično kislim dežjem.

Vzporedno se je pripravljala projekt elektrojeklarne, v kateri bi proizvedli na moderen, okolju sprejemljiv način do 500 000 ton surovega jekla. V letu 1984 je končno padla odločitev, da se visoke peči ne zgradi in da se pristopi k projektiranju elektrojeklarne. Med ponudniki so bili Američani, Nemci in Rusi. Največji pritisk je bil za sprejetje ruskega projekta, ki pa tehnološko ni bil optimalen, saj Rusi še niso obvladovali proizvodnje jekla v elektroobločnih pečeh visoke moči. Odločitev, da sprejmemo projekt Manesmann Denmark, je za železarno pomenila dolgoročno uspešno poslovanje.

Na začetku mandata je bilo v železarni zaposlenih 6500 delavcev. Ker novih delavcev nismo dobili v Sloveniji, so tedensko prihajali avtobusi, predvsem iz Bosanske krajine, s kandidati, ki niso imeli ne ustrezne izobrazbe ne delovnih navad. Za delavce je bilo na razpolago okoli devetsto postelj v samskih domovih, gra-

dili smo preko sto stanovanj letno, pa vendar smo imeli zelo visoko fluktuacijo – približno sedemsto petdeset delavcev letno. V letu 1985 smo sprejeli odločitev, da prenehamo dovažati delavce, zmanjšamo število postelj v samskih domovih in vse sile usmerimo v izboljšanje produktivnosti. S svetovalno firmo McKenzy smo podpisali študijo, ki je nakazala približno današnjo obliko Acronija. V prvi fazi se je število delavcev zmanjšalo na 3200, v drugi pa naj bi storitvene dejavnosti opravljale zunanje firme, tako kot danes, in na ta način število delavcev v osnovni proizvodnji ostaja le še 1600.

V letu 1987 smo pričeli obratovati v novi elektrojeklarni na Bevškem polju, kar je omogočilo dokončno ustavitev plavžev in Siemens-Martinovih peči in s tem realizacijo prve faze sanacije (ustavitev plavžev 1988, Siemens-Martinovih peči 1991, rušitev 1993–1995 in aglomeracije 2002)

Konec devetdesetih let je nastopila svetovna kriza železarstva, ki je tudi za Slovenske železarne in Železarno Jesenice pomenila dodatno potrebo po reorganizaciji. Nastopila je kriza v finančnem smislu, tako da je bilo potrebno sprejeti ukrepe na nivoju države in reprogramirati vse najete kredite.

V letu 1991 je ob osamosvojitvi Slovenije železarna izgubila celoten jugoslovanski trg in morala v enem letu osvojiti zahtevno evropsko in svetovno tržišče. Vse to je pripeljalo do tega, da je bil sanacijski načrt po predlogu firme McKenzy bolj ali manj v celoti izveden. To je omogočilo Železarni Jesenice preživeti najhujše kri-

Boris Bregant (drugi z desne v drugi vrsti) na podiplomskem študiju v Italiji leta 1969 in 1970.
Mentor dr. Romano Prodi, drugi z leve v prvi vrsti. (last Boris Bregant)

Razprava o možnem razvoju nekdanje Železarne Jesenice leta 1979 (last Boris Bregant)

ze v vsej njeni zgodovini in uspešen razvoj v prihodnje.

Posledica vseh teh sprememb je bilo veliko število nezaposlenih in s tem velik socialni problem, ki sta ga pomagali reševati lokalna skupnost in država, kar se je razmeroma hitro pozabilo, posledično pa je železarna v tretjem tisočletju postala poslovno uspešna in prešla v tuje lastništvo.

SUMMARY

In this article Boris Bregant presents the characteristics of the development of Jesenice Ironworks in the period between 1982 and 1994, when he was its director. Alongside the existing production, a project to build the electric steelmaking plant No 2 was being prepared, where up to 500 000 tons of crude steel could be produced in a modern, environmentally-friendly way. In the year 1984 the decision was taken to build a new electric steelmaking plant, and the new steelworks No 2, at Bevsko polje, started operation at the end of 1987, when the blast furnaces and Siemens-Martin furnaces were decommissioned. This also completed the implementation of the first phase of the rehabilitation of the ironworks (cessation of the furnaces in 1988 and the Siemens-Martin furnaces in 1991, demolition in 1993–1995 and agglomeration in 2002.) In 1991, as Slovenia became an independent country, the ironworks lost almost the entire Yugoslavian market and had to conquer the demanding European market and enter the world market within a year. So the rehabilitation plan was carried out due to harsh economic circumstances. It enabled Jesenice Ironworks to overcome the most severe crises, but it resulted in a high level of unemployment, consequently presenting a big social problem which the local community and the state helped to solve.

Vitomir Gričar

VOJAŠKA PROIZVODNJA V VALJARNI DEBELE PLOČEVINE

29. novembra 2009 bo minilo šestdeset let od pričetka obratovanja Valjarne debele pločevine (VDP), bolj znane pod imenom Valjarna 2400 – številka izhaja iz dolžine valjev Lauthovega tria. V začetku se je pojavila vrsta težav, saj je bila zaradi prenehanja stikov med SFRJ in SZ prekinjena vsa dobava že dogovorjene opreme. Tako je bilo nekaj vitalnih delov strojev in opreme uvoženih z zahoda, veliko opreme pa je bilo izdelane doma oziroma v strojnih podjetjih v Jugoslaviji. Razmere so se uredile in v Valjarni 2400 so pričeli izdelovati vse bolj kvalitetno pločevino.

Ing. Vitomir Gričar leta 1977 v Železarni Jesenice (fotoarhiv GMJ)

S pričetkom izdelovanja pločevine za vojaško proizvodnjo je nastal nov oddelek termične obdelave pločevine (OTOP). Podaljšala se je proizvodna hala, v katero so bile postavljene kalilna peč s kalilno napravo, žarilna peč, stiskalnica za rav-

Levo: Valjavsko ogrodje v Valjarni debele pločevine na Javorniku
okoli leta 1970 (fotoarhiv GMJ)

nanje pločevine nad 20 mm in sekatorji za razrez te pločevine. Pričelo se je izdelovati pločevino HP-5 v debelini od 100 do 200 mm in HP-4 v debelini od 25 do 100 mm, ki sta se v začetku uporabljali predvsem za preizkušanje streliva, ki so ga izdelovala vojaška podjetja v Jugoslaviji.

Pločevino HPA-10 so izdelovali za bojna vozila pešadije (BVP), ki so jih sestavljali v tovarni Famos v Sarajevu, kasneje v kolesni izvedbi pa v Metalni in TAM-u v Mariboru.

Za kvalitete HP-4 in HPA-10 je bilo obvezno testiranje na balistiko in če šarža ni bila v skladu s predpisi (TV tehničnih pogojev), ki jih je postavil Vojno tehnični inštitut (VTI), je morala vsa količina nazaj v jeklaro na ponovno raztalitev. Vendar so bili interni predpisi za izdelavo teh jekel zelo strogi in so se jih dosledno držali vsi delavci v tehnološkem procesu, zato je do preboja pločevine pri testiranju prišlo zelo redko.

Vso pločevino za testiranje smo pošiljali na vojaški poligon v Nikince (Srbija), kasneje pa smo v opuščnem predoru pod hribom Straža zgradili svoje strelišče. Tako smo pločevino debeline 5–13 mm ob prisotnosti vojaškega prevzemalca pločevine sami testirali s puško. Vzorce pločevine od 15 mm naprej pa smo še vedno pošiljali v Nikince, kjer so streljali z mitraljezom ali s topom, odvisno od debeline pločevine in balističnih zahtev.

V letu 1984 smo iz Brodogradilišta Split dobili naročilo za izdelavo pločevine za podmornico. Oklep podmornice je bil narejen iz pločevine ML-60 (mornariški lim), ki je ustrezal naši visokotrdnostni mikrolegirani pločevini NN-60, le da so bile za ML-60 zahteve še strožje. Tako so za izdelavo okoli 40 ton te pločevine v jeklarni odlili kar šest šarž v skupni teži približno 360 ton. Valjanje in termična obdelava te pločevine sta bila zelo zahtevna. Iz vsake plošče smo vzeli tudi po 10 vzorcev za mehanske preiskave. Ko je bila pločevina gotova in so bile opravljene vse analize, so prišli iz mornariškega inštituta iz Splita prevzemalci in podrobno pregledali vsako ploščo ter ponovno izmerili debelino. Če smo ploščo kje obrusili zaradi škajavosti in je bila zaradi tega na tem mestu samo za 0,1 mm tanjša od zahtevane, že ni več ustrezala. Veliko plošč so zavrnil pri pregledu z ultrazvokom, saj v pločevini ni smelo biti najmanjše napake. Vse plošče, ki za podmornico niso bile ustrezne, pa smo prodali kot NN-60, saj so bile celo boljše, kot so zahtevali predpisi za NN-60. Da je bila izdelava pločevine zelo zahtevna naloga, pove tudi dejstvo, da je vsako ploščo pregledalo kar pet prevzemalcev. V roku devetih mesecev smo uspešno dobavili vso zahtevano pločevino. Z našim delom so bili zadovoljni, kar dokazuje tudi to, da so nas povabili v Split na

splavitev podmornice UNA; poslovodni odbor železarne pa se je odločil le za čestitko.

V letu 1980 je z vrha jugoslovanske armade prišla ideja o izdelavi tankov v Jugoslaviji. Izdelovali naj bi tanke M-72 po ruskih načrtih. Iskali so proizvajalce opreme in v Železarni Jesenice smo bili določeni za izdelavo oklepa tanka; v Železarni Ravne pa so izdelovali kupolo in top ter odlivali člene za gosenice.

Maketa tanka M-84; oklepe za te tanke so izdelovali iz pločevine Acronija Jesenice. (foto Silvo Kokalj, GMJ)

V VDP smo pripravili program potrebnih investicij (nova hala, naprave in oprema) ter potek tehnoloških poti od valjanja do krojenja plošč za oklep. Ko je bil na-rejen še finančni načrt investicij, se je pokazalo, da ni dovolj sredstev, tako da smo bili primorani izvesti samo najnujnejše. Ponovno smo podaljšali halo OTOP-a, kupili žarilno peč, stiskalnico za ravnanje pločevine nad 20 mm ter računalniško voden sekator za krojenje pločevine do debeline 100 mm. Besedo krojenje smo uporabljali zato, ker smo rezali pločevino raznih oblik in tudi pod različnimi koti. Tako so bile bočne plošče, sprednje zgornje in spodnje plošče ter zadnja plošča izdelane pri nas do konca in pripravljene za montažo.

V začetku smo imeli vrsto težav z ravnostjo pločevine in s krojenjem, saj so se bočne plošče dolžine 6 m po kaljenju podaljšale za 30–50 mm, po napuščanju pa skrčile za 3–6 mm. Ko smo zamenjali tehnološko pot ter plošče najprej kalili in napuščali, potem pa krojili in že gotove ponovno napuščali zaradi trdote robov, smo

dosegli toleranco 2 mm na dolžino 6 m. Z novo stiskalnico smo rešili tudi težave z ravnanjem in pripravljeni smo bili za odpremo pločevine v tovarno Džuro Džaković v Slavonskem Brodu, kjer so tanke sestavljali. Na teh strojih in napravah smo izdelali pločevino za 25 tankov.

Potem so se stvari obrnile na bolje, saj je Jugoslavija sklenila pogodbe za izvoz tankov v neuvrščene države. V tem času so zamenjali tudi model tanka M-72 za M-84. Poleg tega so iz Švedske uvozili sistem uravnavanja streljanja med vožnjo in dodali še nekatere druge izboljšave, ki jih ruski tanki niso imeli. Tako so se nekatere države raje odločile za nakup jugoslovanskih tankov namesto ruskih, saj so bili naši boljši. Tudi pri testiranju na balistiko je bila naša pločevina boljša od ruske.

Tako je bilo sredstev dovolj, da smo zgradili novo halo ter nabavili nove stroje in opremo. Kupili smo nov odbrizg škake in avtomatski merilec debeline pločevine po valjanju, novo kalilno peč s kalilno napravo, nov stroj za ravnanje pločevine do 30 mm ter dva nova šestnajsttonska žerjava.

Zaradi vse večjega povpraševanja po jugoslovanskih tankih se je vrh jugoslovanske armade odločil povečati proizvodnjo s prvotnih 100 na 200 tankov letno. Ker smo že prej kupili naprave večjih kapacitet, smo dokupili samo nov sekator za krojenje pločevine, tako da smo bili opremljeni za izdelavo pločevine za toliko tankov. Kljub temu da smo letno izdelali okoli 10 000 ton pločevine za vojaško proizvodnjo, so bile kapacitete termične obdelave še vedno prevelike. Zato so sodelavci na razvojnem oddelku Železarne Jesenice razvijali nova mikrolegirana jekla, jekla odporna proti nizkim temperaturam ter obrabno odporna jekla – tako smo izrabili vse možnosti termičnih obdelav. Zato tudi ob razpadu Jugoslavije ni prišlo do težav zaradi prenehanja dobav vojaške proizvodnje, saj so to proizvodnjo v celoti nadomestili z visoko kvalitetno pločevino.

V letu 1990 je za Slovenske železarne Institut McKinsley izdelal analizo smiselnosti obratovanja posameznih obratov. Tako je bila v Železarni Jesenice predvidena ustavitve Valjarne debele pločevine, saj po njihovem izračunu valjarna debele pločevine s proizvodnjo manj kot 500 000 ton letno ne more biti rentabilna. Ker je bilo v letih 1984–1990 v Valjarni debele pločevine zgrajenih veliko naprav za termično obdelavo, ravnanje in razrez pločevine, so se na Slovenskih železarnah skupaj z vodstvom Železarne Jesenice odločili, da Valjarne debele pločevine ne bodo ustavili, ampak preusmerili v izdelavo kakovostne pločevine.

Po pričetku obratovanja Jeklarne 2 in Kontiliva je v Valjarni Blooming prišlo do sprostitve kapacitet valjanja (ni bilo več potrebno valjati iz bram), tako da so pričeli na blumingu valjati debelo pločevino. Leta 1992 je bilo ustavljeno valjanje pločevi-

Konec šifhta v železarni leta 1964 (foto Mitja Čebulj)

ne na Lauthovem triu in ugasnjeni sta bili potisna in krožna peč. Tako od leta 1992 ni več Valjarne debele pločevine, ampak je Predelava debele pločevine. V Valjarni Blooming so večje možnosti valjanja nerjavne pločevine, kot so bile prej v Valjarni debele pločevine, zato so zgradili lužilnico za luženje nerjavne pločevine in nov peškarski stroj. Ker je povpraševanje po debeli nerjavni luženi pločevini zelo veliko, so zgradili še novo kalilno peč s kalilno napravo na prostoru, kjer je bila prej normalizirna peč Custodis. Tako je Acroni postal eden večjih proizvajalcev debele nerjavne pločevine v Evropi.

To sem zapisal zato, ker smo v železarni vsi vedeli, da Valjarna debele pločevine izdeluje pločevino za vojsko, uradno pa se o tem takrat ni smelo govoriti. Ekskurzije so bile v valjarno prepovedane, izjemo smo naredili samo za dijake jeseniške srednje metalurške šole in za študente FNT – Odseka za metalurgijo. Prav tako ni bil dovoljen obisk kupcev naše pločevine. Občasno pa so nas obiskali predstavniki vojske, ki so preverjali, kako spoštujemo navodila. Ko smo pričeli izdelovati krojeno pločevino za tanke, so zahtevali, da ogradimo OTOP, vendar to zaradi same tehnologije ni bilo mogoče. Izdelali smo tudi posebne priponke za delavce valjarne, vendar niso prišle v uporabo. V začetku je bil zelo oster tudi vojaški prevzemalec in to predvsem pri spremljajoči dokumentaciji. Vendar sva se kmalu dogovorila, da s spremljajočo dokumentacijo plošč poslujemo tako, kot smo ves čas. Vsa naročila, zapisniki s sestankov o vojaški proizvodnji, tehnološki predpisi in rezultati balistike so morali biti shranjeni v ognjevarni blagajni. Bilo je zelo veliko zapisov s sestankov proizvajalcev tankov in ostalih vozil, ki pa jih sedaj ni več nikjer (ne v Valjarni debele pločevine ne v arhivu in ne v blagajni upravne stavbe). Izjema so le dokumenti, ki jih hranijo na oddelku tehnične kontrole (rezultati balistike in drugi tehnološki dokumenti).

Sedaj, ko Jugoslavije ni več, tudi dokumenti o vojaški proizvodnji niso več skrivnost, bili pa naj bi pokazatelj tega, kar smo bili v Valjarni debele pločevine sposobni narediti. Poleg tega pa se je Valjarna debele pločevine prav po zaslugi investicij v stroje in naprave za vojaško proizvodnjo lahko preusmerila v izdelavo nerjavne pločevine.

Ker ni več dokumentacije, oziroma je nisem mogel dobiti, ves zapis sloni na mojem spominu in spominu mojih sodelavcev.

SUMMARY

In this article the author describes the development of steel sheet production for the needs of the Yugoslavian People's Army. In order to meet these demands, production had to be increased and new production plants in Javornik were built accordingly. On November 29th 1949, a new rolling mill for steel plates, known as rolling mill 2400, started to operate in Javornik.

At the same time as the army contract, a new plant for thermal treatment of steel sheets was established where steel sheets for the M-72 and later the M-48 tanks were produced. In 1992 production for military purposes in the rolling mill for steel plates was terminated, and since then only the processing of steel plates has taken place. Acroni has undoubtedly been able to benefit from the variety of experience in the previous production of steel plates, and can today produce quality stainless steel.

Irena Lačen Benedičič

ALOJZOVI SPOMINI NA DELO V JESENIŠKI MARTINARNI

Kako predstaviti Podmežakarja, Jeseničana, martinarja Alojza Noča? Najbolje z običajno, stalno situacijo, ki jo zapisovalka njegovih spominov zaznavam skorajda vsakodnevno.

S smelimi koraki, včasih upočasnjeneimi, spet drugič hitečimi, gre z vrečko v roki mimo graščine na Stari Savi proti novemu trgovskemu centru po vsakodnevnih opravkih. Mimogrede se mu pogled ustavlja za trenutek dlje, kot je običajno, prav na Stari Savi, ki v zadnjih letih spreminja svojo podobo. Med nekdanjimi Starosavčani, popoldanskimi obiskovalci, sprehajalci, ki se zadržujejo bodisi pod lipo ali na klopeh, lovijo poletni hlad reke Save, poslušajo akorde učencev glasbene šole ali v mislih ob baletni glasbi snujejo svoje koreografije ... nekako izstopa moj pripovedovalec. Ob praviloma ne tako redkih srečanjih se ustavi za pogovor, povpraša o tem in onem. Zanima ga, kaj snujemo v muzeju, kako je z mlinom, kaj se dogaja na trgu. Vse to in še več, tako kot mnoge Jeseničane, zanima in skrbi Alojza. Večkrat mu rečemo kar sosed, pri čemer mislimo na tisti pravi pomen besede, skrbnega varuha, ko nas ni doma. Sosed, ki v času naše odsotnosti pogleda, kako je z okni, žlebovi, kako z vrati, kdo se zadržuje v naši okolici. Alojzov sogovornik kmalu prepozna njegovo odliko, ko prijazno, s prvinsko, odkrito preprostostjo razpravlja o minulih in bodočih jeseniških ter nekdanjih železarskih – "fabriških" tematikah. Včasih, ko se je v svojem pripovedovanju zadržal dlje časa, je rad "nabasal" svojo pipo, da so se mu ogrele misli in so se besede tekoče vile iz njegovih ust. Kljub temu da je to svojo navado v zadnjem času opustil, mu besede še vedno tečejo, z njimi pa njegovi spomini, in tako je nastala zgodba, ki je pred vami.

Alojz Noč se je rodil leta 1936 v Podmežakli, v hiši, ki sta jo kupila njegova stara starša. Kot otrok se je od doma podajal igrati "Na plano", prostor, kjer je danes Krajevna skupnost Podmežakla, še do nedavnega je bil tam tudi vrtec. To je bilo edino igrišče, kjer je sprva kot mlajši le opazoval večje – starejše pri igri, kasneje pa je tam preživel svojo mladost.

Levo: Martinarna leta 1961 (fotoarhiv GMJ)

Nekako je vedel, čutil od vsega začetka, s čim se bo preživiljal. Tako kot starega očeta, za njim pa očeta, ki se je smrtno ponesrečil, je tudi njega "nagovarjala" najtežja med jeseniškimi obrati – martinarna, kjer je v resnici tudi delal ob Siemens-Martinovih pečeh.

Stari oče Matija Noč je sprva delal kot fizični delavec v kolpernu – nekdanjem skladišču oglja na Stari Savi, nazadnje pa v šamotarni, kjer je delal pri sušilni peči. Od tam so ga premestili v martinarno.

Aloja je že otroška radovednost tako kot večino jeseniških fantičev vlekla v železarno. Med starim železom – reno so otroci stikali za morebitnimi ostanki orožja, da so se lahko igrali ravbarje in žandarje.

Od doma so jo ucvrli kar po skalah pod mlinom na Stari Savi, kjer je bila uhojena steza tudi po deskah čez skale.

Spominja se poti, ki je vodila čez Savo pri Smrekarjevi hiši po mostu, namenjenem le pešcem in kolesarjem. Pozimi so se sankali čezenj, saj se je na eni strani strmo spuščal k Savi, na drugi pa strmo dvigal na drugi breg. Veliko bolj trden je bil Hermanov most, čez katerega so po opustitvi žičnice iz kamnoloma Podmežakla vozili kamne.

Spominja se parka pred hladno valjarno in žičarno (HVŽ) in gradiča v Hrenovici. Po drugi svetovni vojni je bila v eni od njih prva občina s pisarnami. V globeli pa je imel Blagne svoj hlev in konja. Tam mimo je vodila lepa pot, ki je prečkala bohinjsko progo. Zanimiv pa je bil most ob nekdanjem skladišču rude, ki mu je skrajšal pot do šole v stavbi današnje kemične čistilnice ob rondoju. Most je bil med Jeseničani imenovan po svoji ločni obliki "krivi most". V parku je bil bunker, kamor so se zatekali pred letalskimi napadi. Tam pa so bili tudi "flakerji" (protiletalski topovi nemške obrambe).

Ista pot ga je vodila v šolo; med okupacijo v nemško, po vojni pa v ljudsko šolo, ki je bila v letih po osvoboditvi še v stavbi današnje gimnazije.

Po končani osnovi šoli sta ga stara starša vpisala v Metalurško industrijsko šolo, ki je od šolskega leta 1949/50 delovala v posloppju šolskih delavnic (današnja Srednja šola Jesenice). Na vrtu pri Kovaču, kjer je bila policijska postaja, je bil bunker. Šolo je pred vojno ustanovila Kranjska industrijska družba v stavbi današnje Kašte, po vojni pa Železarna Jesenice, kasnejši ŽIC. Obe z namenom izšolati svoje bodoče kadre. V njej so se izobraževali mladi iz vseh jugoslovanskih republik.

Njegova učna doba je trajala dve leti. Izučil se je za livarja. Dijaki so poleg teoretičnega znanja pridobivali tudi praktične izkušnje. Po urniku so se zvrstili v šolski livarni, kjer so imeli tudi svojo peč – pudlovko. Tam so običajno talili sivo litino in izdelovali "deklice" (pokrovčke) za livne jame v jeseniški martinarni. Med profesorji se spominja učitelja matematike Blaža Potočnika (po domače Gunterja) s Koro-

ške Bele. Po pouku je večkrat zavil v bližnjo Kazino, kjer je v zgornjih prostorih bila strokovna knjižnica jeseniške železarne. Dijaki so radi glasno ugibali, ali se je profesor povzpel mimo restavracije do strokovne knjižnice v nadstropju ali ne. Direktor šole je bil Slavko Smolej, sicer znan in priznan jeseniški fotograf. Alojz mu je večkrat pomagal nositi stojalo oziroma stativ ter tako ob njem spoznaval obrate železarne. S Smolejem se je dobro poznal njegov stari oče. Morda je prav zaradi tega Alojz dobil svojo zadolžitev nosača.

Po zaključku šolanja mu je upravnik šole Zvone Labura podaril oljno sliko ponovce, delo Cirila Kravanja v letu 1954.

Nočeva prva zaposlitev je bila v Železarni Jesenice. Glavna "personalka" Cilka Cegnar ga je z listkom poslala na zdravniški pregled k dr. Milanu Čehu. Glede na njegovo "švih" postavo se je zdravnik čudil mladeniču, da odhaja na delo v železarno oziroma v Siemens-Martinovo jeklaro – martinarno.

Ciril Kravanja, Martinarna 1954, olje na platnu (sliko podaril muzeju Alojz Noč)

Ob njegovem prihodu je bil obratovodja martinarne ing. Alojz Prešem, oče kasnejšega direktorja Acronija in sedanjega člana uprave Slovenske industrije jekla dr. Vasilija Prešerna.

Z delom je pričel na "placu" (transportu), kjer so zlagali opeko za martinarno. Tam je bil glavni delovodja Stane Razinger, ki ga je nekega dne ogovoril: "Jutri pridi k meni." Alojz je predelavcu na "placu" sporočil odhod v martinarno, saj ga je iskrenje isker vročega, tekočega železa od nekdaj mamilo in mu vzbujalo fantazijo.

V martinarni – SM jeklarni so delavci po svoje poimenovali Siemens-Martinove peči: Ančka, Berta, Cilka ... Alojz je zamenjal delovnega invalida. Odpiral je vratca peči, moral pa je tudi očistiti okolico. Njegov poklic so imenovali vratičar. Tam je delal dobro leto. Za tem pa je primanjkovalo ljudi v grapi – livni jami. Z malto je zalival "klobase" iz šamota, bil je namreč pomočnik ali helfar, ki je oblagal lijak na livnih ploščah.

V martinovkah so izdelovali različna jekla, ki so jih glede na težo različno poimenovali. Težki ingoti so bili "gamsi", ki so tehtali 750 kg; ime so dobili po značilnih kljukah za obešanje. "Cigare" so bile težke 3000 kilogramov, "brame" pa so bile namenjene v "valcverk" (valjarno pločevine).

Za helfarjem je zasedel delovno mesto v grapi. Sprva je le nadomeščal, kmalu pa so ga dodelili na to delovno mesto. Delali so neprenehoma. V grapi, tri do štiri metre globokem jarku, kjer je bilo izredno vroče, so vzdržali le trmasti, kot je bil tudi Alojz. Ostal je v želji, da bi nekoč postal "šmelcar" (topilec).

Tolkel je korenine ingotov, kar je sodilo med težja dela, saj je težka macola že ob najmanjši neprevidnosti hitro "prevagala" delavca na hrbet, če jo je zavihtel previ-

Prvi topilec Alojz Noč in drugi topilec Ivan Jonke na šesti SM peči leta 1986 (last Alojz Noč)

soko. Po dveh ali treh letih je delovodja Stane ukazal Špic pobu (ime je dobil po klobuku, ki ga je nosil), naj gre za peč. To je pomenilo novo delovno mesto ob SM peči.

Tretji pomočnik je bil lešar, drugi štangar, ki je strgal žleb po prebodu peči, prvi pomočnik (čistilec preboda) pa lohpucar. Ta je zapiral in odpiral peč. Alojz je bil razporejen na delovno mesto drugega pomočnika – štangarja, a je delal na vseh treh mestih.

Kot tretji pomočnik je delal pred pečjo in "ronal" (zlagal) staro železo na mulnah (vozovi ozkotirne železniške proge, s katerimi so dovažali material). Tri do šest korit starega železa so z vlakom pripeljali v martinarno, pred zalaganjem v peč pa ga je bilo potrebno poravnati. Drugi in tretji pomočnik sta delala pri peči. Po ozkotirni progi so z mulnami dovažali reno, po normalnotirni progi pa rudo. Apno kot dodatek za vložek so potrebovali za rafinacijo železa. Le-to so vozili iz apnenice do martinarne. Apnenec (iz katerega so pridobivali apno) so dovažali iz kamnoloma apnenca v Podmežakli na Staro Savo, kjer je ob Smrekarjevi hiši stala apnenica. Tam so žgali apno. Po zaprtju kamnoloma Podmežakla so apnenec dovažali po železnici iz Kresnic. Glede na mešano analizo starega železa je bilo določeno razmerje za zakladanje v SM peč: največkrat dve mulni rude in šest muln starega železa.

Drugi helfar je skrbel za nasip iz dolomita, ki je preprečeval vdor taline iz peči na platah. Prvi helfar je skrbel za predpisano kvaliteto legur. Te so vozili iz Šibenička. Tam je bila velika tovarna ferolegur, od koder so jih oskrbovali z manganom, silicijem, ferosilicijem. Transportirali so jih v sodih. Delavci so s samokolnicami vozili material ter tako pomagali "šmelcarju" (topilcu).

Z devetnajstimi leti je šel za tri leta k vojakom v Gevgelijo. Bil je graničar. Po vrnitvi je pričel z delom na Javorniku, in sicer najprej za 6 mesecev na "grobi štreki" (težki progi). Za tem je bil prerazporejen nazaj v martinarno. Mojster Pavel Kelih mu je prigovarjal, naj ostane, da bodo na Javorniku "taki časi, da bodo v valjarni le še tako na gumb pritiskali – kmalu bo bistveno lažje kot v martinarni". A Alojz je šel v martinarno za prvega helfarja. Nadomeščal je prvega šmelcarja delal pa tudi na plavžu.

Delovodja Stanko Razinger mu je prigovarjal, naj se oženi. A kako naj mlad fant najde dekle, če dela v nedeljo od zjutraj do popoldneva, med tednom pa tako rekoč vseskozi. Pa jo je kljub temu našel. Ženo je spoznal v planinah. Delala je v Inteksu in kot prvi poklon je prejel blago za srajco. Delavci iz železarne so bili večinoma "šmirasti", saj so bile prve delovne zaščitne obleke iz jute. Te so sčasoma nadomestile modre delovne obleke, nazadnje pa azbestne zaščitne obleke za delo v martinarni. Nosili so cokle, čevlje z lesenim podplatom, s tem da so se razlikovali – nizke cokle in višji čevlji. A bili so še brez železnih kopic, ki varujejo prste na nogi pred poškodbo ali udarcem težkega bremena. Glave so zaščitili s klobuki. Prvi so

bili iz filca, s širokimi krajci zelene in sive barve in modrim kobaltovim steklom. Te so nadomestili manjši, podobni planinskim špic klobukom.

Na plavžu je delal kot "oberiber" (delavec za vse). Opravil je topilniški tečaj, delal pri Pokljukarju, večnemu fantu iz Gorij, in od tam v šestdesetih letih prišel nazaj v martinarno.

Bil je prvi topilec. Delavcev pri peči je bilo precej manj kot ob prvi zaposlitvi. Odnášal in jemal je "probe" oziroma "štihprobe" (vzorci za laboratorij). V peč je vpihoval kisik, medtem pa spremljal skorajda stalne remonte ene od martinovk. Praviloma je obratovalo pet SM peči, saj je ena bila vedno v remontu. Ko so dogradili kontiliv v martinarni West Alpine, se je tudi Alojz preselil tja. Ustavili so eno peč. Ker pa ni imel ustrezne kvalifikacije, se je ponovno vrnil v livno jamo, kjer so ulivali za valjarno Blooming in Steckel na Javorniku.

Bil je med tistimi, ki so imeli beneficirano delovno dobo. Na vsakih pet let nepretrgane delovne dobe so delavcu prišteli še tri mesece. Ivanka Zupančič mu je "zračunala penzion". Upokožil se je, ko je zaključil 35 let delovne dobe. Zadnji dve leti so se obrati v jeseniški železarni ustavljali. Ne glede na fizično zahtevnost dela, ki ga je opravljal v martinarni, bi danes še enkrat šel prav tja v jeklarno, ki so ji pravili le martinarna. Tam so bili delavci kot ena družina, skupaj so lumpali, se smejali in tudi v težkih trenutkih jim je bilo lepše kot v okolju, kjer prevladuje elektronika.

Spominja se svojih zadnjih delovnih dni v martinarni. V tistem času je namreč že bil premeščen na kontiliv. A povezanost z martinarno je ostala. Z dela se je proti domu vedno vračal mimo peči, nikoli po bližnjici. Podzavestno je bdel nad dogajanjem v martinu.

Od njegovih sodelavcev, skupno jih je bilo od dvesto do dvesto petdeset, živita le še dva domačina, po rodu Slovence, ostali so druge narodnosti. Iz leta v leto je bilo delavcev ob pečeh manj, saj jih je "nadomestila" avtomatizacija delovnih procesov v železarni. Ponosen je, da je med najstarejšimi martinarni po stažu, ki je z delom zaključil v martinarni. Novodobne izboljšave so resnično prinesle spremembe. Bodisi z lesene "šajtrge" na železno samokolnico, z vode na čaj, s sifona pod rakami pred martinarno na toplo malico, namesto barakarskih naselij pa so zgradili bloke. Družbena prehrana, delavska stanovanja, domovi, vse to je bilo v veliki večini vezano na "gverkovska" stanovanja, na pravico delavcev, zaposlenih v železarni, do najemniških stanovanj.

Med vojno (v času njegovega starega očeta) so delavci za kurjavo dobivali po deset "bačkov" (lesnih odpadkov, povezanih z žico), tona premoga in še drva. Na stanovanju so imeli "gostmane", samske moške, ki so stari mami v zameno za pranje in prehrano odstopali bone za kurjavo.

Po službi je rad zahajal v hribe, tudi skupaj z alpinistom, s Čopovim Jožem. V svojem prostem času je lovec, bere knjige, še vedno pa ga zanima vse s področja jeklar-

ske industrije. Težko mu je bilo, ko je iz Novic izvedel, da smo prodali jeseniško jeklaro II na Beli. Rad se udeležuje srečanj s sodelavci, na katerih je domačinov pravzaprav malo. Železarna je pomenila "zasiguran" kruh in srečen je bil vsak, ki je dobil delo, saj je zaposlitev v njej "garantirala" svetlo prihodnost. V mladosti je rad zahajal na tombole, ki so jih prirejali na igrišču Bratstva. Z zanimanjem se je sprehajal po Jožefu – Jožefovem sejmu. Vsako leto je prvi maj praznoval na Poljanah. Na Ukovi pomni letni kino, gledališke predstave na prostem, kot je bila Miklova Zala, živi šah, ki so ga igrali deset let po vojni. Gostilne so bile polne, predvsem v času "colnge". Zvoki harmonike in petje neubranih glasov se je razlegalo iz posameznih lokalov.

Razkril mi je vlogo bunkerjev, ki so na Stari Savi ostali vse do danes: eden ob rakah pred mlinom (tega smo v preteklem letu prevzeli v muzejski depo) in drugi ob kolpernu. Postavili so jih Nemci za obrambo tovarne, saj so jo neprestano stražili pred morebitno partizansko sabotažo. Na "haldi" po obratih so bili bunkerji betonski in eden od zadnjih je še danes na Javorniku.

Kaj ceni v življenju, kaj spoštuje? sem ga vprašala. Na prvo mesto je postavil Triglav, simbol slovenstva, za tem Prešerna, pa tudi Joža Čopa, delavskega pisatelja in pesnika Toneta Čufarja in Jeseničana Miha Klinarja, ki v svojih verzih glorificira veličino plavža oziroma postopek pridobivanja jekla. Navdušuje se nad zmagami jeseniških hokejistov. Ponosen je, da je jeklar. Jeklar s "tradicijo", kakor bi rekli v sodobnem žargonu, saj je že njegov stari oče v Spodnji Radovni v Krnici kupal oglje. V petintridesetih letih delovne dobe v martinu se je zvrstilo veliko lepih in manj lepih dogodkov tudi v Alojzovi življenjski zgodbi.

Tako kot je lastno le njemu, si je ob koncu pogovora prižgal svojo fajfo in se z mislimi vrnil v čas svoje mladosti in dela v železarni.

SUMMARY

The following record is a personal narration of Alojz Noč, who was a worker at the Siemens-Martin furnace in Jesenice ironworks from the beginning of his education until his retirement. He recalls his youth in Podmežakla, and at Stara Sava, the river path along the Sava, and his childhood in the primary school and secondary school of metallurgy. The article relates the extremely tough and exhausting work carrying out different jobs on the Siemens-Martin furnaces in the steelworks. He spent the whole working period of his life there, even though his co-workers constantly sought opportunities for other jobs requiring less physical work. He also reveals his personal feelings when faced with the bare site where the demolished steelworks used to be. He was one of the rare workers native to Jesenice who persisted in working with the furnaces until the steelworks was finally pulled down, in January 1988.

Majda Malenšek

PISATELJ PAVLE ZIDAR O JESENICAH, PRAVZAPRAV O JAVORNIKU IN JAVORNIČANIH

Uvod

Poimenovanja ustanov in ulic po umetnikih pomagajo ohranjati spomin nanje. Zato na Jesenicah vsi poznamo pisatelja in dramatika, malo manj pesnika Toneta Čufarja. A smo že v zadregi ob imenu marsikaterega drugega umetnika, ki je podobno kot Tone Čufar iztrgal pozabi čas in dogodke, značilne za naš kraj.

S tem prispevkom želim opozoriti na del jeseniške preteklosti, ki jo ohranja v svojih pripovedih Zdravko Slamnik s pisateljskim imenom Pavle Zidar, ugleden slovenski pisatelj.

Rojen je bil na Slovenskem Javorniku 6. januarja 1932. Tu je preživel otroštvo, obiskoval osnovno šolo na Koroški Beli (1938 do 1944) in nižjo gimnazijo na Jesenicah (do 1948). Naslednje leto je zaključil prvi letnik učiteljskega študija v Ljubljani, leta 1950 pa končal enoletni pedagoški tečaj ter opravil učiteljsko diplomu. Jeseni tega leta je že nastopil učiteljsko službo po Dolenjskem: v Trebelnem, v Mokronogu, v Karteljevem, v Orehovici in v Zagradcu. Leta 1956 se je poročil in se preselil v Piran. Do leta 1966, ko je zapustil učiteljski poklic in se posvetil samo pisanju, je napisal devet knjig.

Literarna zgodovina ga uvršča v sam vrh slovenskega pripovedništva tako zaradi izjemnega obsega kot tudi zaradi posebne, "plebejsko elementarne umetniške besede" (Paternu). Napisal je 76 knjig, od tega 35 romanov in 18 novelističnih zbirk, 5 povesti oziroma, kot jih sam imenuje, pripovedi, 16 otroških in mladinskih del, 2 pesniški zbirki. Z enako pisateljsko močjo se loteva različnih tem, npr. ljubezni, odnosa do religije, dogajanja v družini ali v krogu vaške skupnosti povojne sloven-

ske vasi, pisateljskega raziskovanja temeljnih življenjskih situacij ... Med seboj se prepletajo tri osnovne vsebinske ravni: avtobiografska, družbeno kritična in duhovno meditativna. Moj prispevek bo namenjen predvsem prvi, ki na subjektivni in objektivni ravni predstavlja Javornik in Javorničane v času pisateljve mladosti, torej nekako sredino prejšnjega stoletja.

Pisatelj Zdravko Slamnik je uporabljal psevdonim Pavle Zidar že na začetku svoje umetniške poti, ki jo je začel kot pesnik (pesniška zbirka *Kaplje ognjene*, 1960). Prvo njegovo obširnejše prozno delo je *Soha z oltarja domovine* in zanj je tako rekoč na začetku svojega pisateljstva prejel nagrado Prešernovega sklada (1963). Za mladinsko povest *Kukavičji Mihec* je prejel nagrado knjiga leta (1972), za delo *Sveti Pavel Prežihovo* nagrado (1965). Za življenjsko delo je prejel leta 1987 Prešernovo nagrado.

Zidarjev prijatelj Avgust Gojkovič je skrbno spremljal njegovo bogato pisateljsko pot in osebno življenje, mu pomagal urejati čisto vsakdanje probleme ter tudi sproti spremljal nastajanje literarnih del. Zato se lahko pohvali z urejenim arhivom, ki čaka na celovito obdelavo oziroma na urednika Zidarjevega zbranega dela. V tem arhivu je poleg Zidarjevih knjig ohranjena pisateljeva korespondenca, okrog tisoč pesmi, veliko še neobjavljenih. Za literarnega zgodovinarja posebej zanimive pa so sheme, nekakšni miselni vzorci, ki si jih je pisatelj pripravljal, preden se je lotil pisanja proznega besedila. S temi vzorci je odhajal najprej v Pletenje, potem v Kobarid, zadnjih 16 let pa v Gaj (Sveti Križ) pri Rušah na Štajerskem, kjer je potem tako rekoč z enim zamahom napisal roman, ga doma v Luciji pretipkal in ponudil založbi. Glede na to, kje so nastajala Zidarjeva dela, bi lahko njegovo ustvarjalnost razdelili na dolensko, kobariško in štajersko obdobje (Gojkovič).

Pavle Zidar s prijateljem prof. Avgustom Gojkovičem (foto Andrej Malenšek)

Leta 1966 je Zidar zaradi spora z oblastmi zapustil učiteljski poklic in postal svobodni umetnik. Preživeti s pisateljskim delom pa je pomenilo pisati veliko, kljub naklonjenosti založnikov preživeti prej slabo kot dobro in se razmeroma zgodaj izčrpati. Leta 1992 ga je zadela možganska kap in je umrl. Pokopan je na piranskem pokopališču.

"Zdravko Slamnik ali Pavle Zidar je bil tipičen otrok svoje dobe, razmišljajoč otrok jeseniškega proletariata, globok otrok nesrečnega in iščočega slovenskega naroda ..."

Tako literarni zgodovinar Jože Šifrer v Jeseniškem zborniku VII (1995) zaključuje oznako tega zelo plodovitega slovenskega pisatelja, Javorničana, ki mu Jeseničani dolgujemo posebno pozornost. S svojimi pripovedmi je ovekovečil svoj čas, ki pa še živi v spominih starejših krajanov in pomeni temelj marsičemu, kar imamo danes. A jutri?

Tudi jutri morajo naši otroci še vedeti, čemu spominska Zidarjeva plaketa in Zidarjev kotiček na OŠ Koroška Bela, spominska plošča na njegovi rojstni hiši na Javorniku. In Zidarjeva spominska soba v bodoči novi knjižnici na Jesenicah. Zato naj bo ta prispevek le ena od predstavitev tega našega rojaka. Predstavila bom tista njegova pripovedna dela, v katerih je zaživel čas pred drugo svetovno vojno, med njo in tam do leta 1950, čas Zidarjevega otroštva in mladosti, čas njegovih sorodnikov in vrstnikov na Slovenskem Javorniku in na Koroški Beli. Če pravimo, da je Tone Čufar opisal jeseniške proletarce in njihove boje za pravičnejši svet, potem lahko rečemo, da so Zidarjevi junaki v avtobiografskih delih tako rekoč isti ljudje, ki pa so največkrat opisani skozi gledanje otroka, sicer nekoliko nesrečnega, ker je tako poseben, vendar tudi srečno naivnega, polnega pričakovanja, otroka, ki z vso ostrino mladega človeka postavlja moralne in etične okvire dogodkom okoli sebe.

Z Zidarjem sem se srečala v študentskih letih. Leta 1962 je napisal svoje prvo večje pripovedno delo Soha z oltarja domovine, ki sem ga predstavila v slavističnem seminarju. Takrat je bila "baraka" še naseljena, spomini na opisane dogodke še zelo živi. Ob pisanju tega prispevka pa sem se oprla tudi na dve raziskovalni nalogi, ki sta na pobudo pisateljevega vrstnika in prijatelja iz otroštva Andreja Malenška in ob strokovni pomoči Zidarjevega prijatelja Avgusta Gojkoviča nastali na Osnovni šoli Koroška Bela. Raziskovalna naloga Iz družinskih arhivov (Koroška Bela 1995) govori o pisateljevem rodu in njegovih sorodnikih. Mentorici sta bili Anica Bratun in Maja Otovič. Druga naloga Pavle Zidar v sliki in besedi (mentorja Maja Otovič in Andrej Malenšek, Koroška Bela 2002) je nastala v počastitev

Ravnateljica Doroteja Smolej (druga z leve) je vsa leta usmerjala in podpirala zbiranje gradiva o pisatelju. Predstavitve Zidarjevega albuma pa se je udeležila tudi pisateljeva sestra Marija (tretja z leve). (foto Andrej Malenšek)

pisateljve sedemdesetletnice in 10. obletnice smrti. V pomoč so mi bila tudi pričevanja Zidarjevih sorodnikov in prijateljev ter žene Ive.

Skozi Zidarjevo pripoved sem spoznavala del jeseniške zgodovine in življenje generacije, rojene v dvajsetih in tridesetih letih, ki se je je usodno dotaknila druga svetovna vojna. Na svojevrsten način mi je približal resnični svet, dejansko okolje, odkril svetle in senčne prostore družbenega in posameznikovega življenja, moralne in čustvene stiske časa, v katerem je rasel in zorel. Ta tematika se začne s *Soho na oltarju domovine* (1962) in nekako nadaljuje s povestjo *Barakarji* (1968). Avtobiografski so tudi romani *Dim* (ki diši po sestri Juli), izšel leta 1970, *Sveta Barbara* (1972) ter danes najbolj znano, morda pa tudi eno najboljših Zidarjevih del *Okupacija Javornika* (1984). Na tematiko otroštva in domačega kraja se je vrnil tudi v noveli *Otožni rob vaze* (1987) in romanu *Mlaj* (1990). Danes še živijo mnogi Zidarjevi vrstniki in sorodniki, ki so pisatelju služili kot model v njegovih literarnih upodobitvah tega časa in prostora.

Soha z oltarja domovine

Zidarjevo lastno travmatično otroštvo je ena prvih tem njegove proze, ki se ponovi še večkrat, prvič pa jo srečamo v novelistični zbirki *Soha z oltarja domovine*.

Knjiga vsebuje štiri med seboj povezane novele (*Otrok*, *Na levem bregu Drave*, *Bog daj srečo*, *Čez devet mesecev in vmes*). Najdaljša novela *Otrok* ter njeno

nadaljevanje Der Feind hort mit pripoveduje o šolarju, ki v času nemške okupacije v drugi svetovni vojni najprej doživlja okupacijo na fantovsko sproščen način, dokler se ne zaplete v aktivistično akcijo – miniranje šolskega poslopja, v katerem naj bi bil sestanek nemške vojaščine. Toda bomba je eksplodirala v času, ko so bili v poslopju šolski otroci. Pri tem je umrlo 7 deklic, starih 10, 11 let, več otrok je bilo ranjenih. Gre za resnični dogodek 29. novembra 1944, ki je na široko odmeval v okolju in se ga starejši Jeseničani dobro spominjajo, napaka pri nastavitvi bombe pa ni bila raziskana.

Otrok (pisatelj) takrat prvič doživi svet v vsej njegovi zapletenosti. Sprva pravičen upor zoper okupatorja se po opravljenem dejanju sprevrže v čustveno in moralno stisko, v občutek krivde, ki je tudi sicer v izbiri Zidarjevih tem eno izmed temeljnih človekovih občutij in hkrati motivacija za soočenje s samim seboj. Njegova čustvena in moralna stiska zavzameta strašne razsežnosti in se na različne načine vlečeta skozi večino Zidarjevih avtobiografskih zgodb.

"Živi v dvomih, kakor jaz v gotovosti, da me čaka rabelj. On, mama, naj ti pove, da sem kriv. Predenj padl za usmiljenje, ne predme, ki sem nor od krivde. Če bi me razumela, kot me rabelj s trdo roko, z zanko in revolverjem v roki, bi bil rešen..."

Občutek krivde se vleče še v naslednjo zgodbo Na levem bregu Drave:

"Pri šestem zaslišanju sem vzel nase neznano smrt. Vame je dahnil mir, ki sem ga bil že vajen. Polkovnik je bil zdaj zadovoljen. Strl je lešnik z dvojno lupino. Z manjšimi spremembami sem podpisal priznanje."

Ko se pisatelj spominja otroštva, se spominja tudi duševnih stisk, ki ga vodijo v nova in nova srečanja z bogom. Vendar se podoba tega boga spreminja, ima več obrazov in je zunaj sleherne dogme. V noveli Bog daj srečo bi lahko našli dva boga: materinega, cerkveno pravovernega, ki zna odpuščati, poslušnega cerkvenemu pastirju, in očetovega, ki je trši. Obe veri staršev se spopadeta v prizoru očeto-ve smrti. To je velika upodobitev smrti, ki odpira tudi globlje, socialnoetične razsežnosti v tradiciji proletarske smrti:

"Mati je že oglušela za njegove rotitve k bogu in peklu, trepetala je v duši le še za njegovo zadnjo uro. Za njegov pokoj. Nagovorila je že nekaj ljudi, ki naj bi mu dopovedali, kaj je njegova krščanska dolžnost. Ko pride ura, tiha in mogočna, ko duše odhajajo. Edino mati je vedela, da ne bo čez zimo. In samo nje ni zmedla njegova zdrava, krčevita kletev..."

"Oče je dolgo spal. Bujen spanec je trajal do jutra. Pravo razkošje pred smrtjo. Kdo si je po tem ne bi želel?!"

Ko je zjutraj poiskal z očmi nas, smo stopili k postelji ko k obhajilni mizi. Glas mu je bil jasen in skrben. Nič več razbolen. Zdrav, ko da bo potem vstal in odšel na šiht.

Rekel je, da bo umrl, mi pa moramo naprej, vsak do svojega kruha. Povedal je, da je življenje velika prasica in da mu bo samo tam nekoliko odleglo.

– Vi pa le glejte!

Res, nič drugega ni rekel, nobenega adijo pred takim slovesom. Vedro nas je zapodil nazaj v življenje in trdno zaprl vrata za sabo..."

Novele si sledijo v realnem časovnem zaporedju, kot bi nizal dogodke iz pisateljevega življenja. V zadnji Čez devet mesecev in vmes Zidarja že srečamo kot mladega, naivnega, a zagnanega učitelja v dolenjski vasi, kjer prepričuje otroke, naj hodijo v šolo, in vaščane, naj stopijo v zadrugo. A tudi tu se predenj postavljajo socialna in družbena nasprotja z vso ostrino, kar se kaže v skrbno izbranih prizorih:

"– Dobro, sem se vznemiril, bo pa Anica zdravnica. Je tako, Anica?

Nebesnosinja Anica, lačna kot pes, je veselo utripala z očmi in se poskušala uvesti.

– Je tako, Anica?

Razred se je zasmel. Črnilogar je poskušal dvigniti roko.

– Kaj je, Črnilogar?

– Ne bo nič! je posnemal odraslega, so našemu atu dolžni deset jurjev. Pare nimajo, samo repo jedo!

Otroci so se hrupno in sproščeno zasmeli, premikali so stole in klopi, Črnilogar pa je stal ko petelin. Gledal je smejoče se tovariše, po obrazu in v ramenih pa se je naprezala moč.

– Mir! sem se zadr.

Nič. Posmihali so se mi skrivaj in še bolj žaljivo..."

Že pri tej prvi knjigi je potrebno omeniti tudi Zidarjev svojevrstni slog, ki prihaja iz ljudskega pogovornega jezika, iz gorenjskega okolja, kamor je bilo zasajeno pisateljevo otroštvo ter veliko sporočilno in umetniško zgoščenost. Med vrsticami lahko razberemo, da nam zgornji prizori poleg stvarnega opisa prinašajo še vrsto podpomenov. Tako z jezikovno raznovrstnostjo tudi od znotraj ubesedi množico različnih oseb in življenjskih situacij. Njegova proza pomeni stilistični in vsebinski premik iz tradicije v modernizem. Tudi kompozicije literarna kritika ni mogla čisto ujeti v privajene okvire novele, povesti ali romana niti v znane vzorce poetične proze. Paternu je to opredelil kot svojevrsten, teže določljiv spoj proze s poezijo.

Barakarji

Za Javornik značilno delavsko naselje v tridesetih letih je Zidar opisal takole:

"Barakar je bil vsak, duša ali dušica, ki je prebival v baraki, ki jo je železarna sezidala za svoje delavce. Ta vzdevek ni bil žaljivka, temveč prej najhitrejša pot za označitev koga izmed nas, če ga je kje zasačil radovedni ženski sluh ali pogled..."

"Vsi moški barakarji razen mojega očeta so bili v senci svojih žena. Bili so večji del dneva martinarji, plavžarji, žerjavovodje, doma pa nagnjeni k mimim poravnavam sporov, blagi do otrok, a strogi do sebe, najbolj pa do svojega prepotene-ga života, ki so si ga vsak dan izmivali vpričo družine..."

Za to povest bi lahko rekli, da je nekakšno nadaljevanje Sohe, saj razširja krog s pisateljevim otroštvom in odraščanjem povezanih sorodnikov in drugih Javorničanov. Poimenovana pa so tudi polja in travniki, hribi in doline, kar zgodbo približa bralcu na čisto konkretni ravni resničnosti.

"Zagledala sva se na svet pod seboj. Na Savo, ki se je zvijala po široki prodnati strugi, na borov gozd v Strugah in na Struško jezero, ki je bilo temno ko katran. Belška polja pa so bila kot zaplate, vseh mogočih barv."

Naivno, skozi perspektivo otroka in z Zidarju lastnim humorjem je prikazano socialno in čustveno stanje v življenju družine, podobe stroge konvencije, oblikovane v skoraj grotesknem vedenju in že nesmiselnih zahtevah, s čimer je prikrita

Baraka, značilno delavsko stanovanje. Slamnikovi so v njej živeli več kot dvajset let. (foto Andrej Malenšek)

fantova čustvena krhkost in želja po razumevanju in ljubezni (Glušič).

Še ena tema se odkriva tudi v Barakarjih, in sicer pisateljev odnos do religije. Z bogom se je kot otrok z odporom srečeval ob religiozni materi. Njej je posvetil roman Sveta Barbara (pod psevdonimom Timotej Noč, 1972). Tu pa mu je verovanje odkrivala babica, ki mu je približala boga v utripu skrivnostne narave gozda:

"– Česarkoli, česarkoli, se je ujezila z glasom, se dotakneš, vse je On. Ampak z njim govoriti kot z jesenjo, kot s šumi vode, listja, kot z vonjem trave, sena – tega ne moreš. V vsem tem je On, ampak to ni On. Z njim se pogovarjaš šele, ko moliš. Takrat. Takrat pride čisto blizu. In vate. In čutiš, kako dober je, in postajaš mu podoben. On pa ravna s tabo tako, da ti je čim boljše. Kako si takrat zaželim za večno k njemu!"

V kasnejšem obdobju Zidarjevega pisanja se tema religije oziroma Boga pojavlja v vedno obsežnejših meditativnih segmentih pripovedi (Glušič).

Dim (ki diši po sestri Juli)

Za Zdravka Slamnika, pisatelja Pavleta Zidarja, so bila otroška in mladeniška leta nepozabna in so vsebina lepega dela njegovih književnih del (Gojkovič), pa tudi predmet obravnave tega sestavka. To je čas usodnih odločitev med drugo sve-

Kipar Jaka Torkar je upodobil svojega prijatelja iz otroštva. Kip stoji v avli Osnovne šole Koroška Bela. (foto Andrej Malešek).

točno vojno, tik pred njo in po njej. Roman Dim (ki diši po sestri Juli) je kronika številne jeseniške družine prav v tem času. Skozi perspektivo otroka so sugestivno opisani sorodniki in vrstniki, nekateri s pravimi imeni. Zato je roman močno odmeval med njimi in izzval hudo zamero tudi pri materi, ki se ji je, že bolni (umrla je leta 1971), nekako opravičil z romanom Sveta Barbara.

Literarna kritika je ocenila Dim kot enega najboljših vojnih romanov in Zidar sam je bil prepričan, da piše dobro literaturo, zato ga je zamera pri sorodnikih zelo bolela. Misli je, da je počastil svoj domači kraj in da mu bodo hvaležni za njegovo umetniško ustvarjalnost, a doživel je zamero, zaradi katere se več let ni vrnil na Javornik.

Roman Dim je trdno zasidran v naši dolini z opisi kraja samega, oseb in dogodkov tako na realistični kot na simbolni ravni:

"1983 bo stoletnica, odkar se vali po dolini. Zdaj je rdeč, zdaj črn kakor župnikova duša, včasih pa se splete v kito rdečih las in diši ko sestra Jula. To je dim, ki se vali v stoletnico in ga gledamo ko Boga. Ta dim in gospod Foot sta res naš Gospod, naš Jezus Kristus."

Življenjske poti materinih bratov in sester pa so poti številnih delavskih otrok v času, polnem pasti in protislovij, ko posameznikov obstoj ni bil odvisen samo od moralne in etične drže, ampak je bil pogojen še z mnogimi drugimi okoliščinami.

Zidar ne obsoja matere, ki z najboljšimi nameni takole poskuša usmerjati svoje otroke:

"In naredila je nekaj tihih korakov po kuhinji.

– Zmeraj, je tihotila svoj glas, se boste morali zapisovati hudiču, če boste hoteli jesti kruh in ne kamna. Zmeraj. In hudič bo na Slovenskem enkrat Nemeč, enkrat Lah. Ali pa kdo drug. In "tajfelnu" ne bo mar, kako boš govoril doma, v hosti, je pogledovala v sestro Julo, kako boš govoril tam v fabriki. Kadar te bo pa vprašal, in bo te, bodi brez skrbi, nam je šla od oči do oči, skozi katere so nam rinile preveč pametne duše, ko bo rekel, no, Francek, kaj si: Kerntnar ali Kranjec, takrat, takrat, je zajemala težko sapo, ki jo je dušila, takrat lepo povej. Zapiši se mu enkrat, dvakrat, če bo treba. Samo dušo hočejo. Kako pa ta duša klepeče, kako kolne ali moli, jim ni mar. Mora pa biti njihova. Tako bo, tako bo."

Kako drugačno je to sporočilo od Metinega v Samorastnikih: "Ne dajte se tepati od drugih, ne prenašajte ponižno krivic, ali tudi vi ne prizadevajte nikomur, nobenemu bližnjemu kakih krivic."

Jasno, večinoma v obliki dialoga, ki ga Zidar uporablja tako za oznako karakterja kakor tudi za gibalno zgodbo, so opisane usode posameznih bratov in sester, npr. Cirila:

"Ciril se je mimo zdrvelemu avtomobilu narahlo priklonil.

Strmeli smo za črnim labodom, kako se spreminja v vžigalično škatlo. Slavc se je razlezel v smeh:

– Ližeš pa, ližeš, je kimal mežikajočemu Cirilu. Avtomobile, čevlje...

– To je bil generalni, oprosti, se je Ciril zaletel negovano, izšolano v lepem vedenju.

– Nemeč je! je zavpil Slavc.

Ciril je begal s pogledom na levo, na desno. Glas mu je trepetal. Svetil mu je z ugašajočim plamenom v ustih.

– Tako se ne boš obnašal!

– Serješ ga! sem rekel še jaz.

– Klanja se, je dolbel jezo Slavc, tlele enemu takemu psu nemškem.

Ciril se je skrtil vase.

– Fant, mu je zameril Slavc, te usekam, da se ti pocedi tvoja svetla kri.

– Daj, daj, se mu je uprl Ciril. Ničesar ni več. Kaj boš ti. Sekal...Tu so Nemci..."

Ta isti Ciril, ki ga je vojna vihra kakor mnoge slovenske fante zanesla kot nemškega vojaka na francosko obalo, pa na koncu romana piše materi:

"Mama! Jaz bi rad birmanski trak. Pošljite mi ga! V njem, pravijo kameradi, je moč, da te ne zadene. Tu se bo verjetno začelo. Vsi čutimo. Še zidovi naših bunkerjev dajejo od sebe neke valove strahu..."

V družini sta še neupogljivi Slavc, ki po koncu vojne izgine na Bavarsko, da bi tam našel svojce ubitega Nemca, in neizprosni Francek, ki ga v miru začne gristi vest zaradi brez rabsodbe pobitih sovražnikov, ki so bili to samo zato, ker jih je življenje vrglo na napačno stran. Družba takrat še ni bila zrela za priznavanje napak, ki pa jih je Zidar v Dimu tenkočutno zaznal kot etično vprašanje v prelomnem času.

In še malo naprej najdemo tudi v tem romanu materine sanje kot napoved nečesa težkega, največkrat smrti:

"– Danes, danes, je rekla tiho, je padel, in v glasu se ji je trl pesek žalosti.

– Kako veš? sem še zmeraj dihal.

– Vem, se je vzravnila in gledala polblazno. Danes ob dveh zjutraj. Prišel je... Me zbudil in povedal...

– Kaj?

– Da ga ni... več. Več je rekla kakor noč.

Šel sem k nji.

– To so sanje, sem dihnil.

– Iz mojih sanj ste vi vsi. Moje sanje so resnica, a še ne veš tega?"

Kompozicijsko strnjena pripoved o številni delavski družini razkriva še eno od temeljnih vprašanj Zidarjevih pripovedi, in sicer iskanje nekega višjega življenjskega smisla:

"– Kaj smo? vprašam. Kdo smo? Kam odhajamo?"

Na to vprašanje ne da odgovora niti ta niti katera druga Zidarjeva knjiga.

Okupacija Javornika

Zidar je med najboljšimi in tudi med najbolj plodovitimi slovenskimi pisatelji in eden redkih, ki je od leta 1966 živel od pisanja. Zavedal se je svoje ustvarjalne moči, a je z grenkobo ugotavljal, da se da celo od dobrega pisanja prej slabo kot dobro živeti, čeprav so mu bili založniki in uredniki pravzaprav naklonjeni. Veliko je bral, rad se je pogovarjal z ljudmi in prisluhnil njihovim življenjskim izkušnjam. Teme njegovih del so raznovrstne: od kmečkega vprašanja do vrednot učiteljskega poklica in erotike. V vseh obdobjih svojega pisanja pa se je večkrat vračal na teme iz otroštva in mladosti in leta 1983 je spet napisal avtobiografski roman *Okupacija Javornika*. V njem je opisal svoje otroško videnje nemške okupacije Javornika in boja za svobodo.

Roman je odlično literarno delo in hkrati literarnozgodovinski dokument. Na slovenskem knjižnem trgu in pri literarnih kritikih je doživel visoko priznanje. In tudi na Jesenicah so delo sprejeli z odobravanjem, kot "dragocen dokument o okupaciji naše domovine" (Franc Konobelj - Slovenko) je bil roman predstavljen v tedniku *Železar*. Gotovo so te pohvale zrahljale zamere med pisateljevimi sorodniki v domačem kraju. Na Gojkovičevo in Malenškovo pobudo pa je bil zdaj že kot ugledni vseslovenski pisatelj za kulturni praznik leta 1985 povabljen na literarno srečanje na šolo na Koroško Belo, istega dne pa še na OŠ Prežihovega Vornanca. Zidar je pripovedoval o svojem literarnem ustvarjanju in o dogodkih ob koncu druge svetovne vojne ter podpisoval učencem svoje knjige. Srečal se je tudi s svojo predvojno učiteljico Francko Udir, ki jo je tako prijazno opisal v romanu pod imenom Uhanova Poldka.

Lahko bi rekli, da je bila to njegova osebna in pisateljska vrnitev na Javornik – v domači kraj, v raj, iz katerega je bil izgnan. Zdaj je bil tu sprejet z vsem spoštovanjem.

Roman *Okupacija Javornika* ima tri dele. V prvem delu so opisani Javornik, Zgornje in Spodnje Borovlje, Sava, njeni meandri v Strugah in potoka Javornik in

Leta 1986 je Pavle Zidar dobil Prešernovo nagrado za življenjsko delo. (foto Avgust Gojkovič).

Bela, Zajavornik in Zaštreka skozi izkušnje zvedavega in občutljivega otroka, ki zazna tragične življenjske poti nekaterih sokrajanov ali npr. pritisk razvijajoče se železarne na kmeta Kunavca.

"Hleve je imela (Kunavka) polne govedi, njive posejane in obdelane, toda meni se niti sanjalo ni, da je Železarna prisilila starega Kunavca, da ji je polagoma moral odprodati večino svojih plodnih zemljišč. Na teh njivah pravzaprav stoji ves Javornik. To je Kunavca naposled kot kmeta strlo in uničilo. Popolno uničenje pa je zadevalo hišo z njegovo smrtjo, saj se je notranja moč hiše v nekaj mesecih razletela..."

Drugi del slika prihod Nemcev leta 1941, sprva bolj tragikomično, ga otroško sočutno stopnjuje z izseljevanjem sokrajanov – sošolcev in streljanjem talcev na Koroški Beli ter zaključí z opisom dveh nemških učiteljev:

"Čutim, da je šel Fritz v Rusijo past. Skoraj bi dal roko v ogenj, da se je nastavil ruskemu ostrostrelcu, da ga je poknil; Fritz je bil dober, predober človek, da bi pobijal, pa čeprav nas je vse več ali manj uspešno ponemčil... Prepričan pa sem, da se je rešil Hubert in morda je še vedno kje živ in spoteguje svoj noo-jaaa."

In z grenkim ponižanjem, ki ga je občutil, ko sta z mamo lačna hodila na kmete prosit za hrano:

"Ob takih srečanjih je gnev do Nemcev prerasel v gnev do lastnih ljudi, tako bridko sva bila včasih z mamo zdelana od številnih presunljivih ponižanj."

V tretjem delu pa Zidar ponovno načne temo iz Sohe – miniranje šole in nje-

gove tragične posledice. Tudi tokrat zavzame središčno mesto knjige, saj se očitno nikoli ni mogel otresti krivde zaradi dejanja samega in posledic. Mučila pa ga je tudi nikoli dokazana obtožba in samoobtožba, da se je prav on z naivnim obnašanjem izdal Nemcem. Najbolj tragičen od vsega pa je dvom o smiselnosti dejanja. Vprašanje, ki na prvi pogled ostane brez odgovora, se skriva v stavku: "In zakaj smo to počeli?" A Zidar je pojasnil smisel vseh dejanj z mislijo: "...življenje traja vse dotlej, dokler človek greši... In ne obžalujem ničesar več. Vem, da sem se moral motiti..."

Z Okupacijo Javornika je v Zidarjevih pripovedih s tematiko otroštva nastalo nekaj premikov. Njegov humor ni več samo otroško razigran, ampak vse bolj grenak, junaki bolj tragični, ker so bila za "barakarje" tragična leta vojne sama po sebi; za talce, ustreljene 4. septembra 1941, za sošolce – otroke, ki so jih selili skupaj s starši, za trinajstletnike (Zdravka in njegove prijatelje), ki so se znašli v primežu gestapa po nesrečnem miniranju šole.

Mamina vera ni več vera v Boga in Marijo, ampak vera v sanje, ki napovedujejo nekaj hudega: "Namesto križanja v četrtkih ob treh je zdaj zabijala vsako jutro svoje sanje. – Da veš, je razkrila nekoč svoje najgloblje občutke, kri bo tekla."

Spremenil se je način pripovedi. Če je za vsa prej navedena dela značilno, da so dogodki in osebe največkrat opisane v obliki dialoga, je v Okupaciji Javornika dialogov bistveno manj in veliko več opisov, komentarjev, podprtih s slikovitimi, za vsa Zidarjeva dela značilnimi metaforami:

"Slovenski Javornik in Koroško Belo je pritiskala k tlom tihota, kakor da sta kraja že zdavnaj zadavljena."

"Globoko smo se zamislili. Tri dni brez jesti ob taki košti, kot je bila v Begunjah leta 1945, je pomenilo izpraskanje vseh notranjih rezerv; to se pravi tudi duše. In prav njo je bilo treba prositi, kakor golob golobico, da bo vzdržala."

Vsekakor je ta roman eno od ključnih del, iz katerih je tudi na objektivni ravni mogoče spoznati del slovenske zgodovine.

Otožni rob vaze

Zidar je predvsem pripovednik, vendar je napisal in objavil tudi ogromno pesmi. Zlasti v zadnjem obdobju, ko se zdi, da mu je pisanje proze postajalo bolj mukotrpno, tega ne bi mogli reči za pisanje pesmi. Gojkovič pravi, da je Zidar v bistvu poet. Pesniti je začel že kot dijak. Prvo pesem *Veter*, naš prijatelj je objavil

leta 1949 v Mladinski reviji. Tudi njegova proza je polna pesniških metafor. V letih 1983 do 1992, ko je napisal 17 daljših proznih tekstov za odrasle in 8 za otroke, je bilo v revijah in časopisih objavljenih še 334 pesmi (Gojkovič). Po smrti je izšla pesniška zbirka Čebele iz Bachov, več kot tisoč pesmi je ostalo neobjavljenih. In knjigo Otožni rob vaze je podaril z naslednjim posvetilom:

"Andreju Malenšku:

*Ko semena v zemlji
in na nebu sanjajo,
se prebujajo sadovi, cveti –
ljudje v staro smrt odeti.
Prebujeni hodijo
in hodijo po Javorniku,
pesmi žalostne pojoč,
časov novih še iz zemlje trpke upajoč.*

Hvala za umetniške fotke!

Tvoj Zdravko"
in Gusti Gojkovič
31. XII. 1989

Tudi nenavadni naslov tega romana je pesniška prispodoba Zidarjevega iskanja, ki se je v njem prebujalo v pogovorih s teto Hano:

"Prinesel sem ji travniški šopek kislic ali grenko dišeči pelin, teta je rada duhala pelin ali kislice. Dejala mi je, da imam smisel za lepo in da bi bilo prav, če bi ga gojil dalje."

Že iz posvetila pa lahko razberemo tudi to, da se Zidar nikoli ni izneveril priljubljeni temi mladostnega zorenja na Javorniku, tokrat v povezavi z nekoliko čudnaško teto Hano, ki je prihajala iz Zagreba na počitnice k sorodnikom. To teto srečamo že v Okupaciji Javornika, kjer ji je ime Takaj – to besedo je uporabljala za vsa mogoča mašila, kadar ni našla prave slovenske, ker da je slovenščino med Hrvati (kjer je kot kuharica služila pri Židih) že nekoliko pozabila. V romanu Otožni rob vaze pa v pripovedovalcu – pisatelju ta teta s svojo nenavadnostjo in erotiko buri bogato fantazijo. Nizajo se realistični opisi ljudi in dogodkov, ki vodi-

jo prvoosebnega pripovedovalca – pisatelja skozi življenje, obenem pa omogočajo obilo poetiziranja in meditiranja (Kajetan Kovič):

"Mogoče pa je teta Hana – Johanne čisto sama uzrla to lepoto nekega dne iz sebe ven; zakaj otožni rob vaze je višje stanje duha, s katerim je mogoče in povsem drugače razumevati svet; in za nekoga je to svetlo, za drugega pa skaljeno stanje duše, v bistvu pa je prav to čustveni topilnik vsega kar raste iz trme in drugih stanj ter prehaja v drobce, ki potem človeka, kot celoto prežive; le v teh drobcih človek varno previhari sebe in ostane večen."

Ta meditiranja dopolnjujejo spet travmatična mladostna doživetja, tokrat v gestapovskem zaporu, v delovni brigadi, na počitniškem delu, ko prvoosebnemu pripovedovalcu streže po življenju "tovariš", ter izkušnja bivanja pri popoli bratrancu Borisu v Izraelu, ki ob prikitem židovskem grobu najde vzporednico s Cankarjevo črtico Kostanj posebne sorte:

"Jaz pa sem se medtem spet sklonil z mislimi v Kostanj posebne sorte in dateljnovno palmo, misleč na oba tvorca te prispodobe, na Avšaloma Feinberga in Ivana Cankarja hkrati. Tiho je prišla zraven še letnica: 1914 – 1917.

Takrat se je ta podoba realizirala dvojno, kot realiteta in kot prispodoba. Ena na Rožniku, druga na Sinaju.

V tem je res doma večnost."

Otožni rob vaze je poln realističnih opisov dogodkov in ljudi, ob njih pa je naznanično obilo življenjskih spoznanj, poetiziranja in meditiranja, kar je tudi sicer značilno za del slovenske pripovedne proze zadnjih dvajsetih let. Zidar ob življenjski poti tete Hane v svojem pisanju išče temeljne vzgibe tako za njeno kot za svojo življenjsko pot, za življenjsko pot njenega sina Borisa, hkrati pa tudi za usode celih generacij in posameznikov, ki bolj ali manj jasno poskušajo spremeniti svet. Otožni rob vaze je Zidar sam označil kot esej o nastajanju umetnika. A naj ga označimo tako ali drugače, je to umetnina, s katero se tudi po Prešernovi nagradi za življenjsko delo enakopravno uvršča med prozaiste svojega časa, poseben pomen pa ima za Jesenice.

Mlaj (ognji gotovosti)

Zidarju je bilo z invalidsko upokojitvijo (1984) zagotovljeno preživetje. Pešala pa sta njegovo zdravje in ustvarjalna moč. A še za to, kar je napisal, se je moral boriti za založnika, čeprav so mu bili uredniki pravzaprav naklonjeni. Naj tu posebej

omenim Jožeta Hočevarja, urednika založbe Lipa Koper, pri kateri je bilo natisnjenih največ Zidarjevih knjig (16). Urednik Jože Hočevar je Zidarjeve knjige tudi lektoriral in jim pisal spremne besede na zavihkih. Več kot 10 Zidarjevih knjig je bilo izdanih še pri založbah Obzorja Maribor, Cankarjeva založba in Mladinska knjiga.

Mlaj pa je zadnji Zidarjev roman z avtobiografsko tematiko. Po njem je leta 1992 izšlo še Spokorno romanje (dve noveli, v katerih pisatelj kot že prej, npr. v romanu Sveta Barbara, nemirno meditativno razčlenjuje svojo razpetost med čutnim svetom in religijo), ki pa je doživelo uničujočo kritiko, ki je pisatelja močno prizadela. Društvo 2000 pa je posmrtno izdalo pesniško zbirko Čebele iz Bachov.

Roman Mlaj pa na tem mestu omenjam predvsem zaradi pretresljivega opisa streljanja talcev na Koroški Beli 4. septembra 1941. Vsekakor je bil to dogodek, ki je na široko odmeval med ljudmi in se je dotaknil tudi otroka, posebej tako občutljivega, kot je bil takrat devetletni Zidar. Ali ga je res doživel kot neposredni opazovalec, pravzaprav ni pomembno. Opisal ga je realistično, dogodek je podkrepljen tudi na duhovno meditativni ravni in zajame ves čutni svet:

"Toda svetloba je tudi glasba, zlasti sončna, in take, kakor po tem streljanju ljudi, nisem bil še slišal. Niti vedel, da obstoji. Poslušal sem to hitro glasbo, ki je padala iz sonca v ritmu, vabeč samo mrtve k nekakšnemu plesu, metaje se iz življenja v smrt... Dvajset let kasneje šele sem to glasbo tudi zares slišal s plošče in se takoj spomnil, kdaj in kje sem jo prvič: ta in nobena druga je lila na postreljene talce in to je bila glasba iz Cvetličnega valčka Petra Iljiča Čajkovskega..."

Roman Mlaj pa ni napisan zaradi zgornjega, za Koroško Belo in Javornik sicer značilnega dogodka, ki je zapisan tudi v zgodovini vasi. Postreljeni talci so bili namreč domačini, ki so jih Nemci pobili zaradi tega, ker je bil v zasedi zastreljen njihov ovadah. Roman je prosto prepletanje spominov, izpovedi, pogovorov, čustvenih družinskih odnosov predvsem do žene, osrednja miselna smer zapisa pa je posvečena temi umiranja in smrti, poantirana z besedilom judovske Molitve za smrtno posteljo (Glušič). Uokvirja ga sproščen obisk v domačem kraju, pri teti in sestrični, sprehodi z njo na pokopališče, v Vintgar, po Javorniku in Koroški Beli ter razmišljanje o času in ljudeh, ki so spremljali njegovo otroštvo: o mizarju Meniku, učiteljici Krenovi, o Nootovem Fritzu, ki se je "usamomiril" ("Mi, otroci smo ta sprevod gledali kot opero za dva groša"), o sošolcu slikarju Jaku (Torkarju – "s katerim še vedno hodiva v prvi razred...Še vedno naju uči gospodična Marija Banko"). Še posebej ob njem se zdi, da se Zidar nenehno vrača na ta svoj Javornik, kjer se na vsakem koraku srečuje s svojimi spomini ("Vse si povemo, kako smo živeli, kje smo bili in kako crkali").

Čeprav lahko ugotavljamo, da je Zidarjev pripovedni dar po letu 1990 usihal in da je imel tudi zdravstvene težave, je bilo tisto, kar je napisal, še vedno polno slikovitih metafor:

"Seveda nisem niti slutil, da bova (devetletni Zdravko in Menik) kmalu udeležena pri neki strašni stvari: pri strditvi okupacijskih molekul v nože."

"Najraje sem imel Andrejčka, ki je bil tako zelo mil in bister, da je še učiteljica, ta zabita glava, strmela nad čudežem narave."

Vsekakor pa mu je v vseh pogledih ob strani stal prijatelj slavist Avgust Gojkovič. Z njim je pisatelj predebatiral nastajajoča dela in Gojkovič mu je sproti tipkopise korigiral. Za Zidarjevo sobo v knjižnici pripravlja rokopise in drugo gradivo, s katerim želi strokovno utrditi pisateljevo mesto na Jesenicah.

Zaključek

Skoraj neopazno je pisatelj Pavle Zidar še maja leta 1992 prejel literarno nagrado molitvene družine, ki jo je podeljeval Serra Internacional, žirijo pa so sestavljali Taras Kermauner, Tone Pretnar, Lojze Krakar in Rudolf Koncilja. Zadnji roman *Mlaj*

Leta 1997 je predsednik Društva slovenskih pisateljev Venko Taufer odkril spominsko ploščo na pisateljevi rojstni hiši na Dobravski cesti na Javorniku. (foto Andrej Malenšek)

je napisal že leta 1988. Prizadeval pa si je za ponatis romana Oče naš (1967), ki ga je januarja 1992 za njegovo 60-letnico izdala založba Lipa Koper s spremno študijo Borisa Paternuja in bibliografijo Avgusta Gojkoviča. Zdelo se je, da se kljub uničujoči kritiki zadnje knjige Spokorno romanje še počuti dobro, v Gaju je še pisal. Toda v začetku avgusta se je bolan in nemiren zatekel k prijateljem v Kranj in 12. avgusta 1992 je umrl za posledicami možganske krvavitve. Na njegovi pisalni mizi pa so svojci našli napisano pesem Sanjam britof, katere zadnji verz se glasi:

"Slovo od sveta je globoko zamiranje orgel."

Svojo pisateljsko pot je tako začel s pesmijo in končal s presunljivo metaforo, ki združuje vse čutne in čustvene zaznave sveta, ki nas obdaja.

Odkritja so se udeležile pisateljeva žena Iva, hči Simona in vnukinja Andreja, ki so si ogledale tudi knjižni kotiček na Osnovni šoli Koroška Bela. (foto Andrej Malenšek)

VIRI

- Glušič, Helga: Slovenska pripovedna proza v drugi polovici dvajsetega stoletja. – Ljubljana: SM, 2002
 Paternu, Boris: Zidarjev vstop v slovensko prozo; Sveti Pavel. – MK, 1988
 Šifrer, Jože: Zdravko Slamnik – Pavle Zidar (in memoriam). – Jeseniški zbornik, 1995
 Ivančič, Damjana: Delo je napisal v enem samem zamahu. Intervju. – Primorska srečanja, 2003
 Kovič, Kajetan: spremna beseda k romanu Otožni rob vaze. – DZS, 1987
 Pavček, Tone: spremna beseda k romanu Mlaj. – CZ, 1990
 Raziskovalna naloga Iz družinskih arhivov – OŠ Koroška Bela, 1995
 Raziskovalna naloga Pavle Zidar v sliki in besedi – OŠ Koroška Bela, 2002

SUMMARY

Zdravko Slamnik, who wrote under the pseudonym Pavle Zidar, was born on 6th January 1932 in Slovenski Javornik, and died in 1992. He is one of the most prolific Slovenian writers, as his writing comprised more than 70 books for adults and children and two collections of poems, with many of his poems scattered through different literary magazines, and some remain unpublished, still in manuscript form. Of special importance to our town are the works in which he presented the life of various people from Slovenski Javornik in the mid 20th century, just prior to and during the Second World War, and thus immortalising a part of the village's history within his living memory. He began his writing career with the book *Soha z oltarja domovine* (A Statue from the Altar of the Homeland), published in 1962. His best and most well-known novel is *Okupacija Javornika* (The Occupation of Javornik, 1984). His work shows significant autobiographical traces stemming from his childhood, even in his last book *Mlaj* (The Full Moon, 1990). This article about Jesenice, especially about Slovenski Javornik and its people, tries to encompass the events in which the people of this area influenced his writing, from his peers to his teachers and the pupils of the primary school Koroška Bela with the aim of preserving his memory for future generations. Pavle Zidar was the writer who succeeded in establishing part of our history on the map of Slovenian literature.

BRIJAC
RASEUR

Bojan, Aleks, Boris in Mitja Čebulj

SPOMINI ŠTIRIH BRATOV ČEBULJ

Vsi štirje bratje Čebulj smo sedli skupaj, da uredimo spomine na Jesenice. Naši spomini na doživljanje Jesenic in na naš prispevek k razvoju rojstnega kraja bi zahtevali nekajkrat več strani, kot jih ima ta zapis. Kljub različnosti poklicev smo si neverjetno edini v širokem in naprednem pogledu na svet in enotni v raziskujočih presojah življenja. Naš spomin na dogodke je živ in natančen, čeprav je najstarejši Bojan v 82. letu, Aleks bo z Jesenicami praznoval 80 let, prihodnje leto pa Boris 80 in najmlajši Mitja 75 let. Zbrani izžarevamo toplo bratovsko ubranost, čeprav je bil Bojan gledališčnik, Aleks športnik, Boris ekonomist in Mitja elektroinomehanik.

Enovita zgodovina Jesenic, železarstva Gorenjske in še marsičesa jeseniškega, za Slovence pomembnega, še ni napisana. Najzahodnejše področje slovenstva in slovanstva v Evropi je bilo od nekdaj prostor burnega pretakanja slovenskih in tujih ljudi. Spomnimo le na odločitev Kranjske industrijske družbe, da leta 1891 bohinjsko železarstvo prenese na Jesenice, in na otvoritev karavanškega predora leta 1904. Jesenice so postale pomembno železniško križišče srednje Evrope s progama Ljubljana–Trbiž in Beljak–Gorica.

Na kratko naj opišemo še naše rodbinske korenine. Krojaški mojster Tone Čebulj s kmetije v Podgorju pri Kamniku je konec 19. stoletja odprl krojaško delavnico, ki je zaradi potreb številnega delavstva hitro prerasla v majhno podjetje z dvajset in več pomočniki in vajenci. Z lahkoto je odštel denar za dovoljenje poroke s Frančiško Zupan (najstarejšo hčerjo Primoža, mojstra za klesanje mlinskih kamnov na Zgornji Lipnici), ki še ni bila polnoletna. Leta 1900 se jima je rodil Jože in čeprav je Frančiška rodila še desetkrat, so pri življenju ostale le štiri hčere. Bila je globoko verna in je hotela, da bi njen prvorojenec postal duhovnik. Jože je moral v gimnazijo v Škofovih zavodih v Šentvidu pri Ljubljani, kjer je spoznal dvoličnost duhovnikov – profesorjev in pri šestnajstih letih pobegnil domov. Oče osebno ga je z vlakom odpeljal v Gradec na trgovsko akademijo. Od leta 1906 je bil namreč oče Tone župan, uradno regent Jesenic, ker so bile le trg. Zgradil je hišo s krojaško delav-

Levo: Stari oče Anton Čebulj pred frizerskim salonom Mesarič (last Mitja Čebulj)

nico v pritličju in stanovanjem v nadstropju ter se lotil še trgovine na debelo z žitom. S porazom Avstro-Ogrske pa je denar propadel. V tiski je upal, da si bo denar priigrjal, vendar je v dveh nočeh zakvartal celotno premoženje. Uredil si je majhno krojaško delavnico, Franciška s hčerkami pa se je preživljala s strojnim "štrikanjem" jopic in vezenin. Ko se je po vojni Jože vrnil domov, je družino našel v zdrapani občinski bajti.

Jože je moral na služenje vojaškega roka na skrajni jug takratne države SHS – na mejo z Albanijo. Izreden dar za risanje mu je pomagal kar dobro preživeti vojaščino s srbskimi oficirji sredi muslimanskega prebivalstva. Po vrnitvi na Jesenice se je kot računovodja zaposlil na upravi železniške postaje.

Kako sta se srečala z Viktorijo Piščanec, pa ne vemo. Bila je druga hčerka Jožeta Piščanca iz Barkovelj pri Trstu in Franciške Antončič iz Gabrč pri Sežani (njihova domačija je bila zgodovinsko dokazano hiša Biserne, primorske Miklove Zale). Pri štirinajstih letih ji je umrla mama, devetnajstletna pa je s tri leta mlajšim bratom Ivom pred italijanskim nasiljem pobegnila v Maribor. Z znanjem nemščine, italijanščine in srbohrvaščine je zlahka dobila službo pri transportnem podjetju Schenker&comp., ki jo je leta 1926 premestilo na Jesenice. Vika in Jože sta se leta 1927 poročila in januarja 1928 se jima je rodil prvi sin Bojan. Iz sobice v Karbovi hiši na današnji Tomšičevi cesti so se preselili v prvo nadstropje hiše veletrgovca Andreja Čuferja. V njej so se rodili: marca 1929 Aleksander, junija 1930 Boris in v pričakovanju, da bo hčerka, novembra 1935 spet sin, Mitja. Starša sta izbrala le slovenska imena. Bojan takrat še ni bil niti pravoslavni svetnik, zato ima Bojan v krstnem listu v oklepaju pripis Jožef, da je sploh lahko bil krščen. Aleks se je rodil 23. marca malo čez polnoč, a da ne bi bil prvi meščan Jesenic Čebulj, je župnik zapisal, da je rojen 22. marca malo pred polnočjo. Čuferjeva hiša, kjer so bila v pritličju skladišča, v nadstropju in podstrešju stanovanja, v prikletju pa gostilna, "kevdrc" so ji rekli, je bila prva želez - niška postaja.

Širok pas tirov in kretnic je bil na vse mogoče načine prepleten, kot je bilo zapleteno politično vzdušje na Jesenicah. Delovale so tri godbe na pihala, trije gledališki odri, delavski, Krekov ali prosvetni in sokolski, pevskih zborov pa še več. Troje je bilo tudi telovadnih, to je športnih društev. Bratje Čebulj smo hodili k telovadbi v sokolski dom, kjer smo spoznali, da se mora nekatere gospe naslavljati z milostljiva. Čez progo smo krekovce zmerjali z: "Dvignite orli ušesa, da vas svet' Peter potegne v nebesa." Ti pa so nam vračali: "Sokoli ste opice, ki imate rdeče jopice." V resnici so bile rdeče le srajce sokolskih uniform. Samozavesten sloj so bili "fabrčani", zaposleni v železarni. Uradniki so se s kočijami vozili v službo in domov, med njimi

Fantje pri igranju namiznega tenisa leta 1941.
Levi Aleks, desni Borís, zadaj Mitja in Bojan. (last Mitja Čebulj)

je bilo kar nekaj jeseniških Nemcev. Kar precej je bilo tudi Srbov v carinskih "financarskih" in orožniških službah. Z oficirji iz vojašnic v Mojstrani in na Bohinjski Beli so poskrbeli za razmah boksa in nogometa. Velesrbska politika je uveljavljala svojo premoč tako, da je latinskim napisom krajev na kolodvorih dodala še napis v cirilici, narodno različnost Jugoslavije pa je zabilasala z razdelitvijo države na banovine – Slovenija je bila Dravska banovina. Bojan se spomni, da je pred državnozbornskimi volitvami leta 1936 na žicah, razpetih med kostanji Čebuljevega drevoreda (od kolodvora do osnovne šole ga je dal posaditi oče, ko je bil župan), viselo nič koliko mačk. Dr. Maček je bil namreč hrvaški politik, ki je zahteval, da se Savska banovina preimenuje v Hrvaško.

Jože Čebulj je bil samosvoja politična osebnost, saj se je družil s sokoli, komunisti, duhovniki – sošolci iz šentviške gimnazije, sploh z vsemi, če so bili le dovolj razgledani in socialno čuteči. Iz službe pri železnici je moral, ker ni hodil k maši, ki je bila za državne uslužbenca obvezna na 1. december, "dan ujedinjenja". Urejal je staro domačijo mame na Lipnici, kjer smo Čebuljevi fantje preživljali prijetne poletne in zimske počitnice in opravljali vsa kmečka opravila. Težave s posojili bi rešil, če bi

vstopil v klerikalno ljudsko stranko, kot mu je predlagal vodja posojilnice v Radovljici, duhovnik in sošolec iz gimnazije, Andrej Križman (kasneje med okupacijo zagrizen domobranec). Seveda je to odločno odklonil in domačija na Lipnici je šla na "boben".

V Čuferjevi hiši so v prvem nadstropju stanovali tudi Štekarji: ozkosrčna trgovka Marija iz Kamnika, Anton, nekakšen, če se še tako čudno sliši, filozof s Primorske in njun sin Jure. Odprla sta carinski urad, poleg Planinškovega in nemškega Krainerjevega, ter zaposlila Viko Čebulj. Kako donosen posel je bil to, seveda le za njiju, priča dejstvo, da sta si kmalu postavila na koncu vrta dr. Marčiča imenitno vilo s keramičnim reliefom sv. Jurija na pročelju, s pisarnami in stanovanjem. Dnevna soba je bila tako velika, da se ni opazilo, kako je po daljši strani za dober meter zožena s steno, za katero so pred nemškim okupatorjem skrili bogato Štekarjevo knjižnico. Skozi omaro je bil dohod do knjig, ki sta jih Bojan in sošolec Jurij s pridom prebirala med vojno. Mama je bila zaposlena od sedme do trinajste ure in od štirinajste do devetnajste ure zvečer. Velikokrat je delala dolgo v noč, pa tudi ob nedeljah in praznikih. Ko je bil Bojan star štiri tedne, je za služkinjo prišla štirinajstletna Anica Piber iz delavske družine. Stanovala je v tovarniški baraki ob mostu, kjer je peljala ozkotirna železnica, ki je povezovala jeseniške in javorniške obrate železarne. Pri nas je tudi spala in imeli smo jo kar za svojo mamo. Ostala je do svojega sedemindvajsetega leta, ko se je tik pred vojno poročila.

Tik ob hiši je Čufer leta 1935 zgradil kopalnišče, da mu ni zastaral cement, ker je zaradi krize upadla gradbena dejavnost. Imelo je triintridesetmetrski bazen ter tri in pet metrov visoko leseno skakalnico. Poleti nam je postalo vsakodnevno zatočišče. Hitro smo se naučili plavati, tudi kravl po zgledu Čuferjevega sina Doreta in njegovih prijateljev.

Stanovanje je postajalo pretesno. Imelo je dve stranišči na štrbunk in eno vodovodno pipo v veži za vse stranke. Leta 1936 smo se preselili na Hrušico, v prostorno železničarsko stanovanje s kopalnico. Vsemogočih otroških in fantovskih dogodivščin ni manjkalo med vožnjo z vlakom v šolo na Jesenice, še zlasti pa med pešačenjem ob lepem vremenu na poti domov.

Ko je oče izgubil službo pri železnici, smo se leta 1938 preselili v manjše stanovanje s kopalnico v drugem nadstropju Klabusove hiše nasproti carinarnice. Novo okolje nam je spet omogočilo nova spoznanja in dogodivščine. Raziskovali smo Mirco nad razgledno potjo v dolžini Jesenic, ki je po županu dobila ime Markeževa linija. Nadvse je bil zanimiv zapuščen kamnolom rdečega kamenja in sledi ozkotirne železnice, po kateri so kamenje za oblaganje karavanskega predora vozili na Hrušico.

V šoli nismo imeli težav. Ko smo bivali še v Čuferjevi hiši, nas je pot vodila v šolo in sokolski dom skozi Hrenovico, slikovit gozd. Ime je dobil po škofu Hrenu, ki je v 17. stoletju prišel blagoslovit savsko cerkev. Sredi gozda je na vzpetini stala velika stavba, last nemške družine Luckmann. Grajena je bila v poznem klasicističnem stilu, pravili so ji kar grad. Zagotovo po volji babice France in najbrž tudi ob njeni denarni pomoči je Bojan moral v klasično gimnazijo v Ljubljano in v internat pri belih menihih. Ker ji ni uspelo pri sinu, da bi postal duhovnik, je hotela to urediti pri vnuku. A Bojan je zaradi nevdržnih prisiljevanj v internatu čez dva meseca pobegnul domov. Pretresljivo zanimiva zgodba o tem ne sodi v te zapise. Čez teden dni je že bil v Mariboru pri mamini teti Marjeti, vpisan na II. realno gimnazijo. Počitnice je seveda preživel na Jesenicah z brati in vrstniki ter poslušal tuljenje tovarniške sirene ob šestih zjutraj, dveh popoldne in ob desetih zvečer. Tovarna nam je bila z delavskimi demonstracijami in stavkami odmaknjena, a služkinja Anica nas je pogosto vodila na obisk k svojim v barako, kjer smo spoznavali vse prej kot prijetno življenje delavskih družin.

Oče Jože je slikarski talent uveljavljal tako, da je izdeloval scene za gledališke predstave na sokolskem odru, pa tudi dekoracije v sokolskem domu in na veselicah, ki so se kar vrstile v predpustnem času. Po zgledu čeških sokolov sta z odličnim rezbarjem Lojzom Višnarjem izdelovala marionete in pripravljala lutkovne predstave. Pri vsem tem smo imeli bratje kaj videti in tudi pomagali smo po svojih močeh.

V Krekov dom so sokoli hodili samo na filmske predstave. Bojan se še spominja nekaj nemih filmov, še posebej pa prvega zvočnega filma Pesem divjega zahoda. Slavnega Eddija Nelsona in Jeanette MacDonaldovo je publika po vsaki pesmi nagradila z aplavzom, kot je bila navajena pri operetah. V Krekovem domu je bila tudi premiera planinskega filma V kraljestvu zlatoroga. Eno od vlog je odigral že takrat znani alpinist Joža Čop. Borisu je bil krstni boter, saj sta bila prijatelja z našim očetom, ki je bil tajnik Turistovskega kluba Skala. Zime na Gorenjskem so bile radodarne s snegom in razen najmlajšega smo dobili otroške smuči. Aleksu niso bile všeč, pa je pridno hranil dinarje in si kupil prave lesene smuči z vezmi. Na Mesarjevem travniku za hotelom Paar je bil kar strm in primeren breg za smučanje.

Leta 1940 smo se, verjetno zaradi previsoke najemnine pri Klabusu, preselili v Gospodaričevo hišo ob Hermanovem mostu v Kurji vasi. Čezenj se je prišlo na Staro Savo, živahno naselje s tremi gostilnami, kopalščem, zdravniško ordinacijo, osmimi različnimi trgovinami, z dvanajstimi obrtnimi lokali in delavnicami. Vsakolen velik dogodek je bil Jožefov sejem ("s'm'n"). Stojnice so stale na obeh straneh

ceste ob rakah – od jezua na Savi, ob visokem lesenem plotu graščinskega vrta do graščine, pred katero je bil tudi prostor za vrtiljak.

Jeseničane pa je jeseni leta 1939 hudo prestrašil mogočen severni sij nad Karavankami. Najprej so mislili, da so zagoreli seniki v Rovtjih. Strahu pred vojno so se pridružile vse slabše življenjske razmere. Nemci in Italijani so prekinili vse trgovanje z jugoslovanskimi Judi in carinski promet čez meje je upadel. Oče Jože se je težko prebijal s svojim Komercialnim birojem, trgovskoposredniškim uradom; še zlasti, ker so ga iz političnih razlogov dvakrat ali celo trikrat na leto kljub starosti klicali na orožne vaje. Ob sicer dveh mesečnih dohodkih je bila omara s kruhom in sladkorjem zaklenjena. Otroci smo jedli le, ko smo bili poklicani k mizi.

V soboto, 4. aprila 1941, je imel Bojan dopoldne še pouk, nato pa se je iz Maribora z vlakom pripeljal na velikonočne počitnice. Ni slutil, da je to zadnji vlak v miru in da dvaintrideset let ne bo videl Maribora. Na cvetno nedeljo zjutraj so Nemci brez vojne napovedi bombardirali Beograd. Oče se ni vrnil z orožnih vaj in v družini je čas zaledenel v negotovosti in zaskrbljenosti. A veliki petek popoldne je vendar minil s "strašenjem boga". S koli smo razbijali staro leseno šaro za sobotni blagoslovljeni ogenj pri cerkvi, ki so ga fantje v pločevinkah na žici nosili po hišah. Nekdo je na hruščanskem klancu zagledal vojaško kolono in kmalu je na Jesenice primarsirala italijanska vojska bolj klavnega videza. Utaborila se je po dvoriščih. Jeseničani so teden dni poslušali brenkanje kitar in italijanske pesmi ter reševali mačke, ki so jih lovili za priboljšek k hrani.

Čez nekaj dni je četa nemških oficirjev na motorjih s prikolicami okupirala Jesenice. Oficirji z SS komando so zasedli na hitro izpraznjeno Stanovnikovo hišo med hotelom Paar in Tancarjevo gostilno. Oče se je v smešni civilni obleki vrnil z orožnih vaj. Pred koncem aprila ga je sam Druschke, poveljnik SS-a (elitne vojne policije v črnih uniformah in z mrtvaško glavo na kapi) v spremstvu dveh jugoslovanskih policajev iskal na domu. Ni ga bilo doma in kot so naročili, se je naslednji dan javil na policiji, v neugledni Kovačevi hiši nasproti glavne pisarne železarne. Zaprli so ga v kletni zapor skupaj s še nekaj Jeseničani. Štirje sinovi smo za štiri leta vojne ostali brez očeta. "Adolf Hitler je vaš kralj Matjaž," so razglašali plakati okupatorja. Ropali so in izseljevali številne družine, predvsem napredne in kakorkoli že zavzete za slovenstvo. Izseljen je bil tudi lastnik hiše v Kurji vasi in Čebuljevi smo se morali preseliti v staro, slabo vzdrževano hišo nasproti Ruardove graščine. Z enim vogalom se je dotikala asfalta, ki so ga Nemci na hitro položili skozi Jesenice do Vrbe. Kakšen slučaj: bratje smo spali v sobi, kjer se je pred enainštiridesetimi leti rodil oče in kjer je živoraril v času orožnih vaj. Neizbrisno so

se nam vtisnile v spomin noči, ko smo s pripravljenimi culami poslušali vpitje nemških vojakov na ljudi, ki so jih trpali na kamione in v strahu čakali, kdaj bomo na vrsti za izselitev. Očeta so nato zaprli v Begunje in ga zaradi znanja nemščine premestili v Škofove zavode v Šentvidu. Tam je bil zbirni center izseljencev, preden so jih v živinskih vagonih odpeljali v Srbijo.

Jeseni 1941 so Nemci prenehali z izseljevanjem, partizanski odpor pa je postal vse bolj množičen. Očeta je gotove smrti kot talca ali v kontracijskem taborišču rešil nemški oficir, Dunajčan, brez dvoma nasprotnik nacizma. Pomagal mu je, da je bil izseljen v Linz ob Donavi. Tja je bil iz Maribora službeno prestavljen tudi sorodnik strica Iva. Zaposlil se je kot knjigovodja pri Schenker&comp. Gibati se je smel le v krogu petih kilometrov. Vsak teden se je moral tudi javiti na policiji.

Preselili so nas v Stegnarjevo hišo k družini Planinšek (njihovega očeta so ustrelili v Begunjah), v izpraznjene prostore njihove carinske poslovalnice. Okupator je ponemčil vsa imena in priimke. Pisali smo se Tschebull, Bojana pa so preimenovali v Hermagorja. V neki pratiki je pisalo, da Bojan goduje na sv. Mohorja. Živilske karte niso zadoščale, trgovine pa so bile oskrbovane neredno. Brez pomoči sorodnikov in prijateljev ter brez menjavanja kuhinjskih posod za živila na podeželju bi bili še večkrat lačni. Nedokončane razrede šolskega leta 1940/1941 smo morali ponavljati v šoli, kjer je bilo še šepetati slovensko prepovedano. A doma je tekla beseda še posebej živo nad zemljevidom Evrope ob spremljanju vojnih front – sprva zaskrbljeno ob zmagah Nemcev, po njihovem porazu pri Leningradu pa v upanju na čimprejšnji konec vojne.

Čas je mineval ob nenehnem naštevanju ubitih in padlih, a bratje smo kot vsa mladež z Jesenic znali izkoristiti možnosti, ki so jih Nemci nudili za športno udeleževanje. Na kopališču je bila zaposlena blagajničarka, a so vodenje in vzdrževanje prepustili nam, čeprav smo bili še mladoletni. Pomagala nam je naša klapa, ki je že jeseni 1941 dobila prepustnice za trening plavanja v toplinah Warmbad pri Beljaku. Nemci so zagotovo pozorno spremljali športno zavzetost in talentiranost mladih. Pred tribuno na nogometnem igrišču je hišnik Jan (oče poznejših odličnih hokejistov) pozimi skrbel za led in drsališče je postalo zbirališče jeseniških fantov in deklet. Aleks si je preuredil drsalke, ki so se privijale s ključem, tako da jih je lahko pritrdil na visoke čevlje. Umetnostno drsanje mu je bilo ljubše od hokeja, ki so ga Nemci podpirali z drsalkami in skromno opremo. Kdo ga je poslal na tečaj umetnostnega drsanja v Celovec, pa ne ve. Pozimi 1943 je moral na štirinajstdnevno vadbo alpskega smučanja v Celovško kočo pod Stolom. Pozivu se ni odzval, a naslednji dan je prišel policaj in mamu prepričal, da je udeležba obvezna. S Slav-

kom Markovičem, ki se tudi ni odzval pozivu, sta šla na vlak in v visokem snegu peš do koč, kjer ju je čakala smučarska oprema s čevlji vred.

Karli Vergles je bil hokejist že pred vojno. Zbral je mlade navdušence za hokej in samo s tramovi označeno drsališče z zasilnima goloma je postalo vse pogostejše prizorišče hokejskih tekem z izkušenimi hokejisti s Koroške. Mladeniška zagnanost je kasneje prerasla v vrhunski slovenski in jugoslovanski hokej. Po vojni jih je pri urejanju drsališča za tribuno nogometnega igrišča opazil Drago Cerar, sam navdušen športnik. Po njegovi zaslugi je bila ledarna, ki je zlasti poleti z ledom oskrbovala gostilne in vagona s sadjem za izvoz, preurejena v oskrbo.

Že prvi strelski obračun partizanov z Nemci, 1. avgusta 1941, je razvnel široko, skrivno delovanje za partizane. Poleti 1943 sta se Bojan in Aleks povezala z Nikom Višnarjem, rezbarjevim sinom, da ju je "vpeljal na vezo" s partizani. Planina pod Golico je bila živahno partizansko središče, že zaradi povezave s Koroško po stari tihotapski poti čez sedlo Jekel. Bojan je bil kar za glavo višji od vrstnikov in prevzel je vodenje skupine. Partizani so jim zaupali propagandni material, ki so ga trosili in podtikali vsepovsod po Jesenicah. Obenem pa so jih oskrbovali z najrazličnejšimi rečmi, od orodja do pisalnega papirja, zbranimi v skrivališčih po hišah. Preveč je zgodb, ki smo jih doživljali s ponosom ob velikem tveganju, da nas izsledijo okupator, a seznanimo se z dvema.

Zvone Turnšek, kasneje odličen hokejist, je partizanom prebrisano takorekoč ukradel ročno bombo, da jo s podstrešja Mesarjeve hiše vrže med "fovšgošarje" (Slovenci v posebni četi SS komande), zbrane na sosednem dvorišču Tancarjeve gostilne. Zvone si je dal dopovedati, kakšne – tudi krvave – posledice bi lahko imela njegova namera in bomba je eksplodirala v grapi potoka Jesenica.

Jeseni 1944 je Bojan v Rovtah sklical mladinsko konferenco. Skupinice mladih so prišle vsaka po svoji stezi, da ne bi vzbujale pozornosti. V gozdu malo pred Planino se nas je zbralo kar veliko. Po konferenci sta dva partizana srednjih let samo z dekleti stopila kar precej stran. Bojan je bil ves iz sebe, ko je od deklet pozneje izvedel, da sta jih partizana pregovarjala, kako se naj pripravijo za prihodnjč, ko se bodo morale predati partizanom, ki nimajo punc. O tem pa naj bi strogo molčale. Bojan se je pritožil starejšemu partizanu, Jeseničanu. Kaj se je zgodilo z obema pobudnikoma ni spraševal, a videl ju ni več.

Vse pogostejše so Jesenice preletavali bombniki z letališč v Italiji. Že veliko prej jih je napovedoval hrup motorjev, ki so za seboj puščali goste bele trakove. Navadno so se po dvanajsti uri razkropljeni in nizko leteči zaradi poškodb vračali v Italijo. Na dvorišču Krekovega doma in na travniku čez cesto nasproti pokopališča so

Nemci vkopali dvoje protiletalskih baterij s po tremi topovi. Z njimi zavezniških letal niso dosegli, zato so zlasti ponoči streljali proti Mežakli, kjer naj bi bili partizani. Jeseni 1944 so tako ubili Slavka Markoviča na poti v partizane. Pri belem dnevu pa so razcefrali ogromno rdečo zastavo, ki so jo za 1. maj izobesili partizani čez pečino nasproti Javornika. Zavijanje siren je napovedovalo bližanje letal in morali smo v zaklonišča. A raje smo posedali pred njimi in prisluškovali strašljivemu bobnenju ob bombardiranjih Celovca in Beljaka; takrat so se celo tresla tla.

Jeseni 1943 se je Bojan vpisal v srednjo gradbeno šolo v Beljaku, kamor se je vozil z vlakom. A z drugim polletjem je moral v dijaški dom v Beljaku. Počitnice med brati in vrstniki na Jesenicah so bile veliko olajšanje od "švabščine" v šoli. Vojnih grozot ni bilo konca. Mitja je v neposredni bližini bil priča eksploziji bombe v meščanski šoli na Jesenicah, kjer je med poukom bilo ubitih sedem deklet. Kdo je fantičem z Javornika zaupal bombo, se še danes ne ve. Bojan je v Beljaku nekajkrat v zaklonišču preživel strah pred bombami, ki pa je neprimerljiv z grozo ob bombardiranju Jesenic 1. marca 1945. Ni se javil na tečaj Volkssturma, usposabljanja civilistov za obrambo pred sovražniki Nemcev, zato je bil izključen iz vseh šol Nemčije. Da bi se

Plavalna sekcija leta 1948. Prvi z leve Boris Čebulj, zadaj Bojan, spredaj čepi Mitja. (last Boris Čebulj).

izognil posledicam, se je zaposlil na gradbenem oddelku železarne. Ob letalskem alarmu se je večina delavcev iz tovarne izmuznila domov, zato je tudi Bojan po kosilu okoli druge ure sedel na soncu pred Šuštarjevim skednjem. Sirene so že pred tem odtulile konec alarma, zato je bil presenečen ob brnenju dveh skupin dvomotornih letal, ki sta neobičajno nizko leteli po dolini navzgor. Nenadoma so pod letali zažarele svetleče se pikice; vedel je, da so bombe. Med njihovim tuljenjem je stekel do bližnje Petkošove hiše k očetu, ki se je dober mesec pred tem na skrivaj vrnil iz Linza in se zaposlil pri tesarstvu in žagi Petkoš. Stekla sta v zaklonišče ob Savi, mama je bila v hiši, Mitja pa je z vrstniki na dvorišču obsulo kamenje in pesek, ki so ga raznesle eksplozije bomb. Mitju je kamen ranil glavo, malo večji bi ga lahko ubil. Čez dvajset minut je zabrnela druga skupina letal, a treskanje bomb smo prestali v zaklonišču. Bojan se je nato odpravil čez tire pogledat, kaj je s sorodniki za osnovno šolo. Šola, Krekov in Sokolski dom, ki jih je okupator zasegel za skladišča in bivanje vojske, so bili nepoškodovani. Od tam vse do cerkve pa so bile Jesenice strahotno razdejane. Po koncu letalskega alarma so se ljudje vsuli na vlake in Bojanov najgrozovitejši spomin v življenju je na kupe mrličev, med katerimi so psi vlačili okrvavljeno drobovje in polomljene ude. Groza je bilo tudi Aleksa in Borisa, ki sta med napadom smučala v Planici. Med hojo od vlaka, mimo pošastnih lijakov od bomb, sta se spraševala, kaj je z ostalimi. Streho stanovanja je odneslo, malo je ostalo nepoškodovanega, a vsi so bili živi. Mama, Boris in Mitja so se zatekli k sorodnikom

Čufarjeva hiša Podmežaklo danes (last Boris Čebulj)

na Brezje, oče, Bojan in Aleks pa zasilno v Petkovškovo hišo. Ta je bila ob drugem bombardiranju Jesenic 19. marca tako poškodovana, da so se morali zateči na Javornik k družini bivše gospodinjske pomočnice Anice, poročene Šmid.

In končno 8. maj 1945, ki je prinesel mir in svobodo. Čebuljevi smo se spet zbrali v prvem nadstropju Stegnarjeve hiše, zasilno prekrte z deskami, pod neuporabno mansardo. Oče je prevzel tajništvo v stanovanjski zadrugi, nato pa mesto glavnega računovodje mestnih podjetij, ki so združevala podržavljene trgovine in obrti s klavnico in kinom vred. Za reševanje stanovanjske stiske je bil izdelan celo načrt, da se na Mežakli zgradijo moderne Jesenice, z žičnicami povezane z železarno in kolodvorom. A so raje razširili obrate železarne na zeleno površino Hrenovice. Mama je dobila službo pri carinski upravi, Mitja je dokončal vajeniško šolo in se kot kvalificiran instrumentalist zaposlil v železarni, Boris pa je v Ljubljani dokončal Ekonomsko srednjo šolo. Zamenjal je več služb in se zaposlil v begunjskem Elanu, nato pri blejski Vezenini, do upokojitve 1989 je bil trinajst let vodja Smučarskega centra Kobla v Bohinju. Aleks je diplomiral na Srednji fizikolturni šoli v Ljubljani, kot športni učitelj služboval v raznih krajih, nazadnje v Radovljici. Bojan je na ljubljanski univerzi vpisal gradbeništvo, zraven pa se je prijavil na sprejemni izpit za režijo na Akademiji za igralsko umetnost, ne da bi komurkoli od bližnjih to zaupal. Izpit je uspešno opravil in še danes ne more verjeti, s kakšnim neodobravanjem so to sprejeli sorodniki. A s privoljenjem očeta je šel na akademijo.

Med počitnicami in konec tedna pa smo bratje zavzeto in uspešno sodelovali če že ne pri vseh, pa pri večini športov na Jesenicah. Mitja se dobro spomni kajakaškega kluba, ki je organiziral celo republiško prvenstvo na divjih vodah. V sezoni 1954/1955 je bil kapetan hokejskega B moštva. Vsi smo sodelovali v plavalni sekciji kar nekaj let. Gesla "Delavskim Jesenicam zimsko kopaljšče" sekciji ni uspelo uresničiti, ker so Čufarjev bazen preveč razmajale bombe in ni bil uporaben. Pospravljanje ruševin in zasilno urejanje Jesenic na delovnih akcijah je bila prijetna priložnost za sklepanje prijateljstev in veselo tovarišstvo. Jesenice so počasi dobivale urejeno podobo. A razvijajoča se železarna jih je dobesedno zasipala z rdečim prahom, ob brezvetrju pa jih zavijala v gost dim.

Po štirih letih akademije, ko še ni imel diplome, je Bojan nenadejano dobil mesto urednika Železarja, drugega tovarniškega glasila v državi. Plača je bila skoraj inženirska in vredno se mu je bilo potruditi za ustrezno vsebino mesečnika, kar ni bilo lahko ob direktorju, seveda partizanu, a le električkarju.

Jesenicam je bilo prizanešeno s preganjanjem informbirojevcev, zato so si oblastniki morali umisliti "zaviralce socialističnega razvoja". Pred sodišče so leta 1948 postavili Mestni ljudski odbor z županom na čelu ter Mestna podjetja z računovodjem in še štirimi uslužbenci. Občinsko glasilo OF Jeseniški fužinar je še pred sodno obravnavo na celi strani objavilo zapis Ignaca Voljča, sekretarja okraja v Radovljici, tako zavajajoč in hujskaški, da ni bilo nič čudnega, če je bil naš oče obsojen na deset let zapora – ko se je pritožil, pa na petnajst. Jasno je bilo, da je sodba skonstruirana, saj je bil po treh letih zapora pomiloščen.

Enako je bilo leta 1956, ko je nekdo moral plačati stare račune zaslužnega partizana in direktorja uspešnega izvoznega podjetja Ribnik. Oče, glavni računovodja, je bil za prikrite obračuna z direktorjem in zgolj za poslovne prekrške obsojen na pet let zapora, odsedel pa je dve leti. Seveda nam je bilo vse to sila zoprno, še zlasti zaradi denarnih stisk, a nepravilno početje posameznikov na oblasti nam ni omajalo socialističnega, najširše družbeno zavzetega prepričanja.

Bratje z očetom Jožetom leta 1960 (last Mitja Čebulj)

Mitja je ostal Jeseničan. Delal je v Železarni Jesenice v obratu RTA, nato pa v več kot štiristočlanskem, predvsem ženskem kolektivu obrata Iskre na Blejski Dobravi. Kot inovator še zmerom skuša uveljaviti svoj izum motorja na stisnjen zrak in invalidski voziček na učinkovit ročni pogon.

Boris je bil nepogrešljiv član prve ekipe jeseniškega hokeja od leta 1947 do 1962, potem pa do leta 1976 hokejski sodnik na več kot štiristo tekmah, med njimi na 22 tekmah na zimski olimpiadi leta 1962 v Grenoblu in na štirih tekmah svetovnih prvenstev.

Aleks je postal Radovljičan in je za uspešno organizacijsko delo na področju športa in trenerskega dela z mladimi alpskimi smučarji prejel Bloudkovo plaketo.

Urednikovanje *Železarja* je Bojanu omogočalo temeljito spoznavanje političnega in družbenega dogajanja na Jesenicah, v železarni in tudi občini. Ne samo uspešnega in javnega, ampak tudi umazanega in prikritega. Poznanstvo z mnogimi ljudmi mu je nudilo prijazne izkušnje, ni pa prizanašalo tudi s krutimi. Leta 1953 je zaradi konflikta z Italijo grozila vojna. Bojanov tast, veren, a nezagrizen predvojni krščanski socialist, mu je zaupal, da ni na listi za odstranitev, če bi prišli Angleži. Kakšno, ni povedal. Sekretar železarne pa mu je zaupal, kdo je poskrbel, da Bojan po vmitvi polletnega služenja vojaškega roka ni mogel več biti urednik in je dva

Družina Čebulj v Radovni leta 1970 (last Mitja Čebulj)

meseca ostal brez službe. Ivo Ščavničar z občinskega sveta Občine Jesenice se je odločil, da se Bojan z dvema plačama za nazaj kot režiser zaposli v gledališču. Ob osmih in tudi devetih premierah v sezoni je to bilo potrebno, tako tudi nekaj

Boris in Mitja Čebulj na Blejskem jezeru leta 1997 (last Mitja Čebulj)

zaposlenih v tehniki in pisarni. Gledališča se je prijelo ime polpoklicno, kar je bilo nesmiselno, saj so vsi sodelujoči pri predstavah bili prostovoljci in amaterji, ne pa nekakšni "polpoklicneži". Leta 1959 je bilo gledališče končno povabljeno na republiško revijo, pregled najboljših amaterskih predstav. Od takrat je bilo reden in velikokrat najuspešnejši gost republiških srečanj nepoklicnih gledališč Slovenje, pred osamosvojitvijo pa tudi jugoslovanskih. Leta 1961 je Jugoslavijo zastopalo na II. internacionalnem festivalu amaterskih gledališč v Monaku – tako uspešno, da je bilo leta 1963 povabljeno na festival v Pesaro v Italiji, leta 1965 pa v Gent v Belgiji. Kako je bilo gledališče vpeto v življenje Jesenic, povedo tudi spremembe njegovega imena. Prvi dve sezoni je bilo Slovensko ljudsko, nato tri leta Sindikalno, pa

Bratje Čebulj leta 2005. Z leve Bojan, Aleks, Boris in Mitja. (last Mitja Čebulj)

osem let Mestno in od sezone 1958/59 Amatersko gledališče Toneta Čufarja, kot je še danes. Enako povedo tudi slavnostne premiere Čufarjevega Poloma ob 85-letnici, Levstik-Kreftovega Tugomerja ob 90-letnici in Klinar-Čebuljevega Plavža ob 100-letnici železarne, vse v režiji Bojana. Podatki o delu in ustvarjalnosti gledališča, številnih igralk in igralcev ter režiserjev in scenografov so zbrani v publikacijah ob 100. premieri, 35 in 50-letnici gledališča. Zgodb o gledališču je za debelo knjigo. Bojan je v smehu povedal eno, ki se je lahko zgodila samo na Jesenicah: protipravna polletna prisilna uprava februarja 1966, ki sta jo skuhalo direktor Radia Jesenice (malo pred tem je dobilo prostore poleg pisarne gledališča) in inženir železarne, predsednik občinskega sveta za kulturo. Prvi je tajnico gledališča,

aktivistko in partizanko, dolžil, da so mu partizani ustrelili očeta. Drugi pa je skritiziral premiero Garcie Lorce Dom Bernarde Albe, češ da se je gledališče lotilo prezahtevne naloge, ki ji ni bilo kos. A predstava je na festivalu dramskih amaterjev Jugoslavije prejela zlato medaljo z oceno: "V briljantno odigranem odrskem dogodku, nevsakdanjem za amaterje, so vsi elementi zlit v celoto velikega teatarskega dejanja."

Februarja 1966 je bilo gledališče odlikovano z ordenom zasluge za narod s srebrno zvezdo, dve igralki, tudi na odru nepogrešljiva in priljubljena Bojanova žena Marjana, z medaljo za delo, ena igralka in Bojan pa z medaljo zasluge za narod. Tajnica in upravnik sta morala iz gledališča, ki je bilo pod prisilno upravo direktorja Radia, ki je ne dolgo zatem pobegnil v tujino. Gledališče je nadaljevalo uspešno delo, res da s polovico manjšim obsegom, a z zvesto publiko, ki je leta 1972 z gledališčniki končno dobila toplo dvorano s centralno kurjavo. Bojan je jeseni 1973 na hitro odšel v Maribor, od koder se je vračal na Jesenice, kjer je režiral nekaj premier in tudi Sprehod skozi petdeset let jeseniškega gledališča.

Bojan Čebulj med svojimi kolegi ob 80-letnici Mihe Baloha
leta 2008 v kinu Železar (foto Janez Pipan)

Bratje Čebulj se spominjamo veliko domačinov, ki so nas vzpodbujali in nam pomagali dosegati poklicne in nepoklicne uspehe, ne le v njihovo zadovoljstvo,

ampak tudi za dobrobit in v ponos mesta. Pa tudi tistih, ki jim je naša zavzetost bila v napoto. Kot kuje življenje ljudi, nas je tudi brate Čebulj kovalo osemdeset let obstoja mesta Jesenice. Še zmerom smo dokaj zdravi in to nas vzpodbuja k vsakršnim dejavnostim.

SUMMARY

During the 20th century the family Čebulj contributed to their home town, Jesenice, in their own special way. Before the First World War their grandfather, Tone, was the mayor of Jesenice, and in the period between both wars their father, Jože, was a conscientious clerk as well as an excellent screenwriter and an amateur painter. His sons Bojan, Aleks, Boris and Mitja marked the period after the war as excellent sportsmen and cultural workers. The oldest son Bojan was the editor of the factory newspaper *Železar* (The Ironworker) and for some years he was also the manager and stage manager of the *Tone Čufar Theatre*. His life was characterized by a feel for art and theatre and his studies at the Academy for Theatre, Radio, Film and Television in Ljubljana. The underlying principle and orientation of the other three brothers was sport and a healthy lifestyle. Before the war these passions were met at the Čufar swimming pool in the vicinity of their home at Stara Sava, and later on they became involved more and more with developing sports of skiing and ice hockey. Boris, who was an economist by profession, devoted all his free time to ice hockey, firstly as an indispensable member of the first Jesenice ice-hockey team, and later also as an international ice-hockey judge. Aleks, who has been living in Radovljica for some years, is an excellent sports coordinator and a trainer of young alpine skiers, and has received the Bloudek plaque for his extraordinary work. Mitja linked his professional career in the ironworks and in the company Iskra at Blejska Dobrava with his innovativeness. As an inventor he is still trying to get his patents issued – the first is for an engine powered by compressed air, and the second one is a wheelchair with a very efficient hand drive.

Elizabeta Gradnik

LOJZKA PRAČEK

Družina Lojzke Praček se je na Jesenice preselila leta 1923, ko je oče Alojzij kupil hišo na današnji Murovi 19, po domače pri M'stečniku (Mustečniku). Poleg nje je znana hiša pri Janezku, kjer bila med leti 1825 oziroma 1827 do 1857 šola; v 19. stoletju se je namreč pouk na Jesenicah pogosto odvijal v zasebnih hišah. Večinoma je potekal v zgornjem nadstropju, v pritličju pa so prebivale družine lastnikov teh hiš. Občina jim je plačevala skromno najemnino.

Oče Alojzij Praček je bil doma iz Vipavske doline, zaposlen pa je bil pri železnici. Mama Marija je bila po rodu iz Hudejužne. Nekaj časa sta živela v Podbrdu v Baški grapi, kjer se jima je rodilo šest otrok. Tri sta izgubila – eden je umrl kot dojenček, dva pa je ubila granata. Ostali so Jožefa, Ciril in Slavka. Družina se je preselila v Bohinjsko Bistrico, v hišo, kjer se je po domače reklo pri Kmetu. Tu sta se Pračkovima rodili še dve hčerki, Anica in leta 1920 Lojzka. Ko je bila stara tri leta, se je družina preselila na Jesenice, kjer se je rodil še sin Marjan. Oče je umrl leta 1929, star dvainpetdeset let, in mama je z otroki ostala sama. Življenje je bilo težko, a bratje in sestre so si med seboj pomagali.

Tudi če življenjske okoliščine niso bile rožnate, jo na otroštvo vežejo lepi spomini. Lojzka se z veseljem spominja radostnih dni, ko so otroci pozimi smučali po bližnjih zasneženih klancih in ozkih kolovoznih poteh. Najbolj obiskan klanec je bil Telečnik ali Maščna gora. Lojzka je začela smučati, ko je bila stara trinajst let. Za smučanje jo je navdušil brat Ciril, ki je bil sedem let starejši od nje in se je tedaj že začel uveljavljati kot smučarski tekmovalec, plezalec in gorski reševalec. Takoj je zaslužil, da je Lojzka naravni talent in da bo v smučariji še nekaj dosegla. Ker pa je takrat že postajal znan in je precej tekmoval, se ni imel časa ukvarjati z njo. Tako ji je prvi plužni lok pokazal gospod Kerštajn z Jesenic, ki je v deklici prav tako prepoznal obetavno smučarko. Lojzka je sprva smučala kar v krilu, ki ga je dobila od svoje sestre – bilo ji je preveliko in preširoko, a se je v njem udobno počutila. Tudi sicer ni bilo tedaj nič nenavadnega, da so ženske tako pri smučanju kot pri hoji v

Levo: Z bratoma Marjanom in Cirilom (desno) pri Erjavčevi koči na Vršiču leta 1961
(last Lojzka Praček)

Na Španovem vrhu leta 1939, kamor je z Jesenic hodila peš. (last Lojzka Praček)

hribe nosile krilo. Nekatere so sicer že imele hlače in te je od svoje birmanske botre dobila tudi Lojzka. Sicer pa se v prvih letih Lojzkina smučarska oprema ni kaj dosti razlikovala od vsakdanjih oblačil in obutve. Pravzaprav je bila kar ista za hojo, šolo, potepanje in smučanje. Smučke so bile preproste, pogosto podedovane od drugih in tedaj tudi zanjo dolge kar 190 centimetrov. Sicer pa je veljalo, da morajo biti smučke dolge toliko kot lastnik s stegnjeno roko. Rekli so jim "dile", vezem pa "kandahar" ali "bilštajn bindunge". Do leta 1932 so bile "dile" izdelane iz enega kosa jesenovega lesa in brez jeklenih robnikov, ki so prišli v uporabo šele po tem letu. Jesenove in hickori smučiči iz enega kosa lesa so uporabljali skoraj do konca druge svetovne vojne. Zaradi okorne opreme je v tistih časih padec pri smučanju pomenil zlomljeno nogo ali polomljeno "dilo". Uporabljali so navadne leskove palice brez ročajev in v zvezi z njimi se Lojzka spominja tragičnega dogodka. Z bratom Cirilom sta nekoč pred božičem smučala po zasneženi cesti iz Rovt, ko sta pred seboj zagledala na tleh ležečo, negibno postavo. Bil je dvanajstletni deček, ki se mu je ob padcu pri smučanju skozi oko v glavo zarila leskova palica brez ročajev, kakršne so tedaj uporabljali. Ciril, ki je bil tedaj že gorski reševalec, mu jo je potegnil ven in se kasneje spominjal, da se mu palica še nikdar prej ni zdela tako dolga. Deček je kljub prevozu v celovško bolnišnico umrl.

Danes Lojzka smuča na 165 centimetrov dolgih elanovih smučkah, ki jih je kupila pred petimi leti. Prej je smučala na 185 centimetrov dolgih – pravi, da je potrebovala celo zimo, da se je navadila krajših: "So pa fajn in se z njimi veliko lažje smuča."

Sicer pa so kasneje nosili vetrovke, "špichoze", obuti so bili v "pancerje", na glavi pa so imeli navadno volneno kapo. Ciril Praček si je nekoč izdelal nekakšno zaščito za glavo iz usnja in debelejšje gobe, ki pa je bila bolj v moralno kot fizično oporo. Bojan Križaj in Rok Petrovič sta pri nas prva imela čelade; v začetku so se jima vsi smejali, češ "kaj se afnata". Vsi ti smučarji mlajših generacij so Lojzko poznali, saj je bila dolgo časa smučarsko aktivna – do leta 1960 je vsa leta tekmovala v državni reprezentanci, kasneje pa se je udeleževala različnih sindikalnih, občinskih in podobnih tekmovanj.

V obdobju pred drugo svetovno vojno je na Jesenicah delovalo kar nekaj klubov in društev, ki so v svojem programu imeli tudi (ali samo) smučanje: jeseniška podružnica Turistovskega kluba Skala, Bratstvo, Svoboda, Gorenjec. V slednjega je bila ves čas vključena tudi Lojzka. Alpinski športni klub Gorenjec je bil ustanovljen po razpustu Borca in je bil tedaj po številu članov najmočnejši športni klub na Gorenjskem. Razširil je gojitev zimskega športa, lahke in težke atletike, planinstva in drugih drobnih panog. Imel je svoj planinski smučarski dom na nebeško lepih terenih Črnega vrha.¹ Kot večina društev je tudi ASK Gorenjec z drugo svetovno vojno prenehal delovati. Tako se je Lojzka po vojni vključila v Športno društvo Joža Gregorčič in v njem ostala vso svojo aktivno smučarsko – tekmovalno dobo; do svojega štiridesetega leta. Spominja se, da smučarski klubi na Jesenicah niso nikoli dobivali kaj dosti denarja. Njen klub Gorenjec se je financiral izključno s članarini. V tistih časih so veliko naredili prostovoljno, udarniško; na primer predvojno Skalaško koč na Rožci ter povojne žičnice na Španov vrh in v Kranjski Gori. Tedaj so za lopato poprijela tudi dekleta.

Kako je bilo s stroški v smučanju, piše Ciril Praček 1. 2. 1939 v Tovarniškem vestniku: "Smučanje je drag šport, zato se je čuditi idealizmu naših športnikov, ki si morajo vso športno opremo nabaviti sami, da morejo pri tem izdržati v finančnem pogledu. Smučar – reprezentant ima stroškov v sezoni gotovo nad din 3000–. Toda kdor je občutil toploto sončnih žarkov v planinah, kdor je občutil opojnost gladkega in divnega drsenja na smučih, ta vkljub vsemu ne popusti, vztraja in zmaga. Redke, silno redke so ugodnosti, katerih so deležni naši prvaki – Gorenjci."

V istem časopisu v članku Kaj pa naše smučarke Silva Pohar piše takole: "Žalibog je med smučarji doslej še premalo ženske mladine. Ni še smučarka, če ima hlače, mogoče še smučke, ki jih nese do prve smučarske kočice, kjer počivajo do nje-

nega povratka. Treba jih je navezati na noge in na njih vztrajati, četudi neusmiljeni zakoni narave zahtevajo, da delate "pike". Malo je pri nas število smučark tekmovalk, še manj pa je razveseljivo število tekem, prirejenih za smučarke. Do letos so naše tekmovalke nastopale v medsebojni konkurenci samo na strmem Triglavskem smuku, sicer pa so se postavile kar med moško konkurenco ... Za letos je tudi že predvideno damsko prvenstvo v smuku in slalomu, upamo pa, da bodo tudi klubi pričeli prirejati posebne damske tekme ... Širši javnosti pa so poznane posebno Jeseničanka gdč. Heimova Erika in gdč. Pračkova, obe sestri prvakov Heima in Pračka."

ASK Gorenjec je organiziral smučarsko tekmo na Španovem vrhu leta 1937, kjer je v slalomu Lojzka dosegla prvo izmed svojih številnih zmag. Po tej zmagi so na še ne sedemnajstletno dekle postali pozorni. Tedanja Jugoslovanska smučarska zveza jo je poslala na njen prvi organiziran desetdnevni trening na Pokljuko. Prevladovale so Slovenke, čeprav so bila vmes tudi dekleta iz drugih delov takratne Jugoslavije. Lojzka se spominja, da so fantje po vojni dobili smučarsko opremo, zlasti tisti, ki so bili člani kluba Partizan (vojaški rok so namesto v kasarni lahko odslužili na snežnih poljanah), dekleta pa so si jo vedno morala kupovati sama. Večino opreme so običajno "prešvercali" iz Avstrije. Za tekme je trenirala sama, ko pa je prišla v reprezentanco, se je udeleževala treningov, ki jih je na Pokljuki, Krvavcu ali v Kranjski Gori organizirala Jugoslovanska smučarska zveza.

Olimpijec Matevž Lukanc Lojzki izročča šopek za osvojeno prvo mesto na državnem prvenstvu v slalomu 25. 2. 1946 v Guštanju. (last Lojzka Praček)

S pranečaki v St. Antonu v Avstriji leta 2005 (last Lojzka Praček)

Kot petnajstletno jo je brat Ciril peljal gledat znameniti vsakoletni Triglavski smuk. Lojzka se spominja, da so že tedaj na ledeniku smučale ženske. Bile so Čehinje in v hlačah! Pa še en manj prijeten spomin hrani na ta izlet. Sonce jo je tako opeklo, da je bila vsa v mehurjih in njena koža bi jo slabo odnesla, če bi ji takrat mlad zdravnik dr. Novak, ki je spremljal tekmo v Zgornji Krmi, ne dal tekočega mazila. Sicer pa se je Triglavskega smuka kot tekmovalka prvič udeležila leta 1946. Prav ta tekma je še danes znamenita, predvsem zaradi nesrečno-srečnega padca/poleta Toneta Pogačnika, ki je zaradi megle zgrešil smučino in "skočil čez severno steno". Vsi tekmovalci, zlasti ženske, ki jih je bilo na tej tekmi okrog dvanajst, so bili močno pod vtisom tega padca. Proga je bila zelo mehka, vso pot navzgor so jo morali "štamfati" ... skratka, pogoji so bili težki in prismočati na cilj je bil že velik uspeh. To je uspelo vsem štirim Pračkom, sestrama Lojzki in Anici ter bratoma Cirilu in Marjanu. Potem se je Lojzka smuka udeležila še trikrat. Vsi štirje omenjeni Prački so tekmovali v smučanju in dosegali vidne rezultate v takratni Jugoslaviji in na sosednjem Koroškem, Ciril pa je leta 1936 in 1948 celo tekmoval na zimskih olimpijskih igrah. Lojzka je bila leta 1936 za olimpiado še premlada, nato sta zaradi vojne dve odpadli, kasneje pa so prišle na vrsto mlajše tekmovalke. Zanimivo je tudi, da so vsi štirje imeli enak slog smučanja, ki je še danes

prepoznaven in jim je bil očitno prirojen. Še nedavno tega, leta 2008, ko je Lojzka smučala na Vršiču, je nekdo, ki je sicer ne pozna, v njenem smučanju prepoznal "Cirilov stil". Na vprašanje, če ga lahko opiše, Lojzka pravi: "Kolena naprej, pa lepo z zgornjim delom trupa lovit ravnotežje."

Smučanje ji je bilo vedno v veliko veselje in užitek. S Cirilom sta še poleti izkoristila ostanek snega, ki se je nabral v grabnu na Mežakli, da sta lahko smučala. Ciril (1913–2000) je bil tisti, ki je mlajšo sestro Lojzko navdušil tako za smučanje kot planinstvo. Tudi sicer sta si bila zelo blizu in značajske podobna. Ciril je bil član in nekaj časa tudi načelnik smuškega odseka jeseniške podružnice Turistovskega kluba Skala, ki je bila ustanovljena leta 1923. Iz nje so izšli nekateri najboljši slovenski plezalci, gorski reševalci, fotografi in smučarji. Mednje je zagotovo spadal Ciril Praček. Bil je vsestranski športnik, trener in učitelj smučanja še v svojih poznih letih. Kot gorski reševalec se je prvič preskusil leta 1932 v zahtevni reševalni akciji na Mežakli, kjer se je pri plezanju smrtno ponesrečil Stanko Narad. Ciril je bil tudi pisec priročnikov, spominov, vodnikov ter različnih člankov in razprav s področja alpinizma in smučanja. Uveljavil se je s trdim in dobrim delom, kot starejši pa je ves čas pomagal svojim mlajšim bratom in sestram, zlasti po zgodnji očetovi smrti.

Lojzka je bila jugoslovanska državna prvakinja v slalomu v letih 1946 in 1947 ter v veleslalomu leta 1950. Še pred tem je osvojila banovinsko prvenstvo v veleslalomu, ki je potekalo leta 1939 v Trziču. Za nagrado je dobila zlate uhane. Spominja se, da so bile pred vojno nagrade kar konkretne; enkrat je npr. dobila salonarje. Nikoli pa ni bilo denarnih nagrad in s smučanjem se ni dalo preživljati.

Bila je večkratna prvakinja na slovenskih, gorenjskih in medklubskih prvenstvih ter zimsko-športnih igrah sodelavcev KID. Vse do leta 1960 je bila v prvi zvezni skupini. Državno prvenstvo je bilo vsako leto v eni od jugoslovanskih republik. S sotekmovalkami nikoli niso bile hude tekmice, ponavadi so bile celo prijateljice, zlasti z Baro Adamič iz Ljubljane, z Vido in Silvo Pohar z Jesenic ter z Darinko Lukanc iz Trziča, pri kateri so prav tako tekmovali štirje člani družine.

Ko je zaključila štiriletno meščansko šolo, je petnajstletna začela delati v trgovini, nato pa tri leta v pisarni, kjer so izdajali lokalni časopis Na mejah. Ko je bil z drugo svetovno vojno ukinjen, se je leta 1943 zaposlila v jeseniški železarni, kjer je najprej delala na prodajnem oddelku, nato pa na oddelku za zunanjo trgovino. Spominja se, da ji prostih dni za tekme niso prav radi dali in jo je vse delo počakalo, kljub temu pa so "ji šli na roko", saj so bili ponosni, ker je na tekmah dosegala dobre rezultate. V železarni so tedaj – bolj na skrivaj – izdelovali tudi kline, ki so jih potre-

bovali vse številnejši plezalci, zlasti skalaši. Tudi Lojzko je brat Ciril navdušil za hribe in plezanje. Petkrat je preplezala Triglavsko severno steno, pa tudi sicer je vzpone opravljala bolj v domačih gorah, npr. v Martuljkovi skupini, nekaj pa tudi v avstrijskih gorah. Plezala je večinoma poleti in nikoli sama: "Že tako se je mama bala, ker smo skoraj vsi otroci poleg smučanja tudi plezali in je bila vedno v skrbeh, kdaj bodo koga prinesli domov. Ko smo šli na tekmo, je vedela, da nihče ne bo peljal počasi in da bo spustil, kolikor bo mogel." Mama je umrla leta 1950, stara sedemdeset let. Sicer pa je v družini Praček kar pet članov dočakalo osemdeset let ali več.

Seveda so dekleta, ki so smučala in plezala, v tistih časih zbudjala pozornost, vendar so jih povsod upoštevali in lepo sprejeli, zlasti na Jesenicah, ki so bile od nekdaj športno naravnane. Jeseničanka Erika Heim je bila prva jugoslovanska drža-

Na plazu pod Prisankom leta 1988 (last Lojzka Praček)

vna prvakinja. Lojzka je poleg smučanja in plezanja za kondicijo skrbela tako, da je trenirala atletiko, za kar je bila njena drobna in gibčna postava kot nalašč. Kot ženska je orala ledino tudi s tem, da je leta 1960 opravila vozniški izpit in s fičkom nabirala kilometre. Ženske za volanom so bile tedaj prej izjema kot pravilo. Danes, pri oseminosemdesetih letih, pravi, da bi v nujni še vedno vozila, čeprav krmilo raje prepušča drugim. Še vedno skuša hoditi v korak s časom in se ne boji novih izzivov – uporablja mobilni telefon in pravi: "Če bi bilo treba, bi se naučila tudi dela z računalnikom in uporabe interneta."

Družinsko in s prijatelji je Lojzka od leta 1965 vsako leto hodila smučat v St. Anton v Avstrijo. Ker smuča še danes, se ji je v zadnjih letih nabralo nemalo različnih zgodbic, ko mlajši smučarji z začudenjem, spoštovanjem, odobravanjem, včasih pa tudi cinizmom in omalovaževanjem spremljajo njene spuste po smučiščih. Lojzka pravi: "Ne gre jim skupaj moj obraz in smučanje." Zaradi drobne in še vedno gibčne postave se ji pogosto zgodi, da na smučišču za njo kdo zakliče: "Mulc, umakni se!" Večinoma pa so to prijetni dogodki, ki jih Lojzka sprejema z nasmehom. Ko je smučala v Kranjski Gori, se je starejši par, okrog šestdeset let, ki se je peljal za njo na žičnici, pogovarjal: "Kaj misliš, draga, koliko je stara tale gospa pred nama? Rekel bi, da kakšnih osemdeset." Lojzka, ki je to slišala, se je obrnila in rekla: "O ne, še premalo ste povedali! Jih imam kar nekaj več." Gospod se je obrnil nazaj k ženi in rekel: "No, vidiš, draga, še imava bodočnost!"

Poleg smučanja še vedno veliko hodi v hribe. Na Vršič se vedno poda peš od Erjavčeve kočice, saj zelo rada hodi, zlasti tam, kjer je treba navkreber. Največ smuča v Kranjski Gori in na Črnem vrhu, vsako nedeljo pa tudi na plazu pod Prisankom, če le ostane dovolj snega. Spominja se, da je včasih ostal do oktobra in pravi, da je najlepše smučati, ko v bližini rastejo encijani in avriklji in se slišijo glasovi gamsov.

Na videz krhka gospa je še vedno odločna, polna energije in dobre volje, njeni pretekli športni rezultati pa so jo za vedno uvrstili v anale slovenske smučarske zgodovine.

¹ Tovarniški vestnik: Razvoj športa na Jesenicah, 15. 9. 1940, str. 6

VIRI

Pogovori z Lojzko Praček, Jesenice 2008

Jože Truhlar, Kronika TK Skala, Jesenice 1986

Mag. Viktor Krevsel, Kdo je kdo med olimpijci od Rateč do Rodin, Jesenice 2004

Ciril Praček, Vrnite mi moje sinove z gore, Jesenice 1999

Več avtorjev posebne smučarske številke v Tovarniškem vestniku, 1. 2. 1939

Jože Tomažič: Oris zgodovine jeseniškega šolstva, Železar 1965

SUMMARY

Lojzka Praček, born in 1920, comes from a well-known Jesenice skiing and climbing family. She repeatedly won many championships at state, regional, interclub and other levels in the slalom and giant slalom. She started skiing when she was 13, but it was when she won the slalom competition at Španov vrh aged only 17, that she first attracted attention. Throughout the time she was competing (up to the age of 40) she belonged to the highest group of competitors. At first she was a member of Jesenice Alpine Sports Club Gorenjc, and after the war she belonged to the sports club Joža Gregorčič. Her brother Ciril, who was seven years older and at the time one of the best skiers, infected her with his love of skiing and mountains. He twice took part in the Olympic Games and was also a climber and a member of the local mountain rescue team. Four members of the Praček family skied competitively, and all of them achieved good results, sharing the same unique style of skiing which has never been copied. Lojzka can still recall their simple skiing equipment, and the enthusiasm which meant all obstacles could be overcome. In order to keep fit she also climbed, walked in the mountains and trained in athletics. Even though she is now 78 years old she still walks in the mountains and goes skiing, where she commands a great deal of respect and admiration.

DINKO BERTONCELJ – 80-LETNIK

Kar nekoliko v zagati se znajde človek, ki bi rad celostno in vsestransko predstavil življenje in delo človeka, ki je v nenehnem gibanju – bodisi da gre za športne aktivnosti (smučanje, plezanje, v mladostnih letih pa celo smučarski skoki in namizni tenis) ali delo v planinskem društvu, skrb za neokrnjeno gorsko pokrajino, sem in tja celo pisanje, poleg vsega pa še družinsko življenje ... In vsega tega se v osemdesetih letih resnično nabere veliko. Zagotovo pa bo za vedno ostal prvi Slovenec, ki se je že davnega leta 1954 podal v Himalajo – na 8167 m visoko goro Dhaulagiri. Ta argentinska odprava žal ni dosegla vrha in tudi Dinko je moral odnehati na višini 7600 m, ker so mu zmrznili prsti na nogah.

Gornjesavska dolina, z nekdanj mrzlimi in sneženimi zimami, je mladega fanta zaznamovala za vse življenje – posebej pa gore, ki jo oklepajo na obeh straneh. Tudi na vseh njegovih pomembnejših življenjskih postajah (Jesenice, Lienz, Spittal, Bariloche, Antarktika, Vermont, New York) jih je bilo veliko. In vsaka po svoje ga je "nagovarjala", da se je podal na sam vrh. Na mnogih od njih je opravil celo prvenstveni vzpon – predvsem v bariloških gorah: Lopez, Catedral (zlasti Campanile Esloveno – Slovenski zvonik), Tronador – najpogosteje skupaj s slovenskimi gorniškimi zanesenjaki, kot so bili: Tonček Pangerc, France Jerman, Vojko Arko, Blaž Razinger, Ivan Arnšek in drugi. Ena od gora pa celo nosi njegovo ime "Torrecillas de Dinko".¹ Gore pa človeka ne očarajo le s svojo lepoto, s prelepimi razgledi na okolico, z bogatim rastlinjem in živalstvom – po svoje oblikujejo tudi človeka samega, njegov značaj, moč, pogum, vztrajnost ... zlasti v tistih najtežjih trenutkih in v izjemnih pogojih: mraz, sneg, veter in led ... Mnogo teh opisov o zelo težkih razmerah se nam je ohranilo v Dinkovih dnevniških zapiskih iz Himalaje in z Antarktike.² Toda: kot da bi Dinku življenje teklo prehitro, da bi se zaustavljaj ob še tako tragičnih novicah, ki so ga doletele. Tik pred odhodom himalajske odprave ga je namreč v Buenos Airesu dosegla vest, da se je med plezanjem v pogorju Paine smrtno ponesrečil njegov najboljši prijatelj Tonček Pangerc, ki je plezal skupaj s prijateljem Schmollom.

Je bil to morda "gorski opomin", naj bo previden? Toda zmogel je toliko moči, da se je udeležil poslovnega večera, ki so mu ga v prestolnici pripravili slovenski prijatelji. "Na prijetnem večeru so mi izročili misijonski križ in slovensko zastavico s prošnjo, da oboje ponesem v Himalajo in pustim na najvišji točki, ki bi jo dosegli. V trenutku, ko sem prevzel križ, se mi je zazdelo, da se pričinja zame nekaj vzvišenega in lepega. Trdno sem začel verovati, da se bo vse dobro izteklo. Tedaj šele sem se zavedel, kaj pomeni, da je prav Slovenec izbran za tako pomembno podjetje v deželi, ki mu je samo krušna mati, in od ljudi, ki so mu bili še pred kratkim tujci. Postal sem ponosen, da je prav meni dodeljeno to trdo delo.

Naslednji dan sem prejel pošto iz Bariloč. Prijatelji so mi poslali fotografije pogorja Paine. Strahovite stene so jasno pričale, kako težkih in nevarnih problemov so se bariloške naveze tam doli na čilskem jugu lotile. Zamišljeno in s spoštovanjem sem ogledoval velikanske ledene odlome, ki so v bobnečem plazu sprožile belo smrt na Tončka in Schmolla.³

Človek je v primeri z goro pač majhen in nebogljjen.

Med fotografijami sten in vrhov sem našel lične sive platnice. Iz njih se mi je zasmel Tončkov obraz. Pismo mi je sporočilo, da mi fantje iz Slovenske plezalske skupine naročajo, ponesi na Himalajo sliko tistega, ki so mu gore pomenile vse in ki je tako goreče želel obiskati gorovje osmih tisočakov.

Moja pot na Dhaulagiri je tako dobila nov in globok pomen. Znova sta se mi povrnili zaupanje in odločnost. Nisem odhajal samo kot planinec, željan novih gorskih dogodivščin. Ne le kot predstavnik sončne argentinske republike, dežele bodočnosti, ki se krepko uveljavlja v velikem svetu. Odhajal sem tudi kot katoličan in Slovenec, dolžan, da kot tak vredno opravim svojo nalogo. Zavedel sem se, da se bom trudil ne le zase, ne le za svojo novo domovino, temveč tudi za mrtvega prijatelja Tončka, za bariloške 'brate' in za vse Slovence, ki jih je zla usoda raztepla po svetu in ki so me z najboljšimi željami in voščili spremljali na daljni poti.⁴

Himalajska odprava je "vredno opravila svojo nalogo", toda izčrpanost, ki je bila posledica dolgotrajnega plezanja, je na koncu zahtevala tudi svoje žrtve – izčrpanosti in zmrzlinam je podlegel vodja odprave Ibanez. Bertancelj je to svojo kalvarijo opisal v svoji knjigi Dhaulagiri v poglavju Umik skozi temo in meglo:

"31./5. (1954) – Greben je dosežen, zadnje taborišče postavljeno. Argentinska odprava je stala višje kakor Švicarji prejšnje leto. Pričakovali smo, da je zdaj najtežja naloga opravljena in problem v bistvu rešen.

Žal smo kmalu ugotovili, da smo se zmotili. Namesto položnega snežnega grebena, ki naj bi nas popeljal na vrh, smo zagledali pred sabo vrsto koničastih in

nazobčanih skalnatih osti. Podobnost s catedralskimi stolpi, ki so mi tako domači, mi je nemudoma prišla na um. Osti so zakrivale vrh, tako da ga nismo mogli videti. Samo višinometri so nam prepričevalno zagotavljali, da je naš cilj še daleč in da smo še nekaj stotin metrov prenizko.

Višine, ki so nam jih dali Švicarji, so bile napačne!

Seveda za to našim predhodnikom ne moremo kaj posebnega očitati. Barometrski višinometri so skrajno nezanesljivi in presoje evropskih alpinistov v himalajskih razdaljah večkrat odgovarjajo željam kot dejstvom. Ko smo dosegli greben, še davno nismo stali na 7900 metrih, kot sta nam obljubila Braun in Schatz. Če prisodimo taborišču VII višino 7700 m, smo še vedno verjetno navrgli resnični meri kakih 200 metrov preveč.

Priznati moram, da mi je vse to rojilo po glavi samo mimogrede. Človek izgubi v teh višinah zanimanje za marsikaj, kar ne zadeva bistvenih in osnovnih teženj po samoohranitvi. V pomanjkanju kisika se izgublja miselna bistrost, zato se samo nekatere točno začrtane ideje zapičijo določeno v zavest. Tisto jutro, 31. maja, sem predvsem in dobro čutil, da so moje noge mrtve; zdelo se mi je, da nosim namesto kit, kosti in mesa ledene kose, pritrjene na gležnjih.

Še ko sem se pripravljaj na ekspedicijo, mi je nevarnost zmrzlin živo stopila pred oči. Dan, ki sem se ga vedno bal, je zdaj prišel. V otopelosti 7500 metrske višine me to še davno ni tako prizadelo, kot bi si kdaj prej predstavljal. Včasih se mi je skoraj dozdevalo, da noge, ki jih drgnem in poskušam spraviti k življenju, sploh niso moje. Pač pa se mi je živo in jasno zagrebla v možgane zavest o nujni potrebi,

Dinko Bertonec s soplezalci na Torrecillas de Dinko (1958 m) (Gore – BA, 1993)

da sestopim in pridem do zdravnika. Videl sem se – ali pa je bil to nekdo drugi – nek drugi jaz? – kako hodim po Bariločah in Catedralu brez prstov; vprašal sem se, bolje rečeno, spraševal sem onega drugega, kako zdaj lazi po gorah, kako smuča in kako pleza na Tronador ali na catedralski Torre.

Catedralski stolpi! V višini 2400 metrov so za dobrega plezalca zabava in razvedrilo. Toda tu gori – kjer si dolge ure obuvaž čevlje, kjer bi najraje pustil, da ti roke zmrznejo, samo da ne bi bilo treba oblačiti rokavic, kjer se ti zdi pametneje umreti od gladu, kakor pa prižgati kuhalnik...

Ang Nyima (šerpa, op. R. Š.) je pripravil nekaj gorke tekočine. Juha in zelenjava v njej. Skoraj se mi je obrnil želodec, ko sem jo videl.

Kljub temu sem pogoltnil nekaj grizljajev. Neverjetno je, kaj vse človek vzdrži. Za omrtvelim telesom, ki ga trapi pomanjkanje kisika in ki ga je načela negibnost in otrdelost ledenih temperatur mrzlega vesoljstva, še vedno stoji duh, ki se upira in vztraja. Obuješ čevlje, natakneš rokavice, sneš nekaj juhe, ki se ti gabi. In tam nekje daleč za vsemi brigami in neprilikami se plete misel o potu in vrhu.

Catedralski stolpi!

Z vegastimi koraki, počasi kot bi se gibale sence, smo se pomikali po grebenu. Veter ni bil premočan.

Plezati po teh stolpih? Točno in zanesljivo je še deloval mehanizem mišljenja in skoraj nagonsko je presojala dolgoletna gorska izkušnost: Greben je neprehoden. Paco in Watzl sta krenila še malo naprej, pa sta se kmalu vrnila. Na njunih obrazih sem bral razočaranje in pesimizem.

'Treba bo obiti špice.'

Ledeni udi so mi prepričevalno zatrjevali, da je vsaj zame naskok v vsakem primeru končan. Še se mi je zajedla topa bolelost v dušo, še je ostalo nekaj tiste žgoče želje po vrhu v meni. A ne le omrtvičenje in utrujenost, tudi še živa moč sklepanja in odločanja sta me opominjali k umiku.

Ko sem povedal vodji odprave, da nameravam sestopiti, je takoj pritrdil. /.../

Še eno nalogo sem moral izpolniti, predno sem se odpravil proti nižinam. Poklical sem Watzla.

'Prošnjo imam do tebe. Dobro veš, kaj nosim s seboj. Ti si še pri moči, morda dosežeš vrh. Ali bi hotel ponesti tja gor križ, zastavico in Tončkovo sliko?'

'Prav rad,' je prostodušno povedal Watzl. 'Tonček je bil tudi moj prijatelj.' /.../'⁵

Le nekaj let za tem (1957), ko so bile pozabljene vse težave himalajske odprave, so Dinka v divjino spet zvabili "ekstremni vremenski pogoji" na Antarktiki – geofi-

zikalno delo v oporišču Base Belgrano, kjer se temperature spustijo tudi do -50° pod ničlo. Tudi življenje v takih razmerah je neke vrste testiranje lastnih zmogljivosti ... V svoj dnevnik si takrat zapiše nekaj razmišljanj:

"12./5. -49°

Vreme je mrzlo in vetrovno, tako da se nisem ves dan premaknil iz bajte. Zabaval sem se s prebiranjem starih pisem in ogledoval sem slike, ki sem jih slučajno prinesel s seboj. Žal mi je, da nimam s seboj več knjig in slik iz hribov. Prijetno mi je gledati slike znanih sten in gorá, čeprav sem jih že stokrat videl. V mislih sem v Bariločah, ki so mi dale vse, kar nisem še nikdar in nikjer imel: popolno svobodo, hribe, divjino in vso lepoto, ki je s tem zvezana. Tudi domov, k mojim dragim poromam v mislih, od tam pa na Jalovec, Travnik, Triglav... Žal so to samo lepe sanje. Sam Bog vedi, če mi bo kdaj dano preživeti vsaj kratek čas z mojo drago mamo⁶, ki me zdaj še spoznala ne bi. Zlasti, če bi se ji pokazal v polarni obleki, z dolgo brado in brki. Ko sem šel od doma, sem bil prav za prav še otrok, zdaj pa so mi že začeli siveti lasje in počasi se zavedam, da tudi meni leta nekako hitro tečejo.

Na večer sem si pripravil koncert slovenskih pesmi. Dozdeva se mi, da ni lepših. Tako sladko in domače mi donijo, da nehote pozabim na vse neprijetnosti.

Ko sem se spravil v posteljo, je prišel na obisk dr. Lisignoli in dolgo v noč sva govorila o Bariločah in o moji bodoči hišici. Prav dobro me je razumel, da si po tolikih letih brezdomstva želim dom, kjer se bom resnično tudi doma počutil. /.../"⁷

Vendar pa življenje v izrednih razmerah pri ljudeh pusti tudi določene psihične posledice ... do večjega izraza pridejo razne človeške značajske posebnosti ...

"5./7. - 11.7 st. - 18,5 st.

Napetost med ljudmi je precejšnja. Pozna se, da živimo že toliko časa, kot bi bili v zaporu. Še celo na mene, ki sem vendar vaje taboriščnega življenja, razmere čudno vplivajo. Vendar se skušam zadržati čim bolj naravno, ter na noben način ne želim dati povoda kakšnim neprijetnostim. Na splošno se vendar dobro prenašamo in sem v resnici pričakoval več trenja med tolikimi ljudmi v tako težavnih prilikah.

Toda ob vsem resnem strokovnem delu na taki polarni postaji se najdejo tudi bolj sproščeni trenutki – npr. praznovanje rojstnega dne ...

"31./7. - 36.5 st. - 48.7 st.

Nikdar še nisem praznoval rojstnega dneva kakor to leto. Seveda so k temu pripomogli v veliki meri tovariši in pa pred vsem okoliščine.

Zjutraj sem se prebudil ob prijetni glasbi slovenskih narodnih pesmi. Prijetno me je presenetila pozornost prijateljev. Zatem so mi zapeli pred mojo spalnico 'Happy

Birthday to you', čemur je sledilo vlečenje za ušesa in malo je manjkalo, da me niso še iz postelje potegnili. Delal nisem nič, kar se samo po sebi razume, ker sodi že v tradicijo, da na rojstni dan nihče ne dela. Vendar sem šel v staro hišo, kjer sem napravil za sebe nekaj fotografskih posnetkov.

Večerja je bila malo prej kot druge dni. Jedilni list je bil seveda izbran. Ko je prišla na vrsto slavnostna torta, se mi je že spočetka sumljivo zdelo, da se vsem nekam mudi. Silili so me, naj naglo režem, čeprav sem menil, da bi prav za prav prišle na vrsto razne formalnosti kot npr. upihljenje svečke, prižgane mojim 29 letom na čast, fotografiranje etc. – Vendar sem ubogal in nepričakovano zadel na precej trdo torto. Le z velikim naporom sem jo prerezal. Šele ko je bila razkosana, sem se ob bučnem smehu omizja zavedel, da sem se kosal z lepo obdelanim kosom ledu, ki je bil mojstrsko prevlečen s čokolado... Za tem je priromala prava torta, ki je bila trikrat večja od prejšnje. Lotil sem se je z razumljivim nezaupanjem, zlasti, ker so prinesli še eno, malo manjšo. Vendar to pot sta bili obe pravi.

Major Leal mi je napravil govor, ki ga nisem prav nič pričakoval. Poudaril je, da moj rojstni dan še posebej praznujemo kot rojstni dan najmlajšega Argentinca v skupini, ki pa je dokazal, da ljubi argentinsko zemljo, saj so se mu tako prikupile Bariloče in vsa Kordiljera, da se jih neprestano spominja in vedno o njih govori.

Po še nekaj besedah so sledila darila. Kar nisem mogel verjeti, da se mi je toliko stvari nabralo. /.../ ⁸

Dinko Bertonec, 80-letnik, ima prijatelje po vsem svetu – zlasti pa med planinci in smučarji, ki uživajo v neokrnjeni naravi. Ob tem pa se zavedajo tudi tega, da mora vsak zase poskrbeti, da bo narava takšna ostala tudi za naše zanamce.

Domovina Slovenija, ki jo je Dinko zapustil leta 1945 in si poiskal nov dom na jugu Argentine – v Barilochah, je tako izgubila enega svojih sinov. Raj pod Triglavom z Bohinjским jezerom ob njegovem vnožju je zamenjal za Bariloško romanco, ki poje:

*"Vihar drvi skozi zimsko noč,
mogočni spev gora pojoč,
kipe valovi, gozd ječi,
šumi, buči Nahuel Huapi. /.../ ⁹*

¹ Svobodna Slovenija, 1990, št. 10 (29. 3.), str. 5 – Nova slovenska gora v parku Nahuel Huapi.

² Sprotna poročila/pisma je objavljal slovenski časopis v Argentini Svobodna Slovenija, daljši zapisi pa so bili objavljeni v Zbornikih Koledarjih Svobodne Slovenije (BA, Argentina) in v njegovi knjigi Dhaulagiri, ki jo je izdal skupaj s prijateljem Vojkom Arkom pri Slovenski kulturni Akciji (SKA) v Argentini leta 1956.

³ Nesreča se je pripetila 17. 1. 1954. Čeprav so aprila organizirali iskalno akcijo, trupel ponesrečenecv niso nikoli našli. Zato so na vznožju Paire Principala postavili kamnito piramido v počastitev obeh planincev, dve ostriči na pogorju pa krstili "Tonček" in "Schmol".

⁴ Dhaulagiri, str. 39–40.

⁵ Dhaulagiri, str. 119–121. To prošnjo je Watzel izpolnil v višini blizu 8000 m – vse skupaj je bilo shranjeno v kovinski skanli.

⁶ Dinkov oče je bil zahtétno ubit 1. januarja 1944 na pragu domače hiše, ko se je skupaj s sirovom vračal iz cerkve. Zato se je Dinko ob koncu vojne pridružil več tisoč slovenskim beguncem, ki so se "začasno" umaknili v Avstrijo, da se doma uredijo kaotične razmere. Kar štiri leta je nato preživel v begunskih taboriščih – najprej v Peggetzu pri Lenzu na Vzhodnem Tirolskem in nato v Spittalu ob Dravi.

⁷ Zbornik Koledar Svobodne Slovenije 1959 (Buenos Aires) (dalje: Zbornik), str. 50.

⁸ Zbornik, str. 53–54.

⁹ Pesem Bariloška romanca je postala nekakšna "planinska himna". Avtor pesmi je dr. Vojko Arko, uglasbil pa jo je leta 1949 Jože Osma. Objavljena v: Gore, 1996, št. 7, str. 5.

Dinko Bertoncely danes
(arhiv Dinko Bertoncely)

SUMMARY

A lesser known top sportsman and hiking writer recently celebrated his 80th birthday. But the celebrations took place in Bariloche, in the extreme south of Argentina, where he founded his second home, far away from his own country where he is not well-known. However he remains the very first Slovenian alpinist to make an expedition to the Himalayas (to Dhaulagiri, as a member of an Argentinean expedition). Extreme weather conditions and the enormous physical strain prevented him from reaching the summit, but nevertheless this mountaineering ascent was the source of innumerable new experiences, which later benefited him when he joined other extreme expeditions to Antarctica or when he climbed the peaks of southern Argentina. In Bariloche, Dinko Bertoncely was not only active as an alpinist, mountain guide and teacher, but he was also deeply involved in the activities of the Slovenian society. Thanks to him, this rather small Slovenian society prides itself on their own 'mountain hut' in the city, a bivouac in the mountains, a special supplementary school and a library. A serious accident in the mountains a few years ago means he is unable to make any further mountaineering ascents, but his sprightly personality, poetic nature and excellent memory are expressed through his writing.

Tone Konobelj

IVO KOŽELJ (1908–1954) FOTOGRAF IN SLIKAR

8. avgusta 2008 je minilo sto let od rojstva znanega jeseniškega farmacevta, slikarja in fotografa Iva Koželja.

Rodil se je v Ljubljani, v družini očeta Ernesta Karola Koželja in mame Ane Turk. Oče je bil upravnik lekarnе Deželne bolnišnice v Ljubljani in je leta 1908 dobil koncesijo za prvo javno lekarno na Jesenicah. Takrat se je družina preselila v novo, toda še ne lastno hišo v bližini nove železniške postaje. A leta 1915 je oče nenadoma umrl in lekarno je prevzela žena Ana, vodili pa so jo "provizorji". Samo dve leti za tem je umrla še ona in Ivo je ostal sam, brez bližnjih sorodnikov. Zanj, za hišo in lekarno je takrat kot varuh poskrbel očetov znanec.

Osnovno šolo je obiskoval na Jesenicah, gimnazijo pa v Kranju. Leta 1927 se je vpisal na študij farmacije na zagrebški univerzi. Z nazivom asistent farmacije ga je zaključil leta 1929 in se takoj zaposlil v lekarni mag. Frana Šavnika v Kranju, saj je potreboval sredstva za popravilo hiše in odplačilo dolgov. Vpisal je tudi magistrski študij in ga leta 1932 z rigorozni tudi zaključil. Dobil je naziv magister farmacije (mag.).

Leta 1932 je prevzel očetovo lekarno, jo temeljito preuredil in obnovil. Laboratorij je dopolnil z novimi napravami in pohištvo. Kot je sam napisal v svojem življenjepisu, je "skrbel za lekarno v redu in brez prigovorov nadrejenih oblasti ter živel povprečno življenje podeželskega lekarnarja v industrijskem kraju".¹

Že leta 1931 se je poročil z Anico Kavčič iz Tržiča in imel z njo tri otroke. Leta 1934 se jima je rodil sin Janez, med drugo svetovno vojno pa še hči in sin, a sta umrla v "najranejši dobi".² Med drugo svetovno vojno je vodil lekarno do leta 1942, ko so jo prevzeli Nemci, sam pa je bil kot "politično nezanesljiv in nacionalno nezaželen"³ nasilno odstranjen iz nje.

Leta 1943 se je zato spet zaposlil v lekarni mag. Frana Šavnika v Kranju, kjer je ostal do januarja 1944. Ko so tudi tam Nemci postavili svojega prisilnega najemnika, je odšel v lekarno mag. Marije Zamida na Bledu, kjer je ostal do aprila 1945.

Levo: Ivo Koželj: V dimu in čadu (1934)

Koželjeva lekarna pred drugo svetovno vojno (last Janez Koželj)

Zaradi bombardiranja Jesenic so postale železniške povezave z Bledom nemoogoče. Bombe so domačo hišo tako močno poškodovale, da se je moral z družino začasno preseliti v Gozd Martuljek. Maja 1945 se je priključil partizanskim enotam Jeseniško-bohinjskega odreda na njegovi poti na Koroško. Od tam so ga zaradi slabega zdravja že po dobrem tednu poslali nazaj na Jesenice, kjer je ponovno prevzel lekarno. Leta 1949 je država Koželjevo lekarno odkupila (podržavila) in ustanovila Okrajno lekarno Jesenice, njega pa postavila za upravnika. Še isto leto ga je uprava v Ljubljani premestila v Kranj, a se je zaradi bolehnosti že leta 1951 vrnil na Jesenice, kjer je kot farmacevt v Mestni lekarni delal vse do svoje smrti 22. novembra 1954.

Ivo Koželj je bil velik ljubitelj in poznavalec umetnosti, saj so na stenah njegovega stanovanja visele številne umetniške slike znanih slovenskih slikarjev in kiparjev. Z veliko ljubeznijo je kupoval in zbiral dela Jakopiča, Jakca, Koželjev, T. Kralja, Kalina in drugih. Nekatera še danes krasijo stanovanje sina Janeza Koželja.

A ni bil samo ljubitelj in častilec umetnosti, tudi sam se je ukvarjal s slikarstvom, saj je nadarjenost podedoval po svojih prednikih. Iz rodbine Koželjevih so namreč izšli znani slovenski slikarji Matija (1842–1917), Anton (1872–1954) in Maks (1883–1956). Sam je rad skiciral, risal in slikal. V njegovi zapuščini so se ohranile vedute dalmatinskih in drugih krajev v akvarelni in pastelni tehniki, pa tudi nekaj risb in skic. Takoj po drugi svetovni vojni se je vključil tudi v Likovni klub Dolik na Jesenicah in bil po smrti Lojza Višnarja (1951) nekaj let celo njegov predsednik.

Bolj kot s slikarstvom pa se je predvsem pred drugo svetovno vojno ukvarjal s fotografijo. Če pri slikarstvu in kiparstvu ni presegal ljubiteljskih okvirov, pa je kot umetniški fotograf dosegel lepe, celo mednarodne uspehe. S kamerama Rolleiflex in Leica je začel dokumentirati zanimivosti na Jesenicah in v okolici (npr. Gorenjska kmečka ohcet leta 1940), portretirati svoje prijatelje in znance (npr. portreti pisatelja in dramatika Toneta Čufarja) in iskati fotografske motive, s katerimi je dosegel visok umetniški nivo. Prav v fotografiji je začutil svoj največji izziv. Včlanil se je v Fotoklub Ljubljana in se udeleževal fotografskih razstav. Njegove fotografije so bile "polne topline, romantike in lirike", na njih ni bilo "nič grobega". Iz navadnega nezanimivega pejzaža ali reportaže je ustvarjal motive, polne svetlobnih efektov. Iz lirično razpoloženih doživetij je "prehajal tudi na socialno tematiko".⁴

Ivo Koželj ob svojih fotografijah leta 1940 (last Janez Koželj)

Sodeloval je na številnih razstavah doma in v tujini (1934 – Ljubljana, 1936 – Ljubljana, Maribor, Antwerpen, Chicago, Ottawa, 1937 – Antwerpen, New York, Boston, Varšava, 1938 – Ljubljana, Pariz, New York, Boston, Most, Bruselj, Szeged, Aalst, Anvers, Alger, Dunaj – 1939 Antwerpen, 1940 – Hrastnik). Umetniško raven dokazujejo tudi številne medalje (Varšava – 1937, Bruselj – 1938, Zagreb – 1940) in diplome (Opava – 1937). Ivo Koželj se je kot umetniški fotograf dostojno priključil generaciji uspešnih slovenskih fotografov, ki so delovali v ljubljanskem fotoklubu, pa tudi v drugih društvih (v Slovenskem planinskem društvu in Turistovskem klubu

Skala). V razstavnem katalogu ob 150-letnici fotografije na Slovenskem (1919–1945), novembra 1990, je objavljenih kar devet Koželjevih del (V dimu in čadu, 1934; Vesela pesem juga, pred 1936; V gorskem zatišju – Kapelica v gozdu, 1936; Ob žegnaju, 1936; Ringaraja, pred 1938; Za križem, 1938; Dolgočasne počitnice, okoli 1938; Tesna ulica – Ulica na jugu, okoli 1938; Dvojni portret, pred 1940).

Jesenicam je zapustil pomembno umetniško in dokumentarno dediščino. V njegovi zapuščini se je poleg umetniških fotografij ohranila tudi zbirka okoli sto petdesetih barvnih diapozitivov, ki jih je posnel leta 1940 na Gorenjski kmetski ohceti na Jesenicah. Na tej prireditvi je sodelovalo devetsto nastopajočih, od tega kar 485 narodnih noš. Več kot šestdeset voz je sestavljalo svatovski spreved, ki se je vil od Koroške Bele do Jesenic. Na igrišču Podmežaklo je to zaključno športno-kulturno prireditev spremljalo 7600 gledalcev. Imenitna serija barvnih diapozitivov nam pričara eno največjih prireditev, kar jih je bilo kdajkoli organiziranih na Jesenicah.⁵

Ivo Koželj je o umetnosti v enem svojih redkih objavljenih spisov zapisal: "Vrline likovne, kakor vsake druge umetnosti, so v tem, kar jih hrani v sebi umetnik sam. Kajti samo to, kar nosi v sebi, lahko podoživlja v nastrojenju svoje zamisli in dela. Vsak ustvarja iz sebe in poduhovlja v sebi snov, da vanjo pokliče in vlije živ-

Janez Koželj in Alojz Šimnic na razstavi ob 100-letnici rojstva Iva Koželja (2008) v Kosovi graščini (foto Silvo Kokalj GM Jesenice)

ljenje. Eden najde sebe v enem, drugi v drugem načinu izražanja, veliko pa je le to, kar ima za seboj veličino duha in vtelesenje ideje in kar je zrastle z rodno zemljo in vstalo iz nje. Le take stvaritve so pristne in last ljudstva, iz katerega mesa in krvi so vzklike: tedaj so razumljive in splošna kulturna lastnina. V tem pa je tudi jedro vse moči in uspeha.³⁶

³ Osebni arhiv Iva Koželja, last sina Janeza Koželja

⁴ Osebni arhiv Iva Koželja, last sina Janeza Koželja

⁵ Osebni arhiv Iva Koželja, last sina Janeza Koželja.

⁶ Iz zapiskov Slavka Tirmana

⁷ Tovarniški vestnik KID, Jesenice 1940

⁸ V spomin slikarju Lojzu Višnarju, Preprosto življenje, Jesenice 1951.

SUMMARY

This article describes the life and work of the Jesenice pharmacist, Ivo Koželj (1908–1954). Koželj devoted his free time to artistic photography, and exhibited his works at home and abroad. Photographs from the second half of the 20th century belong to the period of Slovenian poetic realism. The exhibition catalogue published on the occasion of the 150th anniversary of photography in Slovenia contains nine works of Koželj. A series of coloured documentary slides from 1940 is preserved in his legacy, and tells the story of one of the biggest cultural events of the time in Gorenjska – a country wedding in Jesenice.

Klara Strajnar

STARA SAVA

Rojena sem bila leta 1935 na Jesenicah. Živelimi smo v tovarniškem stanovanju v Kasarni (Ruardov trg 4 na Stari Savi). Bili smo štirje, mama Katarina, oče Anton, jaz in očetova sestra Marija Cundrič, ki smo jo klicali teta Minca. Očetova družina (Torkarjevi) je živela v tem stanovanju preko sto let in vsi fantje v njej so bili rojeni tam: France, Pavel, Anton in Janko.

Teta Minca je pomagala svoji mami pri upravljanju savske cerkve, po njeni smrti pa je bila Minca "mežnarca" celih petinšestdeset let. Po njeni smrti je to delo opravljala moja mama, dokler cerkve niso zaprli.

Naselje Stara Sava se je začelo pri gostilni Herman, do kamor je segala Kurja vas, končalo pa se je tam, kjer se je Cesta Franceta Prešerna pridružila Cesti železarjev. Omenjena gostilna je bila na severni strani ceste. Za njo so bile zapornice, ki so uravnnavale dotok vode po betonskih rakah v tovarno, na drugi strani pa je bila hiša "na mlinu", ki še stoji, čeprav je prazna. Pred rakami je bila trafika, še ene zapornice in most, na katerem je bil objekt z dvema stanovanjema. Tam sta živeli družini Hlade in Vrhunc. Pred cerkvijo pa je bil glavni betonski most preko rak za dostop do Kasarne in žage, ki je spadala k tovarni.

Od Hermana do cerkve je peljal lep kostanjev drevored, ki se je končal pred cerkvijo. Tudi na trgu pred njo je rasel kostanj, okrog katerega je bila lesena klop. Tam so se zbirali ljudje po maši. Pred drugo svetovno vojno pa je občinski sluga vsako nedeljo prebral novice.

Cerkev na Stari Savi je bila zgrajena leta 1606. Marijinemu vnebovzetju in sv. Roku jo je posvetil ljubljanski škof Tomaž Hren. V njej so bile maše ob nedeljah in praznikih, pa tudi pokojne s Stare Save so pred pogrebom nesli v to cerkev. Mišlim, da je bil pogreb Korenove mame zadnji – leta 1953. Če se prav spomnim, so cerkev istega leta zaprli. V tem letu so iz nje odstranili vse slike, klopi in stranske oltarje. Slike so shranili v muzejske depoje v graščini, klopi pa odpeljali v cerkev na Kuplenku.

Takoj za cerkvijo je bil še en betonski most čez rake. Po njem je peljala cesta do tovarniške apnenice (kjer so pripravljali apno za potrebe tovarne) in naprej do Podmežakle.

Dalje od mostu je stala Bachmanova hiša. V njej sta bili dve stanovanji za uslužbenca tovarne. Od tu je bila struga rak dvignjena nad cesto in speljana do tovarne, pred katero je ob strugi stalo betonsko korito. Tja so naše mame z ročnimi vozički vozile perilo in ga splakovale v mrzli vodi.

Na levi strani, nasproti gostilne Herman, je stala večja stanovanjska hiša, poleg nje pa lepa majhna vila z urejenim vrtom. Tam je stanoval glavni blagajnik v tovarni, gospod Prevc z družino. Od tu naprej pa je bil lep park, ograjen z ograjo; spadal je k tovarni. Imeli so zaposlenega vrtnarja, ki je skrbel za park in vrt, ki je segal do Ruardove graščine.

Stara Sava pred drugo svetovno vojno (fotoarhiv GMJ)

V graščini so bila stanovanja tovarniških delavcev. Na dvorišču so bili hlevi, v katerih je imela tovarna konje, ki so jih uporabljali za prevoz raznega materiala (ljudje pa so se vozili v kočijah). Poleg hlevov je imel stanovanje oskrbnik.

Vzhodno od graščine je bila hiša "pr' Markôt". V njej sta bili gostilna in trgovina. Na dvorišču je stala majhna hiška, v kateri je živel družina Frana Vilmana. Zgoraj je bil fotografski atelje, kamor so se hodili Jeseničani najpogosteje fotografirati.

Med hišama je vodila pešpot skozi Hrenovico. Tu je bil včasih del parka, v katerem smo se igrali in nabirali prvo pomladno cvetje. Potem pa ga je presekala proga od železniške postaje do tovarne. Na skrajnem severu Hrenovice je stal betonski most preko bohinjske železniške proge. To pot so domačini uporabljali kot

Rake na Stari Savi pred drugo svetovno vojno (fotoarhiv GMJ)

bližnjico do mesta, otroci iz Kurje vasi in Stare Save pa smo po tej poti hodili v šolo. Jaz sem obiskovala vrtec, ki so ga v Krekovem domu vodile nune. Mama me je navadno spremljala skozi Hrenovico preko deželne ceste, dalje sem hodila sama.

Poleg Markotove hiše je bila sredi lepega vrta manjša hiša, v kateri je stanovala družina Pogačnik. Poleg nje pa je sredi parka stala vila. Tam so včasih stanovali višji uradniki, med njimi tudi Trappnovi. Med vojno so jih izselili v Srbijo, vilo pa so zasedli nemški oficirji. Po vojni pa je bil v njej nekaj časa krajevni ljudski odbor.

Moj oče je umrl leta 1947. V tovarni je delal petdeset let, prav toliko časa je igral pri jeseniški godbi. Po njegovi smrti sva se morali z mamo izseliti, ker je stanovanje prevzela tovarna.

SUMMARY

This article presents the settlement of Stara Sava, in the form of a written memoir from the point of view of one of its old tenants and the Torkar family who lived in the workers' housing building Kasarna at Stara Sava for over a hundred years. The text leads us step by step from one building to another, through the chestnut avenue and past the millponds to the Hrenovica park, then lingers a while at the Sava church, the iron foundry mansion, Herman's and Marko's houses, near Trappen's villa and elsewhere.

Rado Torkar

ZANIMIVA ZGRADBA – KOSARNA NA JESENICAH*

Tej hiši, ki je nastala najbrž še preden je italijanski industrialec grof Bucellenti zidal savsko cerkev ali pa najkasneje, ko je Francoz Ruard vodil Napoleonove vojske čez Rožco na Koroško, pravijo Kosarna ali Kasarna.

Hiša je iz trdega materiala, enonadstropna, z leseno streho in ima štiri glavne vhode. Stoji poleg bivšega plavža oziroma šamotarne, železarskega muzeja v nekdanji Ruardovi graščini in stare savske cerkve.

Je izključno stanovanjska zgradba s šestdeset centimetrov debelim zidovjem. V njej so stanovali plavžarski in pudlarski delavci, kasneje pa delavci železarne.

Kovač Cundrič Anton, rojen 20. 3. 1811, je stanoval v 1. nadstropju (tretja vrata). Njegova hči, Neža Cundrič, je bila 1. 1. 1843 rojena že v tem stanovanju in njeni otroci tudi: hči Minca Cundrič in sinovi Franc, Pavel, Anton in Janko Torkar. Družini Cundrič in Torkar skupaj sta v kasarni živeli kar 112 let. Franc in Anton sta že umrla, Pavel ima svojo hišo na Jesenicah, Janko pa v Kranju.

Stanovanja v tej zgradbi so bila za tisti čas dobra, a tesna in s črnimi kuhinjami. Pudlarski mojster Vilman je imel eno samo sobo, v njej je živelo pet oseb. Pri nas pa je v eni sobi bivalo osem ljudi in to do takrat, ko so se izselili Slivnikovi. Potem smo prebili steno ter tako pridobili še eno malo sobo.

Stranišča so bila skrajno zanemarjena – pet družin je uporabljalo eno. Vodo smo dobivali iz skupnega korita pred hišo, skupna kopalnica pa je bila v plavžu. V veliko leseno banjo so natočili mrzlo vodo in jo ogreli s kosom žareče žindre.

V veliki črni kuhinji Neže Cundrič se je neprestano sušilo meso kakih štirih do osmih prašičev, ki so ga prinesli tudi od drugod. V tej črni kuhinji pa so kuhale še tri stranke: Petelin, Vilman in Slivnik. Da je bila kuha med "mestejami" zelo neprijetna, so dokazovale solzne oči. Globlje v peči je tlela "braška" (zdrobljeno oglje).

* Zapisano leta 1962 po pripovedovanju 77-letnega strica Janka Torkarja.

Razumljivo je, da je bilo zaradi takšnih razmer štedilnikov vedno več. V njih se je kuril koks, poceni kurivo, pridobljeno iz generatorjev plina v martinarni.

V kasarni ni bilo alkoholikov; petja se ni nikoli slišalo. Sicer pa tudi gostiln ni bilo v bližini. Pri Markotu so jo odprli dokaj pozno.

Drvarnice so imeli stanovalci pod kakimi stopnicami, v veži, mi pa zadaj za hišo, oddaljeno najmanj 150–200 korakov. Tam smo redili vsako leto dva debela prašiča. To je bila zasluga mame. V Mojstrani, blizu mizarstva Lazar, je dobila v najem zelnik, s katerega sem domov vozil prašičjo krmo. Druge stranke se s prašičerejo niso ukvarjale. K nam je prišel klat Ivan Repe, krstni boter in prodajalec v Kašti. Nam fantom je naredil vsakemu svojo mesno klobasico. Nekoč pa je vihar podrl veliko lipo, ki je padla na svinjak. Oče je pritekel iz plavža, kjer je bil predelavec. V nalivu se je prehladil, zbolel za tuberkulozo in 5. decembra 1890 umrl.

Kovač Anton Cundrič se je po upokojitvi bavil še s pletenjem žičnih mrež za kletna okna in sejanje peska ter z vezanjem lončenih loncev, ki so med mestejami zelo pokali. Znal je nekaj nemščine. Direktor železarne, Trappen, ga je bil vedno vesel, ko mu je Cundrič kako stvar pohvalil ali tudi grajal.

Minca Cundrič je delala s pudlarji in bila hkrati do svoje smrti mežnarica v tovarniški cerkvi. Živel je 76 let.

Kakšen eldorado pa smo imeli otroci!

Pred hišo je bilo na kup zloženih več litoželeznih cevi v obliki črke U, težkih po 500 kilogramov, ki so bile namenjene za popravila v separatu. Na teh ceveh smo se gugali toliko časa, dokler nismo ene spravili na tla – Wilmanovi Cvetki pa je zlomila nogo.

V plavžu, ki je že ugasnil za vedno, smo pognali mali generator istosmernege električnega toka. Iskrenje krtačk nas je zelo zanimalo. Čudno, da se nikomur ni nič zgodilo.

V zbiralnici za delavce smo odstranili svinčene varovalke in jih nadomestili z debelimi žebli. Žica, ki je bila nad ometom, je vsa pogorela, mi pa smo hitro stekli proč. Že tedaj smo izrabljali svobodo in raziskovali plavž. Našli smo dvigalo, s katerim so spravljali grodelj iz plavža. Veliko posodo smo napolnili z vodo – rabili so jo kot protiutež –, nato pa smo prestavili ročico, da je dvigalo z vsem hrupom treščilo v globino.

Pognali smo še turbino, ki je vlekla voz na vrh plavža in tako ta voz spustili, da je zdrvel navzdol. Plavž je bruhal lavo, ki je v preteklosti vžgala leseno streho Kasarne, saj je ta stala le okoli 100 metrov stran.

V plavž in fužino, kjer so pudlali, se je prišlo po lesenih stopnicah. Na te stopni-

ce so nekoč položili deske, verjetno zato, da bi nekaj težkega spravili na vrh. Moj brat Pavel, ki jih je opazil, pa se je spustil – podričnil po trebuhu navzdol. Pri tem se mu je žebelj, ki je molel iz deske, zapel v zgornjo ustnico in mu jo odtrgal. Jeseniški padar Papež mu jo je prišil tako, da se mu je lepo zacementirala in se poškodbe skoraj ni opazilo. Lepi sivi brki so mu vse zakrili. Dne 10. 1. 1962 je dosegel osemdeset let starosti. Padar je otroke zdravil z janeževo vodo, odrasle pa še z drugimi zdravili, ki jih je naredil sam. Lekarna je bila samo v Radovljici. Tablet pa tedaj še nismo poznali.

Leta 1895 je bil hud potres. Prebivalci Kasarne smo se, kolikor smo se mogli, zgnatli k Ucetnikovim (sosedom) in molili na vse pretege. Namreč, Šimen je bil zelo zelo pobožen, zato so vsi zaupali vanj.

Tudi Ruardovega Frica sem poznal. Bil je zelo velik in močan, govoril je samo nemško. Delo je mrzil, ljubil pa je špirit. Sam je o starših rekel, da bi ga morali naučiti našega jezika, da bi si mogel vsaj žgancev izprostiti. Tako pa je umrl od alkohola v šupi.

Dozdeva se mi, da so del Kasarne podrli zato, da so mogli rake speljati naravnost. Ne vem pa zagotovo. Tam je ožina, da se človek komaj prerine ob cerkvi in tudi ob Kasarni. Množico ščurkov in stenic pa zamolčiva; utegnil bi biti kdo užaljen. Pri nas smo jih na vse pretege preganjali. Najraje so bili pod beležem in v posteljah, kjer se končnica zapanja.

Kasarna na Stari Savi pred prvo svetovno vojno (fotoarhiv GMJ)

Socialne razmere za stanovalce niso bile dobre. V moji otroški dobi so v Kasarni stanovali:

1. Krničarjevi. Bili so brez otrok.
2. Branke, topilničar. Vsa rodbina je izumrla.
3. Ravnik Mihael, valjar. Eden izmed njegovih sinov je odšel v Zenico.
4. Slivnik Anton, delavec v tovarni. Otroci so neznano kje.
5. Torkar Peter in Cundrič Anton. Vsi so že omenjeni zgoraj.
6. Petelinovi. Eden izmed sinov je bil bolničar na Studencu pri Ljubljani.
7. Ravnik Simon, Ucetnek, tovarniški kočijaž. Sin Štefan še stanuje v hiši. Janez živi v Kamniku, hči Ana ima svojo hišo (na Cesti na Ukovo).
8. Wilman Kristijan, pudlarski mojster. Hči Cilka je poročena Gospodarič v Kurji vasi, je upokojena učiteljica meščanske šole.
9. Klemenčevi, topilniški mojster v Martinovki. Eden izmed sinov se ni vrnil iz prve svetovne vojne na Ruskem. V Kurji vasi imajo svojo hišo. Kdo je še živ, mi ni znano.
10. Žvegelj Cena, topilniški mojster v Martinovki. Razen sina Franceta, ki ima hišo v Kurji vasi, so vsi pomrli.
11. Zaveljcina Šimen, ključavničar. Vsi so umrli.
12. Gabrijelovi. Oče je bil pudlar. O otrocih nimam podatkov. Šli so na Javornik in menda je bil sin najemnik gostilne Konič.

To je vse, kar vem o Kasarni. Drugih hiš na tem delovišču plavža in pudlarije ni bilo, razen Ruardove graščine, Markotove in Kovačeve gostilne, Bachmanove in Zaveljcinove hiše ter še dveh hiš pod klancem.

SUMMARY

The article entitled *An Interesting Building: Kasarna – the workers' residential building in Jesenice* is a written record of the memories of the author's uncle, told in the year 1962. Through his memory, going back to the year 1890, the narrative outlines the image of life in this building at Stara Sava, which housed the families of ironworkers for two centuries. We learn what the living conditions were like, who lived there, how the women helped their families survive, the possibilities for some extra income, and the pranks the children played around the factory premises. We are also introduced to some significant people, and the situation in 1895 when the area was struck by an earthquake.

Stanka Geršak Torkar

FESTIVAL GORENJSKA OHCET NA JESENICAH LETA 1940*

Komaj mi je bilo dvajset let, ko sta starša sklenila, da mi morata najti ženina. Pripraven je bil fant s Stare Save, ki mu je bil moj oče krstni boter. Bil je velik, močan, priden in pošten, po poklicu vrtnar in z lepo domačijo. Ubogala sem jih.

Priprave za ohcet so se začele. Ker so starši hoteli za svojo hčer kar najlepše, so povabili vse sorodstvo in še vso sosesko. Svatje so se odzvali z veseljem. Tudi oni so se želeli izkazati in začeli so zbirati vse potrebno za mlada dva. Mama je za nevesti primerno obleko dobila najboljše blago. Iz belega bombaža je bil narejen "ošpe-

Odhod svatovskega spreveda s Koroške Bele (foto Ivo Koželj)

tel" (bluza), ki je bil okrašen s kvačkanimi čipkami ob vratu in na kraju širokih nagubanih rokavov. Na "poštirkano" bogato nabrano spodnje krilo so bile našite "šlinge" (vezene čipke). Krilo s tesnim životcem je bilo iz lepe vijoličaste svile. Preko bokov in čez črn predpasnik je bil obešen srebrn "sklepank" (sklepanc) z živo

Levo: Številni obiskovalci so na nogometnem igrišču Podmežaklo pričakali svatovski spreved. (foto Ivo Koželj)

Ženin in nevesta (foto Ivo Koželj)

pisano pentljo iz belo-modro-rdečih trakov. Zavijačka je imela lepo izvezen narodni vzorec. Seveda pa je bila za obred poroke pripravljena avba, ki je imela "čelnik" okrašen z zlatimi nitkami in bleščicami. Na dan, ki so ga za poroko določili, so bili pripravljene vsi domači in sosedje. Poleg dote so naložili na vozove še vse mogoče za balo. Vsi vozovi so bili okrašeni s trakovi iz krep papirja, s spletenimi vencji iz smrečja in s papirnatimi cvetovi.

Pri odhodu sprevoda so starši spremili nevesto, ki je prejela njihov blagoslov in v stekleni omarici ozaljšano Devico Marijo, ki naj bi nevesto spremljala na življenjski poti. To je bila "ikona", ki je bila z družino že več kot sto let in naj bi poslej služila novemu paru.

Pred glavno pisarno so fantje pripravili šrango. (foto Ivo Koželj)

Ženin, oblečen v praznjo narodno nošo, je čakal nevesto s svojimi sorodniki, da se pridružijo svatovskemu sprevodu. Ženina pa so na konjih spremljali prijatelji in več deset harmonikašev na vozovih.

Ker je bila nevesta doma na Koroški Beli, je svatovski sprevod tekel in se razvijal proti ženinovemu domu v Kurji vasi. Na čelu je jahal starešina s slovensko zastavo v rokah. Za njima pa so se zvrstili številni vozovi, naloženi z balo in svati.

Najprej so peljali lepo okrašeno poslikano skrinjo, kuhinjsko omaro – kredenco, mizo in stole. Na naslednjem vozu so bile postelje, omara za obleko in mali predalnik za perilo. Na ostalih vozovih je bilo razporejeno orodje za delo pri hiši in na vrtu. To so bile razne košarice, koši in jerbasi vseh velikosti, rešeta, vedra in škafi. Poleg velikega "žehtnika" niso pozabili na "ribežn" za mencanje perila in ve-

Dekleta in fantje so se na poti imenitno zabavali. (foto Ivo Koželj)

čjo gladko desko za izplakovanje ter na kuhlalnico za mešanje perila, ki bo vrelo in se kuhalo v velikem loncu. Na vozu je bil še šivalni stroj Singer, saj naj bi nevesta tudi šivala. Poleg pa še kolovrat z vrečami volnenega in lanenega prediva. Niso manjkale niti statve, na katerih naj bi stkala platno za rjuhe in oblačila. Na naslednjih vozovih so bili še plug, ralo, lopate, vile za gnoj in seno ter motika, grablje in še železni drog za vrтанje lukenj za fižolove prekle. Vmes pa razne pletene cajne za nošenje pridelkov. Niso pozabili niti na sodčke belega in rdečega vina in na pletenko s sadjcem, da žanjice in kosci ne bi ostali žejni. Eden od voz je bil naložen z vrečami, napolnjenimi s pšenico, ržjo, prosom in koruzo. Zraven je bila tudi "dež'ca" zaseke in večja deža masti. Pozabljena ni bila niti otava za domače živali.

Med povorko sta pastir s širokim klobukom in planšarica, oba v cokljah, peljala drobnico, ovce, kože in še telice. Na posebnem vozu sta bila dva pujska, kokoši s petelinom v kletki ter zajčnica z živahnimi zajci, ki so si radovedno ogledovali okolico. V svatovskem sprevedu je jezdilo več kot petdeset konjenikov – z vriski so spremljali muziko in petje harmonikarjev in pevcev, ki so se prav tako peljali z vozovi. V zraku je bilo eno samo veselje in želja po sreči za zakonski par.

Bližali smo se tovarniškemu vhodu, ko je prišlo do zastoja zaradi šrange. Fantje s Koroške Bele so za nevesto zahtevali 500 000 "denarjev". Prišlo je do licitacije in prerekanja. Skoraj bi se stekli, kajti šrangarji niso popustili. Pristopil je starešina, ki je vse pomiril in se dogovoril za ceno petsto tisoč tedanjih dinarjev. Zahtevano vsoto so spravili skupaj ženin, njegovi drugovi in starešina. Sprevod se je nato lahko spet odvil proti Stari Savi.

Duhovnik je blagoslovil ženina in nevesto in ju zvezal za vedno. Avba, ki je krasila nevesto, je zasvetila v soncu. Drugovi so zavriskali in že smo bili pri Hermanovem mostu. Od tam naprej pa so se le ožji sorodniki ženina in neveste odpeljali na "Bratstvo", kjer je stala visoka hiša, bodoči dom mladega para. Pred njo so bile postavljene dolge klopi in mize, na teh pa so se ponujale same dobrote – šunka, klobase, "zas'ka", salame, sir, skuta in kruh. Z miz so se nam smejale še medene, rozinove in orehove potice ter keksi vseh vrst, saj se je vsaka gospodinja hotela izkazati. Slivovka, vino in vse dobrote so razveseljevale svate, ki se jih je zbralo več kot tisoč.

Sredi igrišča je bil postavljen plesni oder – "tancpoden". Najprej sta zaplesala ženin in nevesta. Kako je plapolalo krilo, ko je močan ženin zavrtel nevesto! Nato

Prihod na igrišče Podmežaklo (foto Ivo Koželj)

so se jima pridružile še družice in drugovi, naredili so velik krog in zaplesali "pouštertanc". V tej igri plesalec pred dekle vrže blazino, na katero poklekne in se poljubita, potem pa se v nadaljevanju pari izmenjujejo. Fantje so se pomerili še v več različnih igrah, kot sta most in igra s klobuki.

Čas je tekel in začelo se je mračiti. Nevesta se je utrudila in prišel je čas, ko jo je ženin ponesel v novi dom. Svatje pa so plesali še dolgo v noč.

Vozovi s svati so nato balo odpeljali na njihove domove v vse smeri: v Rateče, proti Trziču in v Bohinj. Hiša iz lepenke in mize s klopni so ostale same. Naslednje dni so delavci pospravljali igrišče. Prišel je spet delovni dan, a vsi smo se z veseljem v srcu spominjali naše Kmečke ohceti.

Stroški prireditve so bili veliki. Takratni direktor tovarne je vse dovolil, kar je osnoval g. Franc Klinar, ki je pripravil scenarij, opravil režisersko delo in mene izbral za nevesto. Dolgo je že od takrat, kar 68 let, a je še vse pred menoj, kot da bi bilo pretekli teden. Poudariti pa moram, da je pri tem festivalu sodeloval ves kulturni živelj ne glede na strankarsko pripadnost. Bili smo kot en kolektiv. To pa je bil tudi cilj in želja takratnega tehničnega direktorja dr. ing. Hermana Klinarja – nič čudnega, saj je bil domačin, čeprav rojen v Ljubljani.

* Spomini Stanke Geršak, ki je "igrala" nevesto na prireditvi Gorenjska kmečka ohceta leta 1940 na Jesenicah.

SUMMARY

In this article the author describes her memories of a Gorenjska country wedding in Jesenice in 1940. The wedding was organized by the Carniolan Industrial Company. The procession of the numerous carriages for the wedding guests wound all the way from Slovenski Javornik to Jesenice. At the entrance to the ironworks the procession came to an impasse, as the young men from Koroška Bela blocked the road in order to demand a substantial amount of money for the bride. After the negotiations were over and the wedding guests had paid the 'ransom' the whole procession headed for the football ground at Podmežakla. In the middle of the pitch a stage had been erected, where the bridegroom and the bride danced a pouštertanc. After an exhausting day the groom carried the bride to their new home, while the wedding guests danced long into the night.

Peter Klemenc

VELIKA SKALA Z MIRCE V REKELJNOVI HIŠI

Velika skala na Mirci je stoletja burila duhove in iz roda v rod so se kot prerokba prenašale napovedi, da se bo zrušila na hiše na Murovi. Skala z velikim zemeljskim plazom je leta 1930 res porušila Rekeljnovi hišo, toda to je bila posledica naravnih sil, ki so jih prezrli in podcenjevali pri gradnji prvega večjega vodnega zbiralnika. Sprehodimo se nekoliko po spominih na tisti čas.¹

Na začetku prve svetovne vojne je bil Rekeljnov Peter vpoklican pod orožje avstro-ogrske vojske. V Rusiji je bil ujet in takoj je stopil na stran rdečearmejcev, za kar so mu bila pred leti podeljena posebna priznanja. Leta 1921 se je iz Rusije vrnil domov na Jesenice, prevzel hišo in malo posestvo ter se zaposlil v železarni. Njegova hiša je stala na Murovi pod današnjo novo hišo Draga oziroma Marjana Višnarja, na levi strani takratne ozke poti proti zahodu. Poleg Rekeljnovi je v isti vrsti stala hiša Tina Horvata, po domače Zimovčeva, na desni strani pa hiša Alojza Novaka, po domače Glorijeva. Vsi so bili mali posestniki in zaposleni v železarni.

Do prve svetovne vojne so bile Jesenice še razmeroma velika vas, pol industrijska, pol kmetijska. Ob koncu vojne so bile proglašene za trg in vse do leta 1929 je bila na stavbi Kosove graščine, v kateri so bili poleg stanovanj tudi občinski prostori, obešena velika lesena tabla z napisom Županstvo trga Jesenice. Leta 1929 pa so bile slavnostno proglašene za mesto.² Že na prvem zasedanju so mestni občinski možje, ki jim je predsedoval Andrej Čufer, veletrgovec in gostilničar, sklenili, da je nujna gradnja vodnega zbiralnika, še posebej za zahodni del Jesenic. Železarna je že imela večje zajetje vode v Mirci – v Sušnju in v Javorniškem Rovtu. Murova, najstarejši del Jesenic, kot tudi mesto, pa nista imela urejenega vodovoda. Na več krajih po Murovi, na Stari Savi in ostalih predelih so stali že stoletja stari vodnjaki,

Levo: Risba Franca Pšenice, na kateri so še Novakova, Klemenčeva in Horvatova hiša

nekateri že nekoliko zidani iz kamna, drugi pa še leseni. Kot spomin sta ostala še dva. Eden stoji pred hišo Ivana Puca na Murovi 25, drugi pa ob poti pri delavnici umetne obrti Marjana Višnarja. Ta je že betonski z letnico 1903. To pomeni, da je bil zgrajen iz cementa, ki so ga delali v Mojstrani. Vodnjake so uporabljali za napažanje živine; to so imeli takrat še pri vsaki hiši. Ker je bila voda iz reke Save predaleč, pa so vodo iz njih rabili tudi za gašenje, saj so bili vedno polni.

Največ hlevskih ali hišnih požarov v tem koncu Jesenic je bilo v letih 1925–1928. V jesenskih in zimskih dneh je pozno zvečer ali ponoči kar nenadoma zagorelo pri tem ali onem posestniku. Ni bilo težko ugotoviti, da gre za požigalca. Vse noči so ljudje v skupinah stražili po naselju in tako preprečili še večjo škodo. Lesen gasilski dom je stal na levi strani vhoda na staro pokopališče (današnji spominski park), poleg njega pa je tekel potoček. Nikdar odkriti požigalci so se norčevali iz gasilcev: čeprav je bila pred starim lesenim domom postavljena straža, smo nekega pozno jesenskega jutra otroci okrog gasilskega doma pobirali listke. Na njih je pisalo: Gasilci, ko boste šli gasit, pazite, da v tem času še vaša šupa ne bo pogorela. Takrat se je med ljudmi šušljalo, kako so baje te požige zanetili plačanci neke zavarovalnice, da bi se ljudje proti ognju bolj zavarovali.

Stalna pitna voda je pritekala v omenjeni vodnjak v glavnem še po lesenih ceveh. Te so primitivno z dolgimi svedri izdelovali tesarji samouki v hribovskih vaseh, za jeseniško okolico nekje v Gornjesavski dolini. Le nekaj cevi za taka korita je bilo že izdelanih v takrat znani in priznani livarni Samassa v Ljubljani. Voda iz vedno polnih korit je navadno tekla čez rob in se počasi porazgubljala v tleh. Iz teh vodnjakov so prinašali z lesenimi škafi vodo za vsakdanjo rabo, zato so bile ob suši zaradi manjšega pritiska ob njih vrste. Pozimi, kadar je zapadel sneg ali so poledenele poti in živina ni mogla sama do vodnjakov, je bilo treba za napojitev takrat še velikega števila goveje živine prinašati velike količine vode v hleve. Na kak večji vodni zbiralnik takrat niso mislili, ker so bolj ustrezala korita oziroma vodnjaki, stalno polni vode. Edini lastni mali zbiralnik vode so postavili iz kamenja v Mirci leta 1895 takratni lastniki današnjega hotela Pošta in napeljali vodo po železnih ceveh, ki so jih izdelali v livarni v Ljubljani. Cevi iz tega zbiralnika, ki stoji še danes, so speljane po današnji Kosovi ulici čez glavno cesto do hotela Pošta. Ker so že precej dotrajane, se porazgubi veliko vode.

Zgodaj spomladi leta 1929 so se na občinski seji soglasno odločili za gradnjo večjega vodnega zbiralnika in si takoj ogledali teren na obširnem območju Mirce. Našli so primeren kraj za zajetje zadostne količine pitne vode tik pred vstopom v današnje naselje Pejce. Seveda pa je bilo pred pričetkom gradnje potrebno še so-

glasje srenje, pod katero so spadale vse pašniške in gozdne površine na Mirci.³ V tistih časih je imela srenja glede razpolaganja z zemljo v časih večjo besedo kot občina. Danes bi jo lahko primerjali z zemljiško skupnostjo. Glede sporazuma o tako potrebnem zajetju zadostne količine vode iz Mirce ni bilo težav, saj je bilo kmalu vse dogovorjeno in potrjeno. Zgodaj jeseni leta 1929 so začeli s prvimi deli.

Vendar pa so že stari ljudje pripovedovali, da je Mirca polna vode in da je globoko v njej celo jezero. Če bi po njenem širšem območju prešteli vse male in večje studence, bi ta večstoletna napoved kar držala. Zato tudi nismo brez vzroka

Oče in mati Klemenc leta 1957 na Hrušici (last Peter Klemenc)

govorili, da kar ima Mirca preveč vode, je ima povsem suha Mežakla premalo - to se je izkazalo predvsem med narodnoosvobodilno borbo, ko je bilo tam bivanje partizanov zaradi tega zelo težko.

Prav na zemlji, ki se je pozneje odtrgala in potegnila s seboj veliko skalo, je izviral studenček in tekel v Savo. Bil je majhen, vendar ni nikdar usahnil. Ker je izviral ob nekdanji poti, po kateri so vozili rudo iz Savskih jam preko hriba Pejce v plavž na Savo, so se vozniki radi odžejali s kristalno čisto vodo.

Oče Peter Klemenc leta 1924, ko je prišel iz ruskega ujetništva. (last Peter Klemenc)

Pred gradnjo so morali najprej urediti še razna zemeljska dela. V napoto je bil tudi ta studenec. Namesto da bi ga speljali drugam ali v cevi, so ga kar zasuli. Izkušeni starejši srenjski možje so dobro vedeli, kaj to lahko povzroči, zato so svetovali takratnim strokovnjakom in graditeljem, da vodi ne bi smeli kar tako zapreti poti. Naleteli so na gluha ušesa, češ, kaj boste učili nas vi, ki se ubadate le s kmetijstvom in delom v železarni. Potem ko so končali zemeljska dela, so začeli z gradnjo dokaj velikega vodnega zbiralnika in ga jeseni leta 1930 tudi slovesno odprli. Bil je res velika pridobitev za Jesenice in ga uporabljamo še danes.

Kmalu pa so nastale težave zaradi zemlje, ki je bila nasuta na studencu. Odgovorni so mislili, da je globoko zasut in da si bo poiskal drugo pot. Pozimi leta 1929 še niso opazili ničesar, toda naslednje leto so že zgodaj spomladi ugotovili, da se je velika skala malo premaknila. Pod njo se je vztrajno nabirala voda iz studenca. Starejši ljudje so takrat rekli, da je voda v notranjosti zemlje naredila nekakšen mehur, ki se je vedno bolj "napenjal" in naredil svoje. Vsem okoliškim prebivalcem je, čeprav na začetku še neznanen premik zemlje in skale povzročal precej skrbi. Posebno zaskrbljeno pa so se vsak dan ozirali proti skali spodnji trije posestniki: Klemenc, Horvat in Novak. Peter Klemenc se je, tako kot drugi prebivalci Murove, spomnil napovedi, vendar so se tolažili, da ne bo tako hudo.

Peter Klemenc leta 1944 (last Peter Klemenc)

Vodni zbiralnik, na katerem je še danes dobro vidna letnica 1930, je že nekaj mesecev služil namenu. Toda veliko skalo je počasi vlekla za seboj ogromna plast zemlje in jo, čeprav komaj vidno, pomikala proti Rekeljnovi hiši. Premikanje smo ugotavljali tako, da smo ob skali nameščali palice in čez dan ali dva izmerili, koliko centimetrov se je skala premaknila iz njenega prejšnjega položaja. Leto je bilo lepo in kmalu je postalo jasno, da premikanje povzroča neka notranja mokrota. Centimetri so naraščali v decimetre. Premikanje smo sicer merili, vendar ni kazalo, da to vodi do katastrofe. Studenec pa si je vedno bolj utiral pot na kraj, kjer je izviral in v enem letu si je pod nasuto zemljo nabral veliko moči.

Dnevi in meseci so hitro tekli, prišel je suh in vroč avgust. Dežja ni bilo že nekaj tednov in obetala se je suša. Zemlja pod skalo je bila še preveč razmočena za premik. Decimetri so se povečali že na pol metra. Ko pa se je okrog 10. avgusta začela skala premikati skoraj meter dnevno, so svetovali vsem trem posestnikom in lastnikom hiš, naj se izselijo. Nekateri so vseeno domnevali, da se bo zemlja premaknila še nekaj metrov proti dolini in se nato umirila. Toda ni bilo tako. Vsi trije so se preselili 12. avgusta in odnesli iz hiš najpomembnejše. Lastnik prve hiše, Tina Horvat, se je preselil z družino v takratne občinske prostore v Kosovi graščini. Peter Klemenc se je preselil za nekaj dni h kmetu Jakobu Vovku na posestvo pri vhodu na staro

pokopališče. Alojz Novak pa se je preselil k bratu Jakobu, dolgoletnemu strugarju v železarni, v hišo pod Mirco, za današnjo trgovino z železnino. Težko je bilo tudi Blažu Klinarju, ki je gradil novo hišo poleg Novakove, saj se še ni moglo ugotoviti, do kam se bo zemlja odtrgala. Skala pa se je vse hitreje bližala hiši Petra Klemenca, toda še vedno ni bilo videti tako resno. Izselitev naj bi bila bolj preventivna.

Nastopil je usodni 14. avgust 1930. Kazalci na urah so kazali točno 12 in 45 minut, ko je skala zdrsula skozi glavna težka hrastova vrata v sredo velike kmečke veže. Z zemljo vred je drsela tako lepo, da bi lahko človek brez nevarnosti sedel na njej. Hiši Alojza Novaka je zravnela z zemljo tri stene, le ene je še nekaj ostalo. Nedotaknjena pa je ostala nova, že pokrita hiša Blaža Klinarja, ki je potem čakal z gradnjo eno leto, da se je zemlja popolnoma umirila.⁴ Ob porušenih hišah je bila prej precejšna dolina in proti vzhodu strm klanec. V Rekeljnovi hiši (tj. v hiši Petra Klemenca) je bila v prejšnjih stoletjih preprosta gostilna, lastnik pa si je prislužil kak krajcar tudi tako, da je s svojo volovsko priprego pomagal vleči vozove na vrh klanca.⁵ Plaz pa te doline ni samo zasul, ampak je zemljo visoko nakopičil in klanec je bil nekaj mesecev še peš težko prehoden. Ker se je bližala zima, je bilo treba počakati do spomladi, da bi se morebitni premik dodobra umiril. V letih 1932 in 1933 pa so začeli nasuti teren urejati, takrat še brez strojev. Vsi trije prizadeti posestniki so morali začeti misliti na gradnjo novih domov. Ker so imeli zemljo na Plavžu, so si postavili hiše tam: Klemenc in Horvat ob današnji Titovi cesti, Novakova na današnji Tavčarjevi cesti pa je bila pred leti zaradi izgradnje stolpnice porušena.

Zemlja se je popolnoma umirila, kraj pa je takoj dobil ime "Na plazu". Tudi študenček si je utrl novo pot do reke Save. Sredi te popolnoma umirjene zemlje je pred leti Drago Višnar postavil svojo hišo in lepo uredil njeno okolico. S tem je bila po petdesetih letih zabrisana vsaka sled tistega usodnega dogodka.

Prvi, petdeset let star zbiralnik služi namenu. Kmalu po njegovi otvoritvi so bili postavljeni tudi vodni hidranti, po osvoboditvi pa še nekateri vodni bazeni, ki spominjajo na stare lesene vodnjake. Tako so Jesenice leta 1929 prišle do prvega vodnega zbiralnika, s katerim pa je žal povezana za tiste čase dokaj huda katastrofa.

¹ Predniki sedaj že pokojnega Petra Klemenca, po domače Rekeljnovega, so se kmalu po letu 1869 vidjučili v KID pri Savskih jamah. Tako kot mlajša dva Petra je tudi on delal v železarni – njihova skupna doba v železarstvu je petdeset let.

² V dneh razglasitve so bile različne priredbe in slavnostne parade. Nova tabla z napisom Mestni občinski urad Jesenice in državnim grbom v sredini je visela še tri leta na stavbi Kosove graščine, po letu 1932 pa se je občinski urad preselil v prostore takrat dograjene carinarnice.

³ Naj omenim, da začetek srečje na Jesenicah sega v leto 1911. Leta 1921, ko se je Peter Klemenc starejši vrnil iz Rusije domov, je prevzel tajniška in blagajniška dela ter vodil vse v najlepšem redu do leta 1951, ko so srečjo po štiridesetih letih ukinili.

⁴ Konec leta 1926 mu je neznan požigalec domačijo upepelil, sedaj pa mu je zemeljski plaz prizanesel in žrnel tik ob skoraj dograjeni hiši.

⁵ Če so vozniki rude iz Savskih jam peljali težji tovor, so se na Pejcah podali na nižjo in nekoliko lepšo pot mimo Rekeljnove gostilne, kjer so morali plačati preprego. Večina voznikov je zato raje vozila rudo čez Pejce po današnji Kosovi ulici, mimo prve gostilne pri Lenuartu (današnja Kosova 2) na glavno cesto in naprej.

SUMMARY

In the early spring of 1929 the municipal council adopted a unanimous decision to build a larger water reservoir in Murova. A good location for a reservoir large enough to supply drinking water was found just near the access to today's settlement of Pejce. The spring was found at exactly at this point, but instead of leading the source away to a safer location or into the water pipes they simply covered it up with soil. Although the spring was not being properly regulated, they commenced construction work on the bigger reservoir. It was officially opened in the autumn of 1930, and was a beneficial development for Jesenice. However, a big rock remained, just above the spring near the reservoir, that gradually began to slide slowly towards the valley, presenting a potential threat to three residential houses. Unfortunately, on August 14th 1930 at 14.45 the rock slid into the valley and demolished two houses. The landslide eventually lost its strength, but the owners of the houses were forced to leave their homes and move elsewhere. The place is known even today as 'na plazu' (on the landslide).

Julij Ulčar

KOVAČNICA PRI ULČARJU

Vinko Ulčar (1901–1984), vozovni in podkovski kovač, kovaški mojster in samostojni obrtnik (44 let) na Jesenicah.

Izhaja iz kovaške družine (njegov oče in dva starejša brata so bili kovači) na Fortuni pri Zgornjih Gorjah. V družini je bilo deset otrok, očeta je izgubil pri petih letih. Tako se je obrti izučil pri najstarejšem bratu Jožetu. Kot samostojni kovač je začel leta 1926 na Jesenicah, kjer je najel delavnico pri podjetniku Tršanu. Najemnina je bila previsoka, zato je leta 1929 zgradil hišo z delavnico na Plavžu na odcepu z glavne ceste za Planino pod Golico (Sveti Križ).

Tedaj na območju Jesenic z okolico še ni bilo kovaške obrti, toda bile so potrebe zaradi drvarjenja, prevoznitva in kmetijstva. Hlodovino so z rovt nad Jesenicami vozili v dolino. Bilo je veliko "furmanov" (prevoznikov) in kmetov, ki so imeli koline in vole ter so potrebovali vozove in sani. Kovač Vinko Ulčar je imel velike težave, da je dobil obrtno dovoljenje. Dolgo mu je nasprotoval jeseniški župan Čufer. Slednji je imel v bližini hišo z gostilno, trgovino in pekarno, zato se ni strinjal s tem "da bo vohal dim od smodenja volovskih parkljev pri nameščanju vročih podkev." Kljub vplivnemu županu je kovač dobil na sedežu Dravske banovine v Ljubljani dovoljenje za potrebno obrt.

Za časa kraljevine Jugoslavije, med drugo svetovno vojno in po osvoboditvi (od leta 1945 do leta 1965) so bile še velike potrebe po podkovanju konj in volov ter okovanju vozov in sani. Kasneje je naraščajoča motorizacija vedno bolj zmanjševala število vprežne živine.

Razna družbena podjetja, obrti in posamezniki so po osvoboditvi kovaške izdelke potrebovali za gradnjo stanovanjskih blokov, cest, gospodarjenja z gozdovi, urejanje hudournikov ... Kot kovač obrtnik je imel težave z nabavo materiala (železa, jekla, kisika in koksa) v Železarni Jesenice, ker tedanja oblast privatnikom ni bila naklonjena.

Levo: Kovač Vinko Ulčar s sinom Milanom pri kovanju na peresnem kladivu okoli leta 1960 (last Julij Ulčar)

Kovaška delavnica je imela dva prostora: prvi je služil za podkovanje konjev in volov, v drugem, glavnem, pa je bilo nameščeno kovaško orodje z napravami. Za podkovanje volov je bila potrebna "preša", brez katere to ni bilo možno. Okoli leta 1950 je v delavnici montiral svoje najvažnejše orodje – peresno kladivo na električni pogon za vlečenje in oblikovanje težjih kosov jekla. V železarni je bilo težko nabaviti ustrezne sestavne dele.

V delavnici sta delala poleg mojstra še eden do dva pomočnika ter eden do dva vajenca. Mojster je v tem obdobju izučil precej vajencev.

Izdelovali so konjske in volovske podkve, vse železne dele vozov in sani, "klanfe", sekače, špice, sekire, železne rešetke, "gavtre", "zapere" in pante za različna vrata. Omeniti velja še izdelovanje "šinj" (jeklenih delov za tekmovalne sani) od leta 1956 dalje. To je delal predvsem sin Milan, ki je prvi v Sloveniji leta 1955 nakoval tekmovalne sani po avstrijskem modelu in z njimi uspešno tekmoval.*

Odbor Obrtniškega kulturnega društva na Jesenicah leta 1963.
Vinko Ulčar sedi prvi z leve (last Julij Ulčar)

Vinko Ulčar si je ustvaril družino. Leta 1928 je poročil Julijo, rojeno Kunčič, z Bohinjske Bele, v zakonu sta imela tri sinove (Vinka, Milana in Julija). Kot kovaški obrtnik je delal skoraj neprekinjeno od leta 1926 do leta 1970, razen dobro leto

V Ulčarjevi kovačnici so po drugi svetovni vojni izdelovali tudi kovinske dele za tekmovalne sani (last Julij Ulčar)

pred osvoboditvijo, ko je bil v internaciji v Nemčiji. Delal je za OF, okupatorju pa ga je izdala edina izdajalka iz partizanske družine na Plavžu.

V povojnem času je bil nekaj časa občinski odbornik, vseskozi pa član jeseniškega Obrtniškega kulturnega društva.

Danes na Jesenicah in širši okolici ni nobenega kovača več za podkovanje konj in volov ter za izdelovanje vozov, saj zato ni več potreb.

* Sinova Milan in Julij sta bila znana in uspešna sankarja s tekmovalnimi sanmi pri Sankaškem klubu Jesenice in sta bila več let člana slovenske reprezentance za vožnjo na naravnih in umetnih progi (1957-1970).

SUMMARY

In this article Julij Ulčar describes the smithy of his father, Vinko Ulčar, a native of Jesenice. The forge was in operation from 1929 until 1965. The Ulčar's smithy was one of the busiest and quality forges at the time, due to numerous carters and transporters in the area.

They produced horse- and oxshoes, all the metal parts of carts and sleighs, cleavers, axes, iron lattices, window bars, cramp-irons and hinges for various doors. Since the sledging track was nearby, and both of his sons, Milan in Julij, competed in sledging, they also produced iron components for racing sledges after the war. Today Ulčar's smithy is abandoned.

Vila „Jasno selo“, postaja Krušica pri Jesenicah
Villa „Jasno selo“, Haltestelle Birnbaum bei Assling

Ada Mareš Preželj

SPOMINI NA "VILO"

Leta 1937 je bil moj oče, železničarski strojevodja, prestavljen iz Ljubljane na Jenenice. Stanovanje je dobil na Hrušici št. 58, v "Vili".

To je bila ugledna, zanimiva in lepa stavba. Mogočna je stala na vzpetini nad drugim železničarskim naseljem. Fasada je bila močne rumene barve z izstopajočimi belimi robovi med okni od pritličja do ostrešja. Imela je visoko pritličje in dve nadstropji. Na južni strani so bila na skrajni levi in skrajni desni najlepša stanovanja. Ta so imela v prvem nadstropju velika, imenitna, kamnita balkona z balustradno ograjo. Nekaj posebnega je bila tudi levja glava nad glavnim vhodom v stavbo. Posebno lepo je bilo široko, leseno stopnišče z rezljano ograjo. Stopnišče ni bilo strmo, temveč položno, v nadstropjih nad podesti so bila velika okna. Lesene stopnice so sicer kazale dolgoletno rabo, plemeniti les pa je bil pomit ali zriban, kar je bila takrat splošna navada. Prav taki so bili široki hodniki pred stanovanji. Osemnajst strank je imelo prostorna dvosobna stanovanja z veliko kuhinjo in lončenimi pečmi v sobah.

Lepe slike vile so v knjižici Hrušica, str. 60 in na strani 62, ki pa je podnaslovljena kot pustna povorka. Vendar se na tej sliki vidi prava velikost in se razpozna kamnite balkone.

Za tiste čase je bilo tudi razumljivo, da je bila tekoča voda na hodniku in se je voda zunaj natočila ter nato v kuhinjah hranila v vedrih in vrčih. V vsakem nadstropju so bila stranišča s predprostorom in so se zaklepala. Res da so bila zgrajena na direkten pad, vendar je bila za hišo zaprta greznica, ki so jo praznile železniške službe. Za takratne razmere kar gosposko. V kleti so bili mogočni oboki. Vsakemu stanovanju je pripadal prostor za shrambo ali kurjavo. Podstrešje je bilo visoko, prav tako razdeljeno in namenjeno za sušenje perila pozimi.

Do vile je od železniške postaje vodila urejena pešpot z varovalno železno ograjo na klančini in ob zidanih stopnicah. Lepa pa je bila dovozna pot, speljana od strani Dobrčnika in obrobljena z drevoredom mogočnih lip. Ta pot in drevored sta potekala še mimo vile v smeri proti tunelu in drugima železničarskima hišama.

Levo: Razglednica vile Jasno selo v prvih letih 20. stoletja
(foto Fran Pavlin, last Dušan Prešern)

Nad to potjo je bila dolga lesena stavba, ki se je zaključila s paviljonom. Videla se je prvotna namembnost kegljišča, kar tako zaokroži in potrdi prvotno dejavnost v Šrajevi vili Jasno selo. Ta objekt je dobil na severni strani številna vrata in pregrade in je služil tedanjim stanovalcem za drvarnice ali zajčnike. Takrat se je živelo dokaj preprosto, saj so nekateri železničarji redili kokoši, koze, ovce in celo kakšnega prašiča.

Pa ne samo to. Na ploščadi za vilo je bil prostor, kjer so se otroci lahko igrali in se je poleti sušilo perilo. Poimenovali so ga "tenis plac". Na širnem zemljišču levo in desno od vile je bil nasad plemenitih sadnih dreves: hruške, jabolane, češnje, slive in višnje. Vmes so bile zaplate zemlje za vrtove. Ob poteh, ki so bile speljane naokoli, je raslo tudi nekaj okrasnih dreves in grmov, pa ribez in kosmulje. Raslo pa je tudi neverjetno veliko rož trajnic: vrtnice, flox, potonike in hortenzije. To vse so stanovalci negovali in tudi koristili. Vse naokoli je stala ograja z več vrati.

Pred vilo je bilo prostorno peščeno dvorišče, v hladu lip pa klopi. Otroci so se igrali, popoldne so tam posedale gospe, zvečer pa je včasih gospod Kirhmajer igral na harmoniko, Bernetičev Moro pa na kitaro.

V južnem stanovanju v prvem nadstropju pa naj bi bile še sledi kapele iz časa menihov. Na robu dvorišča je bila stavba, ki naj bi bila nekoč cvetličnjak, takrat pa je bila preurejena v peč za peko kruha, en del pa v pralnico. Tako je bilo naokrog dosti sledov, ki so spominjali na menihe in na gostišče.

Pa vendar se mi zdi, da bi vila utegnila biti starejša, kakor iz leta 1900. Zdelo se mi je tako arhaična in čudno, da bi bila takrat, ko smo tam stanovali, stara šele 37 let. Stavba, tako trdna, s patricijskimi balkoni, razkošno velikimi prostori, širokim stopniščem, urejeno okolico in s starimi drevesi, je kar dihala preteklost. Spoštljivo se je spominjam, saj nam je bila nekaj let ljubi dom. Neizmerno je škoda, da so morali ravno to hišo porušiti zaradi hitre pozidave. Saj je bilo takrat v kraju še veliko praznega prostora.

Malo pred drugo svetovno vojno se je v vilo vselil vlakovni odpravnik, ki je bil celo šef železniške postaje. Mehmed ali Ahmed, vedno oblečen v sijočo železničarsko uniformo, s svojo prelepo ženo Sulejko. Njo smo videli le, ko je oblečena v svilene dimije hodila po vodo z visokim srebrnim, cizeliranim vrčem. V stanovanje so prinesli množico zaves, preprog in blazin. Nekaj dni pred prihodom nemške vojske, ko so se pripravljali na razstrelitev karavanškega predora, je vse čez noč izgini-lo, zevala so le odprta vrata v izpraznjene prostore.

Ostali pa so vsi drugi stanovalci: Urhovi, Bernetičevi, Bizjakovi, Pagliaruzijevi, Kirhmajerjevi, Kristanovi, Ukmarjevi, Feldinovi, Rabičevi, Grzetičevi, Podlesnikovi,

Kavalarjevi, nato Zupanovi, Jeriči, Marinčiči, Klinarjevi, Pristofovi in mi Mareši ter Majnikovi.

Zakaj pišem to? Zato, da preidem na nadaljnje dogajanje v vili in pa zato, da razjasnim fotografijo*, da ji dam ime, saj sem videla, kako so jo posneli 17. julija 1942.

Tega zlega dne, zgodaj zjutraj, so nas zbudili udarci po vratih in tudi glasni klici. Oblekla sem se hitro v poletno krilce in bluzico ter stare sandalce. Enako hitro sta bila oblečena mlajša bratca Miloš in Marjan, prav tako mama. Oče je bil v službi. Praznih rok in zaprepaščeni smo stekli po stopnicah na dvorišče. Tam so bili že zbrani ostali stanovalci. Vse naokoli so stali nemški vojaki z orožjem v rokah. Nekaj vojakov je pohitelo v hišo in so preiskovali stanovanja. Eden izmed njih je zmagoslavno prinesel poveljujočemu svetlečo jugoslovansko oficirsko sabljo. Izkazalo se je, da je last že prej pregnanega Pagliaruzijevega Iztoka - Zigfrida. Drugega orožja niso našli.

Kmalu so s trdimi koraki prišli gestapovci. Med skupino se je zašepetalo: Linke, Druschke ..., oba z najslabšim slovesom. Prvi je iz svojih zapiskov začel osorno in ukazovalno klicati imena in priimke družin Bernetič, Grzetič in Mareš. Drugi gestapovec se je s palico tolkel po škornjih, da je tleskalo in bilo še bolj grozljivo. Videla sem tretjega gestapovca, ki je stoječ v začetku drevoreda fotografiral dogajanje. Na sliki se dobro vidi, da v ozadju stojijo zgneteni prebivalci vile, gospod Pagliaruzi v železničarski uniformi v prvi vrsti, nato Erna Ukmar z možem Milkom in otroškimi vozičkom z dvojčkoma ter še drugi. Pravokotno na skupino z vozičkom

Množične aretacije domačinov na Hrušici 17. 7. 1942 (arhiv GMJ)

pa stojimo tesno skupaj, ločeni od njih, tisti, ki smo bili klicani. Od desne proti levi stojijo najprej moja mama Leopoldina, brata Marjan in Miloš ter jaz, Ada. Za nami stojijo Bernetičevi: oče, mati, Lojze in Cvetka. Naprej proti levi pa so Grzetičevi: Micka, s svojimi zlatimi naravno skodranimi lasmi – vanje se je ujel sončni žarek, nato oče Rudolf v železniški uniformi, Joško, za njim njihova mama ter Peter in Pavel.

Vsi strmimo v gestapovca na sredini slike, ki je nekaj kričal na nas. To je bil Linke, Druschke pa stoji skrajno levo. Razločno se vidi, da smo vsi izločeni popolnoma praznih rok, brez prtljage, take so nas odgnali. Vse, kar smo imeli, je ostalo tam in tudi naše sanje o prihodnosti. Ne vem, zakaj tako, saj so ostalim pregnancem iz Hrušice dovolili, da so najnujnejše vzeli s seboj.

Odgnali so nas proti vasi, na igrišču so se nam pridružili vsi člani družine Masterl. Gestapovci so kričali na nas, nas na novo razporedili, tako da je mama z Marjanom hodila čisto spredaj, jaz z Milošem sem bila zadnja. Pred nama si je Masterlov Tone prižgal cigareto, pridivjal je gestapovec in mu jo z udarcem zbil iz ust. Nato pa je zahteval, da smo morali skleniti roke na hrbtu, tudi mali 5-letni Miloš. Tam so nas še enkrat slikali.

Utišani in prestrašeni smo prispeli na vrh klanca. Potisnili so nas v dvorano pri Pajerju, kjer je sedel župan Korenc in gruča gestapovcev. Po klopeh in tudi po tleh so posedali še drugi aretiranci. Čakali smo dopoldne, popoldne, nato so nas nатовorili v velik avto in nas odpeljali do Jesenic in naprej. Nekateri so si na glas oddahnil, ko je avto zapeljal mimo odcepa za Begunje. Pristali smo v Šentvidu v Škofovih zavodih. Strpali so nas več kakor sto v eno učilnico, utrujeni smo plegli na gola tla, na katerih je bila komaj zaznavno potresena slama. Bili smo brez odeje in pogreli smo se tako, da smo se stisnili k mami. Miloš je hlipal od lakote in žeje, mene pa je stresalo od strahu in negotovosti.

Kasneje so pripeljali še očeta iz Begunj in nato so nas vse z vlakom odpeljali v taborišče Gunzenhausen na Frankovskem.

Babica Tepinova, ki je imela nekaj veljave, ker je skrbela za bolne, je dosegla, da so nam nekaj dni pred izgonom pripeljali nekaj obleke in odeje, zavezane v culo iz rjuhe, kar so vzeli iz zaplombiranega stanovanja. Vendar je bilo vsega bore malo, pa vseeno pravo bogastvo.

Ko smo se po treh letih vrnili v domovino, smo se seveda odpeljali na Hrušico. Čakalo nas ni niti prazno stanovanje, naš bivši dom v vili. Tam so pred tem do polnega naselili železničarje, ki so bili "zbombardirani" na Jesenicah. Vselili so nas v prazno stanovanje v hiši nad tunelom. Naša prva postelja je bila narejena iz nemških kamuflažnih šotork, v katere sva z bratom Marjanom nagrahila suho listje iz Čušovega gozdčiča nad Češnjevcem. A zaspali smo srečni, svobodni, v pričakovanju lepših dni.

Je pa še ena resnica: Mareševi, Bernetičevi in Grzetičevi so bile železničarske družine beguncev, ki so po prvi svetovni vojni prišli s Primorskega, iz Trsta in Gorice. V tem primeru so se Nemci spravili nad Slovence, ki jih je bilo treba ponovno izgnati, da ne bi bili prepokončni.

No, to je zgodba o ljudeh iz vile. Žal je ni več. Niti ni več dosti živih iz časov nastanka fotografije, o kateri pišem. Teh besed spomina pa tudi čas sedaj ne more več izbrisati ...

* Visi v muzejski sobi v Kosovi graščini in je tudi objavljena na strani 46 knjižice o Hrušici.

SUMMARY

This article describes a large residential house or villa (Vila) in Hrušica, that was built at the time of the construction of the railway tunnel (around the year 1900). The building housed many different railway families. It was a large, distinguished, interesting and beautiful building, located on a slope above the railway settlement. A well-tended pathway with a protective iron fence led from the railway station up to the villa. It had a spacious sandy front yard with some benches in the shade of the lime trees, where children played and elderly people sat about idly. During the Second World War, on July 17th 1942, many families from Hrušica and from the villa were arrested and sent to the Gunzenhausen concentration camp in Germany. When they returned home after three years, they found the villa empty. It was demolished in 1987.

In memoriam

FRANC KONOBELJ - SLOVENKO (1916–2008)

V sredo, 19. novembra 2008, so se na mrzel in sončen novembrski dan, ko je sneg že pobelil vrhove Karavank in Stola, številni domačini, soborci in sorodniki na pokopališču na Blejski Dobravi poslovili od domačina, prvoborca, spomeničarja in pisca Franca Konoblja - Slovenka.

Rojen je bil 12. marca 1916, sredi vihre prve svetovne vojne. Njegovo rojstno vas Koroško Belo so leta 1917 porušila in požgala italijanska letala. Mama je nezakonskega sina in sebe preživljala s težkim delom v žebeljarni železarne, takratne Kranjske industrijske družbe (KID). Življenje jima je šele po vojni olajšal očim Ivan Martelak, ki se je vrnil iz ruskega ujetništva in se poročil z mamo.

Po končani osnovni šoli na Koroški Beli in meščanski šoli na Jesenicah se je v Poljčanah na Štajerskem izučil za trgovca. Ko se je leta 1933 vrnil na Jesenice, dolgo časa ni dobil stalne zaposlitve, zato se je preživljal s priložnostnimi gradbenimi deli. Februarja 1935 je končno dobil zaposlitev v železarni KID, v obratu tenke pločevine na Javorniku. Tu je bilo delo tako težko, da so delavci zdržali pri stroju le pol ure, potem pa so morali dalj časa počivati. A že po nekaj mesecih se je začela v železarni velika delavska stavka, v kateri je bil prav javorniški obrat med pobudniki. To je bila prva resna preizkušnja v njegovem življenju, soočil se je z borbo delavskega razreda za svoje pravice.

Poleg tega, da je bil že aktiven član javorniškega Sokola, se je vključil v sindikalno organizacijo Narodna strokovna zveza. Med svojimi vrstniki je našel vedno več tudi takih prijateljev, ki so se družili v delavskem domu pri Jelenu na Savi. Tam so imele socialdemokratske in komunistične kulturne, politične in sindikalne organizacije svoje sedeže. Na Javorniku so takrat delovali že znani, vplivni sindikalni in politični organizatorji Edi Giorgioni, Vencelj Perko, Franc Resman, Franc Kelih in drugi.

Ko se je leta 1938 vrnil z odsluženja vojaškega roka v Sarajevu, je bil zopet brez zaposlitve in se je moral spet zateči k priložnostnim delom, dokler se ni končno aprila 1939 za stalno zaposlil v železarni KID.

Levo: Na otvoritvi Prešernove kočice na Stolu leta 1966 (last Tone Konobelj)

A vedno bolj se je bližala vojna. 3. aprila 1941 je bil mobiliziran v jugoslovansko vojsko in z vlakom se je odpeljal v Zagreb. Toda po razpadu Jugoslavije se je vrnil na Jesenice, ki so jih že zasedale italijanske in kasneje nemške enote ter se spet znašel v železarni.

Kmalu po nemškem napadu na Sovjetsko zvezo so se začeli na Mežakli zbirati partizani. Ti so se že 1. avgusta 1941 prvič spopadli z Nemci. Po nekaj dneh se je, potem ko se je v zadnjem trenutku izognil aretaciji v železarni, tudi sam priključil Jeseniški četi in Cankarjevemu bataljonu.

Decembra 1941 je bil že med organizatorji decembrske vstaje v Gornjesavski dolini – na Dovjem in v Mojstrani. 20. februarja 1942 se je Jeseniška četa, v kateri je bil tudi sam, spopadla celo na vrhu Stola. Po decembrski vstaji na Gorenjskem je prišlo do strahovitega okupatorjevega terorja in nemški napadi na čete Cankarjevega bataljona so se kar vrstili. Začele so se aretacije in internacije civilnega prebivalstva in streljanja talcev, v Nemčijo je bila izseljena tudi njegova družina.

Po ustanovitvi Gorenjskega odreda je postal intendant prvega Cankarjevega bataljona. Z njim se je udeležil diverzantskih akcij, med drugim tudi miniranja cestnega in železniškega mostu v Mostah pri Žirovnici 27. junija 1942. Po številnih akcijah odreda v letih 1942 in 1943 (17. maja 1943 se je odred prebil celo v Bistrico na Koroškem, kjer je rešil nekaj ruskih ujetnikov v tovarni akumulatorjev) je prevzel politične naloge v jeseniškem rajonskem komiteju Osvobodilne fronte (OF) in Komunistične partije Slovenije (KPS).

Od takrat naprej je deloval na področju Javorniškega Rovta v Karavankah v prvem sektorju Okrajnega odbora OF za Jesenice. V letih 1943 in 1944 je uspel v partizane vpoklicati številne domačine. Tu je na partizanski Skednjačevi domačiji spoznal svojo bodočo ženo, partizanko Tončko Noč - Milico.

Septembra 1944 ga je pot skupaj s številnimi novinci peljala na Primorsko, kjer so se vključevali v Vojkovo, Gradnikovo in Prešernovo brigado. Toda nanese jo, da so ga določili za pomočnika politkomisarja v bolnici Franji, kjer je ostal vse do 13. aprila 1945.

Po drugi svetovni vojni si je z ženo Tončko ustvaril družino. Številne naloge in dekreti v organih za notranje zadeve so ga silili, da se je z družino selil iz kraja v kraj in na koncu pristal na rodnih Jesenicah. Ob tem se je dodatno izobraževal, saj je le tako lahko zasedal zahtevna delovna mesta.

Že kmalu po drugi svetovni vojni je začel pisati svoje spomine in jih objavljati v različnih časopisih in revijah, predvsem v reviji Borec. Z leti se je nabralo toliko prispevkov, da jih je leta 1954 uredil, dopolnil in objavil v samostojni knjigi Pod

Z direktorjem Idrijskega muzeja Samom Bevkom si je leta 1989 ogledal posledice naravne nesreče v bolnišnici Franji. (last Tone Konobelj)

Možakljo in Karavankami so se uprli. To je bila ena prvih knjig, v kateri je bilo zbrana veliko spominskega in dokumentarnega gradiva iz obdobja NOB na Gorenjskem. Imela je velik odmev, zanj pa je prejel tudi najvišje občinsko priznanje na Jesenicah. Kasneje je svoje prispevke objavljal v Jeseniškem zborniku Jeklo in ljudje, ki je prav na njegovo pobudo začel izhajati leta 1964 in izhaja še danes. V njem je objavil naslednje prispevke: Druga partizanska zima pod Stolom, Jeseniška četa in Cankarjev bataljon v letu 1942, Jeseniška dolina leta 1941, Moji spomini na politično delo v Javorniškem Rovtu, Niso dočakali svobode in o partizanski bolnišnici Franji, Pred dvajsetimi leti, Prešeren na Stolu, Spomeniki in spominska obeležja revolucije in narodnoosvobodilnega boja v občini Jesenice, Partizanska dediščina.

Sodeloval je pri pripravi številnih knjig in zbornikov (na primer v zborniku Partizanska bolnišnica Franja je prispeval poglavje Politično delo v vojaški partizanski bolnišnici "Franji", za Vodnik po partizanskih poteh pa je bil avtorici Anki Benedetič najpomembnejši vir pri pisanju posameznih gesel v poglavju Jesenice). V reviji Borec je objavil med drugim naslednje članke: Stražišarjev in Gorjanski bataljon sta zažgala most, Cankarjeva četa pod Stolom, Pred desetimi leti na Gorenjskem, Od drvarskih bajt do "Titove vasi", Od klobukov do titovk. V časopisu Železar pa: In drugič je uspelo, O spomenikih in spominskih obeležjih, Na Stolu, Decembrska vstaja v Gornjesavski dolini, Zadnji boj Matije Verdnika - Tomaža, Osemindvetdeset let Jožeta Čudna, Pred štiridesetimi leti in prej, Še en spomin na dr. Franceta Prešerna, Javke brez hajke – koroška partizanska pota, Pomen 29.

Srečanje Franca Konoblja s predvojnima delavskima voditeljema Vencijem Perkom in Francetom Tomanom. (last Tone Konobelj)

oktobra 1918, Nekaj pomembnih dogodkov iz bližnje in daljne preteklosti ... V Železarjevi prilogi Listi so izšli najdaljši prispevki *Moje prvo vojno leto (1–3)*, Na njih nam je ostal spoštljiv in drag spomin, *Moji spomini na bolnico "Franjo"*, Pred 40 leti so padli in Gornjesavska dolina osvobojena. V *Svobodni misli* je med drugim objavil Tomaževa pomoč Koroščem in *Napadli smo Bistrico v Rožu*, v *Planinskem vestniku* pa *Spomini na I. zapadnokoroški odred*, *V Rožno dolino na Koroškem*, *Padalci v Karavankah*, *Na Stolu*, *Z gorenjskimi kurirji z Blegaša na Koroško*, *Partizani na Jesenicah*, *Planine in gozdovi med NOB in Tura v partizane 1941*.

Objavljal je tudi v *Vestniku koroških partizanov*, za katerega je napisal naslednje prispevke: *Moja partizanska pot na Koroško*, *Pred štiridesetimi leti smo pri Dravi pod vasjo Spodnja Bistrica v Rožu pokopali narodnega heroja Matija Verdika - Tomaža in Pred štiridesetimi leti (napad na Bistrico v Rožu)*.

Kot pričevalec je pomagal številnim zgodovinarjem in raziskovalcem pri zbiranju gradiva iz obdobja pred drugo svetovno vojno in med njo, rad pa se je odzval tudi pedagogom na osnovnih šolah ter novinarjem in urednikom različnih radijskih in televizijskih oddaj. Tako se je s svojimi pričevanji pojavil leta 2005 v oddaji o koroških partizanih na avstrijski televiziji in leta 2006 v oddaji o slovenskem Sokolu pred drugo svetovno vojno na Televiziji Slovenija.

Poleg pisanja je pokazal tudi organizacijske sposobnosti pri organizaciji številnih prireditev in pri gradnji planinskih koč, še posebej pri izgradnji Partizanskega doma na Vodiški planini leta 1963 in nove Prešernove kočice na Stolu leta 1966. Dolga leta je bil glavni organizator tradicionalnega zimskega pohoda na ta najvišji

vrh Karavank, ki je z leti postal eden najbolj množičnih zimskih pohodov na Slovenskem. Bil je aktiven predvsem v organizacijah ZZB NOV, kjer je bil več let tudi predsednik, in redno se je udeleževal tradicionalnih spominskih prireditev v Dražgošah, na Obranci na Mežakli, v Rožu na Koroškem in v partizanski bolnišnici Franji. Vse svoje znanje in sposobnosti je vložil v zbiranje in ohranjanje spomina na narodnoosvobodilni boj ter dogodke med drugo svetovno vojno. Redno, skoraj do zadnjega dne, se je udeleževal sestankov in srečanj borcev Cankarjevega bataljona, Gorenjskega odreda, gorenjskih aktivistov OF, pa tudi "Franjevcev". Neskončno ga je prizadela naravna nesreča v bolnici Franji. Takoj se je odzval nanjo in Idrijskemu muzeju – kljub častitljivi starosti devetdesetih let – ponudil svojo pomoč pri obnovi. Podaril mu je več osebnih predmetov in dokumentov iz tistega časa.

Dajal je pobude in organiziral postavitve številnih spominskih obeležij in spomenikov. Ena zadnjih je bila postavitve doprsnega kipa dr. Alešu Stanovniku v spominskem parku na Jesenicah.

Nekaj let je služboval tudi v nekdanjem Tehniškem muzeju Železarne Jesenice, kjer je zbral veliko dokumentarnega gradiva iz časa druge svetovne vojne. Veliko tega je danes razstavljenega na stalni razstavi v Kosovi graščini na Jesenicah. Dolga leta je bil aktiven član in predsednik Zveze združenj borcev NOV, član Planinskega društva Jesenice, Društva upokojencev Jesenice, Muzejskega društva Jesenice, Turističnega društva Jesenice in še nekaterih drugih.

Bil je nosilec številnih državnih vojnih in mimodobnih odlikovanj, a najbolj je bil ponosen na partizansko spomenico 1941 in na priznanje, ki mu ga je pred nekaj leti podelil republiški odbor Zveze združenj borcev NOV Slovenije.

Tone Konobelj

Ob jubilejni številki Jeseniškega zbornika

ZBORNIKU NA POT

Deseto številko Jeseniškega zbornika izdaja Gornjesavski muzej Jesenice v sodelovanju z Muzejskim društvom Jesenice. Z dosedanjim izdajateljem, Muzejskim društvom Jesenice, smo se v preteklem letu dogovorili, da bo zbornik nastajal kot dvoletni projekt občinskega javnega zavoda Gornjesavski muzej Jesenice. Začrtali smo temo tokratne številke, ki sovпада z jubilejem našega mesta. 20. marca 1929 je namreč kralj Aleksander v Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev z razglasom preimenoval trg Jesenice s Plavžem in Savo v mesto. Zato je osrednja tema, ki jo je sprejel uredniški odbor, prav mesto in ljudje, ki v njem živijo ali so ga sooblikovali.

V zborniku so objavljeni prispevki s področja družabnega življenja na Jesenicah, življenjskih usod Jeseničanov (barakarjev, priseljencev in izseljencev), zgodovine mesta in okolice, pa tudi socialne zgodovine, ki se odraža v sodnih preklicih. Zanimivi so opisi posameznih delov mesta in tamkajšnjih prebivalcev, kot so Zaštreka, Delavska ulica, Ukova, Planina pod Golico, Stara Sava, Senožeti, Murova. Zapisani so spomini na bombardiranje ter na nenavadno oskrbo s hrano po vojni. Objavili smo novosti o sledih rudarjenja nad Blejsko Dobravo. Katere spomine hranijo nekdanji direktor železarne in železarji, kot je upokojeni martinar, vodja valjarne, je zanimivo branje za vse, ki se spominjajo dela v njej ali so še danes del tukajšnje jeklarske zgodbe.

Nekoliko drugače se spominjajo razvoja mesta nekdanji jeseniški župani ter tisti, ki so bili z njimi povezani pri sooblikovanju kraja in vpliva na kvaliteto življenja – nekdanji direktorji jeseniške železarne. Svojevrstni so spomini jeseniških častnih občanov ter predstavitev nekaterih Jeseničanov kot so Pavle Zidar, Ivo Koželj, Lojzka Praček, Dinko Bertoncelj, bratje Čebulj in spomin na Franca Konoblja.

Predstavljamo vam torej obširnejše poljudnoznanstvene prispevke o življenju na Jesenicah, krajše zapise posameznikov, osebna mnenja, razmišljanja nekdanjih jeseniških županov, častnih občanov in direktorjev jeseniške železarne. Prepričani smo, da boste ob branju začutili korenine našega mesta in obudili morda tudi svoje spomine.

Jubilejna številka zbornika naj zapolni področje zgodovine s spomini Jeseničanov – o Jesenicah, naših posebnostih in izjemnostih ... z željo, da bi vsak od nas živel z zavedanjem, da tudi sam soustvarja delček zgodovine mesta. To počnimo na kar se le da dober način.

Jeseničani – meščani, iskrene čestitke in prijetno branje.

Irena Lačen Benedičič,
direktorica Gornjesavskega muzeja Jesenice

Obnovljeni trg na Stari Savi leta 2008 (foto Silvo Kokalj GMJ)

IMENSKO KAZALO

A

Adamč 202, 210
Adamič Baro 302
Aleksander (kralj) 28
Ambrožič
 33, 63, 78, 80, 185
Ambrožič Janez
 63, 65, 81
Ambrožič Olga 63
Anton P. 46
Antonič Frančiška 280
Arko Vojko 307, 313
Arnež 80
Arnšek Ivan 307
Arzenšek Ivan 230
Avbelj Viktor
 166, 173, 174, 175
Avsenik 289
Ažbe Marjan 143

B

Babič Jože 225
Bachman 322
Bajc Martin 171, 175
Bajt dr. Aleksander 134
Balantič 66
Balantič Ana 68

Balantič Bernard 69, 81
Balantič Gustl 68
Balantič Janez 68
Balantič Johan 68
Baldasini 10
Baloh 207
Baloh Miha 134, 294
Barič dr. Vida Deželak 159, 174
Bartolomasi (škof) 220
Batagelj Anton 32
Bavčar 136
Benedetič Anka 357
Benedičič Irena Lačen 251
Bergant Franci 73
Berginc 71, 72, 81
Berginc Roman 72
Bernard 75
Bernard Alojz 75
Bernard Ana roj. Mustečnik 75
Bernard Anda 31, 37
Bernard Anica 75
Bernard Božidar 75
Bernard Elizabeta
 por. Torkar 66
Bernard Jože 75
Bernard Marko 81
Bernard Marta 75

- Bernard Milica 75
 Bernard Nikolaj
 63, 66, 75
 Bernetič 350, 351, 353
 Bernetič Cvetka 352
 Bernetič Lojze 352
 Bernetič Moro 350
 Bertoncelj Angela
 por. Lotrič 65
 Bertoncelj Berti 65, 81
 Bertoncelj Dinko
 65, 307–313
 Bertoncelj France 65
 Bertoncelj Francka 65
 Bertoncelj Irma
 por. Korantar 65, 68, 69
 Bertoncelj Janez 65
 Bertoncelj Joža 65, 81
 Bertoncelj Mici
 por. Pirš 65
 Bertoncelj Simon 63, 65
 Bertoncelj Tine 65
 Berus 66, 71
 Berus Anton 71, 81
 Betel 202, 209
 Bevk Samo 357
 Biček Cilka 73
 Biček Egij 73
 Biček Franci 73
 Biček Janez 76, 81
 Biček Slava 189, 191, 193
 Bizjak 207, 350
 Bizjak Janez 214
 Bizjak Peter 33, 34
 Bogataj Franc 73
 Bogman 197
 Bohinc 61
 Bohinc Janez 78, 79
 Bohinc Janez ml. 79, 81
 Bohinc Johana 79
 Bohinc Jožefa 79
 Bohinc Peter 79
 Bohinc Rudi 79
 Borštnik Alojz 77
 Borštnik Ivo 77, 81
 Borštnik Marija 77
 Bouwer J. S. 181
 Božič Franc 109
 Branke 328
 Branko 88
 Bratun Anica 261
 Bratuž Lojze 32
 Bratuž Šorli Ljubka 32
 Brauhar Franc 230
 Bregant Alojz
 Bregant Janez 63
 Bregant Janez Boris
 63, 127, 128, 131, 134, 149,
 150, 151, 239, 240, 241
 Bregant Johan 63
 Bregant Johan ml. 63
 Bregant Jožefa
 por. Ambrožič 63
 Brelj Franc 103, 104

Breskvar Silvo 143, 144
 Brown Robin 181
 Broz Josip - Tito
 98, 100, 134, 163
 Brudar dr. Božidar
 117, 119, 134
 Brunar 21
 Bucelleni 325
 Budinek Vojteh 106
 Budnar 210
 Burnik Janko 109

C

Cankar Ivan 273
 Cegnar Cilka 253
 Cegnar Elza 75
 Cegnar France 75
 Cencič Mira 37
 Cerar Drago 286
 Cerkovnik 202, 205
 Cundrič Anton 325, 326
 Cundrič Marija 321
 Cundrič Minca 325, 326
 Cundrič Neža 325

Č

Čajkovski Peter Ilič 274
 Čebulj (župan) 203
 Čebulj 293
 Čebulj Aleks 279–295
 Čebulj Anton 279
 Čebulj Bojan 279–295

Čebulj Boris 279–295
 Čebulj Frančiška
 roj. Zupan 279, 280
 Čebulj Jože
 279, 280, 283, 284
 Čebulj Mitja
 247, 279–295
 Čebulj Viktorija
 roj. Piščanec 280, 282
 Čeh dr. Milan 253
 Černe 74
 Černe Andrej 59
 Černe Božo 78
 Černe Ferdinand 74
 Černe Franc 169
 Černe Marija 74
 Černe Nežka 74
 Černe Vida por. Stare
 74, 81
 Černe Vojo 78
 Čop 16, 71, 75, 76
 Čop Albin 75
 Čop Anton 75
 Čop Anton ml. 75, 81
 Čop Avgust 75
 Čop Cvetka por. Čop 75
 Čop dr. Dušan 75, 145
 Čop Franc 75
 Čop France 198, 199, 210
 Čop Jaka 75
 Čop Jakob 75
 Čop Jerica por. Kunšič 75

Čop Joža 34, 74, 75, 256, 257, 283
 Čop Karel 75
 Čop Marija roj. Markizeti 75
 Čop Mihael 75
 Čop Neža 210
 Čop Pika 75
 Čop Stanislava 227
 Čop Štefan 75
 Čop Tine 75
 Čopi Andrej 30, 34
 Črnologar 27
 Črv Franc 93, 94, 118
 Čuden Frančiška 74
 Čuden Jože 357
 Čuden Lovrenc 74
 Čuden Marija 74
 Čufar 24, 133
 Čufar A. 66
 Čufar Albina 191
 Čufar Dore 282
 Čufar Tone 139, 257, 259, 293
 Čufer 282, 283, 289
 Čufer Andrej 280, 337, 345

D

Dedič Rudi 79
 Dermastia dr. Marijan 164, 169
 Dobravec Marija roj. Čuk 81
 Dolinar 198
 Dostojevski 146
 Dragica 87, 88, 90
 Draksler 61

Draksler Angela por. Miko 81
 Draksler Angelca 78
 Draksler Jože 78
 Draksler Jožica 78
 Draksler Marija 78
 Draksler Pepi 78
 Drenšek 76
 Drnovšek Darinka 175
 Drolc Maruša 113
 Druschke Klemens
 178, 284, 351, 352
 Džemal 86

E

Eliseo Maurizio 219, 225
 Ertl Tomaž 153, 157

F

Fehret 89, 90
 Feldin 350
 Ferčnik 62
 Ferenc Tone 37, 175
 Foerster dr. 118
 Franc Ferdinand d'Este 42
 Franc Jožef I. 42
 Frenk 210

G

Gabrijel 328
 Gabrijel Marica por. Molan 72, 81
 Gabrijel Nace 72
 Gabrovšek dr. Marin 230, 237

Garbo Greta 22
 Gaspari dr. Andreja 219
 Giorgioni Edi 103, 355
 Gluhar Boštjan 76
 Glušič Helga 266, 277
 Gojkovič Avgust 260, 261, 266,
 269, 270, 271, 272, 275, 276
 Golob Alojzija 75
 Gorki 146
 Gospodarič 283
 Gradnik Elizabeta 297
 Grbič 66, 71, 81
 Gregorčič Jože 162, 173
 Gričar Vitomir 342
 Grintov Marija 190
 Grmič 197
 Grmon 200, 209, 210
 Grohar 28
 Grosmajer 73
 Gruškovnjak Alenka 62, 81
 Grzetič 350, 351
 Grzetič Joško 352
 Grzetič Micka 352
 Grzetič Pavel 352
 Grzetič Peter 352
 Grzetič Rudolf 352

H

Habjan Marija 72
 Halander 52
 Heim 71, 300
 Heim Erika 300

Herman 283
 Hitler Adolf 284
 Hlade 321
 Hlebanja Jožef 73
 Hočevar Jože 274
 Homovec Bogo 230
 Horac 145
 Horvat dr. Branko 134
 Horvat Tine–Zimovec 337, 340
 Hren Tomaž (škof) 283, 321
 Hribar 200
 Hribar Anton 206
 Hudrič 76

I

Intihar 93
 Iskra Cilka por. Železnik 65
 Iskra Ivanka 65
 Iskra Jakob 63, 65
 Iskra Jedrt roj. Kelbl 63
 Iskra Kati por. Kobal 65
 Iskra Minka por. Gabrič 65
 Iskra Pavla por. Ažman 65
 Ivančič Damjana 277

J

Jakac 316
 Jakopič 316
 Jalen Janez 34
 Jamar Lenart 74
 Jamnik Pavel 213, 214, 216
 Jan 284

- Janez M. ml. 43, 44, 45, 46
 Janez M. st. 46
 Janša Janez 136
 Javorski 74
 Javorski Ivan 74
 Javorski Ivanka 74
 Javorski Johan 74
 Javorski Lucija 81
 Javorski Maks 74
 Javorski Marija 74
 Jelačin Dean 225
 Jelinčič Slavko 34
 Jelinčič Zorko 34
 Jenko Ludvik 72
 Jeraj Mateja 175
 Jeram 197
 Jeraša Alenka 72
 Jeraša Domen 72
 Jeraša Lojze 66
 Jerič 202, 207, 209, 351
 Jerman France 305
 Jonke Ivan 254
 Jože 89, 90
- K**
- Kajžnik 197
 Kalin 316
 Kapus 61
 Kapus Mihela 78
 Karba 280
 Kardelj Edvard 25, 171
 Karinja Snježana 219
- Karol (cesar) 43
 Kastelic Nedjan 226
 Kavalar 351
 Kavalar Albina 192
 Kavčič Danica por. Vovk 72
 Kavčič Marica por. Rogan 72
 Kavčič Marija 72
 Kavčič Matevž 72
 Kavčič Nada por. Berginc 72
 Kavčič Vinko 30
 Kavs Franc 33, 34
 Kejžar (mama) 184
 Kejžar Slavi 190
 Kelih 93, 94
 Kelih Evgen 94
 Kelih Franc 355
 Kelih Mara 94
 Kelih Milan 94
 Kelih Oto 94
 Kelih Pavel 94
 Kelih Rajko 94
 Kelih Tonček 94
 Kemfar 61
 Kermavner dr. Taras 275
 Keršmanc Tomaž 113
 Kerštajn 297
 Kidrič Boris–Peter Kalan
 118, 166, 169, 170
 Kikelj 66, 70, 71
 Kikelj Peter 70
 Kikelj Vanja 70, 81
 Kirhmajer 350

- Kiršner 76
 Klabus 282, 283
 Klasinc 73
 Kleč Pavlica 76
 Kleč Rado 76
 Klein dr. Lawrence 134
 Klemenc 63, 328
 Klemenc Klemen 65, 81
 Klemenc Nika por. Kravanja 65
 Klemenc Peter - Rekelj
 337, 339, 342
 Klemenc Peter st. 340
 Klemenc Valentin 185
 Klinar 25, 61, 78, 79, 293, 351
 Klinar Anica por. Deretič 79
 Klinar Blaž 342
 Klinar dr. Herman 335
 Klinar Franc 335
 Klinar Janez-Šmon 74
 Klinar Janko 79
 Klinar Joža 203, 210
 Klinar Marjeta 74
 Klinar Marko 210
 Klinar Miha 257
 Knaflič Bogdan 230
 Kobal 30, 31, 60, 61, 80
 Kobentar 73
 Kobentar Albin 73
 Kobentar Bine 73, 81
 Kobentar Marica 73
 Kobentar Marjan 73
 Kobentar Mihela 73
 Kočar 73
 Kodrič Doroteja 78
 Kodrič Vlasta 78
 Kokalj Silvo 36, 149, 245
 Kokonše 197
 Konar 209
 Koncilija Rudolf 275
 Konič 62
 König Pij 71, 72
 König Terezija 72
 Konobelj Franc - Slovenko
 81, 109, 269, 355–359
 Konobelj Tončka - Milica roj. Noč
 356
 Konobelj Tone 81, 359
 Kopač Vinko 146
 Kopišar 200, 201, 205
 Korantar Melita por. Zavrl 68
 Korantar 66, 71
 Korantar Anton 60, 68, 71
 Korantar Francka por. Vindišar 68
 Korantar Irma por. Bertoncelj
 66, 81
 Korantar Katarina roj. Jakopič 68
 Korantar Ludvik 68
 Korantar Matjaž 68
 Korantar Silva por. Rejc 68
 Korantar Silvo 68
 Korantar Toni 68
 Korantar Vinko 68
 Korantar Zdravko 68
 Korbar 80

- Koren 321
 Korenc 352
 Kos 197, 200
 Kosmač 28
 Kosmat 202, 209
 Košir 73, 76
 Košir Franc 207, 210
 Košir Mirko 172
 Košir Mitja 73
 Košnik 61, 62
 Košnik Gabrijela 62
 Košnik Janez 62
 Košnik Janez ml. 62, 81
 Košnik Martina 62
 Kovač 252, 284
 Kovačič Zdravko 227
 Kovič Kajetan 273, 277
 Koželj Ana roj Turk 315
 Koželj Anica roj. Kavčič 315
 Koželj Anton 316
 Koželj Ernest Karol 315
 Koželj Janez
 315, 316, 317, 318, 319
 Koželj mag. Ivo
 315–319, 331, 332, 333, 334
 Koželj Maks 316
 Koželj Matija 316
 Kraigher Sergej 100
 Krainer 282
 Krakar Lojze 275
 Kralj Marjan 225, 226
 Kralj T. 316
 Kranjec dr. Marko 136
 Kravanja Ciril 253
 Kravanja Ferdo 33, 34, 35, 36, 37
 Kreft 293
 Krevsel mag. Viktor 305
 Kristan 93, 350,
 Kristan Edi 94
 Krivograd Alojz 215, 217
 Križaj Bojan 299
 Križman Andrej 282
 Križnar Ivan 174, 175
 Krmel 72
 Krničar 328
 Krof Jožef 62, 63, 64
 Kučan Milan 122
 Kunc mag. Peter 229, 237
- L**
- Labura Zvone 253
 Lamut Mitja 227
 Lasan 80
 Lavtar Urška 204
 Lazar 326
 Lazar Cilka por. Vrhovnik 63
 Lazar Kati por. Vrhovnik 63
 Leal (major) 312
 Lemež dr. Milan 172
 Lermontov 146
 Leskošek Franc - Luka
 162, 163, 164, 166, 169,
 170, 171, 173, 174, 175
 Levstik 293

- Linke 351, 352
 Lipovec Pavel 210
 Lisignoli 311
 Lorca Garcia 294
 Lorgar Evica 190
 Luckman Karl 78
 Lukanc Darinka 302
 Lukanc Matevž 300
- M**
- MacDonald Jeanette 283
 Maček dr. 281
 Maček Ivan 172
 Mahnič Mirko 146
 Majcen Alojz 227
 Majnik 351
 Maks Blaž 77
 Malenšek Andrej 259, 260, 262,
 265, 266, 269, 275, 276
 Malešič France 37
 Marčič dr. Viktor 282
 Mareš 351, 353
 Mareš Ada 352
 Mareš Leopoldina 352
 Mareš Marjan 351, 352, 353
 Mareš Miloš 351, 352
 Marinac Bogdana 219
 Marinčič 351
 Marinko Miha 163, 174
 Mark 210
 Markel 202, 209
 Markelj Ana - Dida por. Finžgar 73
 Markelj Franci 73
 Markelj Iva por. Bizjak 73, 81
 Markelj Silva por. Grobotek 73
 Markež 52, 60, 70, 282
 Markizeti 73, 76, 77
 Markizeti Tonček 73
 Markovič 136
 Markovič Slavko 286, 287
 Marn Dušica 144
 Marolt Milan 230
 Martelak Ivan 355
 Martinc 202
 Masterl Tone 352
 Mathias Albert 179
 Mausar Angela por. Novak 72
 Mauser Ivana 72
 Mauser Janez 72
 McLean Steven 181
 Medja Jakob 111, 112, 115
 Melita 87
 Mencinger dr. Jože 133, 134, 146
 Mencinger Majda 189
 Mencinger Tomaž Tom 12
 Mesar 283, 286
 Mesarič (frizer) 279
 Mikelj Matevž 69
 Miklova Zala 257, 280
 Milan 90
 Miljevič Jure 177
 Mirsada 90
 Mlakar 70
 Mlinarič Srečko 108, 109

Močnik 50
 More 76
 Mravlja Mija 227
 Mugerli Marko 27, 37
 Mussolini 37
 Mustečnik 74, 297, 325

N

Narad Stanko 302
 Nauberger dr. Mavricij 162
 Nelson Eddi 283
 Noč Alojz 251–257
 Noč Matija 252
 Noč Timotej 266
 Novak 16, 71, 72, 74
 Novak Alojz 337, 340, 342
 Novak Angelca 72
 Novak Anka 195
 Novak Anton 74
 Novak dr. 301
 Novak Franc 72
 Novak Helena por. Kavčič 74
 Novak Jakob 342
 Novak Janez 74, 81
 Novak Joža 72
 Novak Marija 72, 81
 Novak Marjana 72
 Novak Otmar 74
 Novak Rudolf 74
 Novak Rudolf ml. 74
 Novak Slavko 74
 Novak Terezija 72

O

Oblak 76
 Osredkar Slavko 97, 98, 100
 Otovič Maja 261

P

Paar 283, 284
 Paco 310
 Pagliaruzi 350
 Pagliaruzi Iztok Zigfrid 351
 Pagon Andrej - Ogarev 223
 Pahor Alojz 230
 Pajer 77, 352
 Pangerc Tonček 307, 308
 Pantz pl. Lambert 196
 Papež 327
 Paternu dr. Boris 259, 276, 277
 Pavček Tone 277
 Pavlenič 93, 94
 Pavlin Fran 349
 Pavlin Janez 170
 Pečnik 197, 210
 Peklar 30
 Perat Milka 35, 36, 37
 Peredl 197, 203
 Perko Breda 160, 165, 169, 174
 Perko Pepca 175
 Perko Vencelj 159 -175, 355, 358
 Pertini Sandro 107
 Petelin 325, 328
 Peter (kralj) 43, 44
 Peter 87

- Peter R. 46
 Peterle Lojze 136
 Petkoš 288, 289
 Petnik 61
 Petrovič Rok 299
 Pibelen 197
 Piber Anica 282
 Pikon 74
 Pikon Marija roj Jakelj 74
 Pikon Miha 74
 Pikon Mihi 74
 Pikon Sonja por. Prevc 74
 Pikon Zdravko 74
 Pintarič 73
 Pintarič Alenka 73
 Pipan Janez 130, 134, 153, 294
 Pirnat dr. Rajko 136
 Pirš Angela 49, 52, 55
 Pirš Darinko 65, 71
 Pirš Jože 65
 Pirš Martin 65
 Pirš Mirko 65
 Piščanec Frančiška 283
 Piščanec Ivan 280
 Piščanec Jože 280
 Plahtnar Viktor 60
 Planinšek 282, 284
 Počkar Ivanka 210
 Podgornik Dušan 226
 Podlesnik 350
 Pogačnik 323
 Pogačnik Janez 74
 Pogačnik Tone 301
 Pohar Silva 299, 302
 Pohar Vida 302
 Poklukar Anton 210
 Poklukar Doroteja 210
 Potočnik Andrej 93
 Potočnik Blaž - Gunter 252
 Potočnik dr. Miha 34, 74
 Poženel 71, 72
 Poženel Alojz 71, 72
 Poženel Cita 72
 Poženel Drago 72
 Poženel Ivana 72, 81
 Poženel Lojze 72
 Poženel Riko 72
 Praček Alojzij 297
 Praček Anica 297, 301
 Praček Ciril 297–303, 305
 Praček Jožefa 297
 Praček Lojzka 297–305
 Praček Marija 297
 Praček Marjan 297, 301
 Praček Slavka 297
 Prešeren dr. France 357
 Prešern 62
 Prešern Alojz 63, 254
 Prešern dr. Vasilij 254
 Prešern Dušan 63, 64, 81, 349
 Prešern Marica 63
 Prešern Mica 63
 Pretnar dr. Tone 275
 Pretnar mag. Vitomir
 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90

Prevc 322
 Preželj Ada Mareš 349
 Preželj Francka 28
 Preželj Srečko 169
 Pristof 351
 Pristov Bronislava 227
 Prodi dr. Romano 240
 Prosenc Miloš 175
 Pšenica Franc 337
 Puc 60, 61
 Puc Ivan 338
 Pungrac 199
 Puškin 146

R

R. Franc 39, 40, 41, 42, 43, 44
 Rabič 350
 Rabič 72, 73, 350
 Rabič Ivana por. Faletič 81
 Rabič Valentin 72
 Ramuš 61, 62
 Ramuš Andrej 62
 Ramuš Beno 62
 Ramuš Franci 62
 Ramuš Janez 62
 Ramuš Johan 62
 Ramuš Marica por. Dakskobler 62
 Ramuš Milka por. Vilman 62
 Ramuš Mirko 62
 Ramuš Peter 62
 Ramuš Stana roj. Horvat 62
 Ramuš Vera 62, 81

Ravniik Monika 76
 Ravnik Ana 328
 Ravnik Angela 76
 Ravnik Janez 76, 328
 Ravnik Janez ml. 76
 Ravnik Lovrenc 76
 Ravnik Matevž 76
 Ravnik Mihael 328
 Ravnik Simon 328
 Ravnik Štefan 328
 Ravnik Terezija 76
 Ravnikar Franc ml. 62
 Ravnikar France 62
 Ravnikar Lucija 62
 Ravnikar Marija 62
 Ravnikar Mirica por. Pšenica 62
 Ravnikar Radka 62
 Ravnikar Vera por. Kočevar
 62, 81
 Razinger Blaž 307
 Razinger Franc 202, 210
 Razinger Marija 210
 Razinger Stane 254, 255
 Regovec Miloš 72
 Rejc Berti 32
 Rekar 203
 Repe Ivan 326
 Resman Franc 355
 Resman Jože 100
 Rotar Tjaša 15,
 Ruard 322, 325
 Ruard Fric 327

Rupel dr. Dimitrij 136

Rupel Mirko 146

S

Sadnikar 197

Samar 73, 81

Samassa 338

Sancin Rehar Lejla 37

Schmoll 308

Seršen Albina 113

Simikič Alenka 195, 210

Simonetič Minka

183, 184, 185, 186

Sivec 197

Sivec Ivan 225

Skalar Peter 35

Slamnik 93

Slamnik Iva 256

Slamnik Marija 262

Slamnik Simona 256

Slamnik Zdravko 95

Slivnik 325

Smerke Marija roj. Ravnik 81

Smolej Bogdan 76

Smolej 197

Smolej Anica 71

Smolej Doroteja 262

Smolej Franci 71

Smolej Ivan 71

Smolej Janez 199, 201, 206, 210

Smolej Marjan 71

Smolej Meta 62

Smolej Pavel 59, 73, 75, 76, 80, 81

Smolej Slavko 74, 253

Smolej Stanko 71

Smolej Špela Milat 49

Sombolec Branko 62

Sovšek 77

Sovšek France 71

Sovšek Greta 71

Sovšek Hilda por. Sachel 71

Stanovnik dr. Aleš 174, 359

Stariha Gorazd 39

Stegnar 284

Sterle Alojzij 166

Stihll Hans Peter 106

Strajnar Anton 321

Strajnar Katarina 321

Strajnar Klara 321–323

Stražišar 77

Stražišar Jože 77

Stražišar Ludvik 77

Stražišar Polde 77

Stražišar Viktor 77

Stržinar 73

Š

Šavnik mag. Fran 315

Ščavničar Ivo 101

Ščavničar Ivo 291

Šega Boris 78, 79

Šega Dušan 81

Šega Elizabeta 79

Šifrer Jože 261, 277

Šimen 197, 210
 Šimnic Alojz 318
 Šimnic Gustl 71
 Šimnic Jana 81
 Šimnovc 201
 Šinigoj Dušan 114
 Škrli Bratko 139, 140, 143
 Šlander Mica 173
 Šmid 93
 Šmid Anica 289
 Šmid Dani 94
 Šmid Ivanka 190
 Šmid Lado 94
 Šmid Polda 94
 Šober Eva por. Bukvič 70
 Šorli Ljubka 37
 Šorli Srečko 30, 31, 32, 33, 36, 37
 Špec Zvone 77
 Špegar 203
 Šporn 60, 61, 76
 Šporn Jaka 78
 Šporn Janez 78
 Šporn Katarina 78
 Šporn Vlasta por. Kodrič 78, 81
 Šporn Zdravko 78
 Šporn Zora por. Černe 78
 Šporn Zoran 78
 Šraj 350
 Štefan 86
 Štefelin 200, 205
 Štefelin Franc 204
 Štefelin Nikolaj 208

Štefelin Nikolaj 210
 Štekar Anton 282
 Štekar Jure 282
 Štekar Marija 282
 Šuštar 288
 Švejk 145
 Švent dr. Rozina 307

T

Tahir Zdenka Torkar
 25, 81, 195, 210
 Tancar 30, 284
 Tarabott Francesco 220
 Tarman Slavko 319
 Tarzan 22
 Taufer Veno 275
 Tavčar Andrej 121
 Tepina 352
 Terčon Nadja 219
 Terseglav France 145
 Tolstoj 146
 Toman France 358
 Tomažič Jože 305
 Tomšič France 135
 Tomšič Tone 174
 Torakar Vinko 66
 Torkar (pek) 28
 Torkar 66
 Torkar Anton 321
 Torkar Danica por. Jakopič 74
 Torkar Felicita 66
 Torkar Franc 31, 321, 325

Torkar France 74
 Torkar France st. 74
 Torkar Franja 28
 Torkar Jaka 259, 266
 Torkar Janko 321
 Torkar Jože 66
 Torkar Julij 27, 28, 33, 34, 36
 Torkar Marica 28
 Torkar Marija 66
 Torkar Milica 66
 Torkar Olga 66
 Torkar Pavel 66
 Torkar Pavel 66, 321, 325, 326
 Torkar Peter 328
 Torkar Radko 74, 81
 Torkar Rado 325
 Torkar Rezka 66
 Torkar Stanka por. Geršak
 74, 81, 331
 Torkar Stanko 66
 Torkar Zalka por. Jeraša 66
 Trappen 323, 326
 Tratnik Lojze 74
 Trček Pavel 127
 Trijar Viktor 27, 28, 29,
 Trojar Izidor 28, 34, 37
 Trojar Marija 27, 28,
 Trojar Viktor 35, 37
 Trojar Zmaga 28
 Tršan 18, 345
 Truhlar Jože 73, 305
 Turnšek Zvone 286

Tušar Bogo 77
 Tušar Edi 77
 Tušar Jerca roj. Reš 81

U

Ucetnik Šimen 327
 Udir Francka 269
 Ukmar 350
 Ukmar Erna 351
 Ukmar Milko 351
 Ulčar Jože 345
 Ulčar Julij 345, 346, 347
 Ulčar Julija roj. Kunčič 346
 Ulčar Milan 346
 Ulčar Vinko 345, 346
 Urh 350
 Uric 209

V

Vagaja Ana 73
 Valentae Slavko 94
 Valentar Ciril 94
 Varl Joža 175
 Vasič Jovo 145
 Veber Gabrijele Jelica 62
 Veber Štefan 62
 Veber Urška 62
 Velkavrh 76
 Verdnik Alenka por. Vister 76
 Verdnik Matija - Tomaž 357, 358
 Verglez 80
 Verglez Karlo 24

- Vidic (pek) 204
 Vidic 61, 62, 80
 Vidic Angela 62
 Vidic Anton 62
 Vidic Barbara 25
 Vidic Franci 62,
 Vidic Francka por. Preželj 62
 Vidic Ivan 62
 Vidic Jaka 62
 Vidic Janez 62
 Vidic Joža 62
 Vidic Kati 62
 Vidic Mica por. Kofler 62
 Vidic Mila por. Sombolec 62
 Vidic Nežka 62
 Vidic Stanko 62
 Vidic Vika 62
 Vidmar Alojz 73
 Vidmar Dita por. Gasar 73
 Vidmar Ivica 73
 Vidmar Milan 73
 Vidmar Milan ml. 73
 Vidmar Tomaž 73
 Vilman 325
 Vilman Cvetka 326
 Vilman Franc - Škant 81, 322
 Vilman Franc 322
 Vilman Ivana 210
 Vindišar 71
 Vindišar Andrej 68, 81
 Vindišar Jože 59, 67, 68
 Višnar Drago 337, 342
 Višnar Lojz 283, 316, 319
 Višnar Marjan 337, 338
 Višnar Niko 286
 Vodušek dr. Jera Starič 175
 Voljč Ignac 290
 Vovk Irena 81
 Vovk Jakob 341
 Vovk Milan 77
 Vrhovnik Drago 63
 Vrhovnik Franci 63
 Vrhovnik Joža 63
 Vrhovnik Joža 63
 Vrhovnik Marica 63, 81
 Vrhovnik Peter 63
 Vrhunc 321
 Vric 205
 Vršanov Janez 200
- W**
- Watzel 310, 313
 Wilman Cilka por. Gospodarič
 328
 Wilman Kristijan 328
- Z**
- Zakamnik 62
 Zalokar dr. Vinko 230
 Zamida mag. Marija 315
 Zaveljcina Šimen 328
 Zavrl 80
 Zidar Pavle - Zdravko Slamnik
 95, 259–277

Zima 77
 Zorman 93
 Zorman Vinko 94
 Zupan 351
 Zupan Dora 76
 Zupan Jože - Ježek 153, 154
 Zupan Primož 279
 Zupan Tatjana 76
 Zupan Zdravko 76
 Zupanc Andrej 164, 165, 166, 174
 Zupančič 77
 Zupančič Ivanka 256

Žvan 62, 74
 Žvan Franc 103
 Žvegelj Cena 328
 Žvegelj France 328

Ž

Žabkar Jože 30
 Žagar Stane 162
 Žbatnik 202, 209
 Žerjav Franc 104, 106
 Žerjav Marija 203
 Žitnik Edvard 225
 Žlebir 207
 Žlinder 205, 209
 Žlinder 209
 Žnidar Anton 70, 71
 Žnidar Antonija roj. Funtner
 70, 71
 Žnidar Elizabeta por. Šober 70
 Žnidar Ivanka 70
 Žnidar Janez - Jano 70, 71, 81
 Žnidar Mici 70
 Žontar Majda 24
 Žumer 71

JESENIŠKI ZBORNIK 2009 (10)

(1 - 6 JEKLO IN LJUDJE)

Glavni in odgovorni urednik:

TONE KONOBELJ

Člani uredniškega odbora:

IRENA LAČEN BENEDIČIČ, BRANKO ČUŠIN, NATAŠA KOKOŠINEK, TONE KONOBELJ, MAJDA MALENŠEK, MARKO MUGERLI, DUŠAN PREŠERN, VITOMIR PRETNAR, ZDENKA TORKAR TAHIR IN TEA VIŠNAR.

Avtorji člankov:

TOMAŽ TOM MENCINGER, TJAŠA ROTAR, MARKO MUGERLI, GORAZD STARIHA, ŠPELA SMOLEJ MILAT, JOŽE VINDIŠAR, VITOMIR PRETNAR, FRANC ČRV, ROZINA ŠVENT, SLAVKO OSREDKAR, FRANC BRELIH, JAKOB MEDJA, BOŽIDAR BRUDAR, BORIS JANEZ BREGANT, JOŽE MENCINGER, BRATKO ŠKRILJ, TOMAŽ ERTL, PETER KUNC, JURE MILJEVIČ, VIDA DEŽELAK BARIČ, MINKA SIMONETIČ, SLAVA BIČEK, ZDENKA TORKAR TAHIR, PAVEL JAMNIK, NADJA TERČON, BOGDANA MARINAC, SNJEŽANA KARINJA, VITOMIR GRIČAR, IRENA LAČEN BENEDIČIČ, BORIS ČEBULJ, ALEKS ČEBULJ, BOJAN ČEBULJ, MITJA ČEBULJ, MAJDA MALENŠEK, ELIZABETA GRADNIK, TONE KONOBELJ, KLARA STRAJNAR, RADO TORKAR, STANKA GERSAK TORKAR, PETER KLEMENC, JULIJ ULČAR IN ADA MAREŠ PREŽELJ.

Prevodi in pregled ostalih prevodov:

TATJANA SITAR

Oblikovanje platnic, prelom in notranja oprema:

MAJA ROSTOHAR

Lektoriranje:

KATJA ŽVAN

Fotografije:

JANEZ AMBROŽIČ, BERNARD BALANTIČ, ANA BERNARD, DINKO BERTONCELJ, SLAVA BIČEK, BORIS JANEZ BREGANT, ALEKS ČEBULJ, BOJAN ČEBULJ, BORIS ČEBULJ, MITJA ČEBULJ, FRANC ČRV, MAURIZIO ELISEO, AVGUST GOJKOVIČ, GORNJESAVSKI MUZEJ JESENICE, HRVATSKI POMORSKI MUZEJ SPLIT, INŠTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO LJUBLJANA, PAVEL JAMNIK, PETER KLEMENC, SILVO KOKALJ, FRANC KONOBELJ, IRMA KORANTAR, IVO KOŽELJ, JANEZ KOŽELJ, URŠKA LAVTAR, ANDREJ MALENŠEK, JAKOB MEDJA, MATEVŽ MIKELJ, JOŽE MENCINGER, JURE MILJEVIČ, ALOJZ NOČ, SLAVKO OSREDKAR, FRAN PAVLIN, JANEZ PIPAN, ANGELA PIRŠ, POKRAJINSKI MUZEJ KOPER, LOJZKA PRAČEK, DUŠAN PREŠERN, VITOMIR PRETNAR, MARIJA SIMONETIČ, PAVEL SMOLEJ, BRATKO ŠKRILJ, ANDREJ TAVČAR, PAVEL TRČEK, IZIDOR TROJAR, JULIJ ULČAR, JOŽE VINDIŠAR, ZGODOVINSKI ARHIV LJUBLJANA - ENOTA KRANJ IN JANEZ ŽNIDAR.

Štenciranje fotografij:

SILVO KOKALJ – GORNJESAVSKI MUZEJ JESENICE, MAJA ROSTOHAR

Izdal:

GORNJESAVSKI MUZEJ JESENICE
(zanj IRENA LAČEN BENEDIČIČ)

Založila:

OBČINA JESENICE
(zanjo TOMAŽ TOM MENCINGER)

Tisk:

MEDIUM d. o. o. Žirovnica, marec 2009

Naklada:

1000 izvodov

ISSN 1318-7317

Na ovitku je fotografija Bertonclove družine pred prvo svetovno vojno